

**İstanbul Bilgi Üniversitesi
Kültürel İncelemeler
Yüksek Lisans Programı**

***“İyileştirme” Kavramı Işığında
Kimlik Mücadelesinin Sürdüğü Alan Olarak Hapishaneler***

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ferda Keskin**

**2012
Mustafa Eren
109611023**

**“İYİLEŞTİRME” KAVRAMI IŞIĞINDA
KİMLİK MÜCADELESİNİN SÜRDÜĞÜ ALAN OLARAK HAPİŐHANELER**

Mustafa EREN

109611023

Doç. Dr. Ferda KESKİN :.....

Doç. Dr. Ferhat KENTEL :.....

Bülent SOMAY :.....

Tezin onaylandığı tarih : 4 Ekim 2012

Toplam sayfa sayısı : 173

*Anahtar Kelimeler: Hapishane, mahpus, kapatılma, suç, ceza, terör,
iyileştirme, tecrit, kimlik*

İçindekiler	
Giriş	5
I. Bölüm	8
A- KAVRAMLAR	8
A1- Otorite Yanlısı “Cezaevi” Tarafsız “Hapishane”	8
A2- Hükümlü Tutuklu Tutsak Mahpus	9
A3- Suç	10
A4- Ceza	13
A5- “Terörizm” ve Hapishaneler Hakkında Konuşmanın Zorluğu	16
A6- Oda Hücre ve Tecrit	19
B- KOĞUŞLARDAN “ODA TİPİ”NE EVRİLEN TÜRKİYE HAPİSHANELERİ	24
C- TÜRKİYE’DE MAHPUSLAR	35
II. Bölüm	44
D- MAHBESLERDEN HAPİSHANELERE HAPİSHANELERDEN CEZAEVLERİNE TÜRKİYE’DE KAPATILMA	44
D1- Mahbes	44
<i>D1a- Kalebentlik</i>	44
<i>D1b- Prangabentlik</i>	49
<i>D1c- Kürek Cezası</i>	51
<i>D1d- Tomrukhaneler</i>	55
<i>D1e- Osmanlı’da Hapishaneler: Hava ve Zıyanın Olmadığı Mekanlar</i>	55
D2- Hapishaneye Geçiş Süreci	59
D3- Cumhuriyet Dönemi Hapishaneleri Kopuş Değil Süreklilik	83
D4- Hapishanelerden Cezaevlerine Geçiş Süreci	97
D4a- Hapishaneler Sürecinin Komün Sistemi ve Müdahaleler	98
<i>Adli Mahpuslar</i>	98
<i>Siyasi Mahpuslar</i>	102
D5- Bir Geçiş Dönemi Olarak 12 Mart Hapishaneleri	106
D6- 1980 Sonrası Hapishaneler	109
D6a- 12 Eylül 1980 Darbesinin Ardından Diyarbakır	112

<i>D6b- 12 Eylül 1980 Darbesinin Ardından Mamak</i>	113
<i>D6c- Metris ve Sağmalcılar Hapishaneleri ve 1984 Ölüm Orucu</i>	115
D7-Foucault'un "Episteme" Kavramı Işığında "Hapishane"den "Cezaevi"ne Türkiye'de Değişen Kapatılma Olgusu	116
D8- Cezavlerine Geçiş Sürecinin Mimari Göstergeleri	123
D9- Hücrelere Evrilen Hapishaneler Süreci	124
<i>D9a- F Tipi Hapishaneler ve 2000 Ölüm Orucu</i>	127
III. Bölüm	131
E- İNFAZDA TEMEL AMAÇ	131
F- "İYİLEŞTİRME" İRDELENMESİ GEREKEN BİR SÖYLEM	137
G- PATOLOJİK KURUMLAR OLARAK HAPİSHANELER	142
H- KİMLİK MÜCADELESİNİN SÜRDÜĞÜ ALANLAR OLARAK HAPİSHANELER	145
J- HAPİSHANELERDE İYİ OTORİTE	148
Kaynakça	151
Ekler	161
Ek 1 – Stanford Hapishane Deneyi	161
Ek 2 – 13/1 Talimnamesi	164
Ek 3 – Türkiye Hapishaneler Haritası	173

Giriş

İçerisindekileri “idare edenler” ve “itaat etmesi gerekenler” olarak kesin çizgilerle ikiye ayıran itaat etmesi gerekenler için “iyileştirme”yi öngören hatta öngörmekle kalmayıp zorunlu kılan hapishaneler için “patolojik kurumlar” denilebilir mi?

Hapishanelerin Osmanlı’dan günümüze her dönem sorun yumağı olması, özellikle 1980’lerden sonra işkence ve direniş haberleriyle gündeme geliyor oluşu bu “patolojik” yapısından kaynaklanıyor olabilir mi?

Bu patolojinin kökeninde, merkezinde idareyi “doktor”, mahpusu “hasta” olarak gören “iyileştirme” mantığı yer alabilir mi? Bu mantık, egemen olana katıksız bir “hastaya rağmen” otoritesi sunmaz mı?

Eğer durum buysa hapishaneler, iyileştirme ekseninde üzerinde kimlik mücadelesinin sürdüğü alanlar olarak görülebilir mi?

Ve yine durum buysa insanlar, dışarıdakiler bu mücadeleye, insanların kendi kimliğiyle yaşama hakkı üzerinden sahip çıkabilir mi?

Çalışma boyunca akılda tutulan sorular bunlar oldu? Cevaplar arandı...

Bu tez, Foucault’a atıfla, hapishaneler üzerine bir “kazı çalışması” olarak görülebilir. Çalışma içerisinde “dispozitif” kavramının işaret etiği şekilde, kanunlara, tüzüklere, genelgelere, mimari düzenlemelere, bilimsel söylemlere, yönetsel tedbirlere ve tabii ki söylemin kendisine bakılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle bir her dönem çıkarılan kanun vb. resmi belgeler, devlet görevlilerinin ve mahpusların anı tarzı anlatımları, araştırılan dönemlere

dair yazılı kaynaklar, gazete ve dergilerdeki makaleler temel başvuru kaynaklarını oluşturmuştur.

Bu kazı çalışması sırasında Osmanlı da dahil olmak üzere Türkiye'nin hapishaneler tarihinin, bazı kriterler baz alınarak üç döneme ayrılabilceği görülmüştür:

1- Binaların hapishane olarak inşa edilmediği, kale burçlarının, resmi dairlerin bodrum katlarının, kiralanan hanların, imam ve muhtar evlerinin dahi kapatılma mekanı olarak kullanıldığı; mahpusların bir dam altında tutulduğu topluluk sisteminin hakim mimari tarz olduğu; hapishanelere dair kanun ve yönetmeliklerin olmadığı mahbes (zindan) dönemi. Bu dönem 19. yüzyıla kadar devam etmiştir.

2- Hapishanelerin ıslahının gündeme geldiği, farklı mekanların değil de bizzat hapishane olarak inşa edilen mekanların kullanılmaya başlandığı, hapishanelerin mimarisinin koğuş sistemine dayandığı, hapis cezasının kanunlarda yer bulmaya başladığı, hapishanelerin idaresi amacıyla kanunların çıkarıldığı hapishane dönemi. Bu dönem 1970'lere kadar devam eder.

3- Türkiye'de 1960'larla beraber yükselen sol sosyalist mücadelenin etkisinin yaşandığı, hapishanelerin "terörizm" ile beraber anıldığı ve suçluların iyileştirileceği "ceza" "evleri" olarak görüldüğü, işkence, şiddet ve direniş olaylarının çok sık yaşandığı, mimari olarak koğuş sisteminden oda sistemine dönüldüğü ceza evleri dönemi. Bu dönem 1970'lerde başlamış ve "oda sistemi"ne geçildiği 2000'li yıllarda iyice belirgin ve baskın hale gelmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde konuya dair kavramlar ele alınıp irdelenmiş ve Türkiye'de hapishaneler ile mahpuslar üzerine verilere yer verilmiştir. İkinci bölümde Osmanlı'dan günümüze hapishaneler, mahbes (zindan), hapishane ve cezaevi dönemlendirmesi çerçevesinde anlatılmış; üçüncü bölümde ise iyileştirme kavramı, hapishanelerin patolojik niteliği, hapishanelerde sürmekte olan mücadelenin kimliksel niteliği ve hapishanelerde iyi otorite meselesi tartışılmıştır.

Türkiye'de hapishaneler üzerine geleneksel çalışmaların iki alanda toplandığını söylemek mümkündür. Bunların ilkinin "cezaların infazı" başlığı altında ve bu konu etrafında hukuki çalışmalar oluşturmaktadır. İkincisi ise ağırlıklı olarak mahpusların eserlerinden

oluşan anı tarzı çalışmalardır. Bu iki alanın dışında kalan akademik çalışmalar ise son yıllarda başlamıştır ve bu çalışmaların büyük çoğunluğu tarihsel anlatımlardan oluşmaktadır.

Bu tez ise Foucault'un açtığı yolda ilerlemeye çalışmakta ve ele alınan konuyu yasal belgelerinden mimarisine, söylemsel içeriğinden tarafların geliştirdiği pratiğe kadar farklı yönleriyle ele alma ve bunlardan bütünsel bir anlatım çıkarma iddiası taşımaktadır.

Cezaevleri döneminde, "infaz sistemi" artık sadece bir müdür ve gardiyanlardan ibaret değildir. Koca bir teknisyenler ordusu tarafından yürütülen bir aygıt durumundadır. Psikologlar, sosyologlar, doktorlar, din adamları, öğretmenler, adli mekanizmanın temsilcileri, mimarlar... Cezalandırma artık bir çok mesleğin ve alanın müdahil hale geldiği kolektif bir eylemdir. Bu nedenle herkesin sorumluluğu ve sorumluluğu gereği sözü vardır. Bu çalışma da yazarın hissettiği bu sorumluluğun bir ürünüdür.

I. BÖLÜM

KAVRAMLAR

Otorite Yanlısı “Cezaevi” Tarafsız “Hapishane”

Adlandırmak, isim koymak bir egemenlik ilişkisinin göstergesidir. Adlandırabilen, nitelendirebilen ve bunu yaygınlaştıran, söylem düzeyinde dahi olsa, karşısındakini tahakküm altına alabilmiş demektir. Sözler, süregelmekte olan egemenlik ilişkisinin bir yansımasıdır. Bunu görmezden gelmek sadece yaşananlar karşısında gözlerini kapatmaktır. Bu durum hapishaneler ve orada tutulanlar için de geçerlidir. Bir mekana hapishane demekle, cezaevi demek bu sözleri söyleyenleri ve elbette bu mekanlarda tutulanları farklı yerlerde konumlandırır. Bunun daha uç ifadesi, hapishaneleri “terör kampları” olarak görmekle “kader kurbanlarının mekanları” olarak görmektedir. Resmi olarak da kullanılan “ceza infaz kurumu” veya “cezaevi” kavramı,¹ bir “ceza”ya, ceza kavramı ise ceza verilmesini gerektirecek bir “suç”a işaret eder. Dolayısıyla “cezaevi” kavramı iktidar yanlısı bir bakışı yansıtmaktadır. Bu kavram direkt olarak “içeridekileri” “suçlu” olarak görmekte ve göstermektedir.

Cezaevi kavramı yerine pek çok kavram kullanılmıştır. Bunların en bilineni “hapishane” iken, “zindan”, “mahpushane”, “dam”, “kodes”, “disko”, “mahbes” gibi daha az kullanılanları da vardır.² Zindan, Farsça kökenli bir kelimedir ve hapishane anlamının yanı sıra, “çok karanlık ve sıkıntılı yer” yan anlamını da içermektedir. Kodes, Rumca bir kelimedir ve argoda hapishane kelimesinin yerine kullanılmaktadır.³ Dam, Türkçede üzeri kapalı yer, ahır, çatı anlamlarına gelse de, tıpkı kodes gibi, argoda hapishane anlamında kullanılmaktadır. Disko, askeriye içerisindeki “disiplin koğuşları”nın kısaltmasından oluşturulan bir kelimedir

¹ 5237 sayılı TCK, 5271 sayılı CMK ve 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun’da hapishaneler için, “ceza infaz kurumu ve tutukevi” kavramları kullanılmaktadır. “Ceza infaz kurumu” “hükümlülerin” yani haklarında kesinleşmiş hüküm bulunan insanların tutulduğu mekanlardır. Bu kurumlarda mahkeme tarafından verilmiş olan “cezalar” infaz edilmektedir. “Tutukevleri” ise haklarında tutuklama kararı verilmiş olan ancak henüz davası süren, haklarında hüküm verilmeyen kişilerin tutulduğu mekanlardır. 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda ve 31.07.1941 tarihinde yürürlüğe giren nizamnamede (Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi) “Ceza ve Tevkif Evleri” nitelendirmesi kullanılmıştır. Adalet Bakanlığı’na bağlı ilgili kurumun adı da “Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü” olarak durmaktadır.

² Türkçede “hapishane” yerine kullanılan farklı kavramlar için bakınız: Özteken, Ö. (2010) Türkçede “Mahpus” ve “Hapishane”, *Hapishane Kitabı*, (editörler) E. G. Naskali ve H. O. Altun, İstanbul, Kitabevi, 607-620

³ Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlük. Kodes kelimesi argoda asıl olarak hapishane kelimesinin karşılığı olarak kullanılsa da, “karakol”, “nezarethane” kelimelerini de karşılamaktadır.

ve “disiplin suçu” işleyen askerlerin tutulduğu yer için kullanılır.⁴ “Mahpus”, “mahbes”, “mahpushane”, “hapis”, “hapishane” kelimeleri ise “tutma, tıkama, kapama, ayırma” anlamlarındaki Arapça “habs” kökünden türetilmişlerdir. Bu kavramlardan Türkçe içerisinde en yaygın kullanılanı “hapishane”dir. Arapça kök anlamına denk düşecek şekilde, Türkçedeki ilk anlamı da “bir yere kapatıp, salıvermeme” olan “hapishane” kavramı, “cezaevi” kavramının taşıdığı taraflı bakışın dışında kalmaktadır. “Hapishane” kavramı “içeridekilere” yönelik olumlu ya da olumsuz bir bakış içermemektedir. Bu nedenle bu çalışma içerisinde bu kavramın kullanılması tercih edilmiştir.⁵

Hükümlü Tutuklu Tutsak Mahpus

“Hükümlü” ve “tutuklu” hukuki terimlerdir. “Hükümlü” davası sonuçlanan, mahkeme tarafından hakkında hüküm verilmiş insanlar için kullanılır. Devlet açısından bakıldığında hükümlü “suç işlediği kesinleşmiş mahkeme kararıyla sabit olan kişi”dir (Taşkın, 2004: 206). Hükümlü, hakkındaki karar kendisine tebliğ edildiği anda hapishanede olmasa dahi hükümlü statüsüne geçer yani kişinin hükümlü olması için hapishanede olması bir zorunluluk değildir. “Tutuklu” ise, hakkında mahkeme tarafından verilmiş bir tutuklama kararı olmasına rağmen, henüz davası devam eden ve “ceza almamış” kişiler için kullanılan terimdir.⁶ Hukuki açıdan bakıldığında tutuklu henüz “sanık”tır, “mahkum” değildir. Bu iki hukuki terimin yanı sıra ara bir kategorinin ifadesi olarak görülebilecek “hükümözlü” kavramı vardır. Yargılama sonucunda hakkında mahkumiyet kararı verilen ancak kararlarla ilgili bir üst mahkemeye başvuru süresi dolmayan veya başvurmuş ve başvurusunun sonucunu bekleyen, henüz “cezası” onaylanmamış olan mahpuslara “hükümözlü” veya “hükmen tutuklu” denir.⁷ Bu üç kavram dikkate alındığında, yargılananlar için yargı süreci “tutuklu”, “hükümözlü” ve son olarak da “hükümlü” sıralamasını izlemektedir.

⁴ Diskolar, tamamen ayrı bir çalışmanın konusu olarak ele alınmalıdır. Türkiye’de gençlerin disipline edildiği, devlet otoritesinin benimsetildiği asli yerlerden biri olan askeriye içinde Diskolar bu disipline etme işlevinin rafine olarak uygulandığı mekanlardır.

⁵ Ancak burada bir handikap da söz konusudur. Hapishane kavramı, hukuk literatüründe yer alan “ceza infaz kurumu” ve “tutukevi” kavramları arasındaki ayrımı ortadan kaldırarak bu iki kavramı birden karşılayan üst isim durumundadır.

⁶ TDK Sözlüğünde bu iki terim şöyle açıklanmaktadır:

Hükümlü: *sıfat, hukuk* Ceza hükmü verilmiş, hüküm giymiş, mahkûm

Tutuklu: *sıfat, hukuk* Kanun yoluyla hürriyetlerinden alıkonularak bir yere kapatılan (kimse), tutuk, mevkuf

⁷ Hükümözlüler açısından yargılandığı ilk derece mahkemeden hakkında verilmiş bir hüküm söz konusudur. Mahpus, bir üst mahkemeye, ki bu mahkeme Türkiye’de Yargıtay’dır, hakkında verilen hüküm için itirazda bulunabilir. Bu itiraza ise “temyiz” denilmektedir.

İçerdekiler, hukuki bu üç terim dışında adlandırılmaya çalışıldığında mahkûm, mahpus, esir, tutsak, suçlu, terörist, anarşist gibi kavramlar kullanılabilir. Mahkûm, Arapça kökenli bir kelime olarak, “zorunda olan, mecbur” anlamını taşır. Hukuki olarak her ne kadar “hükümlü” terimini karşılarsa da halk dilinde, “hükümlü”, “tutuklu” ayrımı yapmadan, hapishanede tutulanların tamamını kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. “Mahpus”, kelimesi de Arapça kökenlidir ve “kapatılmış, hapsedilmiş kimse” ve aynı zamanda “hapishane” anlamlarına gelmektedir. Arapça kökenli bir başka kelime olan “esir” ise, esaret altındaki kişi, köle, tutsak anlamlarına gelmektedir. “Esir” kelimesinin Türkçedeki karşılığı olan “tutsak” ise “gitmesine, serbestçe hareket etmesine engel olunan” anlamının yanı sıra aynı zamanda askeri bir terimdir ve “savaşta ele geçen düşman” anlamına gelmektedir (TDK Sözlük). Türkiye’de bulunan “sol” ve “ulusal kurtuluşçu” hareketlerin “esir” ve “tutsak” kelimelerini tercih etmelerinin nedeni de bu kelimelerin içerdiği askeri anlamdır. Kendilerini mücadeleleri, savaşları sırasında esir düşmüş, tutsak alınmış kabul etmektedirler.⁸ İçeride tutulanlar söz konusu olduğunda özellikle karşıt görüşlüler tarafından bir isim veya sıfat olarak kullanılan “suçlu”, “terörist”, “anarşist” gibi kelimeler ise içerdekilere yönelik olumsuz bakışın tezahürleridir. Bu çalışmada, sadece “kapatılma”ya işaret ettiği ve olumlu ya da olumsuz bir değer yargısı içermediği için “mahpus” kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir.

Suç

Suç konusunda üzerinde uzlaşmış bir tanım yoktur. Suç olgusunun tanımı toplumdan topluma, zamandan zamana değişmektedir. Suçun tanımlanması, toplumların içerisinde buldukları zaman diliminin toplumsal özellikleriyle ve toplumsal yapılarına dayalı olarak şekillenmektedir (Sarı ve Önkâl: 2010; Yücel, 1973: 11). Platon ve Aristo’dan günümüze değin pek çok düşünür, siyasetçi, sosyolog, hukukçu suç kavramı üzerine yazılar yazmıştır. Platon’a göre suç ruhun bir tür hastalığıdır ve üç kaynağı vardır: İhtiraslar (istek, arzu, kıskançlık, hiddet vb.), zevk aramak ve cahillik. Platon’a göre bu üç kaynak ceza aracılığıyla kurutulur, ceza suçluyu aydınlatarak ıslah eder. Hippocrate ise suçun nedenlerini

⁸ Savaş esiri ve siyasi tutsaklık için bakınız: Ayata, M. (2012), *Diyarbakır Zindanları*, İstanbul, Aram Yayınları (Ayata, PKK davasından tutuklanmıştır. Görüşleri “ulusal kurtuluşçu” hareketlerin mahpusluğa bakışı açısından örnektir. “Bizler savaş esiriyiz” bölümü, sayfa 407-420); *Direnış Ölüm ve Yaşam* (1987), İstanbul, Haziran Yayınevi (Kitabın yazarları Devrimci Sol (DHKP-C) davasından tutuklanmıştır. Görüşleri devrimci, Marksist Leninist hareketlerin mahpusluğa bakışı açısından örnektir. “Röportaj 1” bölümü, sayfa 15-70); Cengiz, O. (2009) Yanık Kale, İstanbul, Bilge Oğuz (Cengiz, 12 Eylül döneminin sağcı mahpuslarındandır. Görüşleri milliyetçi hareketlerin mahpusluğa bakışı açısından örnektir. “Bizler Siyasi Mahkumlarız” başlıklı bölüm, sayfa 55-56)

insanların bedensel yapılarında aramış ve beden şekilleri ile karakter arasında bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Aristo ise sefaletin, ihtilale ve suça sebep olduğunu iddia etmesine rağmen, suçluları toplumun düşmanı saymış ve acımasız bir şekilde cezalandırılmaları gerektiğini savunmuştur (Dönmezer, 1994: 2). Suçu psikolojiye, biyolojiye ve topluma dayanarak açıklamaya çalışan her bir yaklaşım derinleşerek kendi “bilimini” oluşturmuştur. Günümüzde “kriminoloji (suç bilimi)” üst başlığı altında suç ile doğrudan ilgilenen farklı disiplinler söz konusudur. Birbirleriyle kesişen tüm bu disiplinler 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vücut bulmaya başlamıştır. Kriminoloji adlı kitabın yazarı Jean Constant (1949) geniş anlamda kriminolojiyi iki alt başlığa ayırmak gerektiğini belirttikten sonra bu alt başlıklar altında şu disiplinleri saymaktadır:

A- Teorik Kriminoloji

- 1) *Suç Antropolojisi*: Bu dal suçluyu, organik yapısı bakımından inceler ve verasete ilişkin, biyolojik, anatomik, fizyolojik etmenleri söz konusu eder.
- 2) *Suç Psikolojisi*: Suçun oluşmasına neden olan yada gelişmesini sonuçlayan ruhî olayları, mekanizmaları inceler: Yaş, cinsiyet, karakter, bünye gibi.
- 3) *Suç Sosyolojisi*: Suçu bir sosyal olay olarak ele alır; sosyal kimlik taşıyan ve suça sebep olan etmenleri araştırır; sosyal ortam, alkol etkileri, sinema, din gibi.⁹
- 4) *Suç Psikiyatrisi*: Anormal ve akıl hastası suçluları inceler; akıl hastalıkları ile suç arasındaki ilişkileri belirler.
- 5) *Penoloji*: Cezaların ve güvenlik tedbirlerinin menşee ve gelişmelerini izah eder; bunların ne derece etkili olduklarının araştırır.

B- Uygulayıcı Kriminoloji

- 1) *Suç Siyaseti*: Suçları önlemek için devletin yerine getirmesi gereken faaliyetlerden söz eder. Bu itibarla suç siyaseti suça karşı savaşmak için devletin faaliyete koyduğu bütün araçlardan oluşur. Bu bakımdan din, ahlak da birer araç sayılabilirler.

⁹ Timur Demirbaş, Kriminoloji adlı kitabında suça dair sosyolojik ve sosyopsikolojik teorileri şu alt başlıklar altında sıralamaktadır: A- Sosyolojik Teoriler 1- Yapısal Teoriler a) Durkheim’in Teorisi b) Anomi Teorisi 2- Sosyalleşme Teorileri a) Kültür Çatışması Teorisi b) Alt Kültür Teorileri 3- Ekolojik Girişim (Şikago Okulu) B- Öğrenme (Sosyopsikolojik) Teorileri 1- Aykırılıkların Birleştirilmesi Teorisi 2- Doğrudan Doğruya Öğrenme Teorisi C- Tamamlayıcı Açıklama Denemeleri 1- Damgalama Teorisi (Labeling Approach) 2- Suçun Ekonomik ve Marksist Temele Dayanarak Açıklanması. Demirbaş, T. (2001) Kriminoloji, Ankara, Seçkin Yayıncılık

2) *Suç Profilâksisi*: Toplumun, suçluluğunun sosyal ekonomik etmenlerini önlemek yada azaltmak veya yok etmek için başvurduğu bütün araçları inceleyen bilgi dalıdır. Bu bilimin tıbbî ve sosyal yönleri vardır.

3) *Kriminalistik ya da bilimsel polis*: Suçluların ortaya çıkarılmasını sağlamak için başvuru fennî araçları inceler. Daktiloskopi, Antropometri, Balistik gibi dalları vardır (Tutar, 2002).

Çağdaş kriminoloji ise 1920 ve 1930’larda ortaya çıkmaya başlamıştır. Çağdaş kriminoloji içerisinde iki temel akım olduğunu söylemek mümkündür (Dönmezer, 2004). Bunlardan ilki Sigmund Freud’un etkisi ile suçu kişinin ruh yapısı ile ilişkilendirirken ikinci akım ise sosyologların etkisi ile suçu bireyin içerisinde yaşadığı ortamın bir sonucu olarak görmekte ve açıklamaya çalışmaktadır.

1960’lı yıllarda ise “Radikal Kriminoloji” veya “Eleştirel Kriminoloji” adı verilen akım ortaya çıkmıştır. Bu eleştirel akım, toplumların sınıflı yapısına dikkat çekmekte ve iktidarda olanların yönetilenleri kontrol etmek üzere Ceza Kanununu kullandığını belirtmektedir (Dönmezer, 2004).

Kriminoloji alanında farklı görüşler olsa da hukuki olarak suçun tanımının net olduğu söylenebilir. Hukuk terminolojisine göre suç; kendisine yaptırım olarak ceza konulmuş eylemdir (Akbaş, 2006). Zira yasalarda gösterilmeyen fiiller suç oluşturmazlar ve yasalarda suç kabul edilen fiillerin karşılığı olarak da yine yasalarda belirtilen cezalar dışında cezalar verilemez. 1982 Anayasası’nın 38. maddesi ile Türk Ceza Kanunu’nun (TCK) 2. maddesi bu duruma ilişkindir. TCK’nın “suçta ve cezada kanunilik ilkesi” başlığını taşıyan 2. maddesinin 1. fıkrasına göre: “Kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez ve güvenlik tedbiri uygulanamaz. Kanunda yazılı cezalardan ve güvenlik tedbirlerinden başka bir ceza ve güvenlik tedbirine hükmolunamaz.”¹⁰

Anayasa’da ve TCK’da her ne kadar kanunilik ilkesine atıfta bulunulsa da, TCK’da suçun genel bir tanımı yapılmaz. Bunun yerine, suç sayılan fiiller “cürüm” ve “kabahat” şeklinde ikiye ayrılır ve bunların tanımları yapılır. Kanuna uygunluk ilkesi haricinde açık seçik bir tanımın yasalarca yapılmayıışı, suçun ne olduğuna dair farklı teorilerin ortaya çıkışına neden olmuştur. Bu teoriler, hukuki açıdan bir fiilin suç sayılabilmesi için içermesi

¹⁰ 26 Eylül 2004 tarih ve 5237 sayılı TCK

gereken unsurları farklı şekilde sıralamaktadır. Hukuk çevrelerinde büyük oranda kabul gören anlayışa göre ise suçun dört genel unsuru bulunmaktadır:

1-Kanunilik unsuru: İşlenen fiilin kanundaki suç tanımına uygun olması, kanunun söz konusu eylemi doğrudan suç olarak tanımlamış olması gerekir.

2-Maddi unsur: Bir fiil bulunmalıdır.

3-Hukuka aykırılık unsuru: Fiil hukuk kurallarına aykırı olmalıdır.

4-Manevi Unsur: Fiil bilerek ve istenerek işlenmelidir (Artuk vd. 2002: 421; Akbaş, 2006: 17).

Bu unsurlar içerisinde kanunilik unsurunun temel oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira bir fiilin suç olabilmesi için kanun koyucu tarafından cezalandırılmış olması gerekmektedir (Dönmezer, 1994: 45). Tam da bu noktada bir belirleyicilik durumunu tespit etmek ve buna dikkat çekmek gerekmektedir. Suç ve suçluyu belirleyen kanunlar değil, kanun koyucular olmaktadır. Bu yüzden Eleştirel Kriminolojinin ceza kanununa ilişkin söylediğini hatırlamakta yarar var. Kanunları kimin ihlal ettiğine olduğu kadar kimin koyduğu ve zorunlu kıldığına da bakmak gerekmektedir. Çünkü kanun koyucular neyin suç ve kimin suçlu olduğuna karar vermektedirler.¹¹

Ceza

Arapça kökenli bir kelime olan ceza, sözlükte “Uygunsuz davranışlarda bulunanlara uygulanan üzüntü, sıkıntı, acı verici işlem veya yaptırım” ve “Suç işleyen bir kimsenin yaşantısına, özgürlüğüne, mallarına, onuruna karşı yasaların öngördüğü yaptırım” olarak açıklanıyor (TDK Sözlük). Hukuk terminolojisinde ise birbirine yakın olsa da farklı yönlerine de vurgu yapan açıklamalar getirilmektedir. Artuk, Gökçen ve Yenidünya, çeşitli ceza açıklamalarını aktardıktan sonra bunlardan yararlanarak şu tanımları getiriyorlar: “Suç teşkil eden ve toplum düzenini bozan eylemi nedeniyle suçlu hakkında kusurluluğuyla orantılı olarak yargı organlarınca hükmedilen bir mahkumiyetin infazı çerçevesinde, devlet tarafından tatbik olunan ve esasen ıslahı sağlamaya yönelik ızdırıp verici, korkutucu ve caydırıcı bir

¹¹ Foucault da *Bir Aile Cinayeti* adlı derleme kitapta yer alan yazısında, suç ve ceza, akıl sağlığı ve delilik, cinayet ve yasa, cinayet ve iktidar konularını irdeler: “Görünüşte bu iki grup birbirlerine, suç ve şeref, yasadışılık ve yurtseverlik, darağacı ve ölümsüzlüğün görkemi gibi, taban tabana zıttır. Savaş hatıraları yasanın öbür yanından cinayetlerin utanç verici ünlerine karşılık gelmektedir. Ama aslında bunlar birbirlerine öyle benzerler ki her an kesişebilirler (...) Bu ikisi arasındaki sınır devamlı olarak aşılır. Bu sınır, ayrıcalıklı bir olay için aşılmaktadır: cinayet. Cinayet, tarih ve suçun kesişme noktasıdır (...) Cinayet yasal olanı ve yasal olmayanı muğlak kılar (...) Cinayet, iktidar ve halk arasında mutlak sadelikte bir ilişki kurmaktadır: öldürme emri ve öldürme yasağı; öldürülmek, idam edilmek; gönüllü kurbanlık, dayatılan ceza; bellek, unutuş. Cinayet yasanın sınırlarında, yasanın ötesinde ya da berisinde, üstünde ya da altında dolanır; bazen karşısında, bazen onunla birlik olarak iktidarın etrafında döner.” (251)

müeyyidedir” (2002: 23). Demirbaş ise cezayı şöyle açıklıyor: “topluma zarar veren fiiller karşılığı olarak devletin kanunla koyduğu, izlediği diğer amaçlar yanında özellikle suçluyu bazı yoksunluklara tabi kılmak ve bu şekilde toplumun söz konusu hareketleri onaylamadığını belirtmek üzere, yargısal bir kararla ve sorumluluk derecesiyle orantılı olarak uygulanan korkutucu yaptırımır” (2008: 59).

“Toplum düzenini bozan” ve “topluma zarar veren” vurgularının gösterdiği gibi her iki tanımında da “suç”un topluma zarar verdiği, toplum düzenini bozduğu kabul edilmektedir. Ancak bu ön kabul tartışmalıdır. Tartışmalıdır çünkü öncelikle “toplum”u sınıfsız, statüsüz, katmansız, bağrında çeşitli çıkar gruplarını barındırmayan bir bütün olarak kabul etmektedir. Kanunlar önünde “suç” kabul edilen eylemlerin bazılarının “toplum”un bazı kesimleri tarafından suç olarak görülmek bir yana savunulduğu, kitleler tarafından sahiplenildiği göz önüne alınırsa bu ön kabulün yersizliği ve yetersizliği açıktır. Kanunların tüm toplumun çıkarını korumak üzere oluşturulduğunu ve “suç” olarak kabul edilen eylemlerin “toplum”a zarar verdiği ön kabulünü “devlet” teorilerinden yola çıkarak irdelemek mümkündür. Devleti “toplumsal sözleşmeler” penceresinden bir Leviathan olarak gördüğümüzde, kanunları da tüm “vatandaşların” uyması gereken kurallar bütünü olarak kabul etmek gerekecektir. Bu görüşe göre devlet toplumun bireyleri arasında bir anlaşmazlık çıktığında “hakem” rolü oynamaktadır. Ancak Marksist, Leninist bir bakışla devletin sınıfsal karakterine vurgu yapıldığında, devlet egemen sınıfların devleti, kanunlar da egemen sınıfın diğer sınıflar üzerindeki tahakkümünün aracı olarak görülecektir¹² (Marx ve Engels, 2005; Lenin, 1999; Tanilli, 1990: 10). Sınıfsal temelli bir devrim iddiasıyla yola çıkanlar için durum budur.¹³ Varolan kanunlar ve hukuk burjuva hukuku ve kanunları olduğu için halk ve asıl olarak da halkın öncüleri olan kendileri açısından bir bağlayıcılığı yoktur. Burjuvazinin devletine karşı yürütülen iktidar odaklı mücadele aynı zamanda onun kanunlarına ve hukukuna karşı da

¹² Marx ve Engels, Komünist Manifesto’nun “Proleterler ve Komünistler” başlıklı bölümünde bu konuda şunu söylemektedir: “Kendi burjuva özgürlük, kültür, hukuk, vb. kavramlarınızı, bizim burjuva mülkiyeti kaldırma niyetimize ölçüt olarak uygulayarak, bizimle dalaşmayınız. Kendi düşünceleriniz, kendi burjuva üretim ve burjuva mülkiyetinizin koşullarının ürününden başka bir şey değildir, nasıl ki, hukukunuz, sınıfınızın herkes için bir yasa haline getirilmiş istencinden, esas karakteri ve doğrultusu sınıfınızın varlığının iktisadi koşulları tarafından belirlenen bir istencinden başka bir şey değilse” (2005: 136).

¹³ Bu konuda örnek bir yazı: “Tüm sınıflı toplumlarda iktidarı elinde bulunduran egemen sınıflar çıkarları doğrultusunda, kendi düzenlerini meşrulaştıran ve koruyan bir hukuk ve yargı sistemini de oluştururlar. Dolayısıyla bunu oluştururken de neyin suç olup olmadığına, hangi suça ne kadar ceza verileceğine kendileri karar verirler. Temel alınan kıstas da anayasa ve bu anayasaya göre oluşturulmuş yasalar olur. Adaletsizlik dediğimiz şey de zaten önce ta buradan başlar. Çünkü anayasayı halk yapmaz; daha doğrusu yaptırmazlar. Oligarşinin talepleri doğrultusunda hazırlattırılır. Sonra bunu halkı yönetmek için kullanırlar. Yasalar da benzer şekilde çıkarılır. Halkın onayını almak bir yana, şöyle bir yasa çıkaracağız siz ne diyorsunuz diye soran bile olmaz. Dolayısıyla devletin anayasası da , hukuk sistemi de baştan azınlıktaki egemen sınıfların çıkarlarına göre şekillenir. Çıkarılan yasalar da onların çıkarlarına hizmet eder.” (Halk Sınıfı 2, 2003: 51).

yürütülmektedir. Ulusal kurtuluş mücadelesi verdiği iddia edenler için de durum bunun benzeridir. Onlar açısından kanunlar “işgalcilerin” veya “sömürgecilerin” kanunlarıdır.

Salt sınıfsal, ekonomik temelli bir yaklaşım, burjuvazi dışındaki sınıfların, özellikle de proletaryanın nasıl olup da burjuvazinin devletini ve hukukunu savunduğu sorusunu akla getirmektedir. Marx’ın “ideoloji” (yanlış bilinç olarak ideoloji) kavramıyla cevaplamaya çalıştığı bu sorunu, Althusser “devletin ideolojik aygıtları”, Gramsci “hegemonya” ve Bourdieu “habitus” kavramlarıyla çözmeye çalışmışlardır. Foucault ise “hakikat rejimi” içerisindeki öznenin inşa edilebilir olduğu yönündeki görüşüyle bu duruma açıklık getirmeye çalışmıştır. Foucault’nun devlet ve suç konusundaki görüşleri de dikkate değerdir. Foucault, “devlet”e değil “iktidar”a odaklanmak gerektiğini çünkü iktidar ilişkilerinin devletin sınırlarını aştığını ifade etmektedir (2005a: 75). Foucault, 17. ve 18. yüzyılda Batı’da yeni bir iktidar modelinin açığa çıktığını söyler. Hükümlerlik toplumu disiplin toplumuna bu da sonrasında yönetim toplumuna dönüşmüştür. Ancak bu, birinin yerini diğerine bırakması şeklinde olmamış, bir hükümlerlik-disiplin-yönetim üçlüsü oluşmuştur. Foucault bunu “yönetimsellik” olarak adlandırmaktadır (2005a: 284-285). Yönetimsellikte hedef nüfus, temel bilgi biçimi ekonomi politik ve esas teknik araçları ise güvenlik aygıtlarıdır. Bu yeni dönemde iktidar, ne yasa ne de hükümlerlik gibi bir yapı veya kurum değildir; iktidar, her toplumsal ilişkide üretilir ve her yerde vardır. İktidar odağı olarak görülen devlet aygıtı, yasa ya da başka hegemonya biçimleri de iktidarın kristalleşerek aldığı biçimlerdir. Devlet, bedeni, cinselliği, aileyi, akrabalığı, bilgiyi, teknolojiyi vb. kuşatan bir dizi iktidar ağı karşısında üstyapısal bir konumdadır. Foucault, hukuk sistemi ile yargı alanının da, tahakküm ilişkilerinin, çok biçimli tabi kılma tekniklerinin sürekli aracı olduğunu söylemektedir (2005a: 105). Hukuk ve yargı, yönetimsellik içerisinde özel bir önemi olan bilgi – iktidar arasındaki ilişkide, “hakikat”ın oluşturulan bir parçası olarak anlamlıdır sadece. Yönetimsellik içerisinde iktidar ilişkileri bilgi türlerini destekler ve bilgi türlerince desteklenir (2005a: 122). Foucault’un “dispositif” olarak adlandırdığı bu durumun bir başka ifadesi de “hakikat rejimi”dir. Foucault, “hakikat”ın keşfedilecek ve kabul edilecek bir hakikatler bütünü olmadığını; “doğruyla yanlışın birbirinden ayrıldığı ve doğruya birtakım spesifik iktidar etkilerinin yüklendiği kurallar bütünü” olduğunu söylemektedir (2005a: 83). Foucault’nun “hakikat”ten kastı; “sözceler üretimi, düzenlenmesi, dağılımı, dolaşımı ve işleyişi için düzenlenmiş bir prosedürler bütünü”dür ve bu hakikat, “kendisini üreten ve destekleyen iktidar sistemleriyle ve kendisinin meydana getirdiği ve kendisini yayan iktidar etkileriyle döngüsel bir ilişki içinde” “hakikat rejimi”ni oluşturur (2005a: 84). Sonuç olarak “Her

toplumun kendi hakikat rejimi, kendi genel hakikat siyaseti vardır: Yani her toplumun doğru kabul ettiği ve doğru olarak işlerliğe soktuğu söylem türleri; doğru sözceleri yanlış sözcelerden ayırt etmeye yarayan mekanizmalar ve merciler ile doğru ve yanlışın teyit edilme yolları, hakikatin edinilmesinde tercih edilen teknikler ile prosedürler; doğru kabul edilenleri söylemekle yükümlü olanların statüsü.” Hukuk ve yargı da birer iktidar odağı olarak, “iktidar etkilerinin yüklendiği” hakikatin bir parçasıdır. Foucault, kavganın da “hakikat uğruna” ve “hakikat etrafında” verildiğini söylüyor: “Sorun insanların bilincini ya da kafalarında olanı değil; hakikati üreten siyasi, ekonomik ve kurumsal rejimi değiştirmektir. Söz konusu olan, hakikati her türlü iktidar sisteminden kurtarmak değil (hakikatin kendisi zaten iktidar olduğuna göre, bir kuruntu olmaktan öteye gitmez bu); hakikatin güncü şu anda içinde etkili olduğu toplumsal, ekonomik ve kültürel hegemonya biçimlerinden kurtarmaktır” (2005a: 85). Sonuç olarak, toplumsal sözleşme anlayışın dışında duran Foucault, Marksist anlayışın da dışında durur ve hukuk ile yargıyı tek bir sınıfa değilse de “her yerde olan” iktidara bağlar ve iktidarın aracı olarak görür demek mümkündür. Dolayısıyla, Foucault açısından “suç” ve “suçlu” tanımlaması da var olan “hakikat rejimi” çerçevesinde, iktidar tarafından gerçekleştirilmektedir.

Suç ve ceza kavramlarının yukarıda açıklanmaya çalışılan tartışılır niteliklerinden dolayı bu çalışma içerisinde bu kavramlar kullanılırken dikkatli olunacak, özellikle de “suç” ve “suçlu” kavramları kullanılmamaya çalışılacaktır.

“Terörizm” ve Hapishaneler Hakkında Konuşmanın Zorluğu

Fransız orjinli olan “terör” kelimesinin Türkçe karşılığı olarak “yıldırı” kullanılmakta ve “Yıldırma, cana kıyma ve malı yakıp yıkma, korkutma, tedhiş” olarak açıklanmaktadır (TDK Sözlük). Ancak özellikle 1980 sonrası kullanılmaya başlayan¹⁴ bu kavram “devlet”e ve “düzen”e karşı eylemleri, “suçları” işaret eder hale gelmiştir. Bu özelliğiyle “terör” kavramı da tıpkı “suç”, “suçlu” ve “ceza” kavramları gibi, iktidarlar tarafından içeriği doldurulan ve dahası etrafında çok rahat ajitatif söylemler oluşturulabilen kavramlardan biridir. Bir düzende

¹⁴ *Milliyet* gazetesinin 1950 – 2004 arası nüshalarında yapılan araştırma, “terörist” kelimesinin siyasal literatürümüzde ve tabii ki gündelik yaşantımızda 80 sonrası yaygınlaştığını göstermektedir. Bu kelime *Milliyet* gazetesinde 50-60 yılları arasında 17, 60-70 yılları arasında 8 kere kullanılırken, 70-80 yılları arasında önemli bir artışla 519 kez kullanılmış, ancak asıl önemli sıçrayışını ise 80’li yıllarda göstermiş ve 80-90 yılları arasında 6976, 90-2000 yılları arasında ise 8925 kere kullanılmıştır. Konunun ayrıntıları için bakınız: “Hapishaneden Cezaevine Türkiye’de Değişen Kapatılma Olgusu” bölümü.

neyin terör ve kimin terörist olduğuna, iktidarlar, dolayısıyla da egemen söylem karar verir.¹⁵ Temel Demirer, Özgür Üniversite'nin çıkarmış olduğu *Kavram Sözlüğü* için hazırladığı “Terör” maddesinde “Sınıflı-sömürücü toplumlarda genel bir ‘terör’ (ve ‘terörist’) tanımı vermeye kalkışmak, abes ile iştigaldir” (2005: 595) dedikten sonra eklemektedir:

Ancak “şiddet” veya “terör” kavramları karşısında ne yönsüz, ne de yansız olmak mümkün olmadığı gibi, egemenlerin genellemeleriyle de yetinmek doğru değildir. Siyasal şiddeti yaratan ve örgütleyen sınıflı toplum iktidarındır. Sınıflı toplumdaki devlet, en yetkin şiddet örgütlenmesidir. İnsan(lık)ı siyasal şiddete iten, sınıflı toplum örgütlenmesidir. Toplumsal ve tarihsel zorunlulukları dışalayan bir “terör” yoktur. Siyasal şiddeti, insanları ezen, sömüren sınıflı örgütlenmeler yarattı. O günden beri “terör”, farklı sınıflar için farklı anlamlar kazanan siyasal bir gerçektir. (2005: 598)

Tarih, iktidarlar tarafından “terörist” olarak nitelendirilen ancak kendilerini “devrimci”, “ulusal kurtuluşçu” olarak gören insanların “devrimlerini gerçekleştirdikten” ya da “bağımsızlıklarını kazandıktan” sonra resmi söylemin tamamen baş aşağı döndüğünü; iktidarın yeni sahiplerinin kendi söylemlerini egemen hale getirdiğini gösteren örneklerle sahiptir. Bu tartışmalı durumun en açık izlenebileceği durum ise her iki tarafın cenaze törenleridir. Cenazeleri kaldırılan kişiler, taraflara göre ya “teröristtir” ya “gerilla”; ya “şehit asker ve polis”tir ya da “faşist kolluk kuvvetleri”; bunun ortası yoktur. Susan Sontag, *Başkasının Acısına Bakmak* adlı kitabında “Hakkın ve haklılığın bir tarafta, baskı ve adaletsizliğin diğer tarafta yer aldığına ve kavganın sürdürülmesi gerektiğine inananlar açısından önemli olan, tam da kimin, kim tarafından öldürüldüğüdür.” sözleriyle bu duruma dikkat çekmektedir (2005: 8). Meksika’da “toprak ve özgürlük” sloganıyla mücadele etmiş ve Zapatistalar’a adını vermiş olan Emiliano Zapata’nın sözleri de bu durumun bir örneğini ve açıklamasını oluşturmaktadır: “Yurda ve halkın özgürlüğüne düşman olanlar her zaman, halkın soylu davası uğruna kendilerini feda edenlere haydut gözüyle bakmışlardır” (Millon, 1994).

Terör kavramı, iktidarlara olan ilişkilerinden soyutlanıp sadece sözlük anlamıyla ele alındığında, devlet dahil olmak üzere her türlü kişi, kurum ve örgütün başvurabileceği bir yöntem olarak görülebilir. Kaldı ki, 1960’lı yılların sonu, 1970’li yılların başında devrim iddiasıyla yola çıkan sol örgütlerin kendi şiddet eylemlerini nitelendirmek için kullandıkları

¹⁵ Ütopya Yayınevi’nden çıkmış olan ve önsözünü ve bir yazısını Noam Chomsky’nin yazdığı “Terör Ne Terörist Kim” adlı iki ciltlik derleme kitap bu konuyu ele almakta ve “terör” kavramının iktidarlara olan bağına ortaya sermeyi amaçlamaktadır (Chomsky vd., 2000).

terim de “devrimci terör”dür.¹⁶ Ve yine “devlet terörü” kavramı da “terör” kavramının sadece sözlük anlamından yola çıkılarak kullanılmaktadır. Demirer de yukarıda sözü edilen yazısında “Gerçek terörist, sınıflı sömürücü toplum ve onun bekasını hedefleyen şiddet örgütlenmesidir (yani devlet’tir!)” demektedir (2005: 607). Terör kavramının iktidarlarla olan bağı ve bu farklı kullanımları onun tartışmalı yanını ortaya sermektedir.

Terörizme, iktidarlar tarafından yüklenen anlam ve iktidarların aracısı olma, bu iktidarları yeniden ve yeniden üretme işlevi hapishaneler söz konusu olduğunda da konuşmayı zorlaştırmaktadır. Hapishanelerdeki koşulları eleştirmek adına yola çıkan ve kelimenin sözlük anlamıyla “terör” yöntemlerini onaylamayan kişiler ikili bir zorluğun içerisinde bulabilmekteler kendilerini. Bir yandan “terör” yöntemlerini onaylamamalarına rağmen diğer yandan iktidarlar tarafından “terörist” olarak nitelendirilen bu insanların hapishanelerde kendi kişiliklerini koruma mücadelesini savunabilmek bir çelişki olarak görülebilmektedir. Asıl önemli zorluk ise iktidarlar tarafından çok rahat bir şekilde “terör yardakçısı” vb. şekilde yaftalanabilmek ve iktidarların bu “damgalama” ve “dışlayarak işleme” mekanizmalarının şiddetine maruz kalmaktır. Butler’ın kelimeleriyle söylenecek olursa iktidar kimlerinin yasının tutulup kimlerin yasının tutulmayacağına karar vermekte ve bazılarını “insan olan”ın dışına atmaktadır. Judith Butler, *Kırılgan Hayat-Yasın ve Şiddetin Gücü* adlı kitabında “söylem”e, söylem tarafından inşa edilen kamusal alana ve söylemin işlevine dikkat çeker. Filistinliler ve Afganlar örneğinden yola çıkan Butler, “Arap halkları, özellikle de İslam dinine inanan insanlar, hümanizmin günümüzdeki işleyişleri yüzünden ‘Batılı’ kalıbında doğallaşmış haldeki ‘insan olan’ın ne ölçüde dışında kalmışlardır?” sorusunu sorarak, söylemin, insan olanın dışında bırakma kudretini vurgular (2005: 47). Butler’a göre önemli olan söylemin bu kudreti de değil, “söylemin bir sınırı olması ve bunun insan idrakinin sınırlarını oluşturması”dır (2005: 49). Bu sınırlar yüzünden bazı ölümler değerli ve yası tutulması gereken ölümler olurken bazılarının ise yası bile tutulmaz, yasaklanır. İnsanlıktan çıkarma da söylemsel yaşamın yasak ve önlemeyle oluşturulan bu sınırlarında meydana gelir. Butler’a göre “kamusal yas”ın kimi biçimleri üzerindeki bu yasak “kamusal alanı” kurar. “Kamu, belli imgelerin medyada belirmemesi, belli ölü isimlerinin dile getirilmemesi, belli kayıpların kayıp ilan edilmemesi ve şiddetin gerçeklikten çıkarılıp yayılması koşuluyla yaratılır. Böyle yasaklar ekseri hedef ve pratiklere dayanan bir milliyetçiliği payandalamakla kalmayıp bu milliyetçilikten kaynaklanan şiddetin somut, insani etkilerini teşhir eden

¹⁶ Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi’nin 1 No’lu Bülteni’nde “Kanlı Pazar’da şehit düşen devrimcilerin anılarına düzenlenen” “askeri hareketler” “devrimci terör hareketi” olarak nitelendirilmektedir (Çayan, 2004: 456). Ancak bu örgütler tarafından bir süre kullanılan bu terim iktidarın ona yüklediği içeriğin ardından yerini “devrimci şiddet” vb. kavramlara bırakmıştır.

herhangi bir iç muhalefeti bastırır.” (2005: 52). Oluşturulan bu kamusal alanda, aykırı sözlere, aykırı söylemlere de yer yoktur. İnsan olmaktan çıkarılanların insanlığı üzerine söylemler dile getirildiğinde ise bu sesler derhal boğulmaya çalışılır. Hapishaneler ve özellikle de siyasi mahpuslar üzerine söz söylenmeye çalışıldığında karşılaşılan, karşılaşılabilecek olası durum budur.

Bu zorluklar, hapishanelerde sürmekte olan mücadelenin bir “iktidar” ve “devrim” mücadelesi olmadığını, aksine bir kimlik dayatma ve kimliğini koruma mücadelesi olduğunu, sahip çıkılanın da “terör” yöntemleri değil, bu kişilerin kimlikleriyle var olabilme hakkının savunusu olduğunu kabullenerek aşılmaya çalışılmaktadır.

Oda Hücre ve Tecrit

F Tipi Hapishaneler için devlet yetkilileri “oda sistemi”, mahpuslar ise “hücre sistemi” tabirini kullanmaktadır. Bir taraf için “odalar” söz konusudur diğer taraf için “hücreler”.

Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdür Yardımcılığı görevinde de bulunmuş olan Mustafa Yılmaz Sağlam,¹⁷ F Tipi Hapishanelerin hücre değil oda esasına dayandığını söylemekte ve hücre ile oda arasındaki farkı şöyle açıklamaktadır:

Hücre-oda sistemi; onlarca ya da yüzlerce mahpusun aynı üniteye yatıp, kalkmaları pek çok sakıncayı beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, mahpusların başka mahpuslara ve personele yönelik saldırılarının önlenmesi ve kişisel rehabilitasyon programları ile mahpusun daha iyi ıslah edilebilmesi için, mahpusun gece ve gündüz tek başına kalması gerektiği fikri gelişmiştir. Bu gelişme hücre sistemini ortaya çıkarmıştır. 19. yüzyılın başlarında Amerika Birleşik Devletlerinde inşa edilen Auburn ve Philadelphia kapalı ceza infaz kurumları, topluluk ve koğuş sistemlerine bir tepkidir ve hücre sisteminin ilk uygulamaları olarak kabul edilmektedir.

Mahpusun 24 saat tek başına bir hücrede kalması ya da sadece çalışmak için gündüzleri, çalışma atölyelerine gönderilmesi pek çok psikolojik soruna yol açmıştır. Bu sorunları gidermek için de, mahpusların geceleri tek kişilik odalarda yalnız kalmaları, gündüzleri ise ortak yaşam alanları ile eğitim, kültür, spor ve çalışma faaliyetlerinde diğer mahpuslarla bir araya gelebilmeleri fikri benimsenmiştir. Dolayısıyla, bu sistemin benimsenmesi oda sistemini doğurmuştur (Sağlam, 2003).

Sağlam’a göre hücre mahpusun 24 saat kapalı tutulduğu mekana verilen addır. Oda ise mahpusların geceleri tek tutulduğu gündüzleri ise bir araya gelebildikleri mekan ve

¹⁷ Mustafa Yılmaz Sağlam 1983-1992 yılları arasında Adalet Bakanlığı taşra teşkilatında Cumhuriyet Savcılığı; 1992-2004 yılları arasında Adalet Bakanlığı merkez teşkilatında (Ankara) Tetkik Hakimliği, Genel Müdür Yardımcılığı ve Yüksek Müşavirlik; 2004-2007 yılları arasında Ankara Cumhuriyet Savcılığı; 2007-2008 yıllarında ise Ankara Cumhuriyet Başsavcı Yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur. Halen Ankara Barosuna bağlı serbest avukat olarak çalışmaktadır.

uygulamanın adıdır. Hakim Ahmet Taşkın da benzer bir ayrıma dikkat çekmektedir. Taşkın'a göre "hücre", dar ve geniş olmak üzere iki anlama sahip bir mekan ve uygulamanın adıdır. Dar anlamda hücre; "küçük oda, tutuklu veya hükümlülerin yalnız olarak kapatıldıkları küçük mekanlardır." Üstelik de bu mekanlar "dar, karanlık, loş rutubetli, soğuk, küçük pencere, havasız, kirli, tuvalet ve banyosu aynı yerde ve duvarsız, 24 saat insansız ve içindeki ölmeyecek kadar gıda verilen yerlerdir." Geniş anlamda hücre ise "içindeki kişinin 24 saat insandan izolasyonudur". Bunu da şöyle açıklıyor Taşkın:

Yani hükümlü veya tutuklunun barındırıldığı oda ne kadar geniş, aydınlık, ferah, temiz, havadar ve konforlu olursa olsun kişinin insandan tamamen (24 saat) izole edilmesidir. Bu odada hükümlü veya tutuklu günün belli saatlerinde görevliden başka insan göremez, iletişimde bulunamaz, ziyaretçi kabul edemez, ortak alanlara çıkamaz, sosyal ve kültürel hiçbir faaliyette bulunamaz, diğer hükümlü ve tutuklularla birlikte spor yapamaz. Geniş anlamda hücre kavramı mekan ile ilgili değil uygulama ile ilgilidir (...) Bir yeri "hücre" yapan onun yapısal durumunda ziyade hukuksal (uygulama) yönüdür (Taşkın, 2004: 217-218).

Sağlam ve Taşkın'ın hücre ve odayı birbirinden ayıran bu yaklaşımlarına karşı ABD'de "Yargı Adaleti ve İnfaz Planlamacı" ve "Uzman Müşavir" olarak görev yapan ve 1990'lı yıllardan beri uzman sıfatıyla Türkiye hükümetlerine de yardımcı olan Melda Türker ise F Tipi Hapishaneleri "tutuklu ve mahkumların sayılarının azaltılarak tecrit yolu ile kontrol" edilebilecekleri Pennsylvania tipi hapishanelerle aynı grupta değerlendirmektedir (Türker, 2003). Türker, Pennsylvania tipini şöyle açıklamaktadır:

1800'lü yıllarda Pennsylvania eyaletinde, Quaker dini mezhebinin liderleri tarafından, zamanın en iyi mimarına, 5 yıllık bir ön çalışmadan sonra yaptırılan bu cezaevi mimarisinin temel prensibi olan tecrit Quakerların suçluları iyileştirmek için, onların birbirlerini etkileyici imkanlarını yok etmek ve tek başına kalmalarını sağlayarak, nedamet getirip, pişmanlığa itmek gibi bir inançlarına dayanıyordu. Bu mimari model zamanımızda, mutlak izolasyonu ön gördüğü için, başarılı olamamış ve yalnız tarihi ve ders alınması gereken bir model olarak tanımlanır. Zaten Quakerların bu tecrübesi de mahkumlar açısından çok zararlı neticeler yarattığı için, 2 yıl gibi kısa bir zamanda sona erdirilmiş ve bu cezaevinde bulunan hücrelerin kapıları açılarak toplu yaşam başlatılmıştır (Türker, 2003: 45)

Türker, bu modelde kapılar açıldıktan sonra da ciddi sorunlar yaşandığını çünkü toplu olarak bulunmayı gerektiren mekanların çok kısıtlı olduğunu, toplu yaşam yeri olarak koridorların kullanıldığını belirtmektedir. Bu model bu nedenle terk edilmiş ve "yerlerine yeni modeller, o süreçte geliştirilen modüler modellerin uygulanmasına başlanmıştır." Türker, 1970'li yıllardan itibaren ABD'de inşa edilen bütün hapishanelerin "modüler modele" göre yapıldığını belirtmektedir.

Türker, F Tipi mimari modelin de Pennsylvania ile aynı modele dayandığını ancak onun kadar katı ve mutlak izolasyon içermediğini belirtiyor. Pennsylvania'da bütün hücreler 1 kişiliktir ve yatanların birbirlerini görme imkanı yoktur. Oysa F Tiplerinde 1 ve 3 kişilik mekanlar vardır ve 1 kişilik mekanlarda kalanlar 1 veya 2 mahpusla daha volta atabilecekleri

havalandırmaya sahiptir. Bu ayrıma rağmen “ancak” der ve devam eder Türker: “Ancak hemen kaydetmek gerekir ki ‘F Tipi’ndeki tecrit düzenlemeleri, çağdaş infaz kriterleri göz önüne alındığında ve zamanımızda gelişmiş olan hukuk prensipleri doğrultusunda kabul görmeyecek bir tecrit uygulamasıdır” (Türker, 2003: 46). Bu tespitinin gerekçelerini ise şöyle açıklıyor Türker:

Bu modeldeki tecrit uygulaması, zamanımızın infaz prensipleri ve infaz hukukuyla bağdaşamayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş infaz hukuku gerekleri doğrultusunda, cezaevlerinde yaşamın “normallik” çerçevesinde olması gerekir. Cezaevlerinde “yaşamın normalliği” nosyonu, infaz hukuku içtihatlarında tarih edilmiş olup, tutuklu ve mahkumların bilimsel/objektif sınıflandırma sistemleri doğrultusunda tespit edilen güvenlik statülerine göre, cezaevlerinde özgürlüklerin en az kısıtlayıcı şartlarda yatırılmalarını öngörür.

“F Tipi”nde düzenlendiği şekli ile, tutuklu ve mahkumların yaşamının binanın gerekleri doğrultusunda kısıtlanmış olması bu “normallik” gereğine uymayan bir düzenlemedir. Buradaki biçimde yaşamın kısıtlanması, ancak cezaevinde “normallik” düzeyindeki şartları ihlal eden tutuklu ve mahkumların disiplin cezası neticesi geçici sürelerle barındırılabilceği yerler olmalıdır (Türker, 2003: 46).

Türker’in söyledikleri açıktır, çağdaş infaz hukukuna göre F Tipi Hapishaneler mahpusların ancak disiplin cezası aldıklarında kapatılabilecekleri mimari şartlara sahiptir. Türker’e göre bunun en önemli nedenlerinden birini, F Tiplerinin mimarisini Pennsylvania ile aynı şekilde “içe bakan hücreler”in (inside cells) oluşturmasıdır. Mahpuslar bu sistemde sadece gökyüzünü görebilmekte ve bunun haricinde doğa ile ilgili hiçbir şey görüp hissedememektedir.

Bu özellik [içe bakan hücreler], Pennsylvania sistemi ile getirilmiş mimari bir özellik olup, mahkumların hissetme ve görme duygularını yok ederek, daha fazla cezalandırılması prensibine dayanır. İnfaz literatüründe, tarihi süreçte içe bakan hücrelerin mahkumlara daha fazla eza ve cefa çektirmek için yapıldığını öğreniyoruz (Türker, 2003: 46).

Türker, çağdaşlarıyla karşılaştırıldığında Türkiye’de yeni yapılan modellerin çağımızda artık terk edilmiş bir takım mimari özelliklere dayandırıldığını belirtiyor. Türker’in bu eleştirileri Sağlam ve Taşkın’ın “hücre değil oda” ve “tecrit yok” yaklaşımlarını boşa çıkarır niteliktedir. Bunun yanı sıra her ikisinin de “oda çünkü ortak kullanım alanları var, tecrit yok” savunuları gerçekle tam örtüşmemektedir. Bu durumu *Ceza İnfaz Kurumu Yönetimi El Kitabı* üzerinden açıklayabilmek de mümkün.¹⁸ *El Kitabı*’a göre F Tipi Hapishanelerde tecrit yoktur. Tecrit sadece bir disiplin cezası olarak “hücre hapsi” uygulandığında söz konusudur. Ancak F Tiplerinde tecrit olmasa dahi “oda sistemi”nde de oda dışında yeterli zaman geçirilmesi bir ihtiyaçtır. Yani F Tipi Hapishanelerde tecriti ortadan

¹⁸ El Kitabı’na ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme için bakınız: Bu konuda bakınız: Eren, M. Hapishanelere İlişkin Avrupa Kriterlerinin ve Türkiye Pratiğinin Bir Belge Üzerinden Okunması, <http://www.cezaevinde.tk.org/duyuru-22-ceza+infaz+kurumu+yonetimi+el+kitabi+uzerinde+bir+degerlendirme>

kaldıran oda dışında yeterli zaman geçirilmesidir. El Kitabı'nda bu konuyla ilgili olarak "Oda dışında yeterli zaman geçirilmesine duyulan ihtiyaç" başlıklı bir de bölüm var (2011: 114) ve burada "Hareketsizlik ve buna bağlı problemler, hapis cezasının olumsuz tarafları arasındadır." denildikten sonra, Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi'nin (CPT/AİÖK) hükümlü ve tutukluların odaları dışında, gün içerisinde, "mümkünse", "8 ya da daha fazla saat" geçirmesi yönündeki kararına atıf yapılmakta ve "Bu, disiplin suçu alanlar haricinde bütün tutuklu ve hükümlülere uygulanmalıdır." denilmektedir. Bu alıntıdan, kitabın yazarları tarafından her ne kadar "tecrit" olarak kabul edilmese de, "oda sistemi"nin de, "sınırlı fiziksel faaliyete" olanak tanıdığı ve bu durumun da tutuklu ve hükümlüleri olumsuz etkilediği sonucunu çıkarmak mümkün. Bu durum idareciler tarafından dile getirilmekte ve tutuklu ve hükümlülerin odaları dışında günde 8 ya da daha fazla saat geçirmesi önerisi sunulmaktadır. Buna rağmen 45/1 Genelgesi gereği, F Tipi Hapishanelerde mahpusların her hafta 10 kişiyi aşmayacak gruplar halinde 10 saat sohbet hakkı vardır.¹⁹ El Kitabı'nda dile getirilen "günde 8 saat ya da daha fazla saat" "odaların dışında" zaman geçirilmesi önerisi hatırlandığında bu genelgenin tanıdığı "haftada 10 saat" önerisinin yetersizliği oldukça açık görülecektir. Bu yetersizlik, haftada 10 saat sohbet hakkının pratikte daha da sınırlı uygulandığı gerçeğiyle beraber ele alındığında daha da ağırlaşmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar ve açıklamalar göstermektedir ki, haftada 10 saat sohbet hakkı düzenli uygulanmadığı gibi, F Tipi Hapishanelerin mimarisi de buna uygun değildir. Türkiye'deki 13 F Tipi Hapishaneye gidilerek yapılan bir çalışma, bu hapishanelerin personel ve yöneticilerinin de bu konuda şikayetçi olduğunu göstermiştir:

Sohbet hakkı ve bu konudaki genelgenin uygulanabilirliği ise bu başlık altında ele alabileceğimiz bir diğer konu. Genel olarak her kademe ve konumdaki kurum personeli, genelgenin ceza infaz kurumunun fiziki koşulları, personel yetersizliği ve tutuklu/hükümlü profillerinin çeşitliliği nedeniyle tam anlamıyla uygulanabilmesinin olanaksız olduğunu ifade ettiler. Genelgenin kurumlara ve buradaki idareci ve personele danışılmadan, cezaevi mimarisini ve koşullarını bilmezden gelerek çıkarılmış olduğunu söylediler. Bu kurumların tasarlanıp inşa edilme aşamasında böyle bir uygulamanın öngörülmemiş olduğunu, koşullar aynı kalmasına rağmen şimdi haftada 10 saat sohbeta çıkarmalarını beklemenin haksızlık olduğunu ifade ettiler (Doğuç, 2010: 59-60).

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'nun 6 Ocak 2011 tarihli "Bolu Kapalı Ceza İnfaz Kurumu İle F Tipi Yüksek Güvenlikli Kapalı Ceza İnfaz Kurumu İnceleme Raporu" da bu konuda veriler içermektedir. Bu rapora göre "sohbet hakkı", "personel ve yer yetersizliği ve karşıt görüşlere sahip hükümlülerin bir araya getirilememe zorunluluğu sebebiyle hükümlüleri eşlemede yaşanan kombinasyon kısıtlılığı yüzünden" sadece 2,5-3 saat

¹⁹ Sohbet hakkını konu alan genelge F Tipi Hapishanelere karşı siyasi mahpuslar tarafında yürütülen Ölüm Orucunun sonucunda çıkarılmıştır. Ölüm Orucu, 22 Ocak 2007 tarihinde, tutuklu ve hükümlüler tarafından tecritin aşılmasında bir adım olarak değerlendirilen bir genelgenin yayınlanmasının ardından sona erdirilmişti. Bu ölüm orucu sırasında tutuklu, hükümlü ve onlara destek amacıyla ölüm orucuna katılmış olan yakınlarından 122'si yaşamını yitirmiştir.

uygulanmaktadır. Bu 2,5-3 saatin de sadece 1,45 saati sohbet, geri kalanı ise sosyal faaliyettir.²⁰

Günde 8 saat önerisi üzerinden gidilse haftada 56 saat edeceksen, F Tipi Hapishanelerde haftada 10 saat “sohbet hakkı” dahi “mimari koşullar” ve “personel yetersizliği” nedeniyle uygulanmamakta, uygulanmamaktadır.²¹ Bu durumda, Sağlam ve Taşkın’ın “hücre değil oda” söylemleri bir kez daha boşa çıkmaktadır çünkü odayı hücreden ayırdığı söylenen “ortak kullanım alanları” F Tipi Hapishanelerde oldukça yetersiz durumdadır. Bu bilgiler ışığında, halihazırda yaşanan durumun tutuklu ve hükümlüler tarafından “tecrit” olarak adlandırılmasının ne kadar reddedilebilir olduğu önemli bir değerlendirme konusudur ve irdelenmelidir.

İrdelenmesi gereken bir diğer konu da tecritin sadece tek kişi üzerinden tarif edilmesi durumudur. Oysa ki sağlıklı sosyal ilişkilerin sürdürülebilmesinin ancak 10-15 kişilik gruplar içerisinde gerçekleşebileceği, 3, 4 ya 5 kişi de olsa hapishanede dar gruplar içerisinde tutulmanın “dar grup tecriti” olarak adlandırılabilceği savları vardır. Demokratik Doktorlar Birliği bu görüşü savunmaktadır (Koşan, 2000: 139). Türk Tabipler Birliği de, F Tipi Hapishaneleri, “hücre tipi hapishaneler” olarak adlandırmakta ve 3 kişilik “odaları”, “küçük grup izolasyon ünitesi” olarak ele almaktadır.²²

²⁰ Bolu Kapalı Ceza İnfaz Kurumu İle F Tipi Yüksek Güvenlikli Kapalı Ceza İnfaz Kurumu İnceleme Raporu”, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, 6 Ocak 2011, http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/Bolu_Kapali_ve_F_Tipi_Ceza_Infaz_Kurumlari_Raporu.pdf

²¹ Google’a “sohbet hakkı” yazıldığında bu ihlallerin onlarca örneğiyle karşılaşmak mümkün. Sincan F Tipi Hapishanesi’ndeki durumu anlatan mahpus mektubu bu durumu örneklemektedir: “Biz burada hiçbir zaman 10 saat sohbet hakkımızı kullanamadık. Her zaman bize türlü türlü bahanelerle hakkımız olan 10 saat sohbet hakkımız keyfi bir şekilde düşürüldü. Bir süredir ayın ilk haftası hariç bunu haftada 4,5 saat olarak uyguluyorlardı. İki hafta önce 'yer yokluğu ve personel yetersizliği' ne bir de 'güvenliği' ekleyerek bunu haftada 2,5 saate indirdiler. Böylelikle haftada 10 saat olması gereken sohbet hakkımız, ayda 10 saati bile bulamaz hale getirildi” “Buranın Hakimi De Savcısı Da Benim”, Bir Gün, 13 Ağustos 2012

²² F Tipi Cezaevlerine İlişkin Türk Tabipler Birliği Raporu, 2000, http://www.ttb.org.tr/eweb/rapor/f_tipi.html (Mayıs 2011)

KOĞUŞLARDAN “ODA TİPİ”NE EVRİLEN TÜRKİYE HAPİSHANELERİ

Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre 15 Aralık 2011 tarihi itibarıyla Türkiye’de 328 kapalı ceza infaz kurumu, 36 müstakil açık ceza infaz kurumu, 3 çocuk eğitimevi, 5 kadın kapalı ceza infaz kurumu, 1 kadın açık ceza infaz kurumu, 4 çocuk ve gençlik kapalı ceza infaz kurumu olmak üzere 377 ceza infaz kurumu bulunmaktadır.²³ Genel Müdürlüğün verilerine göre hapishanelerde bir yeniden yapılandırma, yenileme çalışması söz konusu. 2006 yılında 20, 2007 yılında 51, 2008 yılında 16, 2009 yılında 22, 2010 yılında 6, 2011 yılında 3 adet olmak üzere, sadece 6 yıl içerisinde toplam 118 ilçe ceza infaz kurumu, “uluslar arası normlara uymadığı ve fiziki şartları ve kapasiteleri itibarıyla eğitim ve iyileştirmenin kısıtlı yapıldığı veya hiç yapılamadığı” gerekçesiyle kapatılmıştır.²⁴ Adalet Bakanı Sadullah Ergin’in 22 Haziran 2012 tarihinde yaptığı açıklamaya göre 2002’den itibaren kapatılan hapishanelerin sayısı 208’dir ve 2017 tarihine kadar “koşulları standartların altında olan” 197 hapishane daha kapatılacaktır.²⁵ Kapatılan hapishanelerin yerine “sağlıklı, güvenli, mekanik, elektronik donanımlı ve rehabilitasyon işlemlerine elverişli” yenileri yapılmıştır.²⁶ 2006 yılından 2012 yılına kadar 42.142 kişilik 53 adet yeni hapishane inşa edilmiştir. Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay’ın Haziran 2012 tarihinde yaptığı açıklamaya göre 2012 yılının sonuna kadar 22, 2013 yılında 34, 2014 yılında 52, 2015 yılında 32, 2016 yılında 25, 2017 yılında ise 31 yeni hapishane yapılacaktır. Yapılacak olan bu 196 yeni hapishaneye Türkiye hapishanelerinin kapasitesinin iki katına çıkması hesaplanmaktadır.²⁷ Yapılan ve yapılacak olan hapishanelerin ortak özelliği ise “oda tipi” olmalarıdır: Genel Müdürlüğün 2008 yılı verilerine göre yeni hapishanelerin “kadın”, “açık”, “çocuk ve gençlik”, olarak inşa edilen 7 tanesinin dışında kalan 20’sinin tamamı “oda sistemi”ne dayalı L, T, ve F tipi hapishanelerdir. Yine yeniden yapılandırma çalışmaları sonucu, koğuş sistemine göre inşa edilmiş olan E ve M Tipi Hapishaneler, oda sistemine dönüştürülmüş, 2, 4, 6, 8 ve 10’ar kişilik “odalar” elde edilmiştir. 2008 yılı verilerine göre 40 E Tipi ve Özel Tip

²³ <http://www.cte.adalet.gov.tr/> Haziran 2012. Bu hapishanelerin 150’sinden fazlasının kendilerine ait web sayfaları bulunmaktadır: Ceza İnfaz Kurumlarına Ait Web Sayfaları için bakınız:

<http://www.adalet.gov.tr/blink/birimcte.html>

²⁴ <http://www.cte.adalet.gov.tr/> Haziran 2012

²⁵ Ergin: Yargının Hızlanması İşimize Gelmedi, 22 Haziran 2012, <http://www.haber10.com/haber/283650/>

²⁶ Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü verileri: 2006 yılında 7 adet (Ankara 1 ve 2 Nolu L, Kadın, Açık, Çocuk ve Gençlik, Ümraniye T, Çorum L) 2007 yılında 8 adet (Alanya L, Metris 1 Nolu T, Silivri 6, 7 ve 8 Nolu L, Silivri Açık, Antalya L, Kırıkkale F) 2008 yılında da 13 adet (Bakırköy Kadın, Maltepe 1, 2 ve 3 Nolu L, Maltepe Çocuk ve Gençlik, Maltepe Açık, Silivri 3, 4 ve 5 Nolu L, Oltu T, Metris 2 Nolu T, Rize L) 2009 yılında 8 adet, 2010 yılında 7 adet, 2011 yılında 10 adet olmak üzere toplam 53 adet 42.142 kişi kapasiteli ceza infaz kurumunun yapımları tamamlanarak hizmete alınmıştır (<http://www.cte.adalet.gov.tr/> Haziran 2012)

²⁷ Yeni Cezaevleri Geliyor, 22 Haziran 2012, <http://www.haber10.com/haber/283631/>

Hapishanesin oda sistemine dönüştürülmesi çalışması tamamlanmış 33'ünün oda sistemine dönüştürülmesi çalışması ise devam etmektedir. 18 koğuşu bulunan E Tipi Hapishaneler 90 "küçük koğuş"a, 12 koğuşu bulunan Özel Tip Hapishaneler ise 50 "küçük koğuş"a dönüştürülmektedir (Çolak ve Altun, 2008).²⁸ Yeniden yapılandırma ve yenileme çalışmaları koğuş sisteminin ortadan kaldırılıp, "oda sistemine" geçilmekte olduğunu açıkça göstermektedir.²⁹ Adalet Bakanlığı'nın 2010 Yılı Faaliyet Raporu'nda da bu konuda şunlar söylenmektedir:

Batılı uygulamaların aksine ülkemizde öldürme, yaralama, isyan, rehin alma, işgal, koğuş ağalığı, uyuşturucu ticareti, kumar oynatma ile tutuklu ve hükümlülerin birbirlerine karşı her türlü fiziksel ve manevi baskı olaylarının yaşanmasına neden olan koğuş sistemine göre inşa edilen ceza infaz kurumlarında fiziki değişiklikler yapılarak 2-4-6-8'er kişilik odalara dönüşüm çalışmaları tamamlanmıştır. Birleşmiş Milletler Cezaevi Minimum Kurallarıyla Avrupa Cezaevi Kurallarına uygun, sağlıklı, güvenli, mekanik, elektronik donanımlı ve rehabilitasyon işlemlerine elverişli yeni ceza infaz kurumu projeleri geliştirilmiş, özellikle metropol kentlere öncelik verilerek yapımına başlanmıştır.³⁰

Adalet Bakanlığı Genel Müdür Yardımcılığı görevinde de bulunmuş olan Mustafa Yılmaz Sağlam'ın Türkiye hapishanelerini mimari özelliklerine göre 4 jenerasyona ayıran dönemlendirmesi de koğuşlardan oda tipine doğru gidişi doğrulamaktadır:

Birinci Jenerasyon Kapalı Ceza İnfaz Kurumları: Osmanlı döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında kullanılan hapishanelerdir. Çoğunluğu başka amaçlarla yapılmış sonradan tadilatlarla hapishaneye dönüştürülmüştür. Örneğin 100 kişi kapasiteli Artvin Hapishanesi eski bir kilesidir ve 1937 yılında hapishaneye dönüştürülmüştür. 1816 yılında Topçu Kışlası olarak inşa edilen Edirne Hapishanesi, 1945 yılında hapishane olarak kullanılmaya başlamıştır. 80 kişi kapasiteli Dinar Kapalı Hapishanesi 1954 yılında Pancar Bölge Şefliği olarak inşa edilmiş ve 1958 yılında hapishaneye dönüştürülmüştür.

Bu hapishanelerin mimari özellikleri şöyledir:

²⁸ Haluk Çolak, Kanunlar Genel Müdür Yardımcısı, Uğurtan Altun ise Kanunlar Genel Müdür Tetkik Hakim olarak görev yapmıştır.

²⁹ Ceza ve Tevkifleri Genel Müdürlüğü Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Personeli Hüseyin Turgut Eğitim Merkezi Eğitim Müdürü Mustafa Dikmen de "Cezaevlerimizin tarihsel gelişimi" başlığı altına sadece şu cümleyle özetlemiştir: "koğuş sistemi, oda sistemi ve oda sistemine dönüştürülen cezaevlerine iş atölyeleri ve sosyal tesislerin inşası şeklinde olmuştur.", www.cte-epem.adalet.gov.tr/Ders_Notlari/Cezaevi_idaresi.doc, 19 Temmuz 2010

³⁰ T.C. Adalet Bakanlığı 2010 Yılı Bakanlık Faaliyet Raporu, <http://www.adalet.gov.tr/rapor/rapor.htm>

- Çalışma ofislerini de içine alacak şekilde konumlanan ana hizmet ünitelerinin (ana kütlelinin) sağ ve sol yönlerine ilave olunan mahpus barınma üniteleri nedeniyle “radyal sistem”³¹ benimsenmiştir.
- Osmanlı döneminde hizmete açılan ilk kapalı ceza infaz kurumlarında, hiçbir sınıflandırma işleminin yapılmadığı “topluluk sistemi”ne uyulduğu görülmektedir.
- Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren inşa edilen kapalı infaz kurumları da (Kayseri Kapalı, eski Aydın ve Yozgat Kapalı cezaevleri gibi) “topluluk sistemi”ne benzemektedir.
- Barınma üniteleri “linear sistem”e³² göre yerleştirilmiştir (Sağlam, 2003a).

İkinci Jenerasyon Kapalı Ceza İnfaz Kurumları: Cumhuriyet döneminde 1950 ile 1970 yılları arasında yapılan A, B ve C tipi hapisanelerdir.

A Tipi Hapishaneler

İlçe hapishaneleridir. Az güvenli, taş örme binalardır. Kapasitelerine göre 3 ayrı tipi vardır.

A1 Tipi Hapishaneler: Kapasitesi 24’tür. 4 koğu, 2 hücre, banyo, mutfak, kadın ve çocuklar için ayrı bölüm ile kütüphanesi bulunmaktadır. 4 havalandırma bahçesi vardır.

A2 Tipi Hapishaneler: Kapasitesi 40’tır. 5 koğu, 2 hücre, banyo, mutfak, kadın ve çocuklar için ayrı bölüm, kütüphane ve konferans salonu bulunmaktadır. 4 havalandırma bahçesi vardır.

A3 Tipi Hapishaneler: Kapasitesi 60’tır. 6 koğu, 2 hücre, banyo, mutfak, kadın ve çocuklar için ayrı bölüm ile kütüphanesi bulunmaktadır. 4 havalandırma bahçesi vardır.

B Tipi Hapishaneler

Ağır ceza merkezi bulunan ilçe merkezlerinde inşa edilmektedir. Normal güvenli taş binalardır. Projeye göre kapasitesi 64’tür ancak mutfak olarak kullanılan bölümler de koğu olarak kullanıldığında kapasitesi 130’a çıkarılabilmektedir. 7 koğu, 2 hücre, kütüphane, konferans salonu ve ufak çapta bir atölyesi vardır. Her koğuşun kendi havalandırması, banyosu ve yanında gerektiğinde mutfak olarak kullanılabilecek bir bölümü bulunmaktadır. Kadın ve çocuklar için ayrı bölümleri vardır.

C Tipi Hapishaneler

³¹ “Merkezden dağılım” olarak da bilinen Radyal Sistem; idari hizmet ünitesi ile bazı hizmet ünitelerinin (sağlık, eğitim, çalışma vb.) bir merkezi kütlede, ana yapıda toplanması, barınma ünitelerinin değişik yönlerde (doğu, batı, kuzey, güney yönlerinin en az ikisinde) ana kütleyle bağlanması şeklinde oluşan sistemdir. Bağlantı üniteleri dikdörtgen biçimindedir.

³² Linear Sistem; hücre, oda ya da koğuşların düz bir koridor üzerine ve yan yana yerleştirilmesine dayanan sistemdir.

Nüfusu fazla ve ağır ceza merkezi olan ilçeler ile il merkezlerinde inşa edilmektedir. Normal güvenli taşı binalardır. Kapasitesi 164'tür ancak mutfak olarak kullanılan bölümler de koğuş olarak kullanıldığında kapasitesi 300'e çıkarılabilmektedir. 8 koğuş, 4 hücre, kütüphane, konferans salonu ve ufak çapta bir atölyesi vardır. Her koğuşun kendi havalandırması, banyosu ve yanında gerektiğinde mutfak olarak kullanılacak bir bölümü bulunmaktadır. Kadın ve çocuklar için ayrı bölümü vardır.

Bu hapisanelerin ortak mimari özellikleri şöyledir:

- Ana kütlelerin sağ ve sol yönlerine mahpus barınma üniteleri yerleştirildiği için “radyal sistem” benimsenmiştir.
- Barınma üniteleri “koğuş sistemi” ne uygundur. İlk jenerasyonda olduğu üzere topluluk sistemi değildir.
- Barınma ünitelerinin yerleşimi “linear sistem” biçimindedir.
- Barınma ve hizmet üniteleri son derece yetersizdir (Sağlam, 2003a).

Üçüncü Jenerasyon Kapalı Ceza İnfaz Kurumları: İnşaatlarına 1960'lı yıllarda başlanmış özellikle de 1970-2000 yılları arasında çok sayıda yapılmıştır. Sağlam, bu hapisane tiplerini olan K, E, 150 ve 350 kişilik Özel Tip hapisaneleri ile İstanbul (Bayrampaşa) ve İzmir (Buca) olarak sıralamaktadır. M ve H Tipi Hapisaneler de bu jenerasyona dahil edilebilir. Çolak ve Altun'da (2008) 1970'lerden sonra inşa edilen hapisanelerle birlikte “50-60 kişilik koğuşlardan oluşan topluluk sisteminden kısmen vazgeçilerek en fazla 10 ile 20 kişinin bir arada olacağı ‘küçük koğuş’ esasına” geçildiğini söylemekte ve 1 ve 3 kişilik “oda sistemli” hapisanelerin de 1980 sonrası gündeme geldiğini belirtmektedir.

K Tipi Hapisaneler

Özellikle 1970'li yıllardan sonra A Tipi Hapisanelerin yerine inşa edilmişlerdir. İnşasında beton ve tuğla duvar kullanılmıştır. Düşük kapasiteli ve az güvenliktir. Kapasitelerine göre K1 ve K2 olmak üzere iki tipi vardır.

K1 Tipi Hapisaneler: Kapasitesi 42'dir ancak 60'a çıkarılabilmektedir. 4 koğuş, 2 hücre, kütüphane, konferans salonu, kadın ve çocuklar için ayrı bölümleri vardır. Her koğuşun kendi havalandırması, banyosu ve mutfağı bulunmaktadır.

K2 Tipi Hapisaneler: Kapasitesi 60'tır ancak 150'ye çıkarılabilmektedir. 6 koğuş, 2 hücre, kütüphane, konferans salonu, kadın ve çocuklar için ayrı bölümleri vardır. Her koğuşun kendi havalandırması, banyosu ve mutfağı bulunmaktadır. Bunların haricinde jandarma için ayrı bir bölüm mevcuttur.

E Tipi Hapisaneler

Büyük merkezler için düşünülmüştür. Normal güvenli betonarme binalardır. Kapasitesi 600'dür ancak ilave ranzalarla 1000'e çıkarılabilmektedir. 2 katlı olarak inşa edilmiştir. 18 koğuş ve 18 havalandırması vardır. Oda sistemine dönüştürüldükten sonra 2, 4, 6, 8 ve 10 kişilik "odalar" elde edilmiştir. Ayrıca 80 kişilik müşahede bölümü bulunmaktadır. İlk kısmın üst katı idareye aittir. Alt katlar yemekhane üst katlar yatakhane olarak kullanılmaktadır. Mutfak, soğuk hava deposu, çamaşırhane, berber, hamam, özel ziyaret yerleri, mescit, konferans salonu, iş atölyeleri, çocuklar ve kadınlar için ayrı bölümleri vardır. Jandarma için müstakil yer ve ana bina içerisinde 3 adet lojman mevcuttur. Kurum kaloriferlidir.

M Tipi Hapishaneler

Ulaşılan bilgilere göre 1980'li yıllarda inşa edilmişlerdir.³³ İlk projeye göre kapasitesi 150 olmasına rağmen projede değişikliğe gidilerek kapasite 350'ye çıkarılmıştır. Normal güvenli betonarme binalardır. Koğuş sistemine göre, 2 katlı olarak inşa edilmiştir. Alt katlar yemekhane üst katlar yatakhane olarak kullanılır. 12 koğuş ve 12 havalandırması vardır. Oda sistemine dönüştürüldükten sonra 4, 6, 8 ve 10 kişilik "odalar" elde edilmiştir. Ayrıca 6 hücresi vardır. Revir, mutfak, bulaşıkhanesi, çamaşırhane, soğuk hava deposu, berber, mescit, konferans salonu, hamam, iş atölyeleri, özel ziyaretçi yeri, kadınlar ve çocuklar için ayrı bölümleri bulunmaktadır. Kurum kaloriferlidir.

H Tipi Hapishaneler

H Tipi Hapishanelerin 350 kişilik olanları 1970'lerden 500 kişilik olanları ise 1980'lerden itibaren inşa edilmiştir. Daha sonra "oda tipi"ne çevrilmişlerdir. Bursa ve Eskişehir H Tipi Hapishaneleri 1987, başından itibaren "oda sistemi"ne göre inşa edilen Kartal H Tipi Hapishanesi ise 1999 yılında faaliyete geçmiştir. H Tipi Hapishanelerin "odalar"ı farklılıklar içermektedir. Genel Müdürlüğün verilerine göre buralarda 1 kişilik 200, 3 kişilik 100 oda bulunmaktadır. Ancak Eskişehir H Tipi'nin sitesinde 1 kişilik 25, 2 kişilik 32, 4 kişilik 19, 5 kişilik 41, 6 kişilik 17, 8 kişilik 1, 10 kişilik 2 "oda" ve 11 adet disiplin hücresi ile 25 adet müşahede odası bulunduğu belirtilmektedir. Bursa H Tipi ise 6 kişilik 79, 1 kişilik 26 "oda"dan oluşmaktadır. Müstakil yemekhaneleri vardır. Mutfağı, soğuk hava deposu, berber, bulaşıkhanesi, çamaşırhane, özel ziyaretçi yerleri, mescit, konferans salonu ve hamamı bulunmaktadır. Kurum kaloriferlidir.

Özel Tip Hapishaneler

³³ Silifke M Tipi 1982, Ermenek M Tipi 1985, Bergama M Tipi 1990 tarihlerinde faaliyete geçirilmiştir. Bu üç hapishanede 300 kişi kapasitelidir.

Ankara, İstanbul, İzmir, Adana ve Kayseri’de farklı tiplerde inşa edilmiş hapishanelerdir. Planları ve kapasiteleri farklıdır. İstanbul Bayrampaşa Hapishanesi 1800-2400, İzmir Buca Hapishanesi 1200-1800, Kayseri 700, Adana 500 kişi kapasitelidir. Normal güvenli betonarme binalardır. Revir, mutfak, bulaşıkhanesi, çamaşırhanesi, soğuk hava deposu, mescit, berber, hamam, iş atölyeleri, özel ziyaretçi yeri, kadınlar ve çocuklar için ayrı bölümleri bulunmaktadır. Ayrıca jandarma için ayrı bir bölüm mevcuttur. Kurum kaloriferlidir.

Bu hapishanelerin ortak mimari özellikleri şöyledir:

- K tipi, E tipi ve 150 kişilik Özel tip, İstanbul (Bayrampaşa) ve İzmir (Buca) kapalı ceza infaz kurumlarında ana hizmet üniteleri ile barınma üniteleri “telefon direği sistemi”ne³⁴ göre yerleştirilmişlerdir. Buna karşılık, 350 kişilik Özel tip kapalı ceza infaz kurumlarında ana hizmet üniteleri ile barınma üniteleri “radyal sistemi” ne uygundur.
- Bu jenerasyon kapalı ceza infaz kurumlarının barınma üniteleri “koşuş sistemi” ne uygun olarak yapılmıştır Ancak, uygulamada 500 kişilik Özel tip kapalı cezaevleri ile İstanbul ve İzmir Kapalı cezaevlerinde koşuş mevcutları 1000 kişinin üzerine çıkmış ve bu nedenle adeta topluluk sistemine bir geri dönüş olmuştur.
- Barınma üniteleri “linear sistem” e göre yerleştirilmişlerdir.
- Hizmet üniteleri kısmen yeterlidir (Sağlam, 2003a).

Dördüncü Jenerasyon Kapalı Ceza İnfaz Kurumları: Sağlam 2003 tarihli yazısında bu hapishanelerin tasarımlarının 3 ayrı dönemde (1992-1993, 1998-1999, ve 2000-2001) yapıldığını ve bir kısmının tamamlanıp hizmete açıldığını belirtiyor. Sağlam’a göre bu hapishaneler D, L ve F Tipi Hapishanelerdir. Ancak bu hapishanelere yapımına sonradan başlanan T Tipi Hapishaneler de eklenebilir. Çolak ve Altun, yeni jenerasyon hapishanelerin mantığını şöyle açıklamaktadır:

Ülkemizde 526 ceza infaz kurumu olmasına karşılık Türkiye nüfusuna yakın bir nüfusa sahip İngiltere’deki cezaevi sayısı 139’dur. Yine nüfus itibariyle Türkiye büyüklüğündeki Fransa’da cezaevi sayısı 182’dir. 1986 yılında 700 civarında cezaevi olan İtalya’da 2002 yılındaki cezaevi sayısı 230’dur. Bu nedenle; uluslararası

³⁴ Telefon Sistemi ya da Tarak Sistemi olarak da bilenen bu sisteme göre idari hizmet üniteleri de dahil olmak üzere tüm üniteler ortadan bir koridora bağlı olmak üzere arka arkaya sıralanmaktadır. Arka arkaya sıralanan bu üniteler “blok” denilmektedir. Barınma ve diğer hizmet üniteleri uygun bloklara yerleştirilir. Havalandırma avluları ise bloklar arasındaki boşluklardan oluşur.

normlara uymayan, fiziki şartları itibariyle eğitim ve iyileştirmenin yapılamadığı önemli bir kaynak ve personel israfına yol açan küçük ilçe cezaevleri kapatılarak bölge cezaevi sistemine geçilecektir. Bu gelişmeler sonucunda cezaevi sisteminde köklü değişiklik yapılarak koğu sisteminden oda sistemine geçilmiş, sistem değişikliği sonucu F tipi cezaevleri inşa edilmiştir (...) Adalet Bakanlığı F tipi cezaevleri projesinden edindiği bilgi ve deneyimden hareketle L ve L1 tipi adı verilen orta güvenli yeni cezaevleri projesi hazırlamıştır (2008).

Çolak ve Altun'un değerlendirmelerinden de yola çıkarak, Dördüncü Jenerasyon'un önemli bir eğiliminin de Silivri Ceza İnfaz Kurumları Kampüsü örneğinde olduğu gibi mahkemelerinin dahi içerisinde olduğu, mahpusların cezaların infazı süresince hapisane duvarlarının dışına hiç çıkarılmadığı, toplumla bağının tamamen kesildiği "kampüsleşme" olduğu söylenebilir.

D Tipi Hapishaneler

1 ve 3 kişilik "oda sistemi" üzerine inşa edilmişlerdir. Yüksek güvenli hapishanelerdir. İsmi Diyarbakır (2002) ve Denizli'de (2004) inşa edildiğinden bu illerin baş harfinden almaktadır. Biri idare bloğu olmak üzere 11 blok ve 230 odadan oluşmaktadır. 750-780 kişi kapasitelidir. 20 adet müşahede odası vardır. 2 bloğun alt katları disiplin hücreleri olarak kullanılmaktadır. Çamaşırhane, kütüphane, dersane, 16 adet çok amaçlı hobi salonu, 2 adet 10'ar yataklı revir, 26 idari büro, kamera sistem odası, santral, berber, terzi, teknisyen odası, ses yayın odası, mutfak, yemekhane bulunmaktadır.

F Tipi Hapishaneler

1 ve 3 kişilik "oda sistemi" üzerine inşa edilmişlerdir. Yüksek güvenli hapishanelerdir. 1 kişilik 59, 3 kişilik 103 tane "oda"sı vardır. 368 kişiliktir ancak blok eklenerek kapasite arttırılabilmektedir. Tek kişilik odalar 10 metrekare, dubleks olan 3 kişilik odalar ise toplam 50 metrekaredir. Ceza ve Tevkifleri Genel Müdürlüğü'nün sitesinde bu hapishaneler şöyle tanıtılmaktadır:

Yüksek güvenli F tipi kapalı cezaevleri, tüm tretman programlarının uygulanabilmesi için uygun mekanlara sahip, mevzuatı gereğince sadece tehlikeli hükümlü ve tutuklu statüsündeki kişilerin barındırılabilceği, fizikî yapısı, elektrik ve elektronik güvenlik sistemleri ile yönetim plâni bakımından güvenliği tehdit eden unsurları en aza indirilmiş içten ve dıştan koruma görevlileri ile firara karşı engelleri

bulunan ve oda sistemine göre inşa edilmiş ceza infaz kurumlarıdır (...) Zemin tünel kazma girişimini engelleyici, yeterli miktarda hasır demirli betonla sağlamlaştırılmıştır. Kanalizasyon boruları firarı engelleyecek ebatlarda döşenmiş, logarlar ile kontrol imkanı sağlanmış, çevreyi koruma amacı güdümlük arıtma tesisleri kurulmuştur.

L Tipi Hapishaneler

“Oda sistemi” üzerine inşa edilmişlerdir. Orta güvenliikli hapishanelerdir (Çolak ve Altun, 2008). Bu hapishanelerde mahpuslar “ünitelerde bulunan bireysel odalarda kalmaktadır.” Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü’nün sitesinde verilen bilgilere göre “Bu odaların kapıları gece belirli bir saatten sonra kapatılmakta gündüzleri ise açık tutulmaktadır. Hükümlü ve tutuklular gündüzleri 7 kişilik ortak yaşam alanında ve avluda bir araya gelebilmektedir. 7 kişilik 61ünite, 3 kişilik 4 oda, 40 adet tek kişilik oda ” bulunmaktadır. Genel Müdürlüğün sitesi L Tipi Hapishanelerdeki “odalar”ın sayısını böyle açıklasa da bu rakamlar tüm L Tipi Hapishaneler için geçerli değildir. Bu sayılar Silivri 6 Nolu L Tipi’ne uygun düşerken 1.333 kişi kapasiteli Ankara L Tipi’nde mimari farklıdır. 7 Bloktan oluşan Ankara L Tipi’nde “odalar” 3 ve 21 kişiliktir. Ancak 21 kişilik “odalar” 3’er kişilik “kabin”lerden, 3 kişilik “odalar” ise 1’er kişilik “kabin”lerden oluşmaktadır. Bu verilere bakılarak mimarisinde farklılıklar olmasına rağmen L Tipi Hapishanelerin ortak tarafının tıpkı F Tipi Hapishanelerde olduğu gibi 1 ve 3 kişilik “odalar” olduğu söylenebilir.

Genel Müdürlük oda esasına göre inşa edilen L Tipi Hapishanelerin “güvenlik zafiyetlerini büyük ölçüde” azalttığını belirtmektedir:

Ceza infaz kurumunda, günlük hizmetlerin (sayım, hastane, ziyaret, duruşma, tahliye, görüş vb.) kayıt altına alındığı, personelin idari blok ile hükümlü ve tutuklu bloklarına geçişlerinin kontrol altında tutulduğu ve tüm sirkülasyonun organize edildiği bir ana kontrol merkezi ile altı lokal kontrol merkezi bulunmaktadır. Kurumda, giriş-çıkışların kontrolü ve izinsiz girişleri engellemek üzere göz biyometrisi ile binaya tüm giriş-çıkışlarda elektronik arama amaçlı olarak kullanılan duyarlı kapı ve X-Ray cihazı bulunmaktadır. X-Ray cihazı ceza infaz kurumuna giren her türlü eşya ve erzakın X ışınları ile detayını almak üzere kurulmuş bir sistemdir. Sistem iki ayrı monitöre bağlı olarak çalışmakta, monitörler eşyanın detay ve içeriğini gösterme amaçlı kullanılmakta, şüphe duyulan nesnelere üzerinde yakın

gösterim (zoom) yapılabilmektedir. Aramalarda ayrıca el detektörü de kullanılmaktadır.³⁵

T Tipi Hapishaneler

Bu hapishaneler, Genel Müdürlüğün sitesinde “büyük kentlerdeki eski ceza infaz kurumlarının yerine ya da kapasite yetersizliğine çözüm amacıyla inşa edilen veya edilecek olan uluslararası standartlara uygun, kapalı ceza infaz kurumları” olarak açıklanmaktadır. Oda sistemi üzerine inşa edilmişlerdir. 1, 3 ve 8 kişilik “odalar”dan oluşmaktadır. 3 ve 8 kişilik odalar dublektir. 1 kişilik “oda” 12 metrekare, 3 kişilik “oda” 27 metrekaredir. 8 kişilik “oda”nın üst kat yatak bölümleri net 28 metrekare, alt kat ortak yaşam bölümleri ise 32,5 metrekaredir. 3 kişilik “odalar” 30 metrekare, 8 kişilik “odalar” 35 metrekare havalandırmaya sahiptir.

Genel Müdürlüğün sitesinde T Tipi Hapishanelerin “tutuklu ve hükümlülerin barınma, sağlık, eğitim ve iyileştirme taleplerine cevap verebilecek” durumda olduğu ve “eğitim ve iyileştirme faaliyetleri çerçevesinde iş atölyeleri, dersane ve kütüphaneler ile revir ve sağlık üniteleri” bulunduğu belirtilmektedir. Sitede, L Tipi Hapishaneler için söylenmiş olan “koğuş sisteminden kaynaklanan güvenlik zafiyetlerini büyük ölçüde” azaltmaktadır sözleri ve sonrasında yukarıda aktarılan alıntı T Tipi Hapishaneler için de kullanılmıştır.

Sağlam’a göre bu hapishanelerin ortak mimari özellikleri şöyledir:

- F ve L tipi kapalı ceza infaz kurumlarında ana hizmet ünitelerinin bulunduğu kütlenin sağ ve sol yönlerine mahpus barınma üniteleri yerleştirildiği için “radyal sistem” benimsenmiştir. Diyarbakır ve Denizli 400 Kişilik Özel Tip Kapalı cezaevlerinde ise, ülkemizde ilk defa “baklava dilimi sistemi”³⁶ uygulanmıştır.
- Barınma üniteleri “oda sistemi”ne uygundur. Bu sistem de mimarî anlamda ilk kez uygulanmaktadır. Diğer jenerasyon ceza infaz kurumlarından en önemli fark, bu jenerasyonda koğuş sistemi tümüyle terk edilmektedir.
- Barınma ünitelerinin yerleşimi “linear sistem” biçimindedir.
- Hizmet üniteleri yeterli hale getirilmiştir (Sağlam, 2003a).

Genel Müdürlüğün 15 Aralık 2011 tarihli verilerine göre Türkiye’de tiplerine göre hapishane sayısı aşağıdaki gibidir:

³⁵ L Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Özellikleri, <http://www.cte.adalet.gov.tr/>, 1 Eylül 2012

³⁶ Baklava Dilimi Sistemi, ana hizmet ünitesinin sağ ve sol yönlerine baklava dilimi şeklinde oluşan barınma ünitelerinin eklenmesi sistemidir.

Hapishane Tipi	Yapım Yılları ³⁷	Sayısı	Kapasite	Koğuş Sayısı	Açıklama
A Tipi	1950'lerden itibaren	10	24-30	4 koğuş	
A1 Tipi	1950'lerden itibaren	8	24-40	4 koğuş, 2 hücre	
A2 Tipi	1950'lerden itibaren	13	40	5 koğuş, 2 hücre	
A3 Tipi	1950'lerden itibaren	30	60	6 koğuş	
B Tipi	1950'lerden itibaren	16	60-100	6-7 koğuş, 2 hücre	Müstakil havalandırmalar
C Tipi	1950'lerden itibaren	7	164-300	8 koğuş, 4 hücre	
D Tipi	2000'ler	2	694	11 Blok, 230 hücre	1 ve 3 kişilik hücrelerden oluşmaktadır
E Tipi	1970'lerden itibaren	45	600-1000		2, 4, 6, 8 ve 10 kişilik "odalar"a dönüştürüldü.
F Tipi	2000'lerden itibaren	14	368	5 Blok	57 adet 1 ve 2; 103 adet 3 kişilik hücreler
H Tipi	1970'lerden itibaren	5	480-500	2 Blok	1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10 kişilik "odalar"dan oluşmaktadır
K1 Tipi	1970'lerden itibaren	76	42-60	4 koğuş, 2 hücre	Müstakil havalandırmalar
K2 Tipi	1970'lerden itibaren	22	60-150	6 koğuş, 2 hücre	
L Tipi	2000'ler	19	479-1333		7 kişilik 61, 3 kişilik 4, 1 kişilik 40 oda
M Tipi	1980'ler	24	300-350	6 hücre	4, 6, 8, 10 kişilik odalara dönüştürüldü
T Tipi	2000'lerden itibaren	9	312- 1200		1, 3, 6, 8, 12, 16 kişilik "odalar"
Kadın Kapalı		4	352-506		12 kişilik 38, 3 kişilik 12, 1 kişilik 28 "oda" (Bakırköy) 4 kişilik 16, 12 kişilik 24 oda (Ankara)
Kadın Açık³⁸		1	87		
Kapalı	1920'ler ve sonrası	24	100		Değişik tipleri ve kapasiteleri var
Çocuk Kapalı	2000'ler	3	54-324-880		1'er kişilik 9 "oda"dan oluşan 36 koğuş (Ankara), 3'er kişilik 9 "oda"dan oluşan 12 koğuş (Maltepe)
Çocuk Eğitimevi	1930-1960'lar	3	108-130-250		12-18 yaş arası çocuklar. 6 kişilik 18 "oda" (Ankara)
Kapalıya Bağlı Açık		44			
Bağımsız Açık	1940-2000'ler	35	35-485		Değişik tipleri ve kapasiteleri var

³⁷ Hapishanelerin yapım yıllarına ilişkin bilgiler Kanunlar Gn. Md. Yardımcısı Dr. Haluk Çolak ile Kanunlar Gn. Md. Tetkik Hakimi Uğurtan Altun'un Adalet dergisinde yer alan "Tarihi ve Kronolojik Perspektifte Ceza İnfaz Kurumları" adlı yazısından alınmıştır. <http://www.yayin.adalet.gov.tr/dergi/31say%C4%B1.pdf>

³⁸ Denizli'de bulunan Bozkurt Kadın Açık Hapishanesi'nin olağan kapasitesi, Eren Keskin'in raporuna göre 87'dir ancak yine Eren Keskin'in anlatımına göre bu hapishanede 210 kişi tutulmaktadır. Bu hapishane zorla çalıştırma iddialarıyla gündeme gelmiştir. Bu konuda bakınız: Eren Keskin, Denizli-"Bozkurt Açık Kadın Cezaevi" Raporu ve Denizli Bozkurt Cezaevi'nde Eren Keskin'le Görüşen Hükümlülere Soruşturma, sesonline.net, 18 Kasım 2009

Yukarıdaki tabloda da görülebileceği gibi hapishanelerin sınıflandırılmasında farklı ölçütler söz konusudur. Hapishaneler aşağıda belirtildiği şekilde sınıflandırılmaktadır:

- 1- Uygulanan infaz rejimine göre kapalı ya da açık hapishaneler olarak
- 2- Mahpusların yaş ve cinsiyet durumlarına göre; erkek, kadın ya da çocuk, genç hapishaneleri olarak
- 3- Hükümlülük ve tutukluluk durumlarına göre; hükümevi ya da tutukevi olarak
- 4- Görevli personel durumuna göre; teşkilatı tam olan ya da teşkilatı tam olmayan hapishaneler olarak
- 5- Mimari tiplerine göre; tip proje üzerine inşa edilen ya da tip proje üzerine inşa edilmeyen hapishaneler olarak
- 6- Güvenlik standartlarına göre; yüksek güvenli, normal güvenli ve az güvenli hapishaneler olarak (Sağlam, 2003b: 49-50; Sağlam 2003a)

5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'da ise "Ceza İnfaz Kurumlarının Türleri" şöyle sıralanmaktadır:

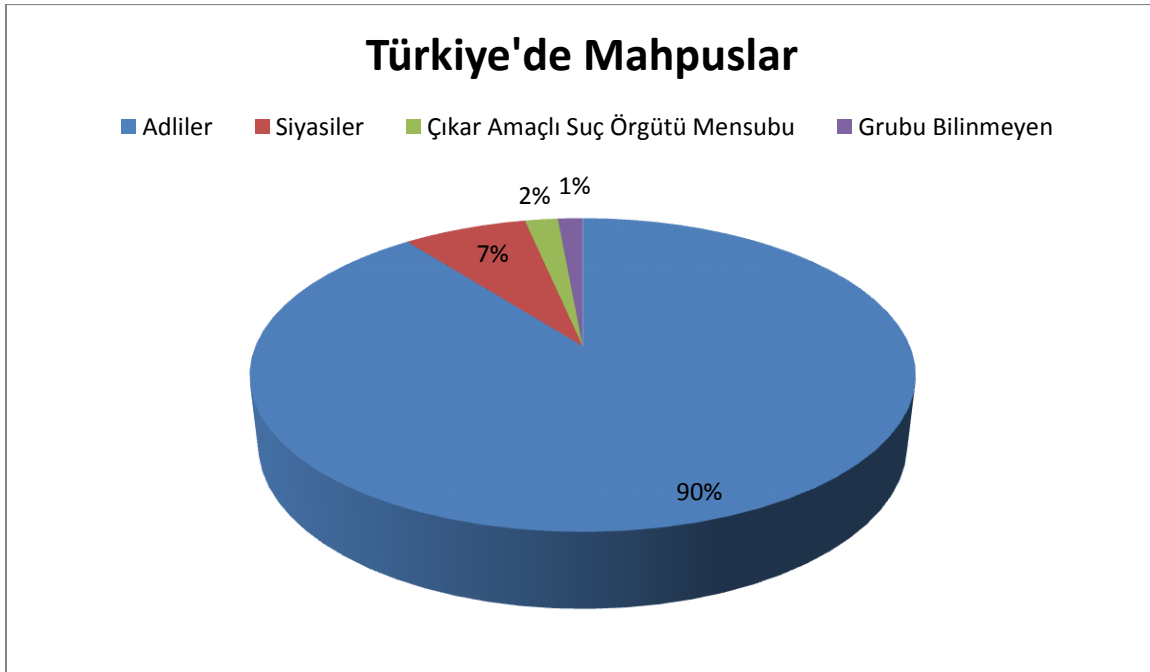
- 1- Kapalı ceza infaz kurumları
- 2- Yüksek güvenli kapalı ceza infaz kurumları
- 3- Kadın kapalı ceza infaz kurumları
- 4- Çocuk kapalı ceza infaz kurumları
- 5- Gençlik kapalı ceza infaz kurumları
- 6- Gözlem ve sınıflandırma merkezleri
- 7- Açık ceza infaz kurumları
 - Kadın açık ceza infaz kurumları
 - Gençlik açık ceza infaz kurumları
- 8- Çocuk eğitimevleri

TÜRKİYE’DE MAHPUSLAR

Mayıs 2012 tarihi itibarıyla Türkiye’de hapisanelerde tutulanların sayısı ve “suç grubuna göre dağılımı” şöyledir:³⁹

31.05.2012 TARİHİ İTİBARIYLA TÜM CEZA İNFAZ KURUMLARINDA BULUNAN HÜKÜMLÜ, HÜKMEN TUTUKLU VE TUTUKLU MEVCUDUNUN SUÇ GRUBUNA GÖRE DAĞILIM CETVELİ				
SUÇ GRUBU	TUTUKLU	HÜKMEN TUTUKLU	HÜKÜMLÜ	TOPLAM
ADLİ	28.895	16.920	66.106	111.921
TERÖR	4.606	490	3.899	8.995
ÇIKAR AMAÇLI SUÇ ÖRGÜTÜ MENSUBU	1.495	374	522	2.391
SUÇ GRUBU BİLİNMEYEN	436	42	1.315	1.795
GENEL TOPLAM	35.432	17.826	71.842	125.100

2012 yılı verilerine göre Türkiye’deki mahpusların yüzde 90’ını adliler oluşturmaktadır. Adlilerin ardından gelen ikinci büyük grup ise yüzde 7 ile siyasi mahpuslardır.

Yıllara göre mahpus sayılarında görülen değişiklik de önemli veriler içermektedir:

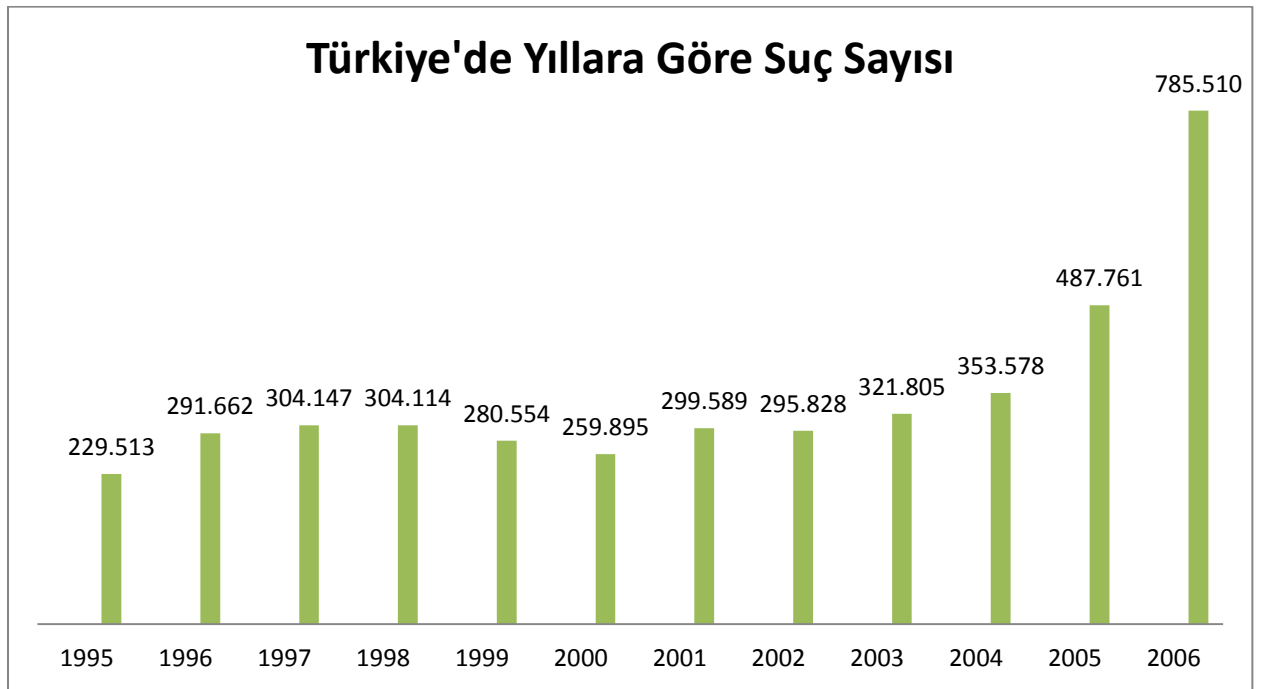
³⁹ <http://www.cte.adalet.gov.tr>, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü’nün sitesinin “İstatistikler” sekmesinden alınmıştır. Temmuz 2012

Yıl		Adli	Terör	Çıkar Amaçlı	Suç Grubu Bilinmeyen	Genel Toplam
1970	Hükümlü	30.119				30.119
	Tutuklu	26.392				26.392
	Toplam	56.511				56.511
1971	Hükümlü	33.416				33.416
	Tutuklu	28.047				28.047
	Toplam	61.463				61.463
1972	Hükümlü	36.140				36.140
	Tutuklu	28.749				28.749
	Toplam	64.889				64.889
1973	Hükümlü	33.722				33.722
	Tutuklu	27.246				27.246
	Toplam	60.968				60.968
1974	Hükümlü	5.442				5.442
	Tutuklu	19.418				19.418
	Toplam	24.860				24.860
1975	Hükümlü	14.276				14.276
	Tutuklu	23.340				23.340
	Toplam	37.616				37.616
1976	Hükümlü	19.881				19.881
	Tutuklu	24.450				24.450
	Toplam	44.331				44.331
1977	Hükümlü	22.632				22.632
	Tutuklu	27.752				27.752
	Toplam	50.384				50.384
1978	Hükümlü	25.212				25.212
	Tutuklu	29.430				29.430
	Toplam	54.642				54.642
1979	Hükümlü	22.417				22.417
	Tutuklu	30.236				30.236
	Toplam	52.653				52.653
1980	Hükümlü	31.241				31.241
	Tutuklu	38.931				38.931
	Toplam	70.172				70.172
1981	Hükümlü	42.446				42.446
	Tutuklu	37.340				37.340
	Toplam	79.786				79.786
1982	Hükümlü	44.650				44.650
	Tutuklu	33.551				33.551
	Toplam	78.201				78.201

1983	Hükümlü	45.144				45.144
	Tutuklu	31.114				31.114
	Toplam	76.258				76.258
1984	Hükümlü	44.208	2.162			46.370
	Tutuklu	26.100	594			26.694
	Toplam	70.308	2.756			73.064
1985	Hükümlü	42.693	2.695			45.388
	Tutuklu	25.050	792			25.842
	Toplam	67.743	3.487			71.230
1986	Hükümlü	29.157	1.629			30.786
	Tutuklu	20.942	422			21.364
	Toplam	50.099	2.051			52.150
1987	Hükümlü	29.134	2.181			31.315
	Tutuklu	18.705	779			19.484
	Toplam	47.839	2.960			50.799
1988	Hükümlü	30.982	2.096			33.078
	Tutuklu	16.895	1.697			18.592
	Toplam	47.877	3.793			51.670
1989	Hükümlü	27.600	1.807			29.407
	Tutuklu	15.941	1.756			17.697
	Toplam	43.541	3.563			47.104
1990	Hükümlü	27.731	1.642			29.373
	Tutuklu	14.488	1.745			16.233
	Toplam	42.219	3.387			45.606
1991	Hükümlü	10.652	395			11.047
	Tutuklu	14.760	1.044			15.804
	Toplam	25.412	1.439			26.851
1992	Hükümlü	12.301	522			12.823
	Tutuklu	15.597	3.062			18.659
	Toplam	27.898	3.584			31.482
1993	Hükümlü	14.300	847			15.147
	Tutuklu	14.681	4.977			19.658
	Toplam	28.981	5.824			34.805
1994	Hükümlü	15.787	1.094			16.881
	Tutuklu	15.638	6.412			22.050
	Toplam	31.425	7.506			38.931
1995	Hükümlü	20.371	1.637			22.008
	Tutuklu	17.058	7.025			24.083
	Toplam	37.429	8.662			46.091
1996	Hükümlü	24.651	2.328			26.979
	Tutuklu	17.697	6.207			23.904
	Toplam	42.348	8.535			50.883
1997	Hükümlü	32.155	4.179			36.334
	Tutuklu	19.346	4.926			24.272
	Toplam	51.501	9.105			60.606

1998	Hükümlü	31.647	4.239			35.886
	Tutuklu	19.670	4.835			24.505
	Toplam	51.317	9.074			60.391
1999	Hükümlü	37.368	5.297			42.665
	Tutuklu	21.048	5.051			26.099
	Toplam	58.416	10.348			68.764
2000	Hükümlü	20.310	4.477	68		24.855
	Tutuklu	19.787	4.190	680		24.657
	Toplam	40.097	8.667	748		49.512
2001	Hükümlü	22.347	5.116	78		27.541
	Tutuklu	23.984	3182	902		28.068
	Toplam	46.331	8.298	980		55.609
2002	Hükümlü	25.642	5.123	114		30.879
	Tutuklu	25.035	2622	893		28.550
	Toplam	50.677	7.745	1007		59.429
2003	Hükümlü	28.293	4.161	261		32.715
	Tutuklu	28.663	1.976	942		31.581
	Toplam	56.956	6.137	1203		64.296
2004	Hükümlü	23.467	2.170	373		26.010
	Tutuklu	29.279	1.618	1.023		31.920
	Toplam	52.746	3.788	1396		57.930
2005	Hükümlü	22.518	2.093	247		24.858
	Tutuklu	28.364	1.537	1.111		31.012
	Toplam	50.882	3.630	1358		55.870
2006	Hükümlü	23.978	2.116	242		26.336
	Tutuklu	39.830	1.719	2.392		43.941
	Toplam	63.808	3.835	2634		70.277
2007	Hükümlü	34.852	2.418	338		37.608
	Tutuklu	47.091	2.102	4.036		53.229
	Toplam	81.943	4.520	4374		90.837
2008	Hükümlü	42.234	2.540	433		45.207
	Tutuklu	50.470	2.899	4.659		58.028
	Toplam	92.704	5.439	5092		103.235
2009	Hükümlü	53.067	2.967	547		56.581
	Tutuklu	52.512	3.361	3.886		59.759
	Toplam	105.579	6.328	4433		116.340
2010	Hükümlü	80.440	3.682	993	1.451	86.566
	Tutuklu	29.676	2.535	1.566	471	34.248
	Toplam	110.116	6.217	2559	1.922	120.814
2011	Hükümlü	86.542	4.179	907	989	92.617
	Tutuklu	29.901	4.266	1.372	448	35.987
	Toplam	116.443	8.445	2279	1.437	128.604

1970 yılından 2011 yılına kadar mahpus sayısının geneline bakıldığında yapılabilecek ilk tespit, 1974, 1990 ve 2000 yıllarında çıkarılan aflarla yaşanan ani düşüşler bir yana, 2005'e kadar mahpus sayısının 50 ila 70.000 arasında seyrettiği yönündedir. Mahpusların sayısı asıl olarak 2006'dan sonra artış göstermiştir. 2005'te 55.000'lerde olan sayı 2006'da 70.000'lere, 2007'de 90.000'lere ve nihayet 2008'de de ilk olarak 100.000'lere çıkmıştır. Bu hızlı artış elbette nüfus artışının çok üzerindedir ve nüfus artışıyla açıklanamaz. "Suç istatistikleri"ne bakmak ise artan mahpus sayısına ilişkin bir fikir verebilir. 1995'ten 2000'lere "suç istatistikleri"ne bakıldığında, 2000 yılından sonra neredeyse aritmetik denilebilecek bir artış olduğunu söylemek mümkün.⁴⁰

Ancak 2010 yılında dönemin İçişleri Bakanı Beşir Atalay yaptığı açıklamayla son 3 yılın verileri dikkate alınırsa Türkiye'de suç oranlarının yüzde 30-35 arasında düştüğünü ifade etmiş olmasına rağmen mahpusların sayısı artmaya devam etmiştir.⁴¹

Mahpusların sayısındaki bu artışın ancak hapishane kapasitesindeki artışla mümkün olabildiğini söylemek mümkündür. Yapılan yeni hapishanelerle kapasite artırılmıştır. 31

⁴⁰ Sargın, S. ve Temurçin, K. (2009) Türkiye'de Suçlar ve Mekansal Dağılışı, <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/teror/teror4.pdf>

⁴¹ "İçişleri Bakanı Atalay: Türkiye'de Suç Oranları Yüzde 30-35 Arasında Düştü", 19 Eylül 2010, <http://www.haberler.com/icisleri-bakani-atalay-turkiye-de-suc-oranlari-2243243-haberi/>

Temmuz 2002 tarihinde 73.769 olan kapasite, Haziran 2012 tarihine kadar yapılan yeni 67 hapisane ile 125.267'ye çıkarılmıştır.⁴²

Tabloya bakıldığında göze ilk çarpabilecek durumlardan biri de “terör” kategorisinin 1984, “çıkart amaçlı suç grubu” kategorisinin 2000, “suç grubu bilinmeyen” kategorisinin ise 2010 yılında kullanılmaya başlamasıdır. Terör kategorisinin oluşturulmasının nedeni 5 Temmuz 1967 tarihli “Ceza İnfaz Kurumları İle Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük”te, 2 Ağustos 1983 tarihinde yapılan değişikliktir.⁴³ Bu ek ile Madde 78’de “İlk defa suç işleyenler, mükerrirler ve itiyadi veya mesleki suçlar”, “Akli ve bedeni durumları ve yaşları dolayısıyla özel bir infaz rejimine tabi tutulacak olan suçlular” ve “Siyasi suçlular” olarak yapılan hükümlülerin gruplandırılmasına “Anarşi ve terör suçlarından hükümlü olanlar” ayrımı da eklenir. Böylece ilk defa, mahpusların bir kısmı resmi olarak “anarşi ve terör” nitelendirmeleriyle anılmaya başlanır.⁴⁴ 2 Ağustos 1983 tarihli bu değişiklik ve ek, 1 ve 3 kişilik “odalar” esasına dayalı “yüksek güvenlikli hapisaneler”i de ilk defa gündeme getirir. Bu ek’in tam metni şöyledir (Günay, 2002: 871-872):

Toplu İyileştirme ve Eğitim Uygulanan Özel Kapalı Cezaevleri

Madde 78/A- (Ek 83/6920-2.8.1983) Kamu düzenini sarsmak, hür demokratik rejimi ve Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü bozmak amacıyla ve ideolojik nedenlerle gasp, banka soygunu patlayıcı madde bulundurma, adam öldürme, yaralama, adam kaldırma, toplu ızrar, yasa dışı örgütlenme gibi anarşi ve terör suçlarıyla toplu silah ve patlayıcı madde kaçakçılığı suçlarından hükümlü olanlar kendilerine özel iyileştirme ve eğitim çalışmalarının uygulanacağı, pekiştirilmiş güvenlik önlemleri alınmış toplu iyileştirme ve eğitim uygulanan özel kapalı cezaevlerinde toplanırlar.

Bireysel İyileştirme ve Eğitim Uygulanan Özel Kapalı Cezaevleri

Madde 78/B- (Ek 83/6920-2.8.1983) Anarşi ve terör suçlarından hükümlü olanlar başta olmak üzere, hangi suçlu grubundan olurlarsa olsunlar;

⁴² Adalet Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Sefa Mermerci’nin TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu’na sunduğu rapordan. Aktaran “Cezaevlerinde Doluluk Oranı Yüzde 106”, *Akşam*, 19 Haziran 2012

⁴³ Bu Tüzük ve yapılan değişiklikle ilgili olarak bakınız: Günay, E. (2002) Türk İnfaz Hukuku, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 860-904

⁴⁴ Bu Tüzük, 6 Nisan 2006 tarih ve 26131 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 20 Mart 2006 tarih ve 2006/10218 sayılı “Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Tüzük” ile yürürlükten kaldırılacaktır. Tüzük henüz yürürlükten kaldırılmadan 16 Mart 2004 tarihinde yapılan değişiklikle “anarşi” kelimesi de atılacak ve bu mahpuslar “terör suçluları” halini alacaktır. Bakınız: “Ceza İnfaz Kurumları İle Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük (Mülga)”, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/5083.html>

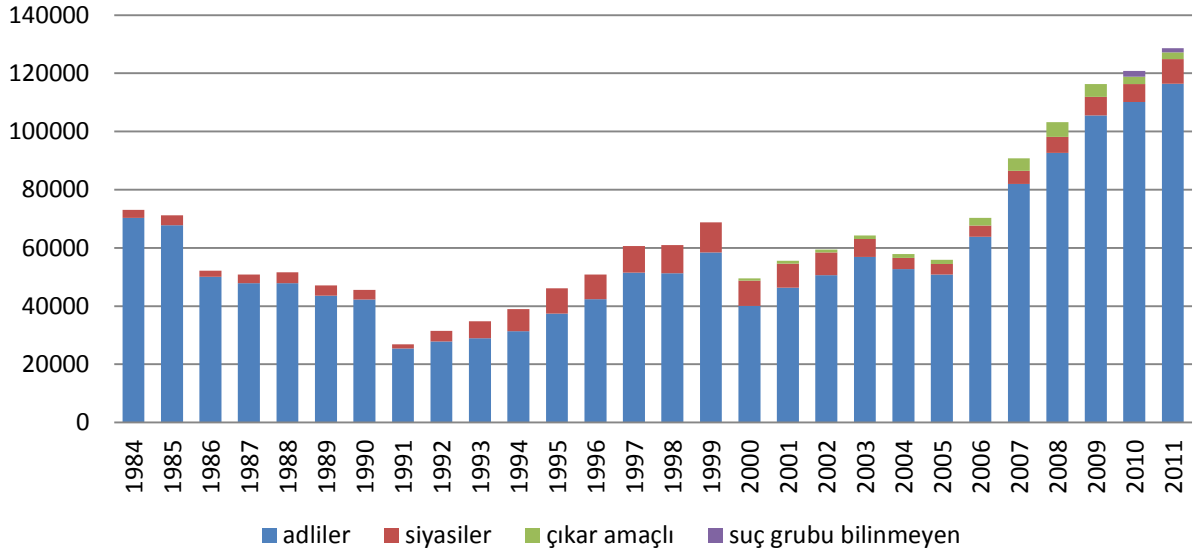
- a) Müşahadeleri ve denemeleri sonunda, ıslaha yönelmedikleri ve ıslah olmayacakları anlaşılan, iyileştirme ve eğitim çalışmalarına karşı koyan,
- b) Ceza infaz kurumlarında olay çıkaran, diğer hükümlü ve tutukluların can güvenliğini tehlikeye sokan davranışlarda bulunan,
- c) İki yıl içinde üçten çok hücre hapsi ya da katıksız hapis türünde disiplin cezası almış olan hükümlüler, müşahade ve sınıflandırma merkezleri idare kurulu kararı ve Adalet Bakanlığı'nın onayıyla tek ya da üç kişilik odalar halinde yapılmış bireysel iyileştirme ve eğitim uygulanan özel kapalı cezaevlerine gönderilirler. (“ya da katıksız hapis” ibaresi 19.12.1989 tarih ve 89/14894 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlükten kaldırılmıştır.)

“Çıkar amaçlı suç grubu” kategorisinin 2000 yılında ortaya çıkmasının nedeni de yine bir yasadır. 4422 sayılı 30 Temmuz 1999 tarihli “Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu” bu kategorinin oluşturulmasına yol açmıştır. Bu Kanun’un 13. Maddesine göre “çıkar amaçlı suç grubu” üyelerinin cezaları da “Terörle Mücadele Kanununun 16 ve 17. Maddesi”ne göre infaz olunur.⁴⁵

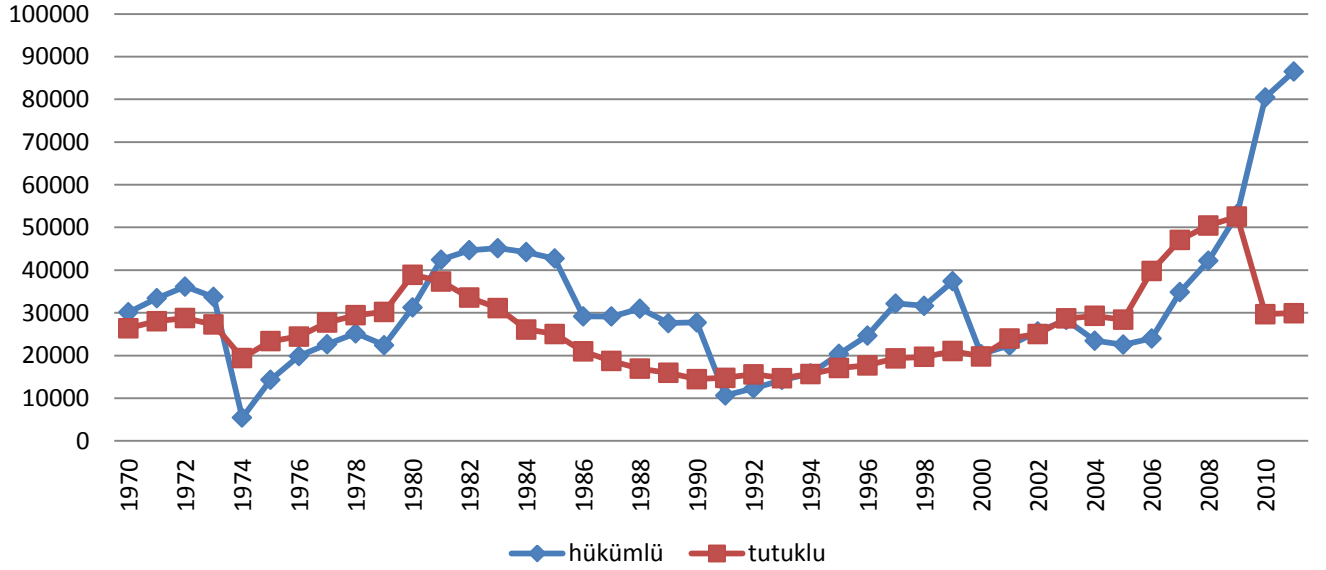
Türkiye hapishanelerindeki mahpusların demografik durumunu daha yakından görebilmek için tablo ve grafiklerden yardım alınabilir. Bu tablo ve grafikler, bir panorama çıkarabilmeyi kolaylaştıracaktır.

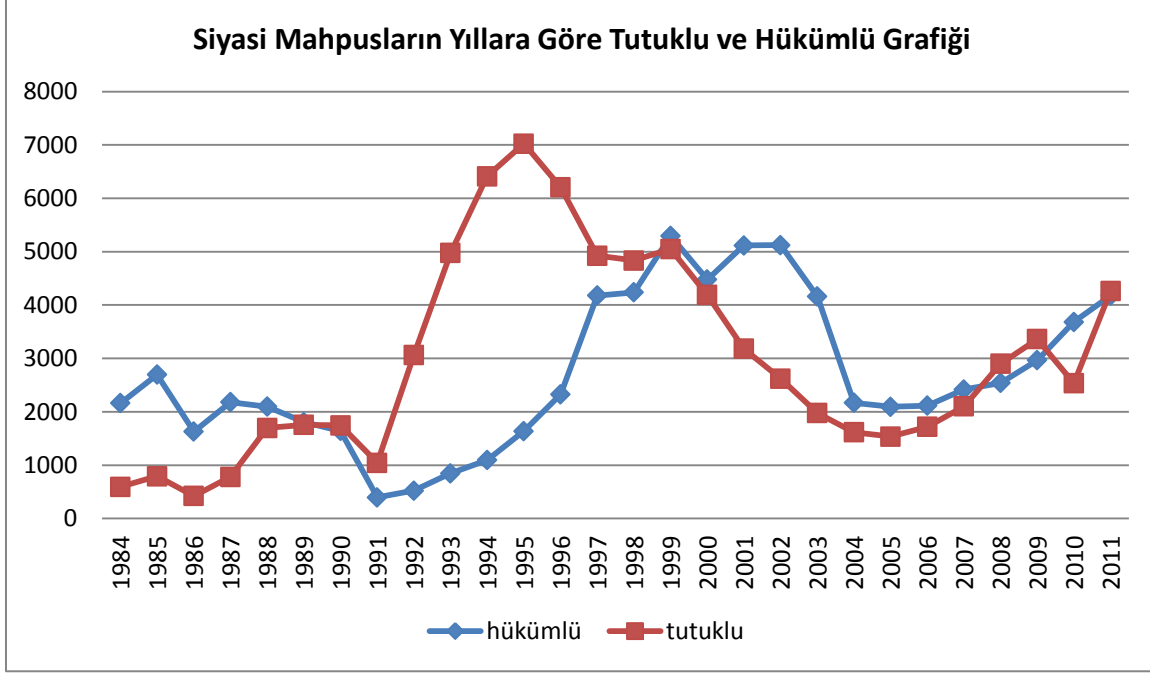
⁴⁵ Bu Kanun 31 Mart 2005 tarih ve 25772 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 23 Mart 2005 tarih ve 5320 sayılı Kanun ile 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. Bakınız: Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu (Mülga), <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1095.html>

Yıl Yıl "Suç Grubuna Göre" Mahpuslar

Adli Mahpusların Yıllara Göre Tutuklu ve Hükümlü Grafiği

Bu 3 tablo ve grafik gözden geçirildiğinde 1974, 1990 ve 2000 yıllarında çıkarılan afların yarattığı sayısal düşüşü bariz bir şekilde görebilmek mümkün. Mahpusların geneli açısından asıl dikkat çekici durum, 1974 sonrasında yaşanan dalgalanmaya rağmen 2006 yılından sonra görülen artış ve tutuklu ile hükümlü makasının giderek açılıyor olmasıdır. Bu duruma bakarak Türkiye’deki hükümlü mahpus sayısının giderek arttırıldığını görmek mümkün.

Tablolarda gözlenebilecek bir başka durum da 90’lı yıllarda siyasi mahpusların sayısında görülen önemli artıştır. Yine bu yıllarda tutukluluk ve hükümlülük oranlarına bakıldığında tutukluluk oranlarının hiç olmadığı kadar arttığını görmek mümkün. 1999 yılında 10.348 ile tepe noktasına ulaşan siyasi mahpusların sayısı 2000 yılıyla beraber düşüşe geçiyor ve siyasilerin sayısı 2006 yılında 3.835’lere kadar iniyor. 2006 yılından itibaren tekrar bir çıkış süreci söz konusu. 2011 yılında sayı 8.445’tir.

Tabloların geneline bakıldığında Türkiye’deki mahpus sayısının 2005 yılından sonra düzenli olarak arttığı ve 100.000’i aştığı görülmektedir. 2017 yılında hapisanelerin kapasitesinin 215.000’e çıkarılacağı düşünülürse bu artışın devam edeceği söylenebilir.⁴⁶

⁴⁶ “Adalet Bakanlığı’nın Cezaevlerine İlişkin Raporu”, 19 Haziran 2012, <http://www.haberciniz.biz/adalet-bakanliginin-cezaevlerine-iliskin-raporu-1504762h.htm>

II. BÖLÜM

MAHBESLERDEN HAPİSHANELERE HAPİSHANELERDEN CEZAEVLERİNE TÜRKİYE'DE KAPATILMA

Osmanlı'dan günümüze Türkiye'nin hapisaneler tarihine bakıldığında “mahbes”, “hapishane” ve “cezaevi” olmak üzere üç aşama olduğu iddia edilebilir. Türkiye hapishaneleri mahbesten hapishaneye, hapishaneden cezaevine evrilmiştir.

Mahbes (Zindan) Dönemi

Osmanlı'nın hukuk sistemi İslam hukukuna dayanmaktadır. Bu nedenle öncelikle İslam hukukuna bakılmalıdır. İslam ceza hukukunda cezalar “hudut” (had), “cinayet” ve “ta'zir” olarak üç bölüme ayrılırlar⁴⁷ (Doğan, 2010: 127). Hudut, şeriat tarafından belirlenmiş ve sınırlandırılmış, değiştirilmesi caiz olmayan cezalardır. Kelime anlamı edeblendirmek (te'dib etmek), menetmek ve azarlamak olan ta'zir ise hakkında şer'i hüküm mevcut olmayan cürümlerden dolayı tatbik edilecek cezalara denk düşmektedir. İnsanların kapatılması uygulaması da ta'zir bölümünde söz konusudur (Hülagü, ? : 1; Şentop, 2004: 14)⁴⁸. Kısas olarak da adlandırılan cinayet ise adam öldürme ve benzeri suçlara verilen cezaları kapsamaktadır. Had ve kısas fıkıh kitaplarında yer alırken ta'zir suç ve cezaları ise kanunnamelerle düzenlenirler (Adak, 2006: 30; ; Şentop, 2004: 14).

İslam hukukunda bedeni cezalar esastır. “Hürriyeti bağlayıcı ceza” olarak hapislikten ve bu cezaların infaz edildiği yer olarak hapishanelerden söz edilemez (Demirbaş, 2008: 123; Doğan, 2010: 128; Hülagü, ? : 1; Çolak ve Altun, 2008: 11). Ancak insanların kapatılması uygulaması ikincil dereceden bir ceza olarak İslam hukukunda da yer alır (Doğan, 2010: 128). İnsanlar yargı süresince veya kesinleşmiş cezaların infazına kadar alıkonulurlar (Bekiroğlu, 2011: 91).⁴⁹

Eyyübiler ve Memluk Sultanlığı zamanında 1228 ile 1285 yılları arasında Mısır'da yaşamış olan ve fıkıh (İslam hukuku) alanında eserleri bulunan Şihabüddin Ahmed El-Karafi, sekiz durumda kişiyi hapsedmenin caiz olacağını söylemektedir:

- a- Suçlu, mağdurun ortada olmaması halinde cezanın uygulanmasına imkân vermek için hapsedilir.
- b- Hakkı vermektan kaçınan kimse, hakkın alınabilmesi amacıyla hapsedilir.
- c- Zenginlik veya yoksulluk durumu bilinmeyen kimse, soruşturma süresince hapsedilir.
- d- Suçlunun Allah'a isyanını engellemek için hapsedilir.
- e- Yapması gereken hukukî bir tasarrufu yapmaktan kaçınan kimse bu tasarrufu yapıncaya kadar hapsedilir. Mesela, iki kız kardeşle veya anne kızla birlikte evli iken

⁴⁷ Bu ayırım “had, kısas, ta'zir” olarak da isimlendirilmektedir (Şentop, 2004:13).

⁴⁸ Metin Hülagü, “İslam Hukukunda Hapis Cezası”, http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120311211649_0.pdf, Metin Hülagü'nün 5 sayfalık bu kısa makalesinin yanı sıra aynı adı taşıyan bir de kitabı vardır.

⁴⁹ Had, kısas, ta'zir ve İslam'da hapis cezasının ayrıntıları için ayrıca bakınız: Kerimoğlu, Y. (2008) Emanet ve Ehliyet, Ölçü Yayınları, <http://kitap.mollacami.com/emanet-ve-ehliyet/index.html>

- İslâm'a giren bir gayri müslim, eşleri arasında tercih yapıncaya kadar hapsedilir.
- f- Bir ayn'ı veya zimmetteki borcu belirsiz olarak ikrar eden kimse, bunları belirlemekten kaçınırsa, belirleyinceye kadar hapsedilir. "Ayn; şu elbisedir veya hayvandır" yahut "Borç; şu kadar paradır" demesi gibi.
- g- Şâfîilere göre, oruç gibi bizzat yerine getirmesi gereken Allah hakkından kaçınan kimse hapsedilir.
- h- Kaçak köle, sahibinin bulunması için hapsedilir.⁵⁰

İslam hukukunda hapis cezası süresi bakımından da ikiye ayrılabilir. Süresi 1 günden başlayıp üst sınırı kimi İslam alimlerince 1 yıl kimi İslam alimlerince ise “veliyyü'l emr”in belirleyeceği kadar olan süresi tayin edilmiş cezalar ilk bölümü oluştururken ağır suç işleyenlere, suç işlemeyi alışkanlık haline getirenlere, dövme, hırsızlık, yol kesme benzeri suçları işleyenlere ise “tevbe edinceye kadar” süresiz hapis cezası verilebilir. Ayrıca bu hapis cezaları sürgün cezaları, zincire vurma, va'z ve nasihat, toplumdandan dışlama şekillerinde de uygulanabilir ve bunlara dayak da eşlik edebilir çünkü “Hapis cezası suçlunun ıslah ve te'dibi amacıyla verilir. Bunun suçluya bir fayda vermeyeceği anlaşılırsa başka cezalar da uygulanabilir” (Şamil, 2006).

Hazreti Muhammed zamanında hapishane diye bir mekan yoktur. Yargılanan insanlar Mescid koridorlarına, odalarına veya evlere kapatılırlar. Halifeler döneminde ise kuyular da hapishane olarak kullanılır (Demirbaş, 2008: 133; Hülagü, ? : 2). İlk olarak Hazreti Ömer, Mekke'de bir evi hapishane olarak kullanmak üzere satın alır (Demirbaş, 2008: 133; Bekiroğlu, 2011: 91). Hazreti Ali döneminde ise hapishane olarak kullanılmak üzere bir bina inşa edilir. Kapatılanlar, Nafi ismi verilen bu hapishaneden kolaylıkla kaçabildikleri için Hazreti Ali döneminde Mehis isimli bir başka hapishane daha inşa edilir⁵¹ (Doğan, 2010: 129; Demirbaş, 2008: 133; Hülagü, ? : 3).

İslam'ın ilk dönemlerinde ağırlıklı olarak borçlarını ödemeyenler, savaş esirleri, cinayetle suçlananlar veya katiller kapatılırlar (Demirbaş, 2008: 133). Ancak “hilafet saltanata, halifeler sultana dönüşürken” zindan kullanımını da artış gösterir (Bekiroğlu, 2011: 91). Bekiroğlu, bu dönemin Emevilerle başladığını, Abbasilerle katmerlendiğini ve diğerleriyle sürüp gittiğini söyler. Artık mevcut söylemle çelişen sözlere sahip herkes cezalandırılmak tehlikesiyle karşı karşıyadır.⁵²

Şer'i hukuk temel olduğu ancak bunun yanı sıra örfi hukukun⁵³ varlığının da görüldüğü Osmanlı'da da bedeni cezalar esastır ancak ta'zir cezalarının bir çeşidi olarak

⁵⁰ El-Karâfi, El-Furûk, IV, 79; Ez-Zühaylî, El-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletüh, VI, 199 aktaran Döndüren, H. (2006) Tazir, <http://www.sorularlailamiyet.com/article/1991/ta-zir.html> (Temmuz 2012)

⁵¹ Bu hapishanenin ismini Hülagü “Mahyes” Doğan ise “Mahyes” veya “Muhayyes” olarak belirtmektedir.

⁵² Bekiroğlu, bu tehlikeye maruz kalan ve hapsedilen kişilerden örnekler de verir: Hanefi mezhebinin kurucusu İmam-ı Azam Ebu Hanife, Hanbeli mezhebinin kurucusu Ahmed bin Hanbel, Enel-Hak felsefesinin önemli isimlerinden Hallac-ı Mansur, Ünlü düşünür ve tıpcı İbn Sina, Güvercin Gerdanlığı kitabının yazarı İbn Hazm, ünlü din bilgini İbn Teymiyye, Mukaddime kitabının yazarı ünlü düşünür İbn Haldun ve İmam Rabbani (Bekiroğlu: 92-96).

⁵³ İslam ulemasının 9. yüzyılda içtihat döneminin sona erdiğini ilan etmesiyle, ne hükümdarların ne de bir başka otoritenin kanun koyucu olabilmesinin imkanı da kalmaz. Bu tarihten sonra otoriteler, kanun koyucu değil şeriat düzeninin koruyucusu olabilirler sadece. Osmanlı padişahları da zaman içerisinde şeriatın alanına girmeyen ve

insanların kapatılması söz konusudur (Avcı, 2002). Buna rağmen “hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz edildiği yer” anlamında hapisanelerden söz edilemez (Demirbaş, 2008: 134; Doğan, 2010: 129; Çolak ve Altun, 2008: 11-12). Bu cezanın Osmanlı hukukuna girişi 19. yüzyılda gerçekleşir⁵⁴ (Avcı, 2002; Doğan, 2010: 129; Temel, 2009: 111; Gönüllü, 2011: 351; Akın, 2011: 23). 19. yüzyıl öncesinde de özellikle kanunnameler hapis cezasına temel teşkil etmektedir (Avcı, 2002). Örneğin 1512-1520 tarihleri arasında tahtta bulunan I. Selim’in Kanunnamesi’nin 4/4 maddesine göre kamu yararı gözetilerek hapis ve para cezası birlikte veya tercih edilerek uygulanabilir. Ayrıca bu Kanunname’nin 33. Maddesine göre müttehem ve mazinne (şüpheli) olanların tutuklanması, 50. Maddesine göre ise hakim kararı olmadan kimse tutuklanmaması emredilmektedir (Avcı, 2002).

İşte bazı kanunnamelerden maddeler (Avcı, 2002):

I. Selim Kanunnamesi

Madde 8: Bir kişi avretin yoluna varıp yahut evine girip saçın çekse veya donun veya destarin alsa ba’de’s-sübut muhkem tazir edip dahi hapsedip Dergâh-ı Muallâ’ya arz edeler.

Madde 23: (ikinci cümle) eğer baliğ olan atasın ya anasın darp etse ba’de’t-tazir hapsedip yüz akçe cürm alına.

Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesi

Madde 10: Kız çeken, kız-oğlan çekmeye bile gelen kimesneleri zindana dögeler, ondan aşgarlık ceza edeler.

Madde 116: Kadı marifeti (hakim kararı) olmadan kimesneyi ehli örf taifesi hapsedip incitmeye.

Madde 123/2: Ve habs edecek yerlerde kefil bulunurken habs etmeyeler, Dergah-ı Muallama arz edip ilam edeler, meğer ki, şenaat-i azime ola, firar ihtimali ola, kefil dahi bulunmaz ola, (ol vakit) habs edeler. (Burada ağır suç veya kaçma ihtimali yoksa kefaletle salıverilme düzenlenmektedir)

düzenleme bulunmayan konularda kanunnameler yayınlayarak kanun koyma yetkisini kullanırlar. Örfi hukuk adını alan düzenlemeler de böylece ortaya çıkar. Osmanlı Kanunnameleri şer-i hukukun yanı sıra örfi hukukun oluşmasına kaynaklık eder (Doğan, 2010: 129). Kanunnameler, Osmanlı padişahlarının çıkardıkları kanun mahiyetindeki emir ve fermanlardan aynı alana ait olanların zamanla ve çeşitli nedenlerle bir araya toplanmasıyla meydana getirilirler. Yazılı bir metin olarak elde olan en eski kanunname II. Mehmet dönemine aittir. Osmanlı ceza kanunları en gelişmiş ve sistematik biçimini Kanuni döneminde alırlar (Erim, 1984: 79). Osmanlı’daki hukuk sistemi ve kanunnameler için bakınız: Heyd, U. (1969/1983) Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 22, 633- 652; Acar, İ. (2001) Osmanlı Kanunnameleri ve İslam Ceza Hukuku (1), *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XIII-XIV, 53-68

⁵⁴ Osmanlı’nın ilk dönemindeki kapatma olaylarının açıklamalı örnekleri için bakınız Necdet Öztürk, Osmanlı’da Hapis Olayları (1300-1512), *Hapishane Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2010, 101-130. Bu makaleye göre Osmanlı’da kayda geçen ilk hapis olayı, Yıldırım Beyazıt devrinde (1389-1402) yaşanmıştır.

Ayrıca Kanuni Kanunnamesi'nin 20. Maddesinde I. Selim Kanunnamesi'nin 4/4 maddesi, 60. Maddesinde ise 23. Maddesindeki hükümler tekrarlanmaktadır. Madde 76 ve 87 ise tutuklamayı düzenlemektedir.

4. Mehmet Kanunnamesi

Taallül edip her zaman et bulundurmayan kasabı muhkem hakkından gelinerek ta et bulunca(ya kadar) hapsedeler, et bulmasına rıza verip bulup hazır edinceye değin hapisten salıvermeyeler.

19. yüzyıla kadar Osmanlı'da hapishane yerine çeşitli terimler kullanılmıştır. "Mahbes", "mahpes" ve "zindan" bunların en bilinenleridir. Mimari anlamda insanları kapatmak amacıyla inşa edilmiş mekanlar söz konusu olmadığından, kapatılma için kullanılan her yer mahbes olarak görülebilir. Bu yüzden farklı kültür ve mimarilerden devralınan, farklı amaçlarla inşa edilen yapılara zindan işlevi yüklenmiştir. Osmanlı'da uzunca bir süre başta kaleler ve kuleler olmak üzere devlet dairelerinin bodrum katları, tersanelerin belli bölümleri ve hatta kadınlar için imamların, muhtarların evleri ve daha da ötesi mahbeslerde görevli kadın memurların evleri (Karaca, 2010: 154; Tekin, 2010: 91; Adak, 2006: 61) ve sarayın bazı bölümleri⁵⁵ birer mahbes işlevi görmüştür. Bunlardan kale içlerinde, burçlarda yer alanlara, Farsça "karanlık ve kasvetli yer" anlamına gelen zindan denilmiştir (Demirbaş, 2008: 134; Bekiroğlu, 2011: 98; Şen, 2007: 6). Anemas Zindanları, Bodrum Kalesi (Gatineau Kulesi), Eminönü'ndeki Baba Cafer Zindanı, Kasımpaşa'daki Tersane Zindanı (Bambul, Sintine, Bagno), Ağakapısı Zindanı, Yedikule Zindanı Osmanlı zindanlarının en bilinenleridir.⁵⁶ Siyasi mahpuslar ve asker olanlar genellikle Rumelihisarı, Yedikule, Ağakapısı, Paşakapısı ve Kurşunlu Mahzen'de; adli mahpuslar ise Baba Cafer, Tersane ve Galata zindanlarında tutulurlar (Bekiroğlu, 2011: 99; Demirbaş, 2008: 134; Şen, 2007: 6). Osmanlı'da mimari tarafından hapishane olarak tasarlanan ilk yapı 1832 yılında inşa edilmiş olan Sultanahmet Hapishanesi'dir (Bekiroğlu, 2011: 97).

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde zindanlar Subaşı'nın denetimindedir ve buralarda tutulmaların yaşam koşullarını ve uyulacak kuralları düzenleyen bir kanun ya da nizamname bulunmamaktadır (Demirbaş, 2008: 134; Şen, 2007: 6-7).

Osmanlı'da insanların kapatılması için kullanılan mekanların çeşitliliği verilen cezaların çeşitli oluşuyla da alakalıdır. Osmanlı hukukunda hürriyeti bağlayıcı cezalar, müebbet kürek, muvakkat (sürelî) kürek; süresiz, müebbet ve muvakkat hapis; müebbet ve muvakkat kalabentlik; müebbet ve muvakkat sürgündür (Avcı, 2002). Osmanlı'da sürgün cezası da kapatılmayla içi içe geçmiş durumdadır. İktidar tarafından suç işlediğine kanaat getirilen bir kişi bir adada, kale surları içerisinde veya bir zindanda yaşamaya mahkum

⁵⁵ Bekiroğlu, babası ölen şehzadelerin sarayda kapatıldıkları yere Kafes veya Şimşirlik denildiğini belirtmektedir (2011: 106). Buraya şimşirlik denilmesinin nedeni şimşir ağaçlarıyla çevreli küçük bir bahçe içinde birkaç oda ve yüksek duvarlardan oluşan bir yapı olmasıdır. Topkapı Sarayı'nda da Babüsselam'da "kapiarası" denilen ve aslen kapıcılar odası olan yer vezirlerin ve devlet erkanının haklarında verilecek kararı beklerken kapatıldıkları yerdir. Bunun yanı sıra Harem'de kırk merdivenle inilen Cariyeler Hapishanesi mevcuttur (2011: 99).

⁵⁶ Bekiroğlu kitabının Osmanlı başlıklı bölümünde bu zindanların kısa anlatımlarını yapmakta, zindan olarak kullanılmadan önceki işlevlerini de açıklamaktadır (2011: 97-103).

edilebilir. Adaya sürgün cezası cezirebent, kaleye ve zindana sürgün cezaları ise kalebent veya zindanbent olarak adlandırılmaktadır (Özkul: 2010). İçişleri geçmiş olan sürgün ve kapatılma cezaları, Osmanlı'da kapatılmanın sadece dört duvarla sınırlı olarak ele alınmadığını göstermektedir. İçerisinde normal hayatın aktığı tüm bir adanın veya kale surlarının sınırları da hapisane işlevi görebilmektedir. Cezirebent ve kalebent cezalarında amaç kapatılacak kişiyi dört duvar arasına koyup tüm insanlarla ilişkisini kesmek değil, doğup büyüdüğü veya etkin olduğu eski çevresinden koparıp, yaşam koşullarının daha zorlu ancak kişinin kontrolünün daha kolay olduğu bir ada veya kaleye göndererek etkisiz hale getirmektir.

Kalebentlik⁵⁷

Haklarında hüküm verilen insanların kale sınırları içerisinde tutulması, kaleye hapsedmek anlamına gelen kalebentlik Osmanlı'daki ta'zir cezalarından biridir. Kalebentlik, Osmanlı'nın ilk dönemlerinde kriminal suçlar için yaygın olarak kullanılan bir ceza değildir, 18. yüzyıldan itibaren yaygın olarak uygulanmaya başlamıştır (Erim, 1984: 81; Avcı, 2002). Buna rağmen Osmanlı öncesi dönemde de bu cezaya rastlanılmaktadır. Selçuklular döneminde görevinden alınan bir vezir Osmancık kalesine gönderilirken Memlûklular devrinde esirler ve "siyasi suçlular" Kahire Kalesi'nde tutulmakta, İran Moğollarında ise asi prensler ve emirler sürgün ve kalebentlik cezasına çarptırılmaktadır (Avcı, 2002).

Kalebentlik cezasına mahalli kadılar tarafından karar verilir ancak bu kararların infazı için sadaretin (sadrazam) onayı gereklidir. Kalebentlik cezası idama mahkum olanların cezasının hafifletilmesi ve kalebentliğe çevrilmesi şeklinde olabiliyorken gıda maddelerinin taşıması (içerisinde yabancı madde katmak) veya eksik gramajlı gıda maddesi imali alışkanlığa dönüşürse Müslüman faile (eğer bu fail zimmi ise yani İslam devleti tebaasından olan ve haraç veren Hıristiyan veya Yahudi ise kürek cezası verilir), İstanbul'a gelen koyunların hepsini satın alarak diğer kasapları bundan mahrum bırakıp nizamı bozanlara, medreseye fahişe getiren talebelere, nitelikli zimmet suçlularına, miri malı çalanlara, rüşvet alanlara ve yakalanan eşkıyalara da verilebilmektedir.

Kalebentlik cezasının uygulandığı ilginç bir durum daha söz konusudur. Osmanlı'da İstanbul'a göçün yasaklandığı dönem, taşradan göç edenlerin mahalle imamları tarafından kolluk görevlilerine ihbar edilmeleri, bu kimselerin yakalanarak ifadelerinin alınması, vali, hakim, naip (hükümdar adına devleti yöneten kimse) veya murabahacı (tefecî, karla satış yapan kimse) zulmünden dolayı göç ettiklerini söylerlerse durumun gizlice araştırılması ve eğer hakim zulmü sabit görülürse hakimlikten azil, memuriyetten müebbet men ve müebbet hapis ile kalebentlik cezası verilmesi öngörülmüştür. Bu durumda hakim dışında kalan kişilerin cezaları ise şöyledir: Vali zulmü sabit görülürse şiddetli ceza ile tenkil (uzaklaştırma) ve tedip (uslandırma, yola getirme, terbiye etme); ayan ve murabahacıların zulmü sabit görülürse malvarlığının müsaderesi (el konulması) ve katl; göç edenler yalan söylemiş ve

⁵⁷ Osmanlı'da kalebentlik konusunda yapılacak araştırmaların birincil kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan kalebentlik defterleri serisi oluşturmaktadır. 1721-1734 yıllarında Divan-ı Humayudan verilen kalebentlik ve sürgün cezalarının yer aldığı bu defterlerin sayısı 44'dür. Bunların yanı sıra Kepeci 678 adını taşıyan ve 1703-1711 yıllarını kapsayan bir kaynak mevcuttur (Erim, 1984).

devlet memurlarına iftira atmış ise kendilerine siyaseten katl cezaları verilmektedir (Avcı, 2002). Erim'in Kepeci 678 adlı kaynağa dayanarak yaptığı araştırmada da kalebentlik cezasına çarptırılanların suçları şunlardır: Kamu düzenine karşı işlenen suçlar,⁵⁸ kalpazanlık, kaleden suçlu kaçırmak, sahte evrak düzenlemek, rüşvet ve eziyet, mezhep değiştirmeye zorlama, adam öldürme ve yaralama, fuhuş, ırza tecavüz ve suçu belirsiz olanlar (1984: 84).

1858 tarihli Ceza Kanunu'nun 25. maddesinde ise kalebentlik, "hapis ile nefy (sürgün) cezalarını cami (bir arada bulunduran) bir ceza" olarak tanımlanmakta ve cinayet türü suçların cezası olarak öngörülmektedir. Kanun'un 23. maddesinde "müebbet kalebentlik devletçe tayin olunan kalelerin birinde mücrimin ila vefatihi mahbusen tevkif olunmasıdır" denilirken 24. maddede ise muvakkat kalebentliğin 3-15 sene arasında olacağı belirtilmektedir. Madde 28/2'de ise müebbet kalebentlikte hükümetin izin vermesi durumunda mahpusun ailesini yanına alabileceği karara bağlanmıştır. Kanun'un 68. maddesinde rüşvet, 82. maddesinde miri malı çalmak, 85-86. maddelerinde zimmet, 87. maddesinde kolluk memurlarını başka işlerde istihdam, 103. maddesinde işkence, 148. maddesinde resmi belgede sahtecilik, 149. maddesinde resmi damga ve mühürde sahtecilik, 165. maddesinde kasten yangın çıkartmak suçları için kalebentlik cezası verileceği belirtilmektedir.

Kalebentlik cezasına çarptırılanlar surlarla çevrili kaleden dışarı çıkmamak üzere bir şehir veya kasabada oturmaya mecbur tutulurlar ve firar veya benzeri durumlar olmadığı durumlarda kale halkıyla bir araya gelebilir, dışarıdakilerle haberleşebilir, kale içerisindeki mabet benzeri yerlere gidebilir, meslek ve sanatlarını icra edebilir, kale içinde arazi kiralayarak bir şeyler yetiştirebilir, bekar olanlar evlenebilirler. Ayrıca eğer davaları devam ediyorsa duruşmaya bir memur eşliğinde gönderilirler. Bunlar genel uygulamalar olmakla beraber kalelerin her birinde farklı uygulamalar da söz konusudur.

Kalebentlik cezasını çekmekte olan mahpus yeni bir suç işlerse daha ağır bir ceza olan kürek cezasına çarptırılmaktadır. Kalebentlik cezasının sona ermesi ise muvakkat kalebentlikte sürenin tamamlanması, müebbet ve süresiz kalebentlikte ise ya affedilmeleri ya da yakınları veya güvenilir mahalle sakinlerinin kefaleti ile mümkündür.

Prangabentlik

Osmanlı'da kapatılma cezasının bir başka infaz şekli ise prangabentliktir. Prangabentlik, hapis cezasının mahpusun ayaklarına zincir bağlanarak infaz edilmesidir. Osmanlı'da prangabentliğin bir tedbir, cezalandırma ve korkutma aracı olarak 16. yüzyıla kadar uzanan bir geçmişi vardır ve kullanımı Cumhuriyet'e kadar uzanmaktadır (Saner 2007: 163). Prangaya vurulan kişiler haklarında verilen hükme göre 1 yıldan başlamak üzere 3, 5, 7, 10, 15 yıl veya ömür boyu kapatılabilirler. Ayaklanmaya katılanlar, sahtekarlık, kalpazanlık, adam yaralama, yol kesme, iftira, gasp, kız kaçırmak, cinayet, öşür ödememe, yalancı şahitlik

⁵⁸ "Kamu düzenine karşı suçlar" sınıflaması Ergin'in kendisi tarafından yapılmıştır. Ergin, Kepeci 678'de yer alan "eşkiyalık", "reayayı ehl-i orfe gamz ve tercim", "su-i hal bais-i ihtilal", "sai'bi-l fesai", "reayayı tahrik ve ihtilale bais" benzeri suçları bu başlık altında toplamıştır. Ergin'in çıkardığı tabloda, kalebentlik cezasına çarptırılanlar içerisinde bu grubun oranı yüzde 81'dir (84).

yapma, askerlikten firar etme ve İslam dini aleyhine dini propaganda yapıp bu konuda kitap yazma fiillerinde bulunanlar bu cezaya çarptırılabilir (Şen, 2007: 15). Prangabentlik, özellikle de Osmanlı'nın geç döneminde yeterli zabitanın, yeterince mahpus alacak kadar geniş hapisane binasının bulunmaması nedeniyle, mahpusları zaptetmek ve kaçmalarını engellemek için bir tedbir aracı olarak işlev görmüştür (Saner, 2007: 189).

Var olan araştırmalara göre, prangabentlik Osmanlı hukukuna ilk olarak 1838 Askeri Ceza Kanunu ile girmiştir (Avcı, 2002). 1840 tarihli Ceza Kanunu'nda prangabentliğe yer verilmesi de aynı yıl yapılan ekte de (1840 Zeyli) prangabentlik cezası vardır. Bu eke göre prangabentlik cezası verilecek durumlar sıralanır:

Kişileri devlete ve kanunlarına karşı kışkırtmak, hata sonucu işlenen cinayet, yaralama, hırsızlık, zaptiye memurlarına karşı koyma ve silah çekme ve bu yolla yaralama, halktan birine silah çekme ve bu yolla yaralama, sahte evrak düzenleme ve kalpazanlık, şer (kötülük; kavga, gürültü) ve uygunsuzluk (Saner, 2007: 174-175).

1851 ve 1858 tarihli ceza kanunlarında ve 1869 tarihli Askeri Ceza Kanunu'nda da prangabentlik yer almaktadır. 1851 tarihli Ceza Kanunu'nun Birinci Fesil 5. ve 14. maddelerinde "vaz'ı kürek ve pranga", 13. maddesinde "küreğe veya prangaya", 11. maddesinde ise "İstanbul'da ise küreğe, taşrada ise prangaya", İkinci Fesil 5. maddede "İstanbul'da ise küreğe, taşrada ise prangaya", Üçüncü Fesil 11. maddede 3 ay-3 sene prangaya ve süfli hizmetlerde istihdam, 12. maddede 6 aydan 4 seneye, 13 maddede 1 sene pranga ifadeleri geçer. Birinci Fesil 13. maddede taksirle adam öldürme suçuna (fail sabıkalı ise) prangaya vaz ile süfli hizmetlerde istihdam cezası, 14. maddede adam öldürmeye azmettirme suçuna 1-5 sene, katilini muinine ise 1-3 sene vaz'ı kürek ve pranga, 16. maddede memura mukavemet ve silah çekme suçuna 5 aydan 5 seneye kadar hidamat-ı süfliyede istihdam olunmak üzere pranga, 17. maddede silahla müessir fiil suçuna 3 aydan 3 seneye kadar pranga, Üçüncü Fesil 19/2. maddeye göre adam öldüren çocuk veya köle ise ve mağdur taraf kısas hakkından vazgeçmişse 1-5 sene, kasten müessir fiilde 3 ay-3 sene prangabentlik cezası öngörülmektedir (Avcı, 2002).

Kanunlarda geçen "İstanbul'da ise küreğe, taşrada ise prangaya" ibaresi, 1851 tarihli Ceza Kanunu'nun Üçüncü Fesil 15. Maddesinde açıklarak anlatılır:

Taşralarda zuhur eden erbabı cünhadan katl ve sai-bi'l-fesad [ortalığı birbirine katan fesatçı] olan büyük kabahatlılardan ma'ada yine ber mantuk-ı kanun-ı ceza va'z-ı kürek olunmaları lazım gelen eşhasın Dersa'adete gönderilmelerinden ise mahallerinde ber müceb-i kanun macazat-ı layıklarının icra'sı emsalinin terhibine sebep olacağından ba'd-ezin o ma'kule eshab-ı cünha Dersa'adete gönderilmeyerek mahallerinde habsleri tarihinden i'tibaren cünha-ı vakıa ve müddet-i muayyenelerini mübeyyin [bildiren] yedlerine[ellerine] meclisce tezkire i'tasıyla [verme] prangabentlik olarak hidamat-ı süfliyede bi'l-istihdam lazım gelen mücazatlara icra' [...] oluna (Saner, 2007: 181-182).

Bu gerekçede de görüldüğü gibi prangabentlik, küreğe eş bir ağır ceza olarak görülmekte ve İstanbul'da küreğe konulacak cezalıları taşrada ise İstanbul'a getirilmeleri

yerine buldukları yerde prangaya vurularak çalıştırılmaları öngörülmektedir. Burada görülen “hidemat-ı süfliyyede bi’l-istihdam” veya kanunların farklı maddelerinde geçen pranga cezasına ek olarak verilen “süfli hizmetler”de çalıştırma cezası, “hidemat-ı şakka” olarak da bilinen ağır ve aşağılık, alt kademe işlere atıf yapmaktadır. Burada kastedilen süfli işler genellikle ağır maden işleri ve kürek cezalılarının da çalıştırıldığı yol yapım, taş yontma benzeri işlerdir.

Muvakkat prangabentlik cezası alanların tahliyelerinde de ilginç bir uygulama vardır. 1851 tarihli Ceza Kanunu’nun Üçüncü Fasıl 13. maddesine göre muvakkat prangabentlik cezası alanlar, kendilerine verilen cezanın süresini tamamladıktan sonra tahliye edilebilmek için ahaliden bir kefil göstermek zorundadır yoksa cezaları uzatılır: “...Bir sene müddetle nefy ve tağrib ve prangabent olunup, eğer ki bu misilli eşhas müddet-i merkume içinde ıslah-ı nefis edip kendisinden emniyet hasıl ettirerek ahaliden kefil verebilirse sebili tahliye ve bu suretle salahı zahir olmadığı takdirde salah hali zahir oluncaya kadar müddeti temdit kılın.” (Avcı, 2002)

Prangabentlik cezasının cezayı ağırlaştırıcı bir infaz usulü olduğunu ve mahpuslar için bir işkenceye dönüştüğünü ise Taif Kalesi’ne sürgün olarak gönderilen Mithat Paşa’nın anlatımlarından anlayabilmek mümkün:

Ayaklarına demir konulanlar yürümek ve oturmak ve don değiştirmek misillu hareketin ve’l-hasil insanın muhtac olduğu muamelatin hiçbirisine muktedir olamamakla bunun adeta bir nev-i alet-i işkence olduğu şu ta’rifden dahi malum olur [...] prangaların [...] kaffe-i hareket ü sekenata [kıvılcıklar ve duruşlar] mani’ olduğu cihetle def-i zaruret için abdesthaneye gitmek isteyenlerin bir takımı nöbetçi neferatın sırtına binerek ve bir takımı kollarından sürüklenerek ihtiyaçlarının def’i ve ayaklarındaki donlar değiştirilmek icab eyledikde yırtarak çıkarıp yeniden tebbüs [giyme] olunacak donun paçalarını giydikten sonra dikilmesi ve uyku halinde ayaklarının birbirine muvazi [paralel] tutulması gibi eziyet ve tazyikata... (Saner, 2007: 188)

Kürek Cezası

Zamanla prangabentlik ile iç içe geçmiş olan bir başka ceza yöntemi ise “kürek”tir. Kürek hapis cezasından daha ağır bir cezadır. Osmanlı donanmalarında ücretle tutulmuş olan kürekçilerin yanı sıra satın alınan esirler, savaş esirleri (forsa) ve mahpuslar da kürekçi olarak kullanılmışlardır (Saner, 2007: 180). Esirler ve kürek mahkumları, kaçmamaları için ayaklarından zincirli şekilde kürek çeker ve yine zincirli bir şekilde tersanelerde çalıştırılırlar.

Osmanlı, kürek cezasını Akdeniz ülkelerinden almıştır. Özellikle Venedik ve İspanya’nın denizdeki gemi sayısı, deniz gücü artıkça daha fazla kürekçiye ihtiyaç duyulur ve bu açık mahpuslar gemilerde zorla çalıştırılarak giderilmeye çalışılır. Bu uygulamanın ne zaman başladığı tam olarak bilinmese de 16. yüzyıl başlarında sistemli hale gelir (Erim, 2002: 179). Osmanlı’da da kürek 16. yüzyıldan itibaren yaygın bir ceza olarak kullanılmaya başlamıştır. Mahpusların kürekçi olarak kullanılmasını emreden, bilinen en eski ferman 1550’li tarihlidir (Erim, 2002: 179). Özellikle Osmanlı’nın donanmasının neredeyse tamamını

yitirdiği 1571 İnebahtı deniz savaşı mağlubiyetinden sonra, hızla yeni bir donanma oluşturma zorunluluğu yüzünden kürek cezaları arttırılmış, idam ve dayak cezaları da kürek cezasına çevrilmiştir.⁵⁹ 16. yüzyılda sefer zamanları 40-50.000 kürekçiye ihtiyaç duyulduğu düşünülürse mahpusların neden küreğe mahkum edildiği de anlaşılır olacaktır (Erim, 2002: 180). Ancak 17. yüzyılla beraber yelkenli gemilerin çıkması ve Osmanlı'nın deniz savaşlarının azalmaya başlamasıyla kürek mahkumuna ihtiyaç da azalır. Bu azalmanın bir sonucu olarak kürek cezasına çarptırılanlar gemilerde istihdam edilmez, ayaklarından zincirli yani prangalı olarak karada hapis tutulmaya başlanır (Saner, 2007:180). 18. yüzyıla gelindiğinde kürek cezasına çarptırılmak gemilerde kürek çekmek değil, tersane zindanında hapsedilmek anlamına gelmektedir. 18. yüzyıl başlarında kürek cezasına çarptırılan mahpusların sadece yüzde 10'u çeşitli yük gemilerinde kürek çekmek veya çalıştırılmak üzere cezalandırılmıştır (Erim, 2002: 180).

Osmanlı'da kürek, ta'zir suçlarında uygulanan cezalardan biri olmasına rağmen hırsızlık gibi had ve kısas cezası gerektiren durumlarda da uygulanmıştır. Kürek cezasının uygulandığı bazı suçlar şunlardır: Halka zulüm, gasp, hırsızlık, zimmet, kumar, irtidat (dinden çıkmak), mahpusun firarına yardımcı olmak, içki ve sarhoşluk, kasten adam öldürme, kastın aşılması suretiyle adam öldürme, yaralamaya iştirak, yağma (yol kesmek suretiyle eşkıyalık), livata, ırza geçme ve tasaddi (teşebbüs), resmi evrakta sahtecilik, kalpazanlık, casusluk, resmi narhtan (fiyattan) fazlaya mal satmak, düşman ülkesine harp aletleri vermek. Bunların yanı sıra bazı dönemlerde ormandan ağaç kesmek, suyollarını kirletmek, alenen şarap içmek gibi durumlarda dahi kürek cezası verilmiştir.

1610 (Hicri 1018) tarihli bir adaletnamede kürek cezasından söz edilmektedir. Bu adaletnameye göre yüzde 15'ten fazla faiz alan tefecilerden faizler geri alınarak sahiplerine iade edilecek, tespit edilenden fazla faiz almaya devam edenler tutuklanıp başkente gönderilecek ve müebbet kürek cezasına çarptırılacaktır. Aynı adaletnamede karaborsacıların şehre mal getirenleri şehir dışında karşılayıp mallarını zorla ucuza satın almaları ve sonra da şehirde yüksek fiyattan satmaları yasaklanmakta, üreticilerin mallarını bizzat pazarda satabilmeleri "fetva-yı mucibince tanınmış bir hak" olarak kabul edilmekte ve bunu engelleyen kişilerin Müslüman ise kalebentlik gayrimüslim ise kürek cezasına çarptırılması kararlaştırılmaktadır (Avcı, 2002).

Tanzimat'la beraber ilan edilen ceza kanunlarında da kürek cezası yer almaktadır. 1840 tarihli Kanun'un İkinci Fesıl 1. maddesine göre 1-5 sene (muvakkat) kürek, 2. maddesine göre müebbet kürek, İkinci Fesıl 5. maddesine göre sarkıntılık, sarhoşluk ve kumarbazlık suçlarından iki defadan fazla mahkum olanlara cürümde ısrar etmiş sayılacağından nedamet ve tövbeleri hasıl oluncaya kadar Dersaadet'te (İstanbul) ise kürek taşrada ise prangabentlik cezası verilecektir. Beşinci Fesıl 2. maddeye göre rüşvet suçuna 3

⁵⁹ İnebahtı'da (Osmanlı kaynaklarında Singin olarak da geçmektedir) Kıbrıs'ı fethetmiş olan Osmanlı donanması ile Haçlı donanmaları karşılaşmış, Osmanlı'nın neredeyse tüm donanması yok olmuştur. Osmanlı Sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa'nın "Biz Kıbrıs'ı almakla sizin kolunuzu kestik, siz İnebahtı'da bizi yenmekle, sakalımızı tıraş ettiniz. Kesilen kolun yenisi gelmez, fakat kesilen sakalın yerine daha gür çıkar" sözlerini söylediği bu savaşın ardından "daha gür" bir donanma oluşturmak mecburiyeti yüzünden tersane oldukça yoğun çalışmak zorunda kalmış ve 5 ay gibi kısa bir sürede savaşta yok edilen 142 geminin yerine 150'den fazla kadırga inşa edilmiştir.

sene kürek cezası öngörülmektedir. Altıncı Fası 2 ve 3. maddelere göre memurların maaşlarından başka bir ad ve vesile ile bir yerden para almaları yasaktır ve para aldıkları sabit görülürse aldıkları para zorla da olsa tahsil edilir ve bu kişiler memuriyetten müebbeden çıkarılır ve 3 sene kürek cezasına çarptırılırlar. Dokuzuncu Fası 3. madde ve Onbirinci Fası 1. maddede ise daha önce idam cezası verilen devlet memuruna silah çekme ve eşkıyalık suretiyle yol kesme suçlarına kürek cezası verileceği belirtilmektedir. 1851 tarihli Ceza Kanunu'nun Birinci Fası 6. maddesine göre "... siyaseten katle bedel müebbeden küreğe vaz'ı irade-i Cenab-ı Şahane'ye mufavvaz (yapılması ismarlanmış) ola" denilmektedir. Birinci Fası 13. maddeye göre ise taksirle (dikkatsizlik, kusur) adam öldürme suçu işleyen kimse sabikalı veya kötü şöhretli ise Şer'i cezaya ilaveten bir sene küreğe veya prangaya konulacaktır. İkinci Fası 5. maddeye göre sarhoşluğu itiyat (alışkanlık) edenler İstanbul'da iseler iyi hali görülünceye kadar küreğe konulurlar. Üçüncü Fası 2. maddeye göre devlet memurlarının irtikap suçu (kötülük, rüşvet, hile) sabit olursa, suçun vehametine göre sürgün ve kürek cezaları verilir (Avcı, 2002).

Kanunlarda yer alan maddelerden de anlaşılacağı gibi kürek cezası süreli (muvakkat ve müebbet) ve süresiz (ıslah oluncaya kadar) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. 1858 tarihli Ceza Kanunu'nun 19. maddesinde "Kürek, ayaklarda demir olduğu halde, hidemat-ı şakada kullanılmaktadır..." şeklinde tarif edildikten sonra 20 ve 21. maddelerde müebbet ve muvakkat olarak ikiye ayrılmış, muvakkat küreğin sınırları ise 3-15 sene olarak belirlemiştir (Avcı, 2002).

Kürek cezası verilenler veya hapsin infaz tarzı kürek olarak belirlenenler genellikle buldukları hapishanelerden İstanbul'daki Tersane-i Amire zindanına nakledilirler ve buradan ihtiyaç görülen gemilere dağıtılırlar. Daha az rastlanan uygulama ise kürek mahkumunun İstanbul'a gelmeden doğrudan cezanın infaz edileceği yere gönderilmesidir.

Kürek cezasına çarptırılanların gönderildiği Tersane-i Amire, İstanbul'un Haliç kıyılarında 1455 yılında birkaç göz inşa kızıağı ile faaliyete geçmiş, Yavuz Sultan Selim zamanında gemi inşa edilen kapalı gözlerin sayısı 100'ü bulmuş ve Hasköy'e doğru genişlemiş, Kanuni ve Sokullu Mehmet Paşa zamanında ise bu inşa yerlerinin sayısı 200'ü aşmış ve tersane dünyanın sayılı büyük denizcilik merkezlerinden biri haline gelmiştir. Tersanenin çevresi 1557 yılında altı yerinde kapı bulunan yüksek duvarlarla çevrilir. Böylece tersane bir tarafı deniz diğer tarafı duvarla çevrili hale gelir. Duvarın Galata'ya açılan kapısı Azaplar Kapısı, Kasımpaşa Deresi'ne açılan kapısı Kasımpaşa Kapısı, Hasköy'e açılan kapısına Hasköy Kapısı, kara tarafına açılan kapıları ise Nakkaşhane Kapısı, Zindan Kapısı, Şahkulu Kapısı adlarıyla bilinir. "Bagno" olarak da bilinen zindanlar ise Galata tarafında yer almaktadır.

1591 yılında İstanbul'a gelen ve casusluk suçlamasıyla kürek cezasına çarptırılan Bohemyalı Baron Wratislav Tersane Zindanı'nı şöyle anlatmaktadır:

Bizi yüzlerce muhtelif geminin ve kemerli yerlerde barındırılan kadırgaların ve diğer askeri malzemelerin bulunduğu tersaneye götürdüler. Hakimler, Ferhat Paşa'nın bize yapılacak muameleyi bildiren mektuplarını, Gordion Paşa'ya verdiler. Sonra cellatlar, boynumuza takılmış zincirleri çıkardılar ve bizi yere yatırdılar. Dayak

atacaklarını zannetikse de, Allah'a şükür böyle bir şey yapılmadı. Çingene demirciler gelip yere yatanların ayaklarına demir halkalar taktılar ve halkadan geçirdikleri zincirle bizi ikişer ikişer birbirimize bağladılar. Zincire vurulan çiftler derhal zindana atıldılar. Ben, yurttaşım olan papaz ile beraber bağlandım.

Hapishane üç ayrı binadan ibarettir. Asıl binada, çeşitli milletlere mensup mahpuslar vardı ki, bunlardan zanaat erbabı olanlar, kadirga inşaatında ve diğer işlerde çalışırlardı. Mesela, dülgerler, kilitçiler ve bakırcılar her gün şu veya bu atölyeye götürülürlerdi. Bunlar, en iyi vaziyette olan mahpuslardı. Çünkü, bazı şeyler elde ederek gizlice satmak ve yiyecek satın almak imkanını bulurlardı. İyi çalışmalarına ödül olarak, cuma günleri çorba verilirdi. Bu adamlar, daha çabuk serbest bırakılmak ümidini beslerlerdi. Mahpuslar arasında; papaz, yazıcı, alim ve asilzade olanlar, zanaat bilmedikleri ve ellerinden hiçbir şey gelmediği için büyük bir sefalet içindeydiler... İşte, ikinci hapis binası işe yaramayan bu gibi mahpuslara tahsis edilmiştir. Orada bulunduğum zaman, farklı milletlere mensup 700 mahpus bulunuyordu. Bunlar, baharın ilk günlerinde kürekçi olarak kadirgalara alınırđı. Seyahatten döndükten sonra da taş yontmak, toprak işleri yapmak ve inşaat malzemesi taşımak gibi işlerde çalıştırılırlardı. Bunlara yiyecek olarak yalnız iki parça ekmek ve su veriliyordu... Üçüncü bina ise, bir hastanedir. Burada hasta mahpuslar yatarlar ve artık işe yaramayan ihtiyarlar otururlar. Hastane binasında bulunanlara, ekmekten başka çorba da verilir. Mahpuslar burada kaldıkları müddetçe rahat ederlerse de, sonra yüzüstü bırakılmış işleri yapmaya mecbur tutulurlardı. Hapiste ölenlerin cesetleri defnedilmek üzere diğer mahpuslara teslim edilir veya denize atılırdı... (Şen, 2007: 8-9)

Bu anlatımda görüldüğü gibi, kürek cezasına çarptırılanların gönderildiği Tersane Zindanı çalışma esasına göre düzenlenmiştir. Kuleler haricinde hapishane olarak kullanılan 3 bina mevcuttur. Bunlardan biri zanaatkarlara, diğeri herhangi bir zanaatı olmayan ve bu yüzden kadirgalarda kürek çeken, kadirgalara götürülmediklerinde de başka işlerde çalıştırılan mahpuslara aittir. Üçüncü bina ise hastalar ve yaşlılar için ayrılmıştır. Buradaki mahpuslar iş yapabilir duruma geldiklerinde ise "yüzüstü bırakılmış işleri" yaparlar. Evliya Çelebi, Kanuni zamanında Tersane Zindanı'nda 31.000 mahpus olduğunu belirtmektedir (Şen, 2007: 10)

19. yüzyılın sonlarında Osmanlı'da kalebentlik yerleri olarak da kullanılan kürek merkezleri şunlardır:

Ankara ve Kastamonu vilayetleri merkezi: Sinop

Aydın, Adana, Konya ve Girit vilayetleri: Bunların kürek merkezi yine kendi dahillerinde ve diğer yerlerdeydi

Bağdat ve Basra ve Musul vilayetleri merkezi: Bağdat

Cezair-i Bahr-i Sefid vilayeti (Ege Denizi'ndeki 12 adadan oluşan Osmanlı vilayeti) merkezi: Rodos

Diyarbakır ve Sivas ve Mamuretülaziz vilayetleri merkezi: Ergani

Edirne vilayeti merkezi: Edirne

Hüdavendigâr vilayeti (Bursa, Çanakkale, Afyon, Kütahya, Balıkesir, Yalova, Sakarya ve Bilecik) merkezi: Hapishane-i Umumi, sonradan Rodos Adası
İstanbul: Hapishane-i Umumi, sonradan Rodos Adası
Selanik ve Kosova ve Manastır ve İşkodra vilayeteri merkezi: Selanik
Suriye ve Halep vilayetleriyle Kudüs Mutasarrıflığı ve Cebel-i Lübnan merkezi: Akka
Trablusgarp vilayeti merkezi: Trablusgarp
Trabzon, Erzurum ve Van vilayetleri merkezi: Erzurum
Yanya vilayeti merkezi: Yanya (Saner, 2007: 186)

Tomrukhaneler

Osmanlı döneminde hapishane olarak kullanılan mekanlardan birisi de “tomrukhane”lerdir ve tomruğa vurmak bir cezalandırma şeklidir. Osmanlı’nın klasik döneminde tutukevleri (tevkifhaneler) “tomrukhane” adıyla anılmaktadır (Şen, 2007: 14). Tomrukhaneler, adlarını buralarda bulunan ve işkence için de kullanılan tomruklardan almaktadır. 19. yüzyılın başlarına kadar, hükümet konaklarının ana giriş kapısının arkasında 4-5 metre uzunluğunda, 40-50 santim eninde, boylu boyunca ortadan ikiye ayrılmış tomruklar tutulmaktadır. Bir başı açılır kapanır vida ile tutturulmuş olan ve kilitlenebilen bu tomruklarda, tutukluların ayak bileklerinin sığabileceği delikler bulunmaktadır. Tutuklular ayaklarından bu tomruklara kilitlenir böylece kaçmaları engellenmiş olur. Tutukluların beslenmekten, tuvalet ihtiyacına kadar tüm ihtiyaçları da burada görülür. Ayaklardan kilitlenen bu tomrukların yanı sıra tutukluların sadece başlarının dışarıda kalabileceği, bütün vücutlarını içine alan ve “suçlarını itiraf edene kadar” tutuldukları tomruklar da vardır. Tanzimat Fermanı’nın ardından tomruğa vurmak işkence kapsamına alınır ancak tamamen kaldırılması, tevkifhanelere gelir sağlanması amacıyla tomrukların satıldığı 1862 yılını bulur (Şen, 2007: 14-15).

Osmanlı’da Hapishaneler: Hava ve Ziyanın Olmadığı Mekanlar

Birer hapishane olarak inşa edilmeyen ve büyük çoğunluğu bodrum katlarda olan mahbeslerin koşulları oldukça kötüdür. Birçoğu güneş dahi görmeyen, ışsız, havasız, nemli, sağlıksız yerlerdir.

Isparta hapishanesinin durumu ve süreç içerisindeki gelişimi, 19. yüzyıl Osmanlı hapishanelerinin tipik bir örneği olarak görülebilir. Isparta’da hükümet konağının alt katında bulunan odalar hapishane olarak kullanılmaktadır. Bu durum 1867 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile Isparta Sancağı’nın Konya Vilayeti’ne bağlanmasına kadar sürer. Bu yeni düzenlemeden sonra hükümet konağının alt ve üst katında bulunan bütün odalar devlet daireleri için lazım hale geldiğinden 1868 yılında hapishane Isparta Süvari Kışlası’nın hayvanlarına mahsus ahırına taşınır. Bu ahır 20-30.000 kuruş masraf edilerek hapishaneye dönüştürülmeye çalışılır ancak buna imkan yoktur. Çünkü ahırın tabanı zeminden aşağıdır; duvarları kerpiçten yani topraktır; sokağa bakan duvarın yanından su yolu geçmektedir ve

hapishane odalarının altından hamamın ve hayrathanelerin tamir imkanı bulunmayan lağımları akmaktadır. Bu haliyle hapishane güneş görmeyen, daima rutubet içinde olan, lağım suyu sızan ve lağım kokan bir yerdir. Hapishanenin ahıra taşınmasının ardından Isparta Mutasarrıflığı tarafından Konya Vilayeti'ne gönderilen resmi yazıda, hapishanenin durumu şöyle özetlenmektedir:

Isparta'da bulunan hapishane vaktiyle inşa edilen ve daha sonra yıkılmış olan Süvari Kışlası'nın hayvan ahırından ibarettir. Bu hapishane gayet köhne ve haraptır. Bunun yanında hapishanenin fevkalade kötü kokmasından ve rutubetli olmasından dolayı içinde bulunan mahkûmlar, az bir zaman içinde çeşitli hastalıklara yakalanmaktadırlar. Sıhate elverişli olmayan bir mahalde, mahkûmların ikamet etmesi mahsurludur. Bunun için böyle bir duruma cevaz verilemez. Levazımın şimdiden tedarik edilerek, gelecek ilkbaharda yeni hapishanenin inşaatına başlanması için gerekli emir verilmelidir.⁶⁰

Isparta'nın ahırdan bozma hapishanesi, yeni hapishanenin inşa edildiği 1901 yılı yaz aylarına kadar kullanılmaya devam etmiştir.⁶¹

Bu dönemin mahbeslerine ve zindanlarına ilişkin daha fazla örnek için bilgileri, dönemin Tanin gazetesi yazarlarından Ahmet Şerif'in yazılarında bulabilmek mümkün. Şerif, Anadolu'nun birçok yerini gezip, gezdiği yerlerdeki mahbesleri de ziyaret edip izlenimlerini gazetede yazmıştır. Şerif'in ilk yazısı 11 Temmuz 1909, son yazısı ise 30 Mart 1914 tarihlidir⁶². İşte Şerif'in aktardığı haliyle Osmanlı hapishanelerinden manzaralar:

[Şakirkaraağaç'daki hapishane] Büyücek bir oda genişliğinde olan bahçeyi geçtim ve asıl hapishane denilen yere girdim. Koku o kadar kuvvetli bir surette yayıldı ki, elimle burnumu kapamağa mecbur kaldım. Burada hava yok, ziya [ışık, aydınlık] ise hiç yok! Duvarda yanan ufak bir lamba, hafif ziyasıyla, güneşin bile sokulmadığı, her şeyin bittiği bu sefaletaneyi tenvire [aydınlatmaya], mahpus diye buraya atılan zavallılara, biraz hayat vermeğe çalışıyordu. Tavan çökmüş, duvarlar çarpılmış, zeminin döşemesini teşkil eden tahtalar parçalanmış, rutubetten her şey sararmış... Hükümetin abdesthanesi bu odaya bitişik, galiba lağım da altından geçiyor, taaffün koku oradan intişar ediyor.

⁶⁰ BOA. DH. MKT. nr.110/26. Lef.1. aktaran Gönüllü, 2011: 360

⁶¹ Osmanlı dönemi Isparta Hapishanesine ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız: Gönüllü, A. R. (2011), Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29, 349-392. Isparta Hapishanesi benzeri lokal anlatılar ve Osmanlı hapishanelerine ilişkin ayrıntılı bilgi alabilmek için bakınız: Adak, U. (2006) XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir: Ege Üniversitesi; Atar, Z. (2011) 20. Yüzyıl Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Mart 2011, 87-101; Çelik, Y. (2009) Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi: İnşası ve İşgali (1912-1923), *IV. Üsküdar Sempozyumu Kitabı*; Tekin, S. (2008) Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 24, Yıl 2008, 205-22; Temel, M. (2009) XX. Yüzyılın Başlarında Mentеше Sancağı, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 26, Güz 2009, 109-135

⁶² Ahmet Şerif'in gazetede ki gezi notları 1910 yılında *Anadolu'da Tanin* adıyla kitap haline getirilmiş, Çetin Börekçi'de 1977 yılında bu kitabı temel alarak "Anadolu'da Tanin"i yayına hazırlamış, 1999 yılında kitabın gözden geçirilmiş ikinci baskısı yapılmıştır (Gazel, 2010: 143).

[Nallıhan'daki hapishane] Tamam, Nallıhan hükümetine, mahkemesine layık bir hapishane. Sağlam, zinde girip de bir müddet kalan bir adamın hasta, sarı benizle çıkacağına şüphe yoktur. Sanki hükümetle tabiat, hapishanelerimize iltifat etmemeğe orada çekilen sefaletleri görmemek, işitmek hususunda ittifak etmişlerdir. Hükümet bu diri adamların mezarlarına ne kadar ilgisiz ise, güneş, hava daha çok ilgisizdir. Evet ışık yok, hava yok, hastalık, açlık var, hekim ve ekmek yok. Soğuk var, ateş yok. Tabiat tembel değildir, herkes için koruyucu ve merhametlidir. Hiç olmazsa, hükümet, ışık ve havanın bu sefaletaneye girmesine izin verse, pek yüce bir harekette bulunmuş olurdu.

[Düzce'deki hapishane] Tabii Düzce'nin de bir hapishanesi var. Bunu kendim gezmedimse de, ne mal olduğu dışarıdan anlaşılıyor. Buna bir kümes, bir ahır, özette insanların oturmayacağı, her bir şey diyebilirsiniz.

[Maden'deki hapishane] Burası insanların değil, hayvanların bile oturamayacağı kadar pis, karanlık, rutubetli bir yerdir. İnsan içine girmeye korkar. İnsanlığın bu derece-i sefaletine ağlamak icap eder.

[Ereğli'deki hapishane] Merdivenin altındaki uzun ağaçlarla ayrılmış yer hapishanedir. Burası, son derece karanlıktır, dardır. Bazen misafirler kalabalık olduğu zaman içeride yatmak ve oturmak değil ayak üzerinde durmak bile pek güç oluyormuş. Bizim mahkemelerimiz bir şahsın hapsine değil, yaşadıkları halde mezara girmek tecrübesine hüküm vermektedir. Onun için *bir hafta hapsine karar verilmiştir* diyeceklerine *bir hafta mezara konulmasına karar verilmiştir* deseler daha iyi olur.

[Mitroviçe'deki hapishane] Anadolu'nun o zavallı kazacıklarında olduğu gibi burada da hapishane merdivenin altında, karanlık, ratıb [ıslak, nemli, rutubetli], küçük bir sefaletanedir. İsterseniz, mezar da diyebilirsiniz.

[Tirgovişte'deki hapishane] Hele bunun alt tarafında, duvarların dibinden lağımlar, pislikler akan, küçük, dar ve karanlık bir oda vardır ki, hapishane iltihaz edilmiştir [olarak görülmektedir]. Buradakileri görüp de müteessir olmamak, insanlık namına ağlamamak için, kalp ve vicdanın taştan olması lazımdır. Hapishanenin, hava ve ziya için menfezleri, onar santimetreden ziyade arz ve tulü olmayan iki deliktir ki, buradan bakan göz içeriden derin bir karanlık ve 15-20 insan iskeleti görür. Pis kokular havayı ifsat ve bu manzara, insanı insanlıktan tenfir eyler [nefret ettirir]. Bizim memleketteki hapishaneler hep böyle, son gördüğümüz, daima evvel gördüklerinize rahmet okutuyor (Gazel, 2010: 145-147).

Şerif'in görüşleri, gezip gördüğü hapishanelerin birkaçı dışında neredeyse hepsi için birbirine yakındır. Her gördüğü hapishane bir öncekine rahmet okutacak derecede kötü durumdadır ve neredeyse birer mezardır.

Şerif, yazılarında bu hapishanelerde kalan mahpusları da ayrıntılı olarak tasvir etmektedir:

[Düzce'deki hapishane] bu süprütülük mezbahaya, hükümlü ve diğerleri tamam doksan yüz insan tıklmış bulunuyordu. Artık durumu ve görünüşü düşününüz. Savcının deyişyle, gerçekten *buraya inek gibi girenler, eğer kaderlerinde varsa, sinek gibi çıkıyorlar*.

[Gümüşhane'deki hapishane] Her birinin içinde on beş, yirmi kişi bulunuyor. Bu zavallıların simalarına dikkat ettim. İnsandan başka bir şey olmuşlar. Renkleri mumya gibi. Bugün burada mevkuf ve mahkum olanlar karmakarışık elli dokuz şahıs misafir bulunuyordu. Temin ederim ki onların zavallılıkları sefaletleri karşısında insan, insanlıktan nefret ediyor ve bunda vicdan, kendi içinde bir hisse-i mes'uliyet olarak, nadim [pişman] ve sakıt kalıyor.

[Terme'deki hapishane] Burada bir-iki ay geçirmek, şüphesiz ki, insana mezarın yolunu gösterir. Bunun için bu zavallı bedbaht insanlar benim nazarımda birer kanun ve adalet mahkumu değil, ölüm mahkumudurlar. Bilmem ki onların asıl hakimi ve katili kim oluyor?

[Örfiyye'deki hapishane] Hapishaneyi gezemedim. Mamafih, oradaki sefaleti görebilmek için hariçten şöyle bir nazar-ı atf kafidir. Mahpus mevkuf diye buraya atılan biçareler bir ceza-yı kanuniye değil hastalığa belki uzunca müddet kalırlarsa mevte mahkumudurlar. Bilmem, keşfi yapılmış, vilayete gitmiş ve bilmem daha neler olmuş. Bunlar hep söz. Ahvale nazaran birçok zamanlar burası böyle kalacak sağlam giren vücudları çürütecektir. (Gazel, 2010: 147-149)

Şerif'in şu yazdıkları ise yaklaşık 28.000 mahpusun bulunduğu, 20. yüzyıl başlarındaki Osmanlı hapishanelerinin özeti gibidir:

Bu hapishaneler ruh-ı beşeriyeti ruh-ı medeniyet ve adaleti kanatan sefaletaneler bizim hükümetimiz ve memleketimiz için büyük bir şeydir [kusur, ayıp, noksan, kabahat]. Bunların içine düşüp birkaç ay kalan Osmanlılar için artık sıhhat-ı hayat yoktur. Bu zavallılar hapishane denilen bu yerlerden yalnız manen değil maddeten de ölmüş, bitmiş bir halde çıkarlar ve toprağın altına girinceye kadar bünye-i memleketi kemiren bir kurt halinde yaşarlar. Bu zavallılar ne kadar şayan-ı merhamettir (Gazel, 2010: 151).

Şerif'in "sefaletane", "mezar" olarak nitelendirdiği Osmanlı hapishanelerinin durumu Osmanlı'yı idare edenler tarafından da görülmekte ve "ıslah" edilmeye çalışılmaktadır. Bu "ıslah" çabalarında Tanzimat Fermanı sonrasında Osmanlı'nın içişlerine müdahale eden Batılı devletlerin de payı vardır. Tüm bu çabalar, hapishaneler özelinde bakıldığında mahbesten hapishaneye geçiş sürecine denk düşmektedir.

Hapishaneye Geçiş Süreci

19. yüzyılda, özellikle de 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile birlikte başlayan kanunlaştırma hareketi, Osmanlı’da hapishaneler konusunda yeni bir sürecin başlangıcını oluşturur. Mahbesten hapishaneye geçiş süreci bu dönem gerçekleşir (Şen, 2007: 162; Tekin, 2008: 207; Tekin ve Özkes, 2008, 187).⁶³ İnsanların kapatılma mekanlarının hapishane adını alması da bu durumun bir işareti olarak görülebilir. Mahbesler 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hapishane olarak da anılmaya başlanır (Temel, 2009: 112).

1831 yılında, II. Mahmud döneminde, mehterhane olarak kullanılan Sultanahmet’teki İbrahim Paşa Sarayı’nın bir bölümüne “Hapishane-i Umumi” kurulur. Hapishane-i Umumi’nin kuruluşuyla beraber İstanbul zindanları kaldırılır ancak İstanbul dışındaki kalelerin zindan olarak kullanılmasına devam edilir (Adak, 2006: 33). 1838 tarihinde üç kanun çıkarılır. Bunların ilki kadıların rüşvet almasının önüne geçmek amacıyla kabul edilen Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunname-i Hümayunu; ikincisi memurların işleyebilecekleri suçları ve bunların cezalarını tespit eden Memurine Mahsus Ceza Kanunu (Adak, 2006: 23); üçüncüsü ve hapishaneler açısından önemli olanı ise Askeri Ceza Kanunu’dur. Bu kanun ile süreli hapis cezası Osmanlı hukukuna girmiş olur (Avcı, 2002; Adak, 2006: 32).

1838 tarihli Askeri Ceza Kanunu, Fransa’nın ilgili emirnamelerinin tercümesi yoluyla oluşturulur. Bu Kanunun hapis cezası öngören maddeleri şöyledir:

Yirminci Benden 10. maddesine göre, çapulculuğa engel olmamak suretiyle görevi ihmal eden zabıt, rütbe tenzili ve üç ay hapis cezasına çarptırılır. 16. maddeye göre; suça konu eşyayı kabul etmek yine rütbe tenzili ve 1 yıl hapis, Yirmi birinci Bent m.1’e göre; zimmet suçuna 3 yıl hapis, ordu hizmetindeki ekmekçinin ihmaline 6 ay hapis, Yirmi ikinci Bent m.1’e göre; askeri eşyaya sahip olmadığı için çalınmasına sebep olana 1 ay, ikinci defasında üç ay, üçüncü defasında ise iki sene, m.12’ye göre; özel talimatı tağyir suçuna 6 ay, m.13’e göre genel talimatı tağyir suçuna 1 sene hapis, Yirmi dördüncü Bent m.6’ya göre, tekasül (taksir) ile firara sebebiyet suçuna 6 ay, firar eden mahpus işkence ile ceza olunacak makuleden ise firara sebep olan 1 yıl hapis ile cezalandırılır.

Disiplin hapsi bu Kanunun Dördüncü Bendi m.8’de şu şekilde yer almıştır: “Meclis-i

⁶³ Hapishanelerdeki bu dönüşüm süreci Tanzimat ve Islahat Fermanlarında kendisini açıkça gösteren Osmanlı’nın genel dönüşümüne denk düşmekte ve bu dönem için yapılan iç dinamik – dış dinamik tartışmalarının lokal bir prototipini oluşturmaktadır. Zira hapishanelerin dönüşümü sırasında da dış dinamiğin ayak izleriyle baskın bir şekilde karşılaşılmaktadır. Avrupa devletlerinin büyükelçileri, özel görevlileri ve Osmanlı’nın memur olarak işe aldığı uzmanlar birçok kez hapishane reformu için raporlar hazırlamış zorlayıcı olmuşlardır. Sadece buradan bakıldığında Osmanlı’nın dönüşümünün dış dinamiklerin baskısıyla gerçekleştiği ve tipik bir Avrupalılaşıma olduğu görüşüne ulaşılabilir. Bu görüş, iç dinamikleri göz ardı etmektedir. Osmanlı, giderek toprak yitirdiği ve asayiş sorunları yaşadığı böylesi bir dönemde merkezileşme çabası içerisine girmiş ve bunun kurum ve kuruluşlarını yaratmaya çalışmıştır (Tekin, 2008: 207; Akın, 2011: 24). Hukuki ihtiyaçlar ve ticari hayattaki gelişmeler de Batılı devletlerin baskısının yanı sıra yeni hukuki düzenlemeleri zaruri kılmıştır (Şentop, 2004: 23-26). Hapishaneler ele alınırken de iç ve dış dinamiklerin bu karşılıklı bağı göz ardı edilmemeli, dinamiklerden biri yok sayılmamalıdır [Hapishaneler özelinde bu tartışmalar için bakınız: Şen, H. (2007) Osmanlı’da Hapishane Mefhumu, *Osmanlı’da Asayiş Suç ve Ceza*, (der) N. Levy ve A. Toumarkine, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 200-212]

murafaada merasim-i adaba şayan olan hürmetten iraz ederse reisü'l-meclis ... ta'zir ve bir miktar cerime ile tecrim veyahut cerimeden başka cürmüne göre 8 güne kadar hapse dahi vaz..."

Yine bu Kanunun İkinci Bendinin 6. maddesine göre: "İttifak ile olan itaatsizlik bilahare muhalefet ve mukavemete mebni olur ise fesadın muharriklerine 5 sene, ol muharrek (tahrik olunan topluluk) kumandanın üçüncü defa eylediği teklif-i itaate teslimiyet ve itaati kabul etmezler ise 2 sene demirebent" cezası öngörülmüştür. Beşinci Bent I. Fasıl m.3-6'ya göre hırsızlık için 3 sene, yağmada 2 sene, soygun (nehb ü garet) suçunda ise 5 sene demirebend (prangabentlik) cezası öngörülmüştür. Aynı Bendin II. Faslı m.7-8'e göre ise, adını yanlış kaydettirenler için 5 sene demirebend cezası öngörülmüştür (Avcı, 2002).⁶⁴

1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nda ise herkesin kanun önünde eşit olduğu belirtilir. Tanzimat Fermanı'nın ardından kabul edilen 1840 (1256 tarihli Kanun-ı Ceza), 1851 (1267 tarihli Kanun-ı Cedit) ve 1858 (1274 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayun) tarihli ceza kanunları ile birlikte Osmanlı'da hürriyeti bağlayıcı ceza öngörülür ve hapis cezası ile infaz biçimlerine ilişkin hükümlere açıkça yer verilir (Demirbaş, 2008: 135; Doğan, 2010: 129; Gönüllü, 2011: 351; Adak, 2006: 32).

3 Mayıs 1840 tarihinde ilan edilen ve 11 yıl yürürlükte kalan Kanun-ı Ceza'ya göre vergi borcunun ödemeyenlerin hapis cezası ile cezalandırılacağı düzenlenmiş ancak cezanın süresi belirtilmemiştir. Ta'zir türünden cezaların süresini belirlemek yargıcın takdirine bırakılmıştır. Buna göre hakaret ve kötü söz söyleyenler 5 günden 25 güne, darp edenler 15 günden 3 aya, zabıta memurlarının davetine mazeret olmaksızın uymayanlar 10 günden 40 güne kadar hapsedilmektedir (Doğan, 2010: 132). Ayrıca Kanunda devlet memurlarına silah çekmek, yol kesmek ve eşkıyalık gibi daha önce idam cezası verilen suçlar için de kürek cezası öngörülmektedir (Avcı, 2002).

1840 tarihli ceza kanunun eksikliklerini gidermek iddiasıyla ilan edilen 1851 tarihli Kanun-ı Cedit'in ikinci ve üçüncü fasıllarında hapsedmeye bir ceza hukuku yaptırımı olarak yer verilir ve hapis cezasının alt sınırı 15 gün üst sınırı ise 15 yıl olarak belirlenir. "Yaralayıcı olmayan aletlerle birbirini dövmeye cesaret eden kişilerin ta'ziren 15 günden 3 aya kadar hapsedileceği" veya iftira suçuna 5 ile 45 gün arasında ceza verileceği düzenlemeleri Kanun-ı Cedit'te yer alan hapis cezalarına bir örnektir. Bazı maddelerde ise hapis cezasının süresi belirtilmeyerek süresiz hüküm verilmesine olanak sağlanır. Adam öldürme suçuna katılan kadınların ıslah oluncaya kadar hapsedileceği; sarhoşluk ve kumarbazlık suçunu ikinci defa işleyenlerin ıslah oluncaya değin kürek ve pranga cezası ile cezalandırılacağı; noksan dirhem kullanan, narhtan fazlaya eşya satan, hakaret ve sövme suçlarını işleyenlerin, vergisini zamanında ödemeyenlerin hapsedileceği şeklindeki düzenlemeler süresi belli olmayan cezalara örnektir. Kanun-ı Cedit'te infaza ilişkin başka düzenlemeler de vardır. Hasta hükümlülerin tedavi için evlerine gönderileceği, evlerinde geçirdikleri sürenin ceza

⁶⁴ "Madde" ve "demirebent" gibi kelimelerde görülen farklı kullanımlar yazara aittir. Alıntılarda, bu gibi durumlara müdahale edilmemiş, aslına sadık kalınmıştır.

süresinden mahsup edileceği ve mali yönden zayıf hükümlülerin ihtiyaçlarının giderileceği şeklinde düzenlemeler de bu kanunda yer almaktadır (Avcı, 2002; Doğan, 2010: 133).

1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı'nın da etkisiyle çıkartılan ve 1 Mart 1926 tarihinde kabul edilen 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'na kadar yürürlükte kalan 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayun'u, Batı kanunları örnek alınarak, hatta bazı yerleri aynen tercüme edilerek oluşturulan ilk laik kanun olma yolunda atılmış ciddi bir adımdır⁶⁵ ve ilk sistemli kanun olması nedeniyle Osmanlı ceza mevzuatında önemli bir yeri vardır (Doğan, 2010: 134). Bu kanunun temelinde 1810 tarihli Fransız Ceza Kanununun yer almaktadır. Daha sonra yapılan değişiklikler ise kanunda Alman ve İtalyan etkisine ağırlık kazandırmıştır. Görülen bu değişiklik Osmanlı'nın ittifak politikasının da bir göstergesi durumundadır. Kanun'un 1. ve 47. maddelerinde ceza hukukunun genel hükümleri yer almakta ve hapis de bu genel hükümler içerisinde tanımlanmaktadır. Madde 34'te hapis cezası tarif edilmekte ve adi ve mevsuf [nitelenmiş] olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kanun'a göre adi hapis cezası 24 saat (1 gün) ile 3 sene arasında, mevsuf hapis cezası ise kürek ve kalebentlik şeklinde 3 ile 15 yıl arasında değişen sürelerde infaz edilmektedir (Avcı, 2002). Bu kanunda suçlar cinayet, cünha ve kabahat olarak üçe ayrılır; cinayet suçlarına idam, kürek, kalebentlik, nefy (hükümlünün bulunduğu beldeden bir başka beldeye gönderilmesi, sürgün), ömür boyu memuriyetten uzaklaştırma, medeni haklarını kullanmaktan men; cünha ve kabahatlere ise hapis, memuriyetten yasaklama ve para cezaları öngörülür (Doğan, 2010: 134). Kabahatlerde 1-7 gün hapis cezası verilebilirken, cünhalarda üst sınıra kadar hükmedilebilir (Avcı, 2002). Kanun'un hapis cezası açısından getirdiği önemli yeniliklerden biri daha önceki kanunlarda süresiz hüküm şeklinde öngörülüp hakimnin takdirine bırakılan hapis cezalarına kanunen alt ve üst sınır getirmiş olmasıdır. Bu Kanun ile bu döneme kadar tali bir ceza olarak görülen hapis cezası "cezalar sisteminin belkemiğini oluşturacak" düzeye gelir (Avcı, 2002).

1858 tarihli Kanuna göre hapis cezası öngören bazı maddeler şöyledir:

m.7'ye göre; müebbet nefy mahkumu firar ederse, cezası müebbet kalebentliğe, müebbet kalebentlik mahkumu firar ederse, cezası müebbet küreğe çevrilir.

m.40'da ceza sorumluluğu (temyiz kudreti) olmayan küçüklerin kefaletle veli veya akrabasına teslimi güvenlik tedbiridir. Kefalet gösterilmezse küçük faillerin polis marifetiyle ıslah-ı nefis zımında münasip bir müddet (süresiz hüküm) hapsedilecekleri belirtilir.

m.40/2' ye göre işlediği suçun farik ve mümeyyizi olup henüz buluğa ermemiş küçüklerin işlediği suç, ölüm veya müebbet kürek veya kalebentlik yahut sürgün cezasını gerektiriyorsa 5-10 yıl hapis cezası verilir, muvakkat kürek, kalebentlik veya sürgün gerektiren bir suç ise 1/4' ten 1/3'e kadar indirilerek hapis cezasına çevrilerek uygulanır.

1858 CK'ya 14.08.1913 tarihli Kanun-u Muvakkat ile bir fıkra eklenmiş ve evlenme için mahkemeden izinname almadan evlenenlere bir aydan altı aya, akdi icra

⁶⁵ Her ne kadar Doğan bu Kanun'u "ilk laik kanun" olarak nitelendirse de Kanun'un 1. maddesinde Nizamiye mahkemelerinde yargılanarak cezalandırılan kişilerin ikinci bir defa şer'iyeye mahkemesince yargılanacağını belirtmiş olması, yargıdaki ikiliği göstermektedir (Adak, 2006: 29). Bu nedenle bu kanunun da şeriata aykırı olmadığı söylenebilir (Avcı, 2002).

eyleyenlere de iki aydan bir seneye kadar hapis cezası verilmesi öngörülmüştür. Zimmet suçu bakımından hapis, nefy ile seçimlik ceza olarak ve memuriyetten yasaklanma cezası ile birlikte uygulanması örneği görülmektedir (Avcı, 2002).

Kanunda göze çarpan önemli bir durum da Kanununun 103. maddesi ile işkencenin ilk defa resmen suç sayılmasıdır (Adak, 2006: 29).

Kanunda ayrıca hapis cezası ile para cezası arasındaki oranlar düzenlenirken, kimsesiz hükümlülere yardım etmenin resmi makamların görevi olduğu belirtilir ve bu hükümlüler ile hasta hükümlülerin giyim ve diğer ihtiyaçlarının o bölgeden toplanan vergilerle karşılanması karar altına alınır.

Mahbesten hapisanelere geçiş sürecinde, yabancı devletlerin büyükelçilerinin ve “uzman”larının doğrudan müdahaleleri de söz konusudur. Bu kişiler tarafından Osmanlı hapisanelerinin durumu ve ıslahı konulu raporlar hazırlanmış, bu kişilerin bazıları Osmanlı padişahları tarafından hapisanelerin ıslahı için görevlendirilmiştir.

Bu yöndeki ilk rapor 1851 tarihlidir (Temel, 2009). İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Stratford Canning, Osmanlı'daki İngiliz konsoloslarından buldukları yerlerdeki hapisanelerin durumuyla ilgili gözlemlerini elçiliğe rapor etmelerini isteyen 30 soruluk bir belge gönderir (İlk Hapishane: 6). Gelen bu raporlar ışığında Memorandum on Improvement of Prisons in Turkey (Osmanlı Hapishanelerinin Islahı Hakkında Muhtıra) adını verdiği bir rapor kaleme alır (Adak, 2006: 36). Canning'e göre acilen çözülmesi gereken sorunlar şunlardır:

Mahbeslerde mimari yapı da dâhil olmak üzere fiziki koşulların iyileştirilmesi, otoritenin ve mahpusların güvenliklerinin sağlanması, sağlıklarının korunması, ahlaki açıdan ıslah edilmeleri, aydınlatma, ısıtma, havalandırma ve temizlik konularında iyileştirmelere gidilmesi, adil davranılması, şikâyetlerini mahkemelere intikal ettirebilmelerine ve ibadetlerini yapabilmelerine imkân sağlanması (Temel, 2009: 111-112).

Ayrıca Canning, raporunda gayrimüslim mahpusların durumlarına özellikle eğilmekte ve çok kötü durumda olduklarını belirtmektedir (Şen, 2007: 20). Canning raporu, Osmanlı'ya “Siz topraklarınızdaki azınlıkları, gayrimüslimleri yargılamak istiyorsanız, ıslah edilmiş kurumlar gerek” çağrısıdır. Suç işleyen azınlıklar İngiliz elçiliğine sığınmakta ve onlar da hapisanelerin durumunu gerekçe göstererek bu insanları geri vermemektedir (İlk Hapishane: 6).

Canning 'in raporu Batılıların bu konudaki son şikayeti ve müdahale girişimi değildir. Benzer rapor ve müdahaleler sonraki yıllarda da devam eder. Osmanlı da hapisanelerin durumunun farkındadır ve Canning raporundan 5 yıl sonra ilan edilen 28 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı bu farkındalığı göstermektedir. Fermanı'nın bir maddesi hapisanelere ilişkindir ve burada Canning'in raporunu anımsatır bir şekilde hapisanelerin ıslaha ihtiyaç duyduğu belirtilmektedir:

İnsan haklarını adaletle bağdaştırmak için, kendilerinden kuşkulanan kişilerin ya da cezalıların, hükümlü veya tutuklu olarak buldukları bütün hapishanelerde ve öteki tutukevlerinde, tutukluluk koşullarının olabildiğince kısa bir sürede düzeltilmesine başlanmalıdır ve cezaevlerinde devlet tarafından konulmuş disiplin kurallarına uygun olan işlemler dışında, bedensel ceza, eziyet ve işkenceye benzer eylemler de tümüyle kaldırılmalıdır; bundan başka uygulanacak sert davranışlar yasak olup, yapanlar, cezalandırılacağı gibi, böyle davranışlarda bulunulmasını emreden görevliler ile bu eylemleri yapan kişilerin de, ceza yasası uyarınca görev yerleri değiştirilip, kendileri cezalandırılmalıdır (Demirbaş, 2008: 136).

Islahat Fermanı'nın ardından ve bu ferman doğrultusunda çıkarılan 1858 tarihli ceza kanunuyla birlikte hapishanelerin ıslahı projesini hayata geçirmek için İngiltere'den getirilen Binbaşı Gordon görevlendirilir. Bu konuyu görüşmek üzere Meclis-i Tanzimat'ta, Meclis-i Mahsus-u Muvakkat adıyla bir de meclis oluşturulur (Demirbaş, 2008: 136). Gordon, yürüttüğü çalışmalar sonrasında bir rapor hazırlar. Bu rapor kendisinin de katılımıyla Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vükela ve Padişah Abdülmecit tarafından resmen kabul görür (Doğan, 2010: 139). Bu raporda Osmanlı'daki kapatma kurumlarının tamamı hapishane başlığı altında toplanır; tutuklu ve hükümlülerle erkekler, kadınlar ve çocukların farklı yerlere konulması gerektiği belirtilir; hükümlüler cinayet, cünha ve kabahat olmak üzere suç tiplerine göre sınıflara ayrılır ve ayrı yerlerde tutulmaları istenir (Demirbaş, 2008: 136-137; Doğan, 2010: 139; Şen, 2007: 20-24). Rapor doğrultusunda Meclis'te İstanbul'da yapılması gereken tevkifhane ve hapishanelerin inşası konusu görüşülür. Buna göre İstanbul'da Bab-ı Zabtiye'de bir tevkifhane, bu tevkifhaneye mahsus bir hastane, diğer zabtiye merkezlerinde birer küçük tevkifhane ve ikinci derecede ıslah ve tedip hapishanelerinin inşasının gerektiği; tersanedeki kürek mahkumlarının tutulduğu yerin de ıslaha ihtiyacının olduğu, tüm bunlar için 20.000 kese akçe gerektiği hesaplanır. Tüm ülke hapishanelerinin ıslahı için ise 50.000 kese gerektiği, bu paranın çok ağır ancak çok gerekli olduğu, bu düzenlemeler yapılmazsa “sefaretler tebasından olanların” teslim edilmemesine can sıkılsa da, “nazar-ı insafla bakılınca” “onların suçlu tebalarını şu bizim zabtiye meclisinin muhakemesine bıraksınlar veya malum halde olan hapishanelerimize koysunlar” demenin mümkün olamayacağı ifade edilir (Demirbaş, 2008: 137; Şen, 2007: 24).

İlk ıslahhanelerin açılışı da bu dönem gündeme gelir. 1860'li yıllarda kurulan ilk ıslahhaneler günümüzdekinden farklı bir işlev görmektedir. İlk kurulduklarında çocuk suçluların tutuldukları yerler değildir. Açıldıkları vilayette 5-13 yaşları arasındaki kimsesizleri, maddi olanaklardan yoksun ailelerin çocuklarını, dilencilik yapan veya “serseriliğe heves eden” çocukları, fakir ailelerin işsiz çocuklarını kabul etmektedir. Bu dönem için hedefi “5-13 yaşları arasındaki fakir ve kimsesiz çocukların sokaklardan alınarak, devletin kontrolünde ve sağlıklı bir ortamda büyümeleri”dir. Buralarda Müslüman ve gayrimüslimler bir arada bulunur ve karma eğitim görürler. 5 yıl eğitim verilen bu kurumlarda çocuklar temel düzeyde okuma yazma öğrenmekte ve deri işleme, terzilik, kunduracılık gibi mesleklerde kalfalık düzeyinde eğitim almaktadır. Islahhanelere “çocuk suçluların” kabulü ise 1867 yılında ilan edilen Islahhaneler Nizamnamesi ile gerçekleşir. Nizamname'nin 44. maddesi bir yıl ve üzerinde hapis cezası alıp, genel hapishanelere konulması uygun

görülmeven çocukların ıslahhanelere kabul edileceğini belirtir. 1897 yılında yayınlanan Osmanlı'nın ilk istatistik yılına göre 48.154 mahpusun 514'ü 14 yaş altındadır yani ıslahhanelerde tutulmaktadır (Koç, 2006; Koç 2007).⁶⁶

Hapishaneler konusunda düzenlenen raporlara ve alınan kararlara rağmen, Meclis'in tasarladığı tipteki ilk numune hapishane 1870 yılında bitirilebilir (Şen, 2007: 26). Sultanahmet'te inşa edilen bu hapishaneyle birlikte Sultanahmet Meydanı da yeniden düzenlenir ve o tarihten itibaren "Millet Meydanı" adı verilir. Hapishanenin inşaatı bitmez yapılan ilk iş hapishaneyi üç gün boyunca yabancı elçiler ve halkın ziyaretine açmak olur. Osmanlı, yaptığı hapishane ile övünmekte ve yabancı elçiliklere artık vatandaşlarını koyabilecekleri hapishaneleri olduğunu ilan etmektedir. Ancak hapishane çok değil altı ay sonra kapasitesinin üzerinde mahpus tutulan bir yer haline gelir ve iç işleyişinde ciddi sorunlar yaşanmaya başlanır (Şen, 2007: 28).

1870'li yılların sonlarına kadar Osmanlı'nın hemen her bölgesinde yeni hapishaneler kurulur. Ancak sınırlı bütçe nedeniyle yapılan bu hapishaneler genellikle iki katlı ve kargir (taş ve tuğladan yapılmış) binalardan oluşmaktadır ve donanımlarında büyük eksiklikler vardır. Düzenli bir ısıtma sistemi yoktur ve iâşe de düzensiz verilmektedir. Hapishanelerin kapasitesi yetersiz olduğundan koğuşlarda çok sayıda mahpus vardır ve yetersiz temizlik nedeniyle salgın hastalıklar baş göstermiştir.

Osmanlı, bütçenin sınırlı oluşu nedeniyle yavaş ilerleyen ıslah çalışmaları sırasında ek tedbirler alma gereği duyar. 1859 yılında çıkartılan Muhakemat Nizamnamesi'nde hapishanelere ilişkin bazı tedbirler alınması bu durumun örneğidir. Nizamname'nin 27. maddesinde zabitiye müsteşarı ve divan-ı zabitiye reisinin hapishanelerin iyi durumda bulunmalarını sağlamaları, mahkumları sefaletten korumaları, hasta olduklarında tedavilerinin yapılması ve bu konuda gerekli gördükleri iyileştirmeleri Babıali'ye arz etmeleri istenir (Demirbaş, 2008: 137; Doğan, 2010: 139-140). 1864 yılında ise hapishanelerin yönetim ve denetimi Dahiliye Nezareti'ne (İçişleri Bakanlığı) bağlanır. Bunun sonucu olarak illerdeki hapishanelerin yönetimi de valiye bağlı hale gelir.

1870'li yıllardan itibaren hapis cezasının infazı ve hapishanelerin idaresine dair ilk resmi belgeler de çıkarılır. Bu belgelerin ilki 6 Nisan 1876 tarihli Hapishane Gardiyanları İçin Talimat ismini taşımaktadır. Yine aynı yıl çıkarılan bir talimatla hapishanelerde düzenli kayıt tutulması zorunluluğu getirilir (Doğan, 2010: 140).

1879 yılında Hukuk ve Ceza Usul Kanunları hazırlanırken hapishanelerin durumu ve ıslahı konusu tekrar gündeme gelir. Adliye Nezareti bu konuda bir nizamname layihası (tüzük tasarısı) hazırlayarak Padişah'a sunar. Meclis-i Tanzimat ise bir mazbata hazırlar. Mazbata'da "hapishanelerin kötü durumda olduğu, Büyük Devletlerin suçluları vermemelerinin bu uygunsuzluktan geldiği, hapishanelerin şu şekilde tanzim ve tefriklerinin devletçe ve insaniyetçe pek mühim olduğu" kabul edilir. Mazbataya göre hapishaneler; tevkifhaneler ve

⁶⁶ İlk ıslahhanenin açıldığı 1863 yılından 1880'li yıllara kadar vilayet merkezleri ve İstanbul'da 30'a yakın ıslahhane açılır. ıslahhanelerin sadece "çocuk suçlular"a özgü bir yer haline gelmesi ise 1900'lü yılların ilk yarısında gerçekleşir. Türkiye'de bu amaçla kurulan ilk ıslahevi 1937'de Edirne'de faaliyete geçirilir.

kabahat, cünha, cinayet suçlarını işleyenlere mahsus olmak üzere 4 cinstir. Tevkifhaneler de çocukların ve üç suç tipini işleyen suçluların tutulacağı 4 çeşide ayrılmaktadır. Bu tevkifhanelerin her biri 3 odadan oluşmaktadır. Birinci oda 20 kişiliktir ve sübyanlara (çocuklara) aittir. İkinci oda 30 kişiliktir ve cünha ve cinayet suçunu işleyenlere aittir. Üçüncü oda ise 100 kişiliktir ve kabahat işleyenlere mahsustur. Tevkifi gereken kadınlar ise, bu merkezlere yakın mahallelerin imamlarının evlerinde tutulacaktır. Mazbataya göre hapishaneler ise şu şekilde ayrılmıştır:

Kabahat işleyenler 24 saatten 1 haftaya kadar, cünha işleyenler 1 haftadan 6 aya veya 6 aydan 3 seneye kadar hapsedilecekleri 2 ayrı tür ve cinayet işleyenler de 3-15 yıl veya müebbeden küreğe konanlara mahsus olan 2 ayrı tür hapishanelerde cezalarını çekeceklerdir. Kadın ve erkek hapishaneleri ayrı olacaktır.

Beyoğlu, Galata, Beşiktaş, Yeniköy, Üsküdar, Kanlıca zaptiye merkezleri ile, Babıali, Babı-ı Askeri, Tersane ve Tophane hapishaneleri tevkifhane olarak adlandırılacak ve kullanılacaktır. Bu tevkifhanelerde kimse 24 saatten fazla tutulmayıp, Bab-ı Zabtiye'ye gönderilecektir. (aktaran Demirbaş, 2008: 138).

Bu mazbatada öngörülen hapishane ayrımlarını içerecek düzenleme ise 1880 yılında gerçekleşir. 21 Mayıs 1880 tarihinde, Osmanlı'da hapishanelere ilişkin ilk temel belge olarak görülebilecek "Memaliki Mahrusai Şahane'de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdarei Dahiliyelerine Dair Nizamname" yürürlüğe girer.⁶⁷ Nizamname ile birlikte "Hapishane Gardiyanları Hakkında Talimatname" de ilan edilir. Nizamname 6 bölümden ve 97 maddeden oluşmaktadır. Bu nizamnameye göre hapishaneler tevkifhane, hapishane ve hapishane-i umumi olmak üzere 3'e ayrılmaktadır. Ayrıca her kaza, sancak ve vilayet merkezinde birer tevkifhane ve hapishane ile Osmanlı'nın uygun yerlerinde, 5 seneden fazla kürek cezası verilenlerin tutulacağı hapishane-i umumiler bulunacak; kabahat ve cünha suçlarından dolayı 3 aya kadar mahkum olanlar kaza hapishanelerine, 3 yıla kadar mahkum olanlar sancak hapishanelerine ve 3 yıldan fazla hapis cezası verilenler ise vilayet hapishanelerine konulacak; henüz davası sürenlerle mahkum olanlar ayrı yerlerde tutulacak; eğer bir kazada hapishane yoksa tevkifhanenin bir bölümü geçici olarak hapishane olarak kullanılacak; hapishane-i umumilerde 10 seneye kadar kürek cezası verilenlerle, müebbetlerin koşulları ayrı olacak; tevkifhane ve hapishanelerde Adliye Nezareti'nin tayin edeceği bir müdür, bir başkatip ve lüzumu kadar katip, bir başgardiyan, yeteri kadar gardiyan, doktor, çamaşırı, hastane hademesi ve her hapishane için bir aşçı ve bir imam ve kadınlara mahsus dairede kadınlardan bir gardiyan bulunacak; gardiyanlar 25-40 yaşları arasında olacak; müdürler direk Adliye Nezareti'nce, gardiyan ve diğer memurlar ise İstanbul'da Zabtiye Nezareti ve taşrada vali ve mutasarrıf ile adliye müfettişlerinin önerisi üzerine Adliye Nezareti'nin uygun görmesi ve onaylamasıyla göreve alınacak; her mahpus hakkında bir "ahlak sicili" tutulacaktır (Demirbaş, 2008: 138-139).

Nizamnamenin önemli yanlarından ikisi mahpusların gece ve gündüz bir arada oldukları topluluk sistemini ve zorunlu çalışmayı öngörmesidir. İlaşesi devlet tarafından

⁶⁷ Bu nizamname için bakınız: BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH.MB.HPS.M, (Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriyye Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı), Dos.1/2, no.10.

sağlanan hükümlüler çalışmak zorundayken, iâşesini kendisi karşılayan hükümlüler ise çalışmak zorunda değildir ancak talepleri halinde çalışabilirler. Çalışmaktan kaçan hükümlülere 24 saatten 1 haftaya kadar havalandırmaya çıkmama cezası verilebilecektir. Çalışmayan hükümlüye ekmek verilmesi zorunlu değildir. Hükümlülerin çalışmaları karşılığında verilecek ücretin yarısı yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaçların karşılığı olarak kesilecek, diğer yarısına ise tahliye olduklarında kendilerine teslim edilmek üzere idare tarafından el konulacaktır.

Kağıt üzerinde her şey aritmetik bir kesinlikle belirlenmiş olmasına rağmen Nizamnamenin uygulanabileceği uygun hapisaneler, yetişmiş personel, mali kaynak ve merkezi koordinasyon olmadığından yeni açılan hapisanelerde düzenlemelere uygun hareket edilmeye çalışılsa da pek çok düzenlemenin fiilen uygulanma imkanı olmamıştır⁶⁸ (Doğan, 2010: 141). Nizamname gereği açılan Üsküdar'daki Paşakapısı Hapishanesi (Üsküdar Liva Tevkifhanesi) bu durumun açık örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bu hapishane, Nizamnamenin ardından 1887'de yapılan Mülkiye İdadi Mektebi-Üsküdar Sultaniyesi (Bugünkü Burhan Felek Lisesi) binasının bodrum katında inşa edilir. Tek koğuş ile köşesinde yer alan bir barakadan ibarettir. Girişten 10 basamak aşağıda yer almaktadır ve ışık ve havadan mahrum, rutubetli ve sağlıklı bir yerdir. Önemli bir diğer kusuru ise bir öğrenim kurumunun alt katında yer alıyor olmasıdır. Mahpusların uygunsuz söz ve davranışları öğrenimin ciddi biçimde aksamasına neden olmaktadır.⁶⁹

1880'de çıkarılan Usuli Muhakemat-i Cezaiye Kanunu'nun 448-458. maddeleri de tutukevleri ve hapisaneler ilişkindir. 1880 yılında ayrıca kadın mahpusların özel durumları ile ilgili olarak bir Tezkire-i Aliye çıkarılır. Bu belgeye göre hamile kadın mahpuslar, doğum zamanı geldiğinde, doktor raporu üzerine mahalli hastanelere nakledilecek, yine diğer hasta kadınların doktor raporu varsa hastaneye gönderilecek, hastanede bulunmalarını gerektiren sebep ortadan kalkınca cezalarını tamamlamak üzere hapishaneye nakledileceklerdir.

Nizamname yürürlüğe girdiğinde Osmanlı'daki hapisanelerin ıslahı konusunu, 1877-1880 yılları arasında İngiltere'nin İstanbul Elçiliğini yapmış olan Henry Layard izlemektedir. Layard, Osmanlı'ya konusunda uzman yabancı hakimlerin bütün Osmanlı vilayetlerindeki adli çalışmaları denetleme, yargıçlar hakkındaki şikayetleri dinleme ve hapisaneleri ıslah etmesini önerisini getirmiş ve bu önerisi kabul görmüştür. İngiliz konsolosluk ekibi bu dönem

⁶⁸ Bu hali ile sorunlu ve yetersiz görülen hapishanenin başka bir yere inşası için Şubat 1912'de çalışmalar başlatılır ancak 1920 yılına kadar hem maddi zorluklar hem de savaşlar nedeniyle bu gerçekleştirilemez. III. Selim tarafından 1799'da av köşkü olarak yaptırılan bina elden geçirilerek hapishaneye dönüştürülür ve 15 Mart 1920 tarihinde buraya nakiller gerçekleştirilir. I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı işgal edilmeye başladığında, İngilizler İstanbul'da yeni yapılmış diğer resmi daireler gibi Üsküdar Hapishanesi'ne 18 Mart 1920'de el koyarlar ve buraya kendi askerlerini yerleştirirler. Mahpuslar ise Üsküdar Sultanisi'nin bodrum katındaki eski tevkifhaneye taşınır. Kasım 1920'de İngilizlerin binayı terk etmeye başlaması üzerine Aralık 1920'de tekrar hapishane olarak kullanıma geçer. Bina, 1928 yılında tadilatından geçirilir ve yeni bölümler eklenir. 1944 yılına kadar daha çok adli mahpusların tutulduğu bir yerdir. 1944 yılından sonra ise aralarında Nazım Hikmet Ran, Aziz Nesin, Mehmet Ali Aybar, Necip Fazıl Kısakürek ve Sabahattin Ali'nin de olduğu basın ve sanat dünyasından tanınmış birçok isim burada tutulur (Uçar, 2009; Çelik 2009).

⁶⁹ BOA, Dahiliye Nezareti Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi Kalemi (DH. MUI), 2-1/43, (29 Ağustos 1909); Benzer şikayetler daha sonra da tekrarlanmıştır, bkz. DH. MB. HPS. M, 35/30; DH. MB. HPS, 40/25;40/35. Aktaran Çelik, 2009: 236

içinde Anadolu'da bölge bölge dolaşmış ve raporlar hazırlamıştır (Şen, 2007: 33-37). 1887 yılında ise Osmanlı hapishanelerinde denetimler yapan ve bir rapor hazırlayan bir başka Avrupalı ile karşılaşmak mümkün: Celestine Bonnie. Bonnie, Osmanlı hapishanelerindeki mahpusların kolaylıkla kama ve revolver tedarik edebildiklerini ve bunun önüne geçebilmek için hapishane müdürlerinin istedikleri zaman ve Adliye Nezareti tarafından tayin olunacak bir müstantik veya bir adliye müfettişinin her ay mahpusları denetlemesi gerektiğini ayrıca valilerin de hapishanelerin emniyeti ve mahpusların sağlığı açısından ayda bir kontrol yapmasının ihtiyaç olduğunu savunan bir rapor hazırlamıştır.⁷⁰

Gerek Canning, Layard ve Bonnie'nin gerekse de daha sonra başka isimlerle kendisini gösterecek olan etkilerin işaret ettiği iki gelişme olduğunu söylemek mümkün. Bunlardan ilki Osmanlı'nın iç işlerine müdahale iken ikincisi ise hapishaneler konusunun artık uluslararası gündemde tartışılıyor ve çerçevesinin çizilmeye çalışılıyor olmasıdır. Hapishaneler konulu uluslararası kongreler de bu ikinci durumun bariz göstergesi durumundadır. 1885 yılında Roma'da bir Hapishaneler Kongresi düzenlenir ve bu kongrede 1890 yılında Petersburg'da yeni bir kongre düzenlenmesi kararı alınır. Petersburg'da, Rusya önderliğinde düzenlenen kongreye İngiltere, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Fransa, Yunanistan, İtalya, Japonya, Norveç, İsveç ve ABD'nin yanı sıra Osmanlı da davet edilir ve katılır. Osmanlı'yı temsilen katılan Ceza İşleri Müdürü Celal Bey, kongrede II. Abdülhamid dönemindeki hapishanelerin durumunu ve gerçekleştirilen ıslah çalışmalarını içeren bir rapor sunar. Celal Bey, Kongre dönüşünde de görüşülen konular hakkında bir rapor hazırlar ve Kongre'de alınan kararlar doğrultusunda Adliye ve Zaptiye Nezaretlerinden birer memur bulundurulmak üzere Dahiliye Nezareti tarafından bir komisyon kurulmasına karar verilir (Demirel, 2001: 11-14).

1890 yılından itibaren siyasi nedenlerle tutuklananların sayısında artış yaşanır. Özellikle de Ermenilerin muhalefeti tutuklamalarla bastırılmaya çalışılmaktadır. Bu dönemde yapılan yazışmalarda hapishanelerin dolu olduğu belirtilir (Doğan, 2010: 142). Mahpus sayısında yaşanan artış hapishane sorununu da derinleştirmektedir. Hapis cezasının yanı sıra sürgün cezası da artar ve sürgün yerlerinde dahi sorunlar yaşanır. Polis teşkilatının içerisinde bir siyasi şube açılmasına karar verilmesi de bu dönem gündeme gelir (Doğan, 2010: 142). Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa'nın Sadrazama sunduğu 11 Mayıs 1902 tarihli raporu bu dönem hapishaneleri hakkında yeterince bilgi vermektedir:

Bazı ceza davalarının uzaması yüzünden tutuklular cezaevlerinde gereğinden fazla kalmakta, İstanbul'daki ve diğer vilayetlerdeki hapishanelere her türlü silah girmekte, mahpuslar istedikleri yerle her şekilde haberleşebilmekte, dışarıdan çamaşır, elbise ve diğer eşyaları serbestçe getirebilmektedirler. Bazı adliye müfettişleri görevlerini gereği gibi yapmamakta ayrıca hapishanelerdeki hastanelerin ihtiyaçları karşılanmamaktadır. Gerçi hükümlülere karşı sert uygulamalarda bulunulmamaktadır ama gardiyanların hükümlülerle bu şekilde anlaşma içerisinde bulunmalarına da meydan verilmemesi gerekir. Padişah hazretlerinden gelen bu konudaki şerefli emir üzerine böyle hareketlerin önüne geçilmesi için,

⁷⁰ Y. PRK. ZB., Dn. 3 Gn. 84, 3 L 1304. Aktaran Adak, 2006: 82-83

bakanlığımızda acil bir çalışma başlatıldı. Yargıtay başsavcısına bir yazı gönderilerek cinayet davalarının bir aylık yasal zorunluluk süresinde neticeye bağlanması istendi. Adliye müfettişlerine her ayın sonunda hapisaneleri denetleyerek durumlarının gözden geçirilmesi ve davalarının uzaması yüzünden içeride kalan tutuklu sayısının artışına dikkat edilmesi talimatı verildi. Hapishanelerde güvenliğin sağlanması işi, bilindiği gibi İçişleri Bakanlığı'nın görevidir. Adliye müfettişlerinin ve özel komisyonların cezaevlerinde yapılması gereken düzenlemelerle ilgili raporları, konu yer ve zaman belirtilerek İçişleri'ne gönderilmesine rağmen bugüne kadar hiçbir cevap alınamadı (Gültekin Yıldız'dan aktaran Demirbaş, 2008: 139-140).

Bu rapor, koğuş tipi hapishanelere Cumhuriyet yıllarında özellikle de F Tipi Hapishanelerin inşaatı öncesinde getirilen eleştirileri anımsatmaktadır. "Hapishaneler denetlenememekte", "mahpuslar istediğini yapmakta", "içeriye silah dahi girmekte" vb. eleştiriler 1990'lı yıllarda da sık sık dile getirilmiştir. Çözüm olarak ise hücre tipi hapishaneler sunulmuştur. Bu raporun yazıldığı yıllarda da hücre tipi hapishaneler gündeme getirilir. II. Abdülhamid döneminde, mahpusların bir arada kaldığı koğuş tipi hapishaneler yerine, ayrı odalarda (hücreler) kaldıkları hapishanelerin huzursuzlukları en aza indirdiği iddia edilerek, Avrupa standartlarına uygun bir hapishane yapılması planlanır. Bunun için Adliye Nezareti bünyesinde bir komisyon kurulur. Komisyon yaptığı çalışmalar sonucunda şehir dışında Avrupa tipi bir hapishanenin yapılmasının sorunların çözümünü de beraberinde getireceğini savunur ve Yedikule'de eski hapishanenin bahçesine yeni hapishanenin yapılması kararı alınır. Bu hapishanenin projesini Alman bir mimar çizer. Projeye göre tamamı tek kişilik hücrelerden oluşan 450 kişilik bir hapishane yapılacaktır. Hapishanede havalandırma ve merkezi ısıtma olacak, her hücrede demir bir karyola, iskemle, masa ve hava gazı musluğu, fırın ve tuvalet bulunacaktır. Ayrıca hapishane bahçesinde tarım alanları, atölyeler ve yürüyüş sahaları yapılması öngörülür. Bu rapor 8 Mayıs 1893'te kabul edilmesine rağmen inşaatın maliyeti olan 2.556.000 kuruş bulunamadığından hücre tipi hapishane inşa edilemez. 1903 yılına kadar bu proje tam 4 kez yeniden gündeme alınır ancak parasızlık yüzünden yapılamaz (Şen, 2007: 40-43; Demirbaş, 2008: 140; Bardakçı, 5 Kasım 2000).

Hücre tipi hapishane öneren bir başka belge de 14 Temmuz 1893 tarihli nizamname önerisidir.⁷¹ Islah çalışmaları kapsamında Avrupa devletlerinin uygulamaları incelenmekte, tercüme yapılmakta ve bu çalışmalar sonucunda raporlar, nizamname önerileri hazırlanmaktadır. Söz konusu nizamname önerisi de Fransızca'dan tercüme edilerek Osmanlı'ya uyarlanır. Bu nizamname önerisinin girişinde Osmanlı hapishanelerinin çoğunun hapishane olarak inşa edilmediği ve bu yüzden pek çok ıslahata gerek duyulduğu belirtilmekte ve bütün olumsuzluklar sıralanmaktadır. Hapishanelerin inşaatı ve hapishanelerin taksimatı bölümlerinde ise yeni hapishanelerin inşası maddeten mümkün değilse de var olan hapishanelerin az bir masraf ile kendi içerisinde taksimi önerilmekte ve hücre tipi hapishane önerisi de burada gündeme getirilmektedir:

Hapishanelerin inşaatı

⁷¹BOA.Y.PRK.MYD. 13.9.

Hâl-i hazırda her ne kadar müceddeden habishâneler inşaası maddeten gayri mümkün ise de mevcut olan habishânelerin az bir masârif ile yan yana iki kısmı tefrîk ve taksîmi kâbildir. Bu halde aksâm-ı mezkureden biri gerek kabl-el-hükm ve gerek ba'd-l-hükm habisleri lâzım gelen katiller ile sâir cinâyât-ı azîme faillerine ve kısım-ı diğeri dahi ceraim-i âdiye ashâbına tahsîs olunmak iktizâ ider.

Habishânelerin taksîmatı

Bir takım dehlizlerden müteşekkil olan birinci kısımda mahbûsünden her biri kendü ufak odalarında münferiden iskân itmeleri iktizâ ider (Akın, 2011: 28).

Tıpkı hücre tipi hapishaneler gibi Cumhuriyet döneminde de yankısını bulan bir başka öneri de Tek Tip Elbise'dir (TTE). 1902 tarihli bir tezkere zeylinde (ekinde) hapishanelerin tanzim ve ıslahı, mahpusların silah tedarik edememeleri ve firarları halinde kolayca aranarak yakalanabilmeleri için mahpuslara TTE giydirilmesi ve bu işlemin hapishanelerin ıslahı konusunda alınacak en önemli tedbirlerden biri olduğu belirtilmektedir.⁷²

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarda olduğu dönemde de hapishanelerin ıslahı için çalışmalar sürdürülür. 1909 yılına gelindiğinde hapishanelerin ıslahı hala gündemdedir ancak özellikle de bütçe darlığı nedeniyle sonuç almak mümkün olmamaktadır. Buna rağmen, Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak, hapishanelerin inşaat, tamirat ve ıslahı işleri ile mahpusların ihtiyaçlarının temininden sorumlu olacak bir hapishaneler idaresinin kurulmasına karar verilir (Doğan, 2010: 143). "Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi" adını taşıyan bu idare bir şube müdürü, bir muavin ve İdare Kalemi (Hesabat, dosya ve tahrirat işlerine bakar) ile Fen Kalemi (Heyet-i fenniye ve istatistik) adlarını taşıyan iki kalemden oluşmaktadır (Şen, 2007: 52-53).

1911-1912 yıllarında yeni bir ıslah projesi gündeme getirilir. Planlanan bu ıslah projesinin genelgede (tamim) takip edilebilecek farklı ayakları vardır. Öncelikle 16 Mart 1911 tarihli bir belgeyle bundan böyle vilayetlere yapılacak hapishanelerin hepsinin aynı tarz ve şekilde yapılması karar altına alınır. Bu amaca uygun olarak uzmanlara 3 büyük proje hazırlatılır. Bundan böyle inşasına gerek görülen hapishanelerin bu projelere uygun şekilde yapılması öngörülür.⁷³ İhtiyaçların tespiti ve bu projelerin yaşama geçirilebilmesi için vilayetlere ve sancaklara bunlara bağlı hapishanelerin, hükümet konaklarının ve diğer resmi dairelerin hükümet binası mı yoksa kiralanmış mı olduğu, onarıma ihtiyaç duyup duymadıklarını soran belgeler yollanır.⁷⁴ İslah projesi kapsamında gündeme getirilen önemli bir konuda "Umumi İstatistik Cetveli" oluşturma çabasıdır. Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi, 1911 yılında bütün hapishane ve tevkifhanelere vukuat ve yoklama defterlerinin

⁷² DH. TMIK. S., Dn. 38 Vn. 65, 24 Ra 1320. Aktaran Adak, 2006: 76

⁷³ BOA, DH. MB. HPS. M, 1/24 aktaran Çelik, 2009:235

⁷⁴ Yapılan bu çalışmalar sonucunda İstanbul'da ilk etapta Avrupa yakasında İshak Paşa (Dersaadet Cinayet Tevkifhanesi) ile Beyoğlu, Anadolu yakasında ise Üsküdar Paşakapısı'nda yeni tevkifhanelerin inşa edilmesi kararlaştırılır ancak Balkan Savaşları ve hemen ardından başlayan 1. Dünya Savaşı nedeniyle bunların inşasına başlanamaz (Çelik, 2009: 236)

Ayrıca, Mehmet Temel'in "XX. Yüzyıl Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri" adlı makalesi, bu sorulara Menteşe Sancağı'na bağlı 7 hapishaneden gelen cevapları içermekte ve makalede bu hapishanelerin değerlendirmesi yapılmaktadır (Temel, 2009).

düzenli olarak tutulması ve kendilerine gönderilmesi kararını iletir.⁷⁵ İslah projesinde üzerinde durulan bir diğer husus ise 4 Ocak 1912 tarihli bir genelgede görülebilir. Bu genelgede, inşa edilecek hapishaneler için bahçe ve gezinme yerleri yapılabilecek arazilerin tedarik edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Yine aynı tarihli bir başka genelgede ise ıslahın bir başka ayağıyla karşılaşmak mümkün. Bu genelgeye göre boşalacak hapishane müdürlüklerine yeni müdürlerin sınavla seçilmesi, ceza kanunlarını biraz da olsa bilmeleri gerektiği ve gardiyanların da okur yazar olmasına dikkat edilmesi belirtilmektedir. 11 Mart 1912 tarihli genelge gibi 1912 tarihli başka birçok belgede ise mahpusların sanayi ve sanatla uğraşmalarının özendirilmesinden ancak bunun için ödenek yetersizliğinden söz edilmektedir (Gönen, 2010: 174-176).

Hapishanelerle ilgilenilmesi ve bu projenin yaşama geçirilebilmesi için 1911-1912 (1327) yıllarında Dahiliye Nezareti'nde Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti oluşturulur. Ancak Balkan Savaşları nedeniyle bu müdüriyet işlevsiz kalır. 1913-1914 (1329) yılında Müdüriyet yeniden düzenlenir. Birçok yerde yeni hapishane inşaatı ve onarıma ihtiyaç duyulanların onarımı kararı alınır.

1915 yılında, Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi tarafından, inşa edilecek hapishaneler için bir muhtıra hazırlanır:

1-Memalik-i Osmaniyenin taksimat-ı mülkiyesi atiyen her ne suretle tahvil ederse etsin merkezîyetini muhafaza edecek olan mahallerde üç yüzden dört yüze kadar mahbus istiaf edecekler merkez habshanesi ile birer tevkifhane yapılması mukarrerdir.

2-Habshane ve tevkifhanelerin planı ayrı ayrı tersim ve irsal olmuştur.

3-Habshane ve tevkifhanelerin her tarafda yeknesak olması müstelzem bulunduğundan gönderilmiş planlar behemehal aynen tatbik olunacaktır.

4-Amele taburu olan mahallerde andan istifade olunması takarrür etdiğine binaen bu is ancak mahallindeki askeri kumandana müracaat ve icabında nezarete işar-ı keyfiyet edilmesi lazımdır.⁷⁶

Alınan bu kararlara rağmen bütçeden inşaat ve onarımlara pay ayıramadığından bu kararların yaşama geçirilebilmesi için 1916-1917 (1332) yılını beklemek gerekir. Bu süre içerisinde bir yandan çeşitli Avrupa ülkelerinin hapishaneleri ve nizamnameleri incelenir ve Temmuz 1916'da 1906 yılından itibaren Düsseldorf-Derendorf hücre tipi hapishanesinin müdürlüğünü yapmakta olan doktor Paul Pollitz, Hapishaneler Müfettiş-i Umumisi olarak istihdam edilir. Yıllık 120.000 kuruş ücret alacak Pollitz'in 5 yıl süreyle bu görevde kalması planlanmış ancak Şubat 1919'da Osmanlı'da istihdam edilen Almanların mukaveleleri iptal edilince onun da görevi son bulmuştur (Gönen, 2010: 176-177). Pollitz görevde bulunduğu

⁷⁵ BOA, DH. MB. HPS, No: 54/4 aktaran Şen, 2007: 143

⁷⁶ DH. MB. HPS., Dn 25 Gn 72. Aktaran Adak, 2006: 58-59

süre içerisinde Osmanlı'nın birçok bölgesinde teftişlerde bulunmuş, raporlar hazırlamış ve bir anket çalışması yürütmüştür.⁷⁷

Pollitz'in hazırladığı 3 Aralık 1916 tarihili anket formu beş bölümden oluşmaktadır:

1. Bölüm: Hapishanenin ve tutukevinin adı; müdürün, müdür yoksa memur veya başgardiyanın ismi; katiplerin ve gardiyanların sayısı

2. Bölüm: Erkek ve kadın ile henüz 18 yaşını doldurmamış tutukluların tutukevi ve hapishane için ayrı ayrı sayıları

3. Bölüm: Siyasi mahpuslar hariç olmak üzere, cezalarını ikmal etmeye 6 ay kalmış olan çiftçi ve yol tamircileri gibi kamu yararına çalışabilecek mahpuslar sayısı

4. Bölüm: Tutuklulara ait sorular. Hala kamu yararına çalışanlar; hapishanenin kendi işlerinde müstahdem bulunanlar; hususi siparişin imaliyle meşgul olanlar; hiçbir işle uğraşmayanların sayısı

5. Bölüm: Yemeklerin ne şekilde hazırlandığı; hapishanenin kendi mutfağında mı müteahhit aracılığıyla mı yoksa bir hayır cemiyeti tarafından mı (Gönüllü, 2011: 352-353; Gönen, 2010: 177)

Pollitz, yaptığı teftişler sonrasında Osmanlı hapishanelerinin mimari açıdan elverişsiz, oldukça pis ve sağlıksız olduğunu tespit eder ve özellikle bazı hapishanelerin acil ıslaha, ıslah edilemeyecek durumda olanların da yeniden inşasına gerek olduğunu belirtir. Islah ve yeniden inşa çalışmaları için gerekli olan parayı ise mahpusların çalışmasıyla elde edebileceğini düşünür (Tekin, 2008).

Pollitz, mahpusların çalıştırılması üzerinde özellikle durmaktadır. Pollitz'e göre mahpusların çalışması ile elde edilecek gelir hem yeni hapishanelerin inşası için gerekli olan parayı karşılayacak hem de hapishanedeki hastaların ve çocukların giderlerini karşılayacaktır. Aydın vilayetindeki hapishanelerin denetiminin ardından yazdığı raporda bu konuyu da ele alır:

Öncelikle hapishanenin ayrı bir memur tarafından bilcümle aksamının temizlenmesi (bilhassa paslı bölgelerin) gerek nisa [kadın] gerek zükûr [erkek] hapishanelerindeki mevcudun hastalıklara karşı azaltılması, koridorlardaki çamurun giderilmesi, mahkûmların mümkün mertebe hapishane haricinde bir yevmiye ile istihdamı, harap bir halde bulunan su mecrasının mahkûmlar tarafından tamiri, hapishanede anneleriyle birlikte hapis edilen çocukların düzenli bir şekilde kayıtlarının tutulması, gerek mahkûmların gerekse hapishanede bugün hala mevcut bakkaliye, kahvehane

⁷⁷ Pollitz'in adı Osmanlı arşivlerinde Mösyö Poliç olarak geçmektedir. Pollitz'in teftişlerinin ayrıntıları için bakınız: BOA. *DH.MB.HPS.* 76/60. (29.C.1335-21 Nisan 1917); BOA. *DH.MB.HPS.* 77/5. (29.B.1335-21 Mayıs 1917) ve BOA. *DH.MB.HPS.* 77/22. (15.N.1335-05 Temmuz 1917) numaralı belgeler (Atar, 2011: 91-92). Ayrıca Pollitz'in Osmanlı hapishanelerinde gerçekleştirdiği denetimlerin ardından Almanya hapishaneleri ile karşılaştırmalar yaparak hazırladığı raporun ayrıntılı bir değerlendirmesi için Saadet Tekin'in "Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış" adlı yazısına bakılabilir.

ve benzeri dükkânlardan elde edilecek gelirin çocuklara, hastalara ve hapisanenin tamirine sarf edilmesi⁷⁸

Hükümet de bu giderleri karşılayamayacağı için, kadın ve erkek bütün mahkûmların gücüne göre çalışmaya sevk edilmesi, yevmiye olarak alacakları 15–20 guruşun %20' sinin hapisaneye bırakılması, bir sene mahkûmiyeti ya da bir sene cezası kalanların özel veya devlet işlerinde istihdam olunması (ziraat işleri vs.), firar teşebbüsünde jandarma veya gardiyan tarafından üzerlerine ateş edileceğinin mahkûma tebliğ edilmesi, terzi, kunduracı, marangoz, semerci, çamaşırıcı, ilikçi, halıci gibi zanaat sahiplerinin çalıştırılması, çalıştırılacak mahkûmlar için bir nizamname hazırlanması bu suretle kazanılacak paranın hapisanelerin tamirati, hastaların ve çocukların tedavisi ve gençlerin talim ve terbiyesine ayrılacağı⁷⁹

Pollitz'in mahpusların çalıştırılmasını öngördüğü nizamname, Avrupa ülkelerinin nizamnamelerinin de incelenmesiyle hazırlanır. Nizamnamede ele alınan konular şunlardır:

zanaat sahiplerinin imalathanede toplanarak, 18 yaşından küçük mahkûm ve mevkufun çirak olarak (yevmiyeleri 15 kuruştan aşağı olmayacak şekilde) çalıştırılması, mahkûmun hapisane haricinde inşaatta ya da ziraat işlerinde istihdam olunması, hapisane haricinde çalıştırılacak mahkûmların sevk ve idaresinden jandarmanın sorumlu olması, çalıştırılacakların 15–35 yaşları arasındakilerden tercih edilmesi, mahkûmları ve çalışmaları yerinde denetlemek üzere hapisane müdürünün ayda bir kez bunları ziyaret etmeye mecbur tutulması, çalışma yerleri 3 kilometreden uzak ise masrafların hapisane gelirlerinden karşılanması, kadınların da yapabilecekleri işlerde çalıştırılması daimi ve muntazam iş yapamayacak olanlardan belirli saatlerde doğramacılık, semercilik, kunduracılık gibi işlerde çalıştırılması, çivi, iplik, iğne gibi eşyaları satın almak zorunda olanların jandarma nezaretinde bir saat kadar dışarı çıkmasına izin verilmesi, elde edilen hâsılatın %25'inin hapisaneye verilmesi şartıyla hapisane dâhilinde kahveci, bakkal vs. dükkânların çalışmasına müsaade edilmesi⁸⁰

Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriyye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinde kaleme alınmış bir yazıda, yeni nizamnamenin hazırlanmasının gerekçesi şöyle açıklanmaktadır:

Bu nizamname ile, suçluları kapama, onları cemiyet-i beşeriyeden tecrit etme, ve üretimde bulunmaktan men etme gibi akıl dışı yöntemler terk edilerek hapisaneler birer atalet ve sefalet merkezi olmaktan çıkartılıp, iktisat kurallarına göre sanayi ve ziraat faaliyetleri tanzim edilmek suretiyle onların kendi masraflarını çıkartarak devlet hazinesinin yükünün de olabildiğince azaltılması sağlanacaktı. Atalet ve meşguliyetsizlik akla ve ruha da kötü tesirde bulunarak ahmak kötülüğüne yol

⁷⁸ BOA, DH. MB. HPS, Dosya No: 161, Vesika No: 46 aktaran Tekin, 2008: 214

⁷⁹ BOA, DH. MB. HPS, Dosya No: 161, Vesika No: 46 aktaran Tekin, 2008: 215-216

⁸⁰ BOA, DH. MB. HPS, Dosya No: 161, Vesika No: 46 aktaran Tekin, 2008: 217

açtığından, suçluları bu durumdan kurtarmak için onlar bir şekilde “say ve amele sevk” olunacaklardı (Gönen, 2010: 178-179).

Hazırlanan Nizamname 1916 tarihini taşımaktadır. Bu Nizamname'nin birinci bölümü hapishanelerin ve mahpusların sınıflandırılmasına ilişkindir:

- 1- Hapishaneler, ceza kanununa göre farklı derecelerde hapis ve kürek cezalarına çarptırılanların mahkum edildikleri yerlerdir.
- 2- Hapishaneler, hapis cezasına çarptırılanların merkez hapishanelerinde, kürek cezasına çarptırılanların ise Umumi Hapishanelerde hapsedildiği iki tip üzerine kurulmuştur. Merkez hapishanelerinin olmadığı bölgelerde, 1 haftalık mahkumiyeti olanlar için “mahpus” denilen mekanlar kullanılmaktadır. Ayrıca bu bölgelerde, kalebentlik cezası alanlar için de özel yerler yapılmıştır.
- 3- Bu hapishane tipleri dışında Tevkifhane ve Islahhane adında iki ceza kurumu daha vardır.
- 4- Merkez hapishanelerde, 1 haftadan 3 aya kadar mahkum olanlar ile 3 aydan 3 seneye kadar mahkum olanlar ayrılarak iki ayrı bölümde kalırlar.
- 5- Kürek mevkisi olan umumi hapishaneler, 3 seneden fazla bir süreyle kürek cezasına çarptırılan mahkumlar içindir.
- 6- Mahpushaneler, 1 haftaya kadar cezaya çarptırılan mahkumlar içindir.
- 7- Kale mevkilerinin bir kısmı hapis, bir kısmı da sürgün cezalıları (kalebentlik) içindir.
- 8- Tevkifhane ve Islahhaneler, ayrı nizamlara bağlı olup kendine özel yönetmeliği vardır.
- 9- Birinci tip hapishaneler, kaza merkezlerinde kurulacak ve mülkiye mahkemesi kararınca 3 aya kadar mahkum edilenler için ayrılacaktır. Bu hapishanelerde, 24 saatten 1 haftaya ve 1 haftadan 3 aya kadar mahkumiyet alanlar için ayrı bölümlerin olması şarttır.
- 10- İkinci tip hapishaneler vilayet, müstakil liva ve bağlı sancak merkezlerinde kurularak, 3 aydan 3 seneye kadar mahkum olanları kapsayacaktır.
- 11- Umumi Hapishanelerde oluşturulacak kürek mevkileri için ülkenin en uygun bölgeleri tespit edilecek ve ihtiyaca göre yapılacaktır. Bu bölgelere yapılan hapishaneler, kürek cezası alan mahkumlar için ayrılacaktır.
- 12- Ancak, 3 seneden fazla ceza alan mahkumların içinde 5 sene ceza alanların talebi üzerine, buldukları bölgelerdeki ikinci tip hapishanelerde kalabilmesi mahkeme kararına ve Dahiliye Nezareti'nin takdirine bağlıdır.

13- Mahpuslar, 24 saatten 1 haftaya kadar ceza alan mahkumlar içindir. Mahpusiyet kararını ancak diğer mahkemelerin mevcut olmadığı bölgelerdeki Sulh Mahkemeleri verir.

14- Kalebentlik cezası için, Akka, Diyarbakır, Musul ve Sinop şehirleri kale mevkisi olarak belirlenmiştir. Bu cezayı alan mahkumların belirlenen şehirlere naklinin yapılması Dahiliye Nezareti kararı ile olacaktır. Bu kale mevkileri, kalebentlik cezasının gerektiği yasal şartlar çerçevesinde olup, idari olarak Mahalli Hapishaneler Müdüriyeti'ne bağlıdır.

15- Yaşı 18'den küçük gençler ve çocuk mahkumlar için, gerek merkez hapishanelerinde gerekse kürek mevkilerinde ayrı bir bölüm, yani özel yerler olacaktır.

16- Gerek merkez, gerek umumi hapishanelerde, kadınlar için ayrı bölümler olacaktır. Ancak gerektiği durumlarda, ayrıca kadın hapishanelerinin de yapılması ve bu hapishanelerin bağlı buldukları hapishane tipinde olması uygun görülmüştür.

17- Yeni hapishaneler, nizamnamedeki inşaat talimatına göre yapılacak, mevcut hapishanelerde ise talimata uygun olarak ıslahın yapılmasına özen gösterilecektir (Şen, 2007: 74-76).

Nizamname raporunun ikinci bölümü, memurların kadroları ve dereceleriyle; üçüncü bölümü hapishane memurlarının vasıfları, seçilme şekilleri ve terfileriyle; dördüncü bölümü hapishane memurlarının görevleriyle; beşinci bölümü ise hapishanelerin genel işleyişi, iç işleyişi, idari biçimi, komisyon oluşumu, tahririye [kayıt] işlemleri, depo ve kiler düzeni, malzeme temini, memurların sorumlukları, mahpusların kişisel eşyaları, mahpusların giyimleri, temizlik ve bakımı, günlük yaşayışı, yatacak yer ve yatakları, atölye çalışmalarındaki üretim, mesai ve ücretler ile mahpusların hapishanelerdeki giriş kabulü, adli, nakli ve tahliye işlemleriyle ilgilidir.

Yeni nizamnameye göre mahpuslar suç tipine göre ikiye ayrılmakta ve bunlara iki ayrı tip ceza uygulanmaktadır. Birinci tip suçlar istem dışı suçlardır. Aşk ve kıskançlık gibi duygularla bir anlık öfkeyle veya dalgınlıkla işlenenler ve benzeri suçlar bu gruba girmektedir. İkinci tip mahpus grubuna ise kazara işlenmiş suçların dışında kalan, suç işlemeyi alışkanlık haline getirmiş kişiler girmektedir. Nizamname ikinci gruba girenlerin kalebentlik yerine toprak kazma, taş kırma, taş taşıma gibi ağır işlerde çalıştırılmasını ve bu yolla cezaların caydırıcılığının artırılmasını önermektedir.

Bu nizamnameye göre mevcutta 3 tip hapishane vardır: Tevkifhaneler, Hapishaneler ve ağır ve zor hizmetlerde çalıştırılacaklar için Daru'l Mesailer. Nizamnamede, hapishanelerle tevkifhanelerin birleştirilmesi ve bu yolla resmi işlerin hızlandırılması ve giderlerin azaltılması öngörülmektedir.

Nizamnameye göre bütün mahpusların çalıştırılması zorunludur ancak kişisel ilmi ve edebi çalışmaları olan mahpuslar zorunlu çalışmadan muaftır (Şen, 2007: 81). Bu nizamnameye göre inşa edilecek yeni hapishanelerde mahpusların "talim ve terbiyesi ile ıslah

edilmeleri için bir mektep” ve marangoz, kundura, terzihane gibi birer imalathane açılması öngörülür (Tekin, 2008: 217). Bu süreçte, Edirne Hapishanesi mahpusların çalıştırılması çabalarının başarıyla yaşama geçirildiği ender hapishanelerden birisidir. Dönemin Valisi Edirne Hapishanesi’ndeki çalışmaları şöyle anlatmaktadır:

Edirne hapishanesinde çalışır vaziyette 5’i çorap, 9’u ise eteklik ve fanila imalatı yapan toplam 14 makine mevcuttur. Fanila üreten Groser marka makinenin gerçek değeri 20 lira gibi çok uygun bir fiyatla (10 liraya) alınmıştır. Bu makine parası hapishanelerdeki bakkallık ve kahvecilik yapan kişilerin ortaklaşa ödemesiyle sağlanmıştır. Diğer makinelerden 7’si ise, daha önceden Sanayi Mektebi’ne alınmış olup atıl bir vaziyette, kenarda kullanılmamaktaydı. Bu makinelerin ödünç kullanım izni sağlanmış böylelikle üretilen çorap ve fanila satışının karı ile elde edilen 108 liralık meblağ sayesinde 2 çorap 2 de fanila makinesi olmak üzere toplam 4 makine Almanya’daki Groser Fabrikası’ndan alınmıştır. Ayrıca, yine üretimden elde edilen karla İngiltere’deki Harisona Fabrikası’ndan son sistem olan otomatik makine satın alınmıştır. Çorap ve fanila imalatı için gerekli yün ve pamuk iplikleri, yerli malı tercih edilerek, İstanbul’dan satın alınmıştır. Bu makineler sayesinde elde edilecek tüm kar ile, ipliğimizi de kendimizin üreteceği bir iplik imalatı kurmak düşüncesindeyiz. Böylece ham madde ihtiyacımızı da sürekli yerli malından karşılar duruma gelerek, üretime katkı payımızı genişletmeyi umuyoruz. Tüm bu faaliyetlerimizin sürdüğü şu günlerde, kürek cezalısı mahkumların da bu ve diğer imalathanelerde çalıştırılması gündeme gelmiştir bu çalışmalardan elde edilen karın bir kısmı ile, yani 300 kuruşuyla maaşlı bir muallimin görevlendirilmesi sağlanarak, kürek cezalısı olan mahkumlara eğitim vermeye başlanmıştır. Koşullardan birisini mektebe çevirerek, cins ve mezhep ayrımı yapmaksızın eğitim verilmektedir. Bu eğitimin içeriğinde Osmanlıca, okuma yazma, hesap, coğrafya, tarih ve din dersleri yer almaktadır. Bu uygulamaların doğrultusunda, mahkumların günlük düzenleri, 3 saat mektep eğitiminden, 5 saat de imalathane çalışmalarından oluşmaktadır. Bu uygulama saatlerinin kesinlikle dışına çıkılmaması için gerekli özeni göstermekteyiz. Üretime katkısı olan mahkumlara emeklerinin karşılığı olarak, belli bir ücret belirlenmiştir. Bu ücretlerin düzenli olarak ödenmesi takibimiz arasındadır.⁸¹

Yeni nizamname, mahpusların hapishanelerde kurulan atölyelerin yanı sıra hapishane dışındaki işlerde çalıştırılmasına da izin verir. Savaş yıllarında erkeklerin cepheye olması erkek işgücü ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Mahpuslar özellikle de hapishanelerin bulunduğu bölgelerdeki yol ve inşaat işlerinde çalıştırılırlar. Dışarıda çalıştırılan mahpusların firarı halinde sorumluluğun hapishanedeki ve çalıştırıldıkları kurumlardaki memurlara ait olduğuna dair düzenleme yapılmış ve mahpusların nerede, ne kadar yevmiye ile çalıştırıldığı, mahpus sayısı, işin başlama ve bitiş sürelerini belirten cetveller hazırlanması istenmiş, dışarıda mahpus çalıştıran hapishane yönetimleri üzerinde bu yolla bir denetim sağlanmaya çalışılmıştır (Şen, 2007: 65).

⁸¹ BOA, DH. MB. HPS, No: 144/10 aktaran Şen, 2007: 60-61

Nizamname'deki önemli maddelerden birini ise “şartlı tahliye” oluşturmaktadır. Bu maddeye göre 9 ay ceza almış birisi cezasının 2/3'ünü tamamladığında hapisane müdürü Dahiliye Nezareti'nden bu kişinin tahliyesini talep edebilir. Kürek cezalılarının şartlı tahliyesinde ek şartlar söz konusudur. Mahpus ancak hapisane idaresinin belirlediği bir yerde, o yerin sahibinin gözetiminde olmayı ve orada çalışmayı kabul ederse şartlı salıverme gerçekleşmektedir. Mahpus şartlı tahliye sonrası suç işlerse, o bölgenin en büyük mülki amirinin kararıyla, cezasının geri kalanını tamamlamak için yeniden hapisaneye gönderilir (Şen, 2007: 82).

Nizamnamenin günümüzde yankısı süren bir diğer tartışmalı konusu ise “hücreye kapatma cezası”na ilişkindir. Nizamnameye göre hücreye kapatma cezası tercih edilmemiştir çünkü bu cezayı uygulayan devletlerde dahi insanı cinnete sürüklediği gerekçesiyle bu cezadan vazgeçilmektedir. Bu nedenle suçu ne olursa olsun hapisanedekiler koğuşa konulmalıdır. Ancak ıslah edilmekte zorluk çekilen, ahlaki bozulmuş mahkumlara ve cezasını tamamlayıp da gözetim altında bulunması gerekenlere bu ceza verilebilir. Bu cezanın verilebilmesi için hapisane müdürünün kararı da yeterli değildir, doktorun da onayı gereklidir (Şen, 2007: 82-83). Hücreye konulmasına karar verilen mahpusa bu cezaya ek olarak dayak cezası da verilebilir. Dayak cezasının kararını ve miktarını hapisane komisyonu belirler ve bölgenin en büyük mülkiye memuru onaylar. Bu ceza ibret olsun diye olsa gerek bütün mahpusların huzurunda, bir gardiyan ile başgardiyanın da aralarında bulunduğu muhafızlar tarafında uygulanır. Dayak cezası için de standartlar belirlenmiştir. Dayak için ince bir değnek kullanılacak, mahpusun sadece bacağına vurulacak ve vuran kişinin eli, kolu kulak hizasından yukarı geçmeyecektir.⁸²

1902 yılında gündeme gelmiş olan Tek Tip Elbise (TTE) de bu Nizamname ile resmîyet kazanır. Nizamnameye göre 6 aydan fazla ceza almış olanlar TTE giymek zorundadır. Erkekler için bu elbise iki renkli bir gömlek ve yine aynı kumaştan bir pantolon, kırmızı bir külah ve sarı kunduradır. Gömlek ve pantolon yazlık ve kışlık olarak iki çeşittir. Yaz için ketenden, kış için yünden imal edilecektir. Yıl içinde bunlardan ikişer tane, gömleklerden üçer tane, çoraplardan üçer tane, pamuklu mintanlardan ikişer tane verilecektir. 2 senede bir ise 1 tane aba verilecektir. Kadın mahpuslara ise başörtüsü, entari, gömlek, iç hırka, çorap, don ve terlik verilmesi öngörülmüştür. Her yıl için 3 başörtüsü, 2 entari, 3 gömlek ve don, 1 iç hırkası, 2 çift terlik ayrıca da 2 senede bir 1 harici bir hırka verilecektir. Elbiselerin verilmesi yıl üzerinden hesaplandığından 1 yıldan az ceza almış olanlara bu elbiseler daha az sayıda verilmesi hesaplanır (Şen, 2007: 111). Nizamname, TTE öngörmesine rağmen sonrasında mali sebepler gerekçe gösterilerek bu uygulama ileri bir tarihe atılır.⁸³

Nizamnamede öngörülen ancak uygulanamayan konulardan biri de mahpusların iâşesi (yiyecek) konusudur. Nizamnameye göre her mahpusa günlük olarak 300 dirhem ekmek, ekmek piştikten sonra 24 saat içinde bir çift olarak dağıtılacaktır. Ekmeğin yanında sade yağ veya iç yağ ile pişirilmiş, 130 dirhem çorba verilmelidir. Çorba, mevsimine göre zahire veya

⁸² BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27 aktaran Şen, 2007: 119

⁸³ BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27 aktaran Şen, 2007: 114

tane sebzeden yapılacak ve içinde mutlaka et bulunacaktır. Haftada bir kez de sebze veya zahireden pişirilmiş 60 dirhem ağırlığında sulu yemek verilmelidir. Nizamnamede mahpuslara verilecek yiyecekler ağırlıkları üzerinden örneklendirilir: 60 dirhem et, 40 dirhem kuru fasulye, 20 dirhem pirinç, 6 dirhem yağ ve 4 dirhem tuz benzeri sınırlamalar getirilir. Et yemeği verilmediği günlerde 4 dirhem yağ ve gerekli görülen miktarda zeytin ve haftada bir de tatlı verilmesi öngörülür. Ayrıca gayrimüslimlerin perhiz günleri, hamile ve emziren kadınların durumları da dikkate alınır ve onlara özel beslenme rejimleri belirlenir. Nizamnamede kalebentlik cezası almış olanların iaşelerine ilişkin bir ibare bulunmamaktadır. Bu eksik de daha sonra tamamlanır ve gelir sahibi olmayan kimsesiz, kürek mahkumlarına hükümetçe tayinat verileceği kararlaştırılır.⁸⁴

Nizamname, iâşe konusunu böyle kararlaştırırsa da Cumhuriyet tarihi de dahil olmak üzere uzunca yıllar çoğu hapishanede sadece ekmek verilmekle yetinilecektir. Yiyecek dışında kalan kahve, çay, tütün ve benzeri maddeler ise o tarihte de bu tarihte de mahpusların kendi paralarıyla karşıladıkları ihtiyaçlardır.

Nizamnamenin en önemli taraflarından birini ise mahpusların yaşamlarını düzenleme isteği oluşturmaktadır. Nizamnameye göre koğuş, hususi hücre ve tecrithanede bulunan tüm mahpuslar belirlenen yat ve kalk saatlerine uymak zorundadır. Sabah kalk saatinde kalkılacak, 45 dakika içinde hazırlanılacak (el yüz yıkama, yatakların düzeltilmesi, günlük kıyafetlerin giyilmesi vs. işler) ve sayım işlemi için teneffüshanede toplanılacaktır. Sayım sırasında hamam ihtiyacı olanlar, hasta olanlar belirlenecek ve gusülhane ile hastaneye gönderilecek diğer mahpuslar ise sabah çorbalarını içmek üzere yemekhaneye gönderilecektir. Yemeğin ardından 45 dakika ara verilecek daha sonra dersanelere gidecek mahpuslar dersanelere geçecektir. Her ders süresi 1 saattir ve her dersin ardından 30 dakika ara verilir. Ders sonrasında atölyelere sevk edilecek mahpuslar burada öğle saatine kadar çalışır. Öğle arası yemek, teneffüs ve ibadet için ayrılmış bir saatten ibarettir. Bu aradan sonra tekrar atölye çalışmaları başlar. 2,5 saatlik bir çalışmadan sonra 3 saatlik dinlenme süresi verilir. Bu süre içerisinde ikindi ve akşam namazları da kılınır ve akşam yemeği yenir. Akşam sayımının ardından sohbet ve vaaz için dersanelere geçilecektir. Bu sohbetlerden sonra istirahat edilir, yatsı namazı kılınır. Tüm bu işlerin ardından yat saati gelir. Mahpusların yat saati geldiğinde hazırlıklarını yapıp yatağa geçmeleri için 45 dakikası vardır. Yat saatinden sonra ortada gezinmek yasaktır. Mahpusların gün içinde belirlenmiş olan yerler dışında bulunmaları, dolaşmaları da yasaktır.

Yeni nizamnamede yer alan mahpusların hayatlarına müdahale isteği, zindan sürecinden hapishane sürecine geçildiğinin önemli göstergelerinden biri olarak görülebilir. Ancak bu istek, gerek mimari olanaksızlıklar, gerekse de bu programı yaşama geçirecek personel yokluğu nedeniyle istek olmanın ötesine geçemeyecektir.

Müdüriyet'in 27 Kasım 1917'de yazdığı bir yazıda ise Osmanlı hapishanelerinin eskiden beri ihmal edildiği, yok denilebilecek halde olduğu, bu nedenle yeni baştan inşa edilmeleri gerektiği belirtilmektedir. Yazıya göre önce binalar yapılmalı ardından her bina yapıldıkça "nazariye-i cedidenin" orada uygulanmalıdır. Yazının en önemli tarafını ise yeni

⁸⁴ BOA, DH. MB. HPS, No: 164/13 aktaran Şen, 2007: 117

hapishane binalarının “müterakki hücre” yöntemine göre inşa edilmesi gerektiğini belirtmesi oluşturmaktadır. 1880 Nizamnamesi’nde öngörülen koğuş sisteminden vazgeçilmekte, II. Abdülhamid döneminde gündeme getirilen hücre sistemi savunulmaktadır. Yazıda Pollitz’in de bu sistemi onayladığı belirtilir.⁸⁵

Gönen, “ileri hücre” olarak Türkçeleştirdiği “müterakki hücre” sistemiyle mahpusların gece ve gündüz tek başına kaldıkları Pennsylvania sisteminin değil, mahpusların işliklerde ve tarlalarda çalıştırılmasını öngören, geceleri tek başlarına, gündüzleri ise bir arada çalıştıkları Auburn sisteminin kastediliyor olabileceğini belirtmektedir (181).⁸⁶

1917 tarihli yazıda “müterakki hücre” tipi hapishaneler öngörülmesine rağmen, Pollitz’in, Aydın Vilayeti ve mülhakatındaki (bağlı olanlar) hapishaneleri incelemesi sonucunda yazmış olduğu 1918 tarihli raporda, İzmir için önerdiği hapishane modeli hücre tipi değil yine koğuş tipidir (Tekin 2008). Bu rapora göre eski hapishane planlarından vazgeçilerek “pavyon şeklinde hastane ve kışlalarda olduğu gibi (zemin ve birinci kat) iki katlı” hapishane inşa edilmesi öngörülür. Önerilen bu plana göre 2 adet 300 kişilik, 1 adet 100 kişilik, kürek mahkumları için 200 kişilik ve 18 yaşından küçükler için de 1 adet 200 kişilik pavyon hapishaneler ve mahpuslar için 50 yataklık bir hastane inşa edilecektir. Kadın ve erkek pavyonları kesinlikle birbirinden ayrı olacaktır. İki katlı bu binaların zemin katları imalathane olarak düzenlenirken üst katları 25-30 kişilik yatakhaneler olarak ayrılacaktır. Ancak bu pavyonların her birinde “hususî vakalar” için 8 kadar hücre de bulunacaktır. Ayrıca her bir pavyonda abdesthane, hamam ve banyo bulunacak, genç mahpuslar için pavyonun yanına 20-30 kişilik bir de mektep yapılacaktır. Plana göre her bir pavyon bir bahçe veya avlunun ortasında bulunacak ve etrafı çift kat tellerle çevrilecektir. Pollitz’in bu önerisi Cumhuriyet döneminde de devam edecek koğuş tipine denk düşmekle beraber aynı arazi içerisinde birden fazla hapishanenin öngörüldüğü, 2010’lu yıllarda gündeme gelecek olan “kampüs” hapishaneleri de çağrıştırmaktadır.

Pollitz’in görevde olduğu süre içerisinde merkeziyetini muhafaza edecek tüm şehirlerde birer merkez hapishanesi ve İstanbul, Anadolu, Orta Anadolu, Karadeniz, doğu vilayetleri, Suriye, Irak olmak üzere yedi bölgeye ayrılan Osmanlı’da bu bölgelerin her birine kürek cezasını çekenlerin tutulacağı birer hapishane inşa edilmesi kararı alınır. Merkez hapishanelerinde 3 yıla kadar ceza almış olanlar, kürek hapishanelerinde ise 3 yıldan fazla cezalı tutulacaktır (Gönen, 2010: 181).

Pollitz’in önerilerine göre ülke genelinde aynı büyüklükte tutukevleri inşa edilmeli ancak İzmir (300.000), Kal’a-i Sultaniyye (Çanakkale-15.000) ve Eskişehir (40.000) gibi nüfusu fazla olan yerlerde ise daha büyük tutukevleri yapılmalı; yapılacak olan bu tutukevlerinde mevcudun üçte birini alacak şekilde hücreler de bulunmalı; bazı yerlerde ise tutukevi ve hapishaneler birleştirilerek inşa edilmelidir (Gönen, 2010: 180).

⁸⁵ Gönen, bu sistemi onaylamak bir yana belki de bizzat Pollitz’in önerdiğini belirtmektedir (180). Gönen’in bu iddiasının doğruluk payı vardır. Çünkü Tekin’in, Pollitz’in 1918 tarihli raporunu konu alan 2008 tarihli makalesinde, Pollitz’in Almanya’nın hücre tipi hapishaneleri üzerinde uzunca durduğu görülüyor. Ancak buna rağmen aynı raporda İzmir’de yeni yapılacak hapishanenin koğuş tipi olması öngörülmektedir. Bundan da anlaşılacağı gibi Pollitz’in görevde olduğu dönemde gündeme gelen birden çok hapishane önerisi mevcuttur.

⁸⁶ Pennsylvania ve Auburn sistemleri için bakınız: Demirbaş, 2008: 112-114; Doğan, 2010: 115-118

Bu dönemde hapishane inşaatlarının öncelikle başlatılacağı vilayetler de belirlenir. Buna göre İshakpaşa'daki Dersaadet Cinayet Tevkifhanesi ve Üsküdar Tevkifhanesi ile Bursa, Balıkesir, Eskişehir, Beyrut, Adana, Ankara, Yozgat ve İzmir hapishaneleri öncelikle inşa edilecektir. Kasım 1917'ye gelindiğinde Üsküdar ve Dersaadet Cinayet tevkifhaneleri ile Bursa Hapishanesi bitmek üzeredir; Balıkesir, Eskişehir, Beyrut, Adana, Ankara, Yozgat ve İzmir hapishanelerinin inşaatları da ilerlemiş durumdadır (Gönen, 2010: 182).

Pollitz'in hayata geçirmeye çalıştığı bir başka çalışma ise gardiyan okulu kurmaktır. 20 Mart 1918 tarihli bir tezkereye göre Dahiliye Nezareti tarafından bir gardiyan okulu kurulması planlanmaktadır (Gönen, 2010: 183).

Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasının ardından imzaladığı 30 Ekim 1918 tarihli Mondoros Mütarekesi hem topraklarının işgaline hem de Mütareke'nin 4. maddesi nedeniyle hapishanelerin işgalciler tarafından denetimine yol açar. 4. madde, savaştan galip ayrılan İtilaf Devletleri'ne mensup savaş esirleri ile Ermeni mahpusların tahliyesini öngörmektedir. Bu madde gereği İtilaf Devletleri vatandaşları hapiste tutulmalarının gerekçesi ne olursa olsun serbest bırakılırlar.⁸⁷ Buna rağmen bu maddeyi gerekçe gösteren işgalciler 12 Ağustos 1919'da Mütareke Komisyonu üyelerince hapishanelerin teftiş edilmesi kararı alırlar (Özçelik, 2011: 22). Bu kararın ardından Osmanlı vilayetlere hapishanelerin teftiş edileceğini ve özellikle sağlık koşullarına dikkat edilmesini, eleştiri ve itiraza yol açılmamasını belirten yazılar gönderir. İlgili komisyon 8 Aralık 1919 tarihinde Fransız Jandarma Yüzbaşı du Lattay, İngiliz Yüzbaşı A. J. Wilson, İtalyan Raimondi'nin katılımıyla oluşturulur. Osmanlı bu teftişlere Hapishaneler İdare-i Umumiye Mümeyyizi Bekir Bey'in refakat etmesi kararını alır. Oluşturulan komisyon başta İstanbul olmak üzere Osmanlı'nın 13 hapishanesinde teftişler gerçekleştirir ve değişik nedenlerle tutuklanan birçok kişiyi de serbest bırakır.⁸⁸ İşgalci subayların istedikleri kişileri serbest bırakmaları ve kendilerini yok saymaları üzerine çok sayıda hapishane müdürü istifa talebinde bulunur (Özçelik, 2011: 24). Yapılan bu teftişler sonrasında tespit edilen eksiklikler bir rapor haline getirilir ve bu raporda eksiklikler şöyle sıralanır:

- a- Hapishane memurlarının sorumsuzluğundan dolayı hapishanelerde ciddi temizlik ve hijyen sorunu vardır.
- b- Mahkûmlara verilen gıdalar yetersizdir ve nizamnamede belirtilen miktara uygun değildir.
- c- Mahkûmlar ve tutuklular bir arada bulunmaktadır. Ayrılması mümkün olan yerlerde de maalesef ayrılmamıştır.
- d- Çocuk ve erkek mahkûmların yerleri mutlaka ayrılmalıdır.
- e- Tutuklu ve hükümlüler düzenli olarak doktor kontrolünden geçirilmelidir.
- f- Mahkûmlar hapishanelerdeki uygun atölyelerde çalıştırılmalı ve çocuklara da zanaat öğretilmelidir.

⁸⁷ BOA. DH. SRF. (Dâhiliye Nezareti Sifre Kalemi Belgeleri) Dosya No:96 Gömlek No:152 aktaran Özçelik, 2011: 22

⁸⁸ BOA. DH. EUM. AYS. (Dâhiliye Nezareti Asayis Kalemi Belgeleri) Dosya No:7 Gömlek No:122 aktaran Özçelik, 2011: 23. Gerçekleştirilen teftişlere ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız Özçelik, 2011: 31-36

g- Hapishane müdürleri Hapishaneler Genel Müdürlüğünce liyakatli kişiler arasından seçilmelidir.

h- Hapishaneler düzenli olarak teftiş edilmelidir.

i- Adli sistemin yavaşlığından dolayı hapishanelerde aylardır mahkemeye çıkarılmayı bekleyen tutuklular vardır (Özçelik, 2011: 35).

Hazırlanan rapor 7 Şubat 1920 tarihinde Hariciye Nezareti'ne iletilir. Hariciye Nezareti ise tespit edilen eksikliklerin giderilmesi ve uyarıların dikkate alınması için raporu 25 Şubat 1920 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderir.⁸⁹

Hazırlanan rapordan daha önemli olanı ise yabancı heyete eşlik eden Bekir Bey'in, Osmanlı hapishanelerinin insanların ölüme terk edildiği zindanlardan ibaret olduğu ve yenilenmesi gerektiği yönündeki görüşleridir:

Teftişi yapılan hapishanelerde ciddi sorunlar olduğu görülmüştür. Hapishanenin bulunduğu bölgedeki mülkiye ve adliye memurları, bu sorunları aşmak için herhangi bir teftiş bile yapmamıştır. Bu sorunları bir nebze olsun gidermek için kendi içimizde bir adım bile atamazken, müttefik devletleri kendi hapishanelerinin ıslahını başarıyla gerçekleştirmiştir. Bu başarının getirdiği birikim ve bilgileri aktarıp değerlendirdikleri, ciddi kitaplar yazmış ve bu konunun bir ilime dönüşmesini sağlamışlardır. Müttefik devletler, bu başarıyla yetinmeyip, bize ait hapishanelere temsilciler göndererek bizi bize anlatarak değerlendirmelerini sunmaktadır. Çünkü, farklı milletlere mensup tüm ceza hukukçuları, bu konuyu ilim olarak ele alıp birlikte hareket ederek, daha iyiyi aramaktadırlar. Osmanlı Hükümeti de bundan kendisine yararlı olanı alıp, hapishanelerini “zindan” konumundan bir an önce kurtarmalıdır. Bunu gerçekleştiremediği takdirde yabancı devletlerin güvenini kazanamadığı gibi, çağı da yakalayamayacaktır. Hapishanelerin durumunu kendimize itiraf etmenin zamanı gelmiştir. Kabul etmeliyiz ki, hapishanelerimizdeki mahkumlar adeta ölüme terk edilmiş bir haldedir. Buna dair örnekler de azımsanmayacak kadar çoktur. Yabancı devletlerin müdahalesine izin vermeksizin, standartlara uygun hapishanelerin artık yapılması, bir zorunluluk olmuştur. Bunun için de öncelikli gayretimiz hapishanelerin ıslahı olmalıdır. Islah için gerekli tüm düzenlemelerin yapılıp, kanunların derhal çıkarılarak uygulamaya geçilmesi başlıca görevimizdir. Yabancı devletlerin müdahalesini önlemeye yönelik yapılacak bu girişimler aynı zamanda bir kutsallık da içermektedir.⁹⁰

Bekir Bey hapishanelerin genel durumuna dair tespitlerinin ardından mahpusların durumlarına da değinir. Dile getirdiği eleştiriler ve öneriler, adli mahpuslar için kendisinden on yıllar sonra da dile getirilecek eleştiri ve önerilerdir:

Teftişi yapılan hapishanelerden ortaya çıkan genel izlenim; insanlığa ve topluma bir çok kötülük yapıp ocak söndüren kişilerin bu yolla servet edindikleri, bu suçlardan dolayı mahkum olan kişilerin hapishanede paranın verdiği güçle nüfuz kazanıp, keyfi

⁸⁹ BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 41, Gömlek No: 40 aktaran Özçelik, 2011: 36

⁹⁰ DH. MB. HPS, No: 165/13 aktaran Şen, 2007: 91-92

bir hayat sürdürdükleridir. Bu mahkumların dışarıdan istedikleri her türlü şeyi getirttikleri (nargile, tütün, afyon vb. keyif verici maddeler) ve hapishane dahilinde kullanmakla kalmayıp, kimsesiz ve sefil mahkumları da emirleri altında çalıştırdıkları görülmüştür. Sanki bir amir, bir müdür konumundaymış gibi hükümler ve zorbalık sergileyerek, birçok hapishane müdürünü de nüfuzları altına almışlardır.

Hapishanelerin bu üzüntü verici manzarası karşısında, Nizamname'deki "mahkumların çalıştırılması zorunluluğunun" uygulamaya konulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Gerek hapishaneye gerek topluma gerekse ailesine karşı yükümlülükleri olan tüm mahkumların tüketicilikten üretkenliğe geçtiği bir ortam sağlanmalıdır. Hükümete emanet edilmiş hapishaneler ve mahkumlar, sadece tüketen konumuna dönüşmüşlerdir. Hapishanelerde görevli personele çok büyük paralar ödenmektedir. Hapishanelerin bir an önce üretken olması teşvik edilerek, mali yük ortadan kaldırılmalıdır. Hükümet, hapishaneleri üretken kılmadıkça, ceza kurumları için yapılan tüm özveriler boşa gidecektir.

Hapishanelerin üretken kılınmasıyla birlikte, herhangi bir vasfi olmayan çocuk yaştaki mahkumların, sanatkar mahkumların yanına verilerek, bir iş edinmeleri sağlanmalıdır. Böylece amaçsız ve serseri bir yaşam tarzından kurtarılarak, sivil hayatta geçimlerini sağlayabilecekleri bir meslek kazanmış olacaklardır.

Diğer mahkumlar ise taş ocaklarında taş kırmada, bakım ve tamirat gerektiren köprülerde ve kömür madenlerinde istihdam edilebilirler. Özellikle kömüre ihtiyaç duyulan bu dönemde, mahkumların iş gücünden yararlanılarak bu sorun giderilebilir. Kömür ocaklarına yakın bölgelerdeki askerlik daireleriyle ortak hareket edilerek, yapılabilecek bu çalışmada, tel örgüyle çevrilmiş barakalarda, mahkumların asker gözetiminde geceleri de kalması kolaylıkla sağlanabilir. Böylece hem yaşanan kömür kıtlığı hem de hapishanelerdeki mahkum izdihamı giderilmiş olacaktır.⁹¹

İşgalci güçlerin gerçekleştirdiği denetimler bununla da sınırlı değildir. Örneğin İngilizler İstanbul'da Yunanlılar İzmir'de hapishaneleri kendi denetimleri altına alırlar. İngiltere'nin sıhhiye ve askeriye heyetinde yer alan Doktor Miralay Johnson'un başını çektiği bir heyet, Zeki Bey adlı bir Türkiyeli doktor eşliğinde hapishaneleri teftiş etmiş ve tespit ettikleri eksikliklerin ve sağlıksız şartların bir hafta içerisinde giderilmesini istemiştir. Bu teftiş sırasında tespit edilen eksiklikler şunlardır:

- 1- Hapishane derununda toplanan çöplerin (süprüntülerin) derhal kaldırılması, yeni süprüntülerin oluşmasına izin verilmemesi
- 2- Meydana atılmış eski tabakların yakılması, civardaki molozların kaldırılması
- 3- Hapishane hastanesinin tıkanmış lağımının temizlettirilmesi ve helaların sık sık yıkanması

⁹¹ DH. MB. HPS, No: 165/13 aktaran Şen, 2007: 94-95

4- Hapishanenin hastanesinde bir yatakta iki hasta yattığından dolayı yeterli miktarda karyola ilavesinin yapılması

5- Zaptiye Nezaretindeki tevkifhanenin, değil insanın hayvanın bile kalabileceği yer olmadığı için mahkumların acilen üç ay sonra biteceği tahmin olunan yeni tevkifhane binası yapılıncaya kadar münasip bir yere nakli (Sofuoğlu, 2010: 166)

Yunanlılar ise İzmir'e girdiklerinde 948 mahpusun bulunduğu Merkez Hapishanesi'nin kontrolünü ele alır ve hapishane yönetimine askerlerden ziyade sivil memurları atar; hücreleri ve pek çok duvarı yıktırıp mahpuslara daha geniş açık alanlar yaratır; hapishane tabanını temizleterek çamur ve pislik içindeki hapishane avlusuna beton döktürür; gardiyanları sopa ve silahlarından arındırırlar (Adak, 2006: 50-51).

İşgalci güçlerin hazırladığı raporların, denetimlerin ve müdahalelerin doğrudan etkisi bilinmese de Hapishaneler ve Tevkifhaneler Müdüriyeti Umumiyesi, hapishanelerde düzen ve asayişin sağlanması için 28 Mart 1920 tarihinde bir rapor hazırlar. Bu raporda şu hususlara dikkat çekilmektedir:

- 1- Hapishane içerisinde mahkûmların hükümet tarafından verilen karyola ve battaniye dışında eşya bulundurmasına müsaade edilmemesi gerekir.
- 2- Koğuşlarda adeta mikrop yuvası haline gelmiş eşyaların sökülüp kaldırılması icap etmektedir. Koğuşlar bu suretle temizleneceği gibi inzibat işleri de kolaylıkla sağlanacaktır.
- 3- Mevcudun fazlalığı, koğuşların kalabalık olması, kontrolü ve yoklamayı tam olarak yapmayı engellemektedir. Büyük koğuşların bölünmesi ve koğuşların gündüz vaktinde de elektrik ile aydınlatılması gerekmektedir.
- 4- Hapishanelerin zemin katları kullanılmamaktadır. Buralar elektrikle aydınlatılıp tamir edilerek yemekhane ve kışın da teneffüshane olarak kullanılabilir.
- 5- Yeme, yatma, çamaşır yıkama, teneffüs yapma, ibadet yapma, ders okuma, atölyelerde çalışma, abdesthaneleri ve koğuşları temizleme, yatakları yapma gibi hapishanedeki herkesin yapması gereken işlerin tanzim edilmesi zorunlu olduğu gibi bunların ciddi bir surette tatbik olunması için müdüriyete kesin emir verilmesi gerekmektedir.
- 6- Hapishanede kurulan atölyelerde eksik aletlerin bulunması ve bunlardan bozuk olanların tamir edilerek mahkûmların buralarda çalıştırılması düzenin sağlanması adına önemlidir.
- 7- Suç oranlarında meydana gelen artıştan dolayı mahkûmlar için yer sıkıntısının çözülebilmesi amacıyla hapishanelerdeki imkânların genişletilmesi ve hapishaneler arasında nakil yapılması gerekmektedir.
- 8- Bayan hapishanesindeki mevcut mahkûm kadınlar hiçbir işle uğraşmamaktadırlar. Kadın mahkûmların dikiş dikmek ve çamaşır yıkamak gibi işlerde istihdam edilmesi hapishanelerin yararına olacaktır.
- 9- Kundura atölyesi ve terzihane gibi atölyelerden istifade için taşradaki hapishanelerde uzun müddet mahkûmiyet cezası almış sanat erbabının buraya nakli ve buradan sabıkalılar arasından hapishanenin nizam ve intizamını ihlal edenlerin

bunlara karşılık taşraya gönderilmeleri hem asayişin temin ve hem de mahkûmlardan yararlanılması adına önemlidir.

10- Gerek ceza kanunnamesinde ve gerekse hapishaneler nizamnamesinde mahkûmlardan ahlaken düzelenlerin affedileceği belirtilse de, bununla ilgili bir kanuni düzenleme olmadığı için, keyfi uygulamalara neden olmaktadır. Bu hususta keyfilik önleyecek bir sistem belirlenmesi gereklidir.⁹²

Tespit edilen eksiklikler Osmanlı'daki hapishanelerin 20. yüzyılın başlarındaki durumu hakkında bilgi verirken, bu teftişlerin işgal subayı tarafından yapılması ve ıslahı talep eden taraf olması da Osmanlı'daki hapishanelerin ıslahı çabalarının farklı güç dengeleri tarafından tetikleniyor oluşunun bir örneğini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak; Osmanlı'da 19. yüzyıldan özellikle de 1830'lardan sonra genel reform çabalarının bir parçası olarak hapishaneler alanında da reformlar yapılmaya çalışıldığı; bu reformların kendisini yeni mimari ve yeni kanunlar olarak gösterdiği ama asıl önemli kapatılmanın cezalandırmanın yanı sıra "ıslah" ile birlikte ele alınmaya başladığı; yapılmaya çalışılan reformların bir yandan bütçe darlığı ve savaşlar diğer yandan da hapishanelerin Dahiliye, Zaptiye ve Adliye nezaretleri tarafından bölünmüş olması nedeniyle oldukça yavaş işlediği ve hapishanelerin bu haliyle Cumhuriyet'e devrolduğu söylenebilir.

Cumhuriyet Dönemi Hapishaneleri Kopuş Değil Süreklilik

Hapishaneler açısından bakıldığında Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine bir kopuştan değil süreklilikten söz edilebilir. Osmanlı'da 19. yüzyıldan itibaren mahbesten hapishanelere doğru evrilen kapatılma mekanları için aynı süreç devam etmiştir.

Osmanlı'da mahbesten hapishanelere dönüşüm sürecinin ilk hapishanelerinden bazıları şunlardır: Manavgat 1852, Şırnak 1886, Alaçam 1890, Kınık 1907, Manyas 1910, Cide 1900, İpsala 1906, Çiçekdağ 1921 tarihlerinde kiralanan; Diyarbakır 1863, Sinop 1885, Kırklareli 1886, Kütahya 1888, Bafra 1893, Ordu 1897, Uşak 1899, Bilecik 1906, Nevşehir 1849, Sürüş 1852, Vezirköprü 1870, Kozan 1875, Kars 1800, Kastamonu 1889, Erzurum 1900, Hınıs 1905, Üsküdar Paşakapısı 1916 ve Zara 1919 senelerinde inşa olunmuştur (Demirtaş, 2008: 142).

Mustafa Kemal de 1 Mart 1923 günü TBMM 1. Dönem 4. Yasama Yılı Açılış Konuşması'nda hapishanelerin onarım ve inşasına dikkat çekmektedir:

Efendiler, cezaevleri sorunu çok önemlidir. Kişisel özgürlüğü kaldırılan vatan evladının ceza süresi sonunda topluma yararlı olacak bir eleman olarak yetiştirilmesi gereğinin sağlanması için İçişleri Bakanlığı çok dikkatli bir şekilde araştırma ve istatistikler hazırladı. Cezaevlerinden mümkün olanların modern bir şekilde onarımlarına veya yeni cezaevleri inşasına girişebilmek için bir inşaat programı hazırladı. Bu program gereğince her yıl belirlenmiş bir oranda inşaatla devam etmek

⁹² BOA. DH. MB. HPS. M... Dosya No: 42 Gömlek No: 10 aktaran Özçelik, 2011: 24-25

üzere 1923 yılında çağın gereklerine uygun bir genel cezaevi ile beş liva ve 28 ilçe cezaevinin inşası kararlaştırılmış ve gelecek yılın bütçesine ödenek konmuştur.⁹³

1919 yılına ait rakamlara göre Osmanlı'da 20.445'i hükümlü, 14.590'ı tutuklu olmak üzere toplamda 35.035 mahpus vardır.⁹⁴ Cumhuriyet dönemine yaklaşık 35.000 mahpusla girilmiştir.

LİVA İSMİ	MAHKUMİN	MEVKUFİN
Urfa Sancağı	200	150
İzmit Sancağı	255	155
İçel Sancağı	100	95
Eskişehir Sancağı	240	105
Bolu Sancağı	550	255
Teke Sancağı	240	210
Canik (Samsun) Sancağı	50	150
Çatalca Sancağı	55	45
Zor Sancağı	90	85
Kudüs Sancağı	240	255
Karesi Sancağı	640	225
Kala-i Sultaniye (Çanakkale) Sancağı	125	235
Kayseri Sancağı	250	135
Karahisar Sahib (Balıkesir) Sancağı	220	145
Kütahya Sancağı	325	275
Menteşe (Muğla) Sancağı	325	145
Maraş Sancağı	220	235
Niğde Sancağı	250	345
Cebel-i Lübnan Sancağı	155	145
İstanbul Vilayeti	450	500
Edirne Vilayeti	600	425
Adana Vilayeti	750	755
Ankara Vilayeti	925	810
Aydın Vilayeti	1955	1325
Bitlis Vilayeti	645	475
Beyrut Vilayeti	1125	930
Haleb Vilayeti	1050	580
Hudavendigâr (Bursa) Vilayeti	1045	625
Diyarbakır Vilayeti	750	725
Suriye Vilayeti	1450	650
Sivas Vilayeti	880	1055
Trabzon Vilayeti	500	350
Kastamonu Vilayeti	1250	640
Konya Vilayeti	1140	755
Mamûratülaziz (Elazığ) Vilayeti	650	250
Musul Vilayeti	550	350
YEKÜN	20445	14590
GENEL YEKÜN		35035

⁹³ Atatürk'ün TBMM'nin 1. Dönem 4. Yasama Yılıni Açılış Konuşmaları

http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk_konusma/1d4yy.htm

⁹⁴ BOA. DH. MB. HPS, No: 163/85 aktaran Şen, 2007: 150-151

1969 tarihli bir çalışmaya göre de her yıl ortalama 300.000 kadar insan hapisanelere girip çıkmaktadır ve hapisanelerin ortalama mevcudu 45-50.000 arasındadır.⁹⁵

Cumhuriyet döneminde, 1 Temmuz 1926 tarihinde 765 sayılı Türk Ceza Kanunu yürürlüğe girinceye kadar, Osmanlı'dan kalma mevzuat uygulanmaya devam eder. 765 sayılı TCK'nın 11, 13, 15, 21, 22, 23, 26, 29 ve 30. maddeleri hapis cezalarına ve bu cezaların infazına ilişkindir. Madde 11'e göre cezalar şöyle ayrılmıştır:

Madde 11- Cürümlere mahsus cezalar şunlardır:

- 1- İdam
- 2- Ağır hapis
- 3- Hapis
- 4- Sürgün
- 5- Ağır cezayı nakdi
- 6- Hidematı ammeden memnuiyet

Kabahatler için mevzu cezalar şunlardır:

- 1- Hafif hapis
- 2- Hafif cezayı nakdi
- 3- Muayyen bir meslek ve sanatın tatili icrası

Bu kanunda şahsi hürriyeti tahdit eden cezalar tabirinden ağır hapis, hapis, sürgün ve hafif hapis cezaları muradolunur.⁹⁶

Madde 13'te ise cezanın iki devresi anlatılmaktadır. Burada hücre ve tecrit sistemine dayalı bir kapatılma öngörüldüğü görülmektedir. Madde 13'e göre birinci devrede Pennsylvania, ikinci devrede ise Auburn sistemi kabul edilmektedir:

Madde 13- Ağır hapis cezası müebbet veya muvakkattir. Müebbet ölünceye kadar devam eder. Muvakkat bir seneden yirmi seneye kadardır. Her iki hali çalışmak mecburiyetiyle ve aşağıdaki kaidelere tevfikı hareket suretiyle bu cezaya mahsus müesseselerde çektirilir.

Müebbet Ağır hapsin ilk üç senesi ve muvakkatte cezanın altıda birine müsavi ilk devresi bir hücrede geceli gündüzlü yalnız bırakılmak suretiyle icra olunur.

Bu ilk devre müddeti altı aydan eksik ve üç seneden fazla olamaz. Ondan sonra ki müddet geceleri bir hücrede yalnız bırakılmak ve gündüzleri sair mahpuslarla konuşmaksızın çalıştırılmak suretiyle ikmal ettirilir.⁹⁷

Madde 13, daha sonra birçok defa değişikliğe uğramıştır. 8 Haziran 1933 tarihinde 2275 sayılı Kanun ile "hücre hapis" uygulaması kaldırılmış ve ağır hapis cezasının infazında topluluk sistemine dönülmüştür. 11 Haziran 1936 tarihinde 3038 sayılı Kanun ile yeni bir değişikliğe gidilmiş "hücre hapsi"ni de içeren dereceli sisteme geri dönülmüş ve ağır hapis

⁹⁵ *Türk İnfaz Sistemi ve İnfaz Kurumları*, 1969: 23

⁹⁶ 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu, <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/765.htm>

⁹⁷ Türk Ceza Kanununun Yürürlükten Kaldırılmış Hükümleri, <http://www.bilgi-rehberi.com/kanunlar/kanun5765uc.html>

cezasının infazında dört devre belirlenmiştir. 3 Şubat 1937 tarihli 3112 sayılı Kanun ile de bu dört devre arasındaki geçişler tanımlanmıştır. Bu değişikliklerin ardından tanımlanan 4 devre şu şekildedir:

1. devre: Ağır hapis cezası almış olan hükümlü cezasının 1/20'sine eşit bir süre geceli gündüzlü olarak hücrede tutulur. Bu süre 1 aydan aşağı 6 aydan yukarı olamaz.
2. devre: Asgari süresi kanunda gösterilen bu devrede hükümlü yalnız geceleri bir hücrede tecrit edilir.
3. devre: Asgari süresi kanunda belirlidir ve geceleri de tecrit yoktur. Bu devrede her 3 gün 4 günlük hapse karşılık gelir.
4. devre: Asgari süresi kanunda belirlidir ve geceleri de tecrit yoktur. Bu devrede her 1 gün 2 günlük hapse karşılık gelir (Demirbaş, 2008: 148).

9 Temmuz 1953 tarihinde dereceli sistemi öngören Madde 13 bir daha değişikliğe uğrar ve ağır hapis cezasının infazı için 3 devre öngörülür:

Madde 13 - Ağırlaştırılmış müebbet ağır hapis cezası ve müebbet ağır hapis cezası hükümlünün hayatı boyunca devam eder. Muvakkat ağır hapis, kanunda tasrih edilmeyen yerlerde 1 seneden 24 seneye kadardır.

Bu ceza aşağıda yazılı şekiller dahilinde 3 devrede çektirilir:

A) Mahkum birinci devrede, cezasının onda birine müsavi bir müddet geceli, gündüzlü yalnız olarak bir hücrede bırakılır.

Ancak bu müddet (1) aydan aşağı (8) aydan yukarı olamaz.

B) Mahkum ikinci devrede, durumuna ve suçunun mahiyetine göre ayrı gruplar halinde bulundurulur. Bu devre, mahkum mevkufl kalmışsa, bu müddetle hücrede kaldığı müddet çıkarıldıktan sonra geriye kalan müddetin yarısını teşkil eder.

Alelittlak müebbet ağır hapis cezasıyla mahkum edilmiş olanlar veya bakiye cezaları bir seneden az bulunanlar, yaş veya bedeni kabiliyetleri itibariyle üçüncü devre şartlarına intibak edemeyecekleri tesbit edilenler üçüncü devreye geçemezler.

C) Üçüncü devre geri kalan müddettir. Bu devrede bulunan mahkum iş esası üzerine kurulmuş olan ceza evlerinde çalıştırılır.

Mahkumun ikinci devreden üçüncü devreye geçebilmesi için iyi hal göstermesi şarttır. İyi halin nasıl tesbit edileceği Ceza ve Tevfik Evleri Nizamnamesinde gösterilir.

Üçüncü devreye geçmek hakkını kazanan mahkumlardan, Adliye Vekaleti, ziraat, deniz avcılığı; yol, inşaat, maden ve orman gibi iş sahalarında çalışma ekipleri teşkil edebilir.

Mahkumiyetin bütün devrelerinde mahkum ceza evi disiplinini bozan hareketlerinden dolayı Ceza ve Tevfiik Evleri Nizamnamesi mucibince inzibati olmak üzere her defasında bir ayı geçmemek kaydiyle aynı suretle hücreye konulabilir.

Ceza evi disiplinini bozan hareketlerinden dolayı iki sene içinde üçten fazla hücre hapsi cezası almış olanlar C. Müddeiumumisinin tasvibi ile birinci devre şartlarına tabi tutulurlar.

Mahkum ikinci ve üçüncü devrede çalışmaya mecbur tutulur.⁹⁸

Hapishaneler konusunda. 1926 tarihinde 765 sayılı Türk Ceza Kanunu yürürlüğe girmesinin ardından atılan ilk büyük adım 1 Haziran 1929 tarihinde hapishanelerin idaresinin İçişleri Bakanlığı'ndan alınarak Adalet Bakanlığı'na devredilmesi olur. Bunu takiben yaklaşık bir sene sonra, 21 Haziran 1930 tarihinde 1721 sayılı Hapishaneler ve Tevkifhanelerin İdaresi Hakkında Kanun yürürlüğe girer. Bu kanunun 1. Maddesinde "Türkiye'de her mahkeme bulunan yerde hapishane ve tevkifhane bulunur" denilmekte ve sonraki 9 maddede ise hapishanelerin idaresine ilişkin kararlar bulunmakta, hapishanelerde iş yurtları kurulması öngörülmekte ve hapishane personelinin hangi durumlarda silah kullanabileceği belirtilmektedir.⁹⁹ 1930'lu tarihlerde hapishanelerde çalıştırmayı içeren başka kanuni düzenlemeler de yapılır. 25 Haziran 1932 tarihli 2023 sayılı Kanun ile Ceza Kanununun Meriyet Mevkine Konmasına Dair Kanun'un 4. Maddesine bir ek yapılır ve yeni hapishane tesisat ve teşkilatı yapılmayan yerlerde muayyen şartları haiz bazı mahkumların geceleri hapishanede geçirmek şartıyla kamu yararına uygun işlerde çalıştırılabilmeleri düzenlenir.

1933 yılında Adalet Bakanlığı'nın düzenlediği Vilayet Kongreleri sırasında halk ve yerel yöneticiler var olan hapishanelere yönelik eleştirilerini dile getirirler ve "asri hapishaneler" inşa edilmesini isterler. Bunu İtalya'dan uzmanlar getirilmesi ve ülkenin dört bir yanına yeni hapishanelerin inşa edilmesi izler (Hür, 2009). Yeni hapishanelerin ve iş yurtlarının inşasını finanse edebilmek amacıyla da 2548 sayılı Kanun 30 Haziran 1934 tarihinde yürürlüğe konulur. Bu kanuna göre icra dairelerince tahsil olunacak paralardan alınacak olan belirli oranlardaki harç ile mahpuslardan alınacak olan yiyecek bedelleri hapishane ve mahkeme inşaatında kullanılacaktır (Demirbaş, 2008: 143).

Kanunların çıkarılmakta olduğu ve yeni hapishanelerin inşa edilmeye çalışıldığı bu dönemde gerçekleştirilen bir teftiş, hapishanelerin durumunu da ortaya koymaktadır. Adliye müfettişleri Fuat Bey ve Ferit Bey tarafından "Karadeniz sahillerindeki hapishanelerle İzmir, Adana, Konya, Kastamonu ve İstanbul ceza ve tevkifevlerini konu alan" 24 Aralık 1932 tarihli rapor o dönem hapishaneleri için önemli veriler içermektedir:

- Binalardan bir kısmı mahsus surette cezaevi olarak inşa edilmiş bulunmakla beraber, hiçbirinin cezanın, günün telakki ve prensipleri dairesinde infazına elverişli değildir; bunların tamamı koğuşlardan ibarettir ve hücre yoktur.

⁹⁸ 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu, <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/765.htm>

⁹⁹ Kanunun tam metni için bakınız: Mengüç, 1968: 377-378

Hiçbir cezaevinin mevcudu, istiap haddiyle mütenasip değildir; istiap haddinin tayininde, her mahpusa en çok bir buçuk metre kare tahsisi suretiyle asgari bir kıstas kullanılmıştır. Mesela Kastamonu’da 250 kişilik istiap haddine karşı 597, Samsun’da 200’e mukabil 375, Giresun’da 120’ye karşı 250, İzmir’de 500’e karşı 900 mahpus bulunmaktadır...

- Binalar en iptidai hijyen icaplarından dahi mahrumdur; müsait avluya sahip bulunmadıklarından, teneffüs saatleri kat’iyyen değerlendirilememektedir; esasen koğuşlar da, yapıları itibariyle, güneşten tamamen mahrumdurlar; havalandırma ve ısıtma tesisatı mevcut değildir; ocak ve mutfak tertibatının bulunmaması yüzünden, mahpuslar yemeklerini koğuşlarda mangallar üzerinden pişirmektedirler. Birçok binada akar su yoktur; mahpuslar kendilerini ve bulaşıklarını koğuşlarda yıkamaktadırlar. Koğuşlar akşam 17’den sabah 7’ye kadar kapalı tutulduğundan, def’i tabii koğuşta bulunan tenekelere yapılmaktadır; esasen mevcut helaların vaziyeti de pek kötüdür.

- Mahpusların getirdikleri şahsi eşyalar yatakların yanında, sandıklar içinde, koğuşları doldurmakta ve temizliği güçleştirmektedir.

- Hükümlülerin sınıflandırılması bir yana, küçükleri büyüklerden, mevkuları mahkumlardan ayırmak dahi mümkün olamamaktadır. Kadınlara mahsus cezaevi hemen hemen yok gibidir: “kadın mahkumların cezaları, birçok yerlerde, gardiyan olarak yayın edilen kadınların bazen bir ve bazen de iki odalı ve alekser zabitanın nezaretinden bemahrum bulunan evlerinde çektirilmektedir”. Bakıma muhtaç küçük çocuklar da, analarıyla birlikte, senelerce cezaevinde kalmaktadırlar.

- Hemen hemen hiçbir müessesede ziyaret ve görüşme mahalli yoktur.

- Binaların bu gayri müsait durumu mahpusların çalışmasını da imkansız kılmaktadır. “... Görülen hapishanelerin birçoklarında mahkum ve mevkular tam ve mutlak bir ataletle uğratılmışlardır... mesela iki-üç yüz mevcutlu bir kısım hapishanelerde çalışanların miktarı 10-15’i geçmemektedir...”

- “Hapishaneler -personel noktasından- daha derin bir mazhariyetsizlik içindedirler... Hapishaneler, hemen daima zayıf şahsiyetlerden terekküp eden ve bu itibarla da lazım gelen evsaf ve şeraitten mahrum bulunan müdürlerle, hemen tamamen cahil denilebilecek derecedeki gardiyanların elinde bulunmaktadır. Gardiyanlık mesleki bir vaziyet olmaktan ziyade çok alelade bir iş... telakki...” edilmektedir.

- Rapor şu cümlelerle son bulmaktadır: “... Hapishanelerimizin bugünkü vaziyetleri ise, adaleti temin değil, adaletsizliği tevlit etmektedir. Mahkumların bir kısmı muhtelif saikler tahdında, ceza çektiklerini bile hissetmezken, diğer bir kısmı cezalarını, tabi tutulmaları lazım gelen derecenin kat kat fevkinde bir şiddetle çekmektedirler... Binaenaleyh hapishanelere layık olduğu mevkiin verilebilmesi için ihtiyarı icap edecek fedakarlıklar çok görülmemeli bilakis pek tabii ve zaruri telakki edilmelidir” (Demirbaş, 2008: 144-145)

6 Haziran 1938 tarihinde önemli bir adım atılır ve 3408 sayılı Kanun ile Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü kurulur. Müdürlüğün görevleri 3500 sayılı 5 Temmuz 1938 tarihli, 4358 sayılı 1943 tarihli Kanunlarla düzenlenir. 31 Temmuz 1941 tarihinde ise 213 maddeden oluşan Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi yürürlüğe girer. Nizamname'ye göre her mahkeme bulunan yerde bir "ceza ve tevkifevi" ve Adalet Bakanlığı'nca belirlenen yerlerde ise "mıntika cezaevleri" ile "çocuk ceza ve ıslahevleri" bulunacak; tevkifevlerinde haklarında tutuklama kararı çıkarılanlar, mahkemelere bağlı hapishanelerde hafif hapis ile 3 yılı geçmeyen hapis cezası alanlar, mintika hapishanelerinde ise daha ağır mahkumiyeti bulunanlar tutulacaktır. Kadınlar ve suçu işledikleri sırada 15 yaşını bitirmiş kişiler cezalarını "mahsus cezaevlerinde" veya hapishanelerin "hususî kısımlarında"; suçu işledikleri sırada 11-15 yaş aralığında olanlarla infaz başladığı sırada 18 yaşını bitirmemiş olanlar ise cezalarını ıslahevlerinde çekecektir. Nizamname ayrıca idari personelin görev ve yetkilerini, tutuklu ve hükümlülerin hapishanedeki süreçlerini, dış dünyaya ile ilişkilerini, çalıştırılmalarını, okutulmalarını, disiplin işlemlerini de düzenler (Demirbaş, 2008: 150).

1947 yılına gelindiğinde hapishanelerde ve ıslahevlerinde tutulanların sayısı 59 bini aşmış durumdadır. Kanunlarda mahpusların dereceli sisteme göre hapsedileceği ve iş yurtlarında çalıştırılacağı öngörülse de mimari koşullar ve olanaksızlıklar buna imkan vermemektedir. 1947 yılında iş yurtlarının bulunduğu hapishanelerde tutulan mahpusların oranı yüzde 5 civarındadır. Yüzde 95 oranında mahpus eski tip hapishanelerde tutulmaktadır. İş esasına göre kurulan ilk hapishane 1936 yılında kurulmuş olan İmralı hapishanesidir. 1948 yılına gelindiğinde iş esasına dayalı hapishane sayısı sadece 12 ve bu hapishanelerde tutulan mahpus sayısı ise 5436'dır. Geriye kalan 474 hapishanenin ise 18'inde iş yurdu açılmıştır. Yani 456 hapishane tamamen eski infaz sistemine göre devam etmektedir (Doğan, 2010: 146). Mahpusların çalıştırılması önündeki mimari olanaksızlıklar engeli dışarıda çalıştırma yoluyla aşılmaya çalışılır. Devlet özellikle 1930-1950 yılları arasında mahpusları işgücü açığını kapatmak için kullanır. II. Dünya Savaşı sırasında yetişkin erkeklerin askere çağırılması işgücü açığını daha da arttırır ve mahpuslardan yararlanılma yoluna gidilir (Savcı, 2010: 232). Mahpuslara Dalaman, Edirne ve İmralı'da tarım işçiliği yaptırılır; Zonguldak ve Tunçbilek'te kömür, Soma ve Değirmisaz'da linyit, Keçiözümlü'da kükürt, Ergani'de bakır madenlerinde; Karabük'te demir ve çelik işletmesinde çalıştırılırlar. Kadın mahpuslar ise Kayseri'de Sümerbank Tekstil Fabrikaları'nda, Malatya'da dokuma tezgahlarında çalıştırılır. İş esasına dayalı hapishaneler öylesine karlı görülmektedir ki 1940 seçimleri sırasında bölgelerine giden milletvekilleri Ankara'ya yeni hapishane talepleri ile dönerler. Örneğin Erzincan Milletvekili Salih Başotaç, Fırat Nehri boylarına bin mahkûmluk bir tarım hapishanesi; Bilecik Milletvekili Dr. Muhlis Suner, Bilecik'in merkezinde bir tarım hapishanesi inşa edilmesini ister. Burdur milletvekilleri mahpusların Sultandere linyit madenlerinde, Afyon milletvekilleri ise Kisarna'daki madensuyu tesislerinde çalıştırılmalarını talep ederler. Bu dönemde binlerce mahpus zorunlu çalışma gereği madenlerde, tarım alanlarında, fabrika tezgahlarında istihdam edilir. İşte bazı rakamlar: Eti Bank Garp Linyitleri İşletmesi'nde 1944 yılında 4.552 işçiden 672'si (yüzde 14.8), 1947'de 3.916 işçiden 1.018'i (yüzde 26), 1948'de 4.506 işçiden 1.309'u (yüzde 29); 1943 yılı itibariyle Sümerbank'ta çalışan 31.703 işçiden 994'ü (yüzde 3.14) mahpus işçilerdir. 1937 tarihinden itibaren mahpus işçi çalıştırılmaya başlanan Ereğli Kömür Havzası'nda 1947 yılı sonu itibariyle 1.039, 1948

yılı sonu itibariyle 1.261 (yüzde 4) mahpus işçi çalıştırılmaktadır (Makal, 2006). Makal'ın bu verilerine rağmen Ayşe Hür'ün makalesinde ifade ettiği rakamlar çok daha fazladır. Hür, 1948 yılında Zonguldak Havzası'nda çalışan 60.000 kişinin 22.000'ini mahpusların oluşturduğunu ifade etmektedir (Hür, 2009).¹⁰⁰ Mahpusların zorla çalıştırılması uygulaması, 1950 yılındaki Genel Af Kanunu sonrasında fiilen sona erer (Makal, 2006).

İş esasına dayalı bu hapishaneleri, 1947-1950 yılları arasında, adli bir suçtan hapse giren, mahpus olduğu süreçte Zonguldak'ta madenlerde çalışmış olan, tahliye olduktan sonra milliyetçi muhafazakar niteliği olan gazete ve dergilerde yazılar yazan Abdurrahim Balcıoğlu, Terleyen Duvarlar adlı kitabında şöyle değerlendirmektedir:

Merkez Cezaevi'nde üç yılı doldurmuş, cezamin beşte birini çekmiş, "hüsnü hal" sahibi olduğum için İş Esası Üstüne kurulmuş, Yeni Cezaevi'ne gitmeye hak kazanmışım. Evraklarım idare tarafından Ankara'daki Ceza İşleri Umum Müdürlüğü'ne gönderilmişti. Yeni Cezaevi'nde çalışarak geçireceğim günlerin gecesi de bir gün sayılacak, geriye kalan 12 yıl mahkumiyetimi 6 yılda bitirmiş, kısacası 15 yıl yerine 9 yıl yatmış olacaktım. Ancak:

İş esası üstüne kurulmuş olan cezaevleri içinde; kömür ve kükürt madenleri ile İmralı Adası'na düşen mahkumlar bu cezaevlerinden şikayet ederler, bu yerlere gitmemek için türlü çaba gösterirlerdi. O sebeple ben, Ankara'da bulunan nüfuzlu bir tanıdığımı durumu yazmış, Ceza İşleri Umum Müdürlüğü katında temasa geçip Ankara'daki matbaacılık üzerine kurulmuş olan yeni cezaevine verilmemi istemişim (1990: 125).¹⁰¹

Hapishanelerin mimari yapısı, kanunlarda öngörülen infaz rejimine uygun yeni hapishanelerin sayısının az olması dereceli sistemin uygulanmasını da engeller. Bu öngörüldüğü için daha 1930'lu yıllarda kanunlarda açmazları dile getiren ibarelere yer verilir. TCK'ya 1936 tarihli 3038 sayılı Kanunla eklenip 1937 tarihli 3112 sayılı Kanunla değiştirilen geçici maddenin A fıkrasında dereceli sistemin uygulanması için "yeni cezaevleri kuruldukça peyderpey tatbik olunur" ibaresi konulur. Dereceli sistem kanunlarda yer almış olsa da uygulanmaya başlanabilmesi için 1949 yılını beklemek gerekmiştir. 1 Kasım 1949 tarihinde "Ağır hapsi müstelzim suçlarda içtimaen mahkum edilenlerle ağır hapsi gerektiren suçlardan mükerrir olanlar hakkında" birinci devrenin yani hücre hapsinin uygulanması kararı alınır.

¹⁰⁰ Hür'ün verdiği rakamların, çıkarılan Milli Koruma Kanunu uyarınca 27 Şubat 1940 – 1 Eylül 1947 yılları arasında yürürlükte olan "mükellef" uygulaması kapsamında zorunlu olarak çalıştırılan insanları da kapsadığı düşünülebilir. Mükellef uygulaması için bakınız: Makal, A. (2006). Kömür madenlerinde mükellef uygulaması için bakınız: Yalçın, İ. (2002) *Ölümün Ağzı*, İstanbul Kaynak Yayınları. Zonguldak madenlerinde çalıştırılan mahpusları anlatan bir çalışma için bakınız: Çatma, E. (1996) *Zonguldak Madenlerinde Hükümlü İşçiler*, Ankara, Maden Sen Zonguldak Şubesi Yayın No:1

¹⁰¹ Balcıoğlu, Zonguldak'a sevkinin ardından oradaki mahpusların da "İnşallah burada kalmaz, bir başka bölgeye düşersin. Zira burada mahkumların hepsi yer altında, yüzlerce metre derinlikte kömür çıkarma işçiliğinde çalışırlar. Sen ise, böylesi bir yerde, pis şartlar altında çalışamazsın(...) Bütün nedenlerin başında grizu tehlikesi var" dediklerini aktarıyor. Kendisi ilk olarak madene değil Gelik bölgesinde 150 mahpusun çalıştırıldığı inşaat işine verilir. Burada da çalışma koşulları madenden daha az tehlikeli değildir. Yaşanan göçük sonucu inşaatta çalışan işçiler göçüğün altında kalırlar. Birçok işçi yaralanırken bir işçi ise yaşamını yitirir (Balcıoğlu, 1990: 125-131).

Ancak bu karar dahi tam olarak uygulanamaz çünkü 1953 yılına gelindiğinde bile hücreleri bulunan 12 hapisanedeki toplam hücre sayısı sadece 423'tür ve birinci devrenin istisnasız uygulanabilmesi için 500 hücreye ihtiyaç vardır (Demirbaş, 2008: 150).

1929-1950 yılları arasında sadece 87 hapisane inşa edilmişken Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılından sonra sadece 3,5 yıl içerisinde 149 hapisane inşa edilir (Hür, 2009). Alt yapı yatırımları ve yol yapımı konusundaki atılımı nedeniyle kendisine "yolların kralı" denilen Türkiye'nin Demokrat Partili Başbakanı Adnan Menderes, o yıllar için yolların olduğu gibi hapisanelerin de "kralı" durumundadır. A, A1, A2, A3, B ve C tipi hapisanelerin yapımına Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1950-1960 yılları arasında başlanır.

1960'lı yıllarda önemli kanuni değişiklikler de gerçekleştirilir. 765 sayılı TCK'nın ve 1721 sayılı Hapisaneler ve Tevkifhanelerin İdaresi Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesinin ardından, hapisaneler konusunda kanuni açıdan atılan en önemli adımlardan birinin 647 sayılı İnfaz Kanunu'nun yürürlüğe girmesi olduğu söylenebilir.¹⁰² 13 Temmuz 1965 tarihinde yürürlüğe giren Ceza İnfaz Kanunu'na (CİK) ek olarak, kanunun uygulanmasını sağlayabilmek amacıyla 1 Ağustos 1967 tarihinde 6/8517 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tevkifhanelerin Yönetimine Cezaların İnfazına Dair Tüzük yürürlüğe sokulur. 1965 tarihli CİK ve Tüzük, cezaların infazına yönelik birçok yenilik öngörür. 1965 tarihli CİK'e göre:

- Madde 1'de infaz yönünden cezalar ölüm, uzun veya kısa süreli hürriyeti bağlayıcı cezalar, para cezası olarak üçe ayrılmış, dolayısıyla sürgün cezası kaldırılmıştır.

- Madde 3'te kısa süreli hürriyeti bağlayıcı cezaların 6 aya kadar olan cezaları kapsadığı, uzun süreli hürriyeti bağlayıcı cezaların müebbet ve muvakkat olarak ikiye ayrıldığı, müebbet cezasının ölünceye kadar devam edeceği, uzun süreli muvakkat cezasının ise 6 aydan fazla cezalar olduğu belirtilmiştir.

- 1965 tarihli CİK'in getirdiği en önemli değişikliklerden biri de dereceli sistemin terk edilmiş olmasıdır. Dereceli sistem yerine "müşahadeye tabi tutma" uygulaması getirilir. Bu uygulamaya göre müebbet ağır hapis veya uzun süreli hürriyeti bağlayıcı cezalara çarptırılan kişiler 60 günü geçmeyecek bir şekilde "haklarında tatbik edilecek rejimi ahlaki temayülleri ve tefriki icap eden müesseseyi tesbit için tecrit edilmek suretiyle bir müşahadeye tabi tutulurlar" (Madde 9). CİK'in Geçici 7. maddesinde ise "müşahade merkezleri ikmal edilinceye kadar işbu tecrit ve müşahadeye tabi tutulma keyfiyeti Adalet Bakanlığınca peyderpey tayin ve tatbik olunur" denilmekte ve böylece mimari olanaksızlıklara işaret edilmektedir. CİK'e göre müşahade süresi dışında tecrit, hücreye koymak sadece disiplin cezaları kapsamında mümkündür (Madde 15).

- Zorunlu çalıştırma yeni CİK'te de varlığını korumuştur ve Madde 17'de düzenlenmiştir:

Madde 17: Mahkum bulundurulduğu müessesede çalışmaya mecbur tutulur. Açık müesseseye tefrik edilenlerden veya mahkumiyet müddetinin en az ¼'ünü iyi hali ile

¹⁰² Bu CİK'in tam metni için bakınız: Mengüç, 1968: 125-139

geçirenlerden, Adalet Bakanlığı, ziraat, deniz avcılığı, yol, inşaat, maden ve orman gibi iş sahalarında çalışma ekipleri teşkil edebilir.

Çalışma mecburiyetinin tatbikini mümkün kılacak müesseseler ikmal edilinceye kadar, şartla salıverilmelerine en fazla bir sene kalanlardan bu kanuna göre hazırlanacak Nizamnamede tesbit edilecek yaş, meslek ve bedeni kabiliyeti haiz olanlarla tayin olunacak suçların failleri resmi veya özel sektöre ait işyerlerinde çalıştırılabilirler (Mengüç, 1968: 133-134).

1967 tarihli Tüzük'e göre ise:¹⁰³

- Tüzük'ün getirdiği en önemli yeniliklerden biri hapishaneler konusundaki ayrımdır. Hapishanelerin konusundaki tutukevi, hapishane, umumi hapishane ayrımından vazgeçilmiş, yeni bir ayırım gündeme getirilmiştir.

Ceza infaz kurumları ve tevkif evleri:

Madde 1: Ceza infaz kurumları; ceza evleri ve ıslah evleridir.

Ceza evleri ile tevkif evleri her mahkeme bulunan yerde, ıslah evleri Adalet Bakanlığınca belirtilecek yerlerde bulunur.

Çocuk, kadın ve diğer hükümlülere ait cezaevleri açık, yarı açık ve kapalı olmak üzere sınıflandırılır.

Tutuklular hükümlülerden ayrı kurumlarda muhafaza edilirler. Bunlar için müstakil bir bina ayrılması kabil olmadığı takdirde kapalı ceza evlerinin kendilerine ayrılan kesimlerinde kalırlar.

Hürriyeti bağlayıcı cezalarla tutukluluk kararlarının infaz edileceği kurumlar:

Madde 2: Hürriyeti bağlayıcı cezalar, açık, yarı açık ve kapalı ceza evleri ile ıslah evlerinde; tutukluluk kararları tevkif evlerinde infaz olunur.

- CİK'te dereceli sistemin yerini alan müşahede uygulaması gereği Tüzük'ün 72, 73, 74, 75 ve 76. maddelerinde "müşahede ve sınıflandırma merkezleri" ele alınmıştır. Madde 78'de ise "hükümlülerin gruplara ayrılması" başlığı altında mahpusların hapishanelerde hangi gruplar altında tutulacağı belirtilmiştir:

Madde 78: Hükümlüler, Cezaevlerinde;

1) İlk defa suç işleyenler, mükerirler ve itiyadi veya mesleki suçlular,

2) Akli ve bedeni durumları ve yaşları dolayısıyla öze bir infaz rejimine tabi tutulacak olan suçlular

3) Siyasi suçlular,

gibi gruplara ayrılırlar.

¹⁰³ Tüzük'ün tam metni için bakınız: Mengüç, 1968: 379-423

Birinci bentde yazılı gruba girecek hükümlüler; ayrıca yaşları, hükümlülük süreleri ve suçlarının neveleri itibariyle de bir tasnife tabi tutulurlar. (...)

Bu gruplandırmadan da anlaşılacağı gibi “siyasi suç” ayrı bir kategori olarak ele alınmakta ve hapishanelerde ayrı tutulacakları belirtilmektedir.

- Tüzük’te “tretman” 7 maddelik ayrı bir bölüm olarak yer almaktadır. Bu 7 maddenin ilkinde tretman şöyle tarif edilmektedir:

Madde 110: Tretman, hükümlüde, kanunu ihlal etmeden yaşama arzusunu doğurmak ve onun normal hayata dönüşünde ihtiyaçlarını kolaylıkla kazanabilecek duruma gelmesini sağlamak için uygulanan rejim, tedbir ve teknik usullerin tümünü ifade eder.

Bu amaca ulaşmak için hükümlüde, ailesine, diğer fertlere ve cemiyete karşı büyük bir hassasiyetle şahsi ve sosyal sorumluluk hissini doğmasına çalışılır.

Mahbesten hapishanelere dönüşüm sürecinin yaşandığı 19. yüzyıldan itibaren hapishanelerin sadece cezalandırma ve gözdağı amacıyla kullanılmayıp mahpusların “topluma yeniden kazandırıldığı” yerler olarak görülmesi olgusu tüzükte ayrı bir bölüm olarak yerini almıştır. Bu yeni anlayışa, “tretman”a bağlı olarak “Hükümlü ve Tutukluların Yaşayış Tarzı” 5 bölümlük ayrı bir kısım olarak tüzükte yerini alır. Bu kısmın ilk bölümünde mahpusların belirlenen günlük programa, yat-kalk saatlerine uymak zorunda oldukları anlatılmaktadır:

Hükümlü veya Tutukluların Kurumda Nasıl Hareket Edecekleri
İç Yönetmelikler

Madde 121: Her kurumun, hükümlü ve tutukluların kurum içinde yaşayış tarzını ayrıntıları ile gösteren bir iç yönetmeliği bulunur.

İç yönetmelikler, kurumun ihtiyaçları ve özel nitelikleri göz önünde tutulmak suretiyle bu Tüzük hükümleri dairesinde kurum müdürü tarafından düzenlenir ve Adalet Bakanlığınca onaylandıktan sonra yürürlüğe konur.

Günlük Programın Tesbiti

Madde 122: Uyanma, yıkanma, beden eğitimi, atelyelere ve okula gidiş, atelyeden ve okuldan çıkış, yemek, tenefüs ve yatma saatleri günlük bir program halinde iç yönetmeliklerde tesbit olunur.

Hükümlü ve Tutukluların Konuşma Serbestisi

Madde 123: Hükümlü ve tutuklular, iş atelyelerinde, okulda, yemek esnasında konuşamazlar. Ancak zorunlu olan konuşmalara izin verilebilir.

Yatma saatından sonra hükümlü ve tutuklular susmak zorundadırlar.

Susmak zorunda olmadıkları zaman, ancak alçak sesle konuşabilirler.

Yazı, resim ve işaretlerle yapılan gizli münasebetler, parola mahiyetinde anlaşılmasız sözler, ahlaka aykırı söz ve hareketler, yasaktır.

Hükümlülerin Tutuklularla Temas Ettirilmesi

Madde 124: Hükümlüler, hiçbir surette tutuklularla temas ettirilmezler.

Hükümlü ve Tutukluların Dürüst Hareket Etme Zorunluluğu

Madde 125: Hükümlü ve tutuklular birbirlerine karşı dürüst davranmak zorundadırlar. Yekdiğerleri üzerinde hiçbir surette nüfuz icra edemezler.

Birlikte Hareket Yasağı

Madde 126: Hükümlü ve tutukluların, aralarında gruplar meydana getirmeleri, toplu bir şekilde hareket etmeleri ve yekdiğerlerinin husumet hislerini tahrik etmeleri yasaktır.

Kumar Yasağı Madde 127 (...)

Beden Eğitimi Madde 128 (...)

Teneffüs

Madde 129: Kapalı yerde çalışan hükümlü ve tutuklular, iç yönetmeliklerde gösterilen zamanlarda ve günde bir saatten aşağı olmamak üzere teneffüse çıkarılabilirler.

Tabibin göstereceği lüzum üzerine kurum müdürü, bir hükümlü veya tutuklunun teneffüs süresini uzatabilir.

İçki, Uyuşturucu Maddeler ve Sigara Yasağı Madde 130 (...)

Kendisine Ait Olmayan Şeyleri Almak veya Kullanmak Madde 131 (...)

Taarruz veya Firara Yarayan Aletler Madde 132 (...)

Kurumun Temizliği İle İlgili Hususlara İtina Göstermek Madde 133 (...)

İtaat Zorunluluğu

Madde 134: Hükümlü ve tutuklular, kurumun memurlarına mutlak surette itaat etmek zorundadırlar.

Mahpusların yaşantılarını saat saat belirleyen bir program öngörülmüş ve buna itaat zorunlu kılınmıştır. İtaat etmemenin karşılığı ise disiplin tedbirleri ve cezalarıdır:

Kurum Müdürü Tarafından Alınacak Disiplin Tedbirleri

Madde 156: Kurum müdürü tarafından hükümlü hakkında gereğine göre aşağıda gösterilen disiplin tedbirleri uygulanabilir:

- 1- Evvelce kendisine tanınmış olan emniyetli hükümlülük halinin kaldırılması,
- 2- Kütüphaneden faydalanmaktan veya spor hareketlerine yahut, konser, temsil, sinema gibi toplu sosyal faaliyetlere katılmaktan veya hazır bulunmaktan üç aya kadar yasaklık,
- 3- Tretmana uygun olmak kaydiyle işinin veya çalışma yerinin değiştirilmesi,

4- Kurumun başka bir kesimine nakledilmesi.

Bu tedbirlerin uygulanması disiplin cezası verilmesine engel teşkil etmez.

Hükümlü hakkındaki ilk tedbir kararı üzerine ayrıca disiplin cezası verilmemiş ise üç ay içinde kendisine ikinci def'a disiplin tedbiri uygulandığı takdirde aşağıdaki maddede yazılı disiplin cezalarından durumuna uygun olanı verilir.

Disiplin Cezaları

Madde 157: Kanun, tüzük, yönetmenlik ve emirlerin hükümlülere uyulmasını zorunlu kıldığı hususlara aykırı davranışta bulunanlara veya yasakladığı işleri yapanlara durumun niteliğine ve ağırlık derecesine göre aşağıda yazılı disiplin cezalarından birisi verilir.

- 1- Kınama
- 2- Ziyaretçi kabulünden mahrumiyet
- 3- Mektup yazmak ve almaktan mahrumiyet
- 4- Hücre hapsi
- 5- Katıksız hapis¹⁰⁴

Bu cezalara ek olarak Madde 172'de "Demire vurma" cezasının de bir tedbir olarak uygulanabileceği belirtilmektedir:

Madde 172: Hükümlü, kurumda ciddi bir tehlike teşkil ettiği ve bilhassa diğer hükümlülerin emniyeti için zorunlu görüldüğü veya intihara yahut kaçmaya teşebbüs ettiği veyahut bu hususta hazırlıkta bulunduğu takdirde, ihtiyati bir tedbir olmak üzere, demire vurulabilir.

Bu tedbir kararı disiplin kurulu tarafından alınır ve infazına derhal başlanır. (...)

Tüzükte ifadesini bulan mahpusların günlük yaşantısını programlama ve tretman anlayışı kapatılma konusunda yeni bir sürece girilmeye başlandığının habercilerinden biridir. 1980'li yıllarda hapishanelerin mimarisinde görülen değişim ve giderek kendi içerisinde "oda"lara ayrılan kapatılma mekanları hapishanelerden cezaevlerine geçildiğinin göstergesi olarak okunabilir.

Hapishanelerden cezaevlerine geçiş sürecinin eşğine gelindiğinde, 1968 yılında hapishanelere ilişkin durum şöyledir:¹⁰⁵

¹⁰⁴ Katıksız Hapis cezası Madde 162'de şöyle açıklanmaktadır: Katıksız hapis cezası: hükümlünün yalnız ekme ve su verilmek suretiyle bir hücreye konulmasıdır. Bu ceza onbeş günü geçemez.

¹⁰⁵ Tablolar için bakınız: Mengüç, 1968: 307-309

1968 Yılında Hapishanelerin Sayıları	
Merkez Hapishanesi (Ağır ceza merkezleridir. Her birinde müdür vardır)	109
İlçe Hapishanesi	504
Yarı Açık Hapishane (Ankara, Çorum, Giresun, İmralı, Isparta, İskilip, Kayseri, Sivas)	8
Açık Hapishane (Dalaman, Edirne, Foça, İmroz, Niğde İnşaat, Niğde Tarım Açık)	6
Çocuk Hapishanesi (Eskişehir, Konya, Sinop)	3
Çocuk İslahevi (Ankara)	1
Çocuk Ceza ve İslahevi (Elazığ, İzmir)	2
TOPLAM (İzmir'deki kız çocuk hapishanesi, Kocaeli ve Sivas'taki kadın hapishaneleri dahil)	633

Bu hapishanelerden açık, yarı açık ve çocuk ceza ve ıslahevleri iş esasına göre kurulmuştur. Bunların dışında, 1968 yılında 95 kapalı hapishanede de döner sermayeli iş yurdu bulunmaktadır. Yani kanunlarda çalışma zorunlu olsa da o dönemin 633 hapishanesinden sadece 115'inde iş yurdu bulunmaktadır.

1968 Yılında Hapishanelerin Yapı Durumuna Göre Ayrımı	
1968 yılına kadar yeniden ve tip üzerine yaptırılan	241
1967 yılı sonunda inşaatı devam eden ¹⁰⁶	25
Eski olmakla beraber, kullanılmaya elverişli	37
Yaptırılması zaruri	330
TOPLAM	633

Yukarıdaki tablolardan da anlaşılacağı gibi Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yaklaşık 50 yıllık süre içinde 241 hapishane inşa edilmiş ve 25 hapishanenin inşaatı da devam etmektedir. Kullanılmakta olan 608 hapishanenin 367 tanesi ise Osmanlı'dan kalmıştır ve bunların 330 tanesi harap durumdadır.

¹⁰⁶ İnşaatı devam eden hapishanelerin tiplere göre adedi şöyledir: A1 Tipi 6 adet, A2 Tipi 3 adet, A3 Tipi 2 adet, C Tipi 1 adet, E Tipi 9 adet, 150 kişilik 2 adet, Özel Tip İzmir ve İstanbul'da 1'er adet (Mengüç, 1968: 309).

Hapishanelerin tiplerine göre durumları ise şöyledir:

Hapishanelerin Tiplere Göre Ayrımı (1968)		
Tip	Adedi	İstiap Haddi (Kapasitesi)
A1	89	24 (1950'den sonra tadilata uğradı)
A1	56	24
A2	15	40
A3	31	60
B	30	64
C	9	164
E	7	300 (Adıyaman, Amasya, Giresun, Mardin, Niğde, Sakarya, Urfa)
Çocuk (Elazığ, İzmir)	2	
Tarım (Foça, Niğde)	2	
Özel (Hakkari, Van)	2	150
Özel (Kocaeli, Zonguldak)	2	350
Özel (Adana)	1	500
Özel (Kayseri)	1	600
Özel (İzmir)	1	1000
Özel (İstanbul)	1	1200
TOPLAM	249	

Hapishanelerden Cezaevlerine Geçiş Süreci

Türkiye’de 12 Eylül dönemi hapishanelerinde yaşananlar üzerine yazılmış onlarca kitap bulmak mümkündür. Diyarbakır, Mamak, Metris örneklerinde açıkça görülebileceği gibi 12 Eylül dönemi hapishaneleri vahşet ve direnişle anılmaktadır. Öncesinde görülmeyen bu vahşet ve direniş 12 Eylül’ün, Türkiye’nin geneli için olduğu gibi hapishaneleri açısından da bir dönüm noktası olduğunu göstermektedir. Daha yakından bakıldığında ise bu geçiş sürecinin 12 Mart ile beraber 1970’li yıllarda başladığı görülebilir. Bu dönüşüm sürecinin ana nedenlerinden birini 1960’lı yıllarda yükselen sol, devrimci mücadele oluşturmaktadır. Sol, sosyalist gençlik 1960’lı yılların sonlarına doğru radikal devrimci örgütler kurup, silahlı mücadeleye başlamış, 12 Mart darbesi sürecinde başlıca önderleri kırlarda, şehirlerde ve hapishanelerde yaşamını yitirmiş, birçok önemli kadrosu ise tutuklanıp hapishanelere kapatılmıştır. Bu yeni süreçte hapishanelerde “tretman” uygulamaları öne çıkar. Hapishanelerden cezaevlerine giden sürecin odağında bu “tretman”, “iyileştirme” anlayışı vardır. Bu anlayışın, bu yeni sürecin üç ayak üzerine inşa edildiğini, ilerletildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sürecin ilk ayağını daha öncesinden adımları atılan ancak bir türlü uygulamaya geçirilemeyen mahpusların gündelik yaşamlarına müdahale oluşturmaktadır. İkinci ayak, hapishanelere bakışı bir bütün olarak değiştirmek ve hapishaneleri terörle beraber

sunarak her türlü müdahaleyi meşrulaştırmak, olanaklı kılmaktır. Son ayak ise tretmanı olanaklı kılacak mimari dönüşümlerdir.

Hapishaneler Sürecinin Komün Sistemi ve Müdahaleler

Eldeki kaynaklar dikkate alındığında, Türkiye hapishanelerinde adlisiyle, siyasiyle mahpusların 1970’li yıllara kadar, hapishane kapılarının ardında “özgür” olduğu söylenebilir. Bu yıllarda adli mahpuslar, kapalı kapılar ardında “ağalık” düzeninde yaşıyorlarken, siyasiler “komün” kurmuş, hapishane koşullarının izin verdiği oranda ortaklaşa yaşamaya çalışmaktadırlar.

Türkiye’nin 1980 öncesi hapishanelerinden söz edildiğinde, mekan olarak kastedilen aslında “koğuş”lardır. İnsanların bir “dam” altında, bir arada bulunduğu bu sistem, kaçınılmaz olarak kendi kültürünü de oluşturmuştur.¹⁰⁷ Ancak, toplum için tek bir kültürden bahsedilemeyeceği gibi, hapishane için de tek bir “hapishane kültürü”nden söz edilemez.

Mahpusları, özellikle de konumuz açısından, “adli”¹⁰⁸ ve “siyasi” olarak ikiye ayrılabilir. Siyasi nitelendirmesi, büyük oranda geçmişin “komünist”, günümüzün “devrimci” ve “milliyetçi” tutuklu ve hükümlülerini ifade etmek için kullanılır. Devlet, siyasi iktidarlar ise “siyasi” nitelendirmesini kabul etmeyip bunun yerine bu tutuklu ve hükümlüleri 1970’lerde “anarşist” günümüzde ise “terör suçlusu” olarak adlandırmaktadır. Ancak hapishanelerde tutulanlar açısından bu “adli”, “siyasi” ayrımı genel kabul görmektedir ve bu terimler hapishane literatürüne yerleşmiştir.¹⁰⁹

1980’li yıllara kadar hapishanelerde adli ve siyasi mahpuslar aynı koşullara konulabilmektedir. Nazım Hikmet’in, Kemal Tahir’in, Rifat Ilgaz’ın Orhan Kemal’in, Kerim Korcan’ın, Mihri Belli’nin, Hasan İzzettin Dinamo’nun, Zekeriya Sertel’in, Şevket Süreyya Aydemir’in ve 1940’lı 1950’li yıllara dair anılarını anlatan birçok yazarın anlatımlarında bu durumu görmek mümkündür. Bu anlatımlarda hem adlilerin hem de siyasilerin yaşantılarına dair bilgiler vardır.

Adli Mahpuslar

¹⁰⁷ Hapishanelerin kendilerine has kültürü bir “alt kültür” olarak nitelendirilip çeşitli çalışmalara konu olmuştur (Marquet-Wasselot, Harbordt, Korn-Mc Corkle, Messinger-Sykes, Winfree- Newbold ve Tubb, Einat-Einat, Stevens, Irwin-Cressey). Kişinin hapishaneye girdikten sonra bu kültürü benimsemesi ise “mahpuslaşma” terimi ile ifade edilmiş ve araştırılmıştır (Clemmer). Bu konunun özet anlatımları için bakınız: Demirbaş, 2008: 189-191; İçli ve Öğün, 1999: 44-46; Kızmaz, 2006: 270-289.

¹⁰⁸ Geçmişte “adli” yerine “adi” nitelendirmesi de kullanılmaktaydı. Bunun yanı sıra adli mahpuslar için “sosyal suçlu” ya da “kara mahkum” gibi ifadeler de kullanılmaktadır. (Bakınız, Kıyafet, H. (1989), Mahpus Yılmaz Güney, İstanbul, Akyüz Yayınları)

¹⁰⁹ Hukukçu olan Ord. Prof. Ali Fuat Başgil, siyasal suç ve adli suç ayrımı konusunda şunları söylemektedir: “Siyasal mahkumlarda ahlaki redadet (ahlaksızlık) yoktur. Suç bir kanaat uğruna işlenmiştir. Suçluyu mahkum etmek demek kanaati mahkum etmektir.” (Başgil, A.F. (1956) Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Müesseseleri, İstanbul, 207) Ayrıca 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu’na göre de polisin adli, idari ve siyasi olarak üçe ayrılması bu konuyla ilgili görülebilir (madde 8).

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yemek, yatak gibi ihtiyaçlar mahpuslar tarafından karşılanır. Eski Türk filmlerinde hapishaneye girenlerin sırtında dürülmüş döşeği olması bundandır. Yemek olarak 1943 yılına kadar mahpuslara “tayın” adı altında sadece bir somun ekmek bu tarihten sonra da ekmeğin yanında günde bir kap yemek verilir (Öztürk, 2004: 221). Bu yıllarda ve bu koşullarda, adli mahpuslar açısından hapishanelerde ağalık, beylik düzeninin sürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Adli mahpuslar açısından, 1925 yılında TKP'ye yönelik bir operasyon sonucu tutuklanmış olan Şevket Süreyya Aydemir'in Afyon Hapishanesi'ne dair gözlemleri önemlidir.¹¹⁰ Aydemir, Afyon'da dört koğuş olduğunu ve hem bu koğuşların hem de koğuşlardaki mahpusların kendi içlerinde “kademelendirildiğini” söylüyor. Koğuşların kademelendirilmesi “cezalara” göre yapılır. Aydemir, kendisinin de tutulduğu koğuşa cezaları ağır olanların konulduğunu söylüyor. Bu mahpusları şöyle sıralıyor: “Ölüm cezasına çarptırılıp hükmün tasdikini bekleyenler, yüz bir yıllık denilen hükümlüler, nihayet cezası hiç değilse on beş, yirmi yıldan aşağı olmayanlar.” Süreyya'nın anlatımlarına göre, koğuşların içerisindeki sıralamanın göstergesi ise koğuş içerisinde tutulan mekanlardır:

Evvela her koğuşun içinde köşeler, en ağır cezalıları yahut en azılıları arasında paylaşılmıştı. Fakat bir suçlu ne kadar azılı olsa da, koğuş içinde mevkiini ve imtiyazını diğerlerine karşı tek başına korumaya muktedir olamayacağı için, köşeler bir takım grupların eline geçmişti. Her köşe bir grubun elindeydi. Köşelerden sonra, bu köşeler arasındaki duvar boylarında yer sahibi olmak imtiyazı gelirdi ki, bu da mühimdi. Bu duvar boylarının da koğuş kapısından uzaklaştıkça ve köşelere yaklaştıkça ehemmiyeti derece derece artardı. Koğuşların avluya bakan yalnız ikişer penceresi vardı. Bu pencerelerin altında yer almak da ayrıca çok mühimdi. Çünkü yukarı kata düşen bu ikişer pencereden, yalnız havalanmak değil en mühimi Afyon'un ortasından fişkırpıp, üzerinde Selçuk kalesi harabeleri bulunan meşhur kayasını ve şehrin yukarı mahallelerini görmek kabildi.

Köşelerde değilse bile hiç olmazsa duvar diplerinde yer tutabilmek için dahi, gene birtakım gruplar halinde toplanmak yahut da şu veya bu gruba dayanmak icab ederdi. Mamafih, bu gruplar arasında tek başına yer tutabilmiş olan ağırbaşlı ve itibarlı mahkumlar da vardı ki, bunlar, aynı zamanda, grupların sınırları arasında bir fasıla hattı, bir tarafsız bölge tesis edebilmek bakımından, galiba gruplar için de faydalı sayılarak oralara yerleştiriliyorlardı.

Sonra ne köşelerde, ne duvarlar boyunda yerleri olmayan mahkumlar gelirdi. Bunlar itibarsız kimselerdi. Gündüzleri pılıpırtılarını duvar diplerine istif edilen diğer yorgan, yatakların üzerlerine atarlardı. Gece olunca da, bunları koğuşların ortasına sıra sıra yayarak, orta yerlerde yatarlardı. Bu yataklarda yatanların da, koğuş kapısına veya duvar diplerine yakınlık bakımından hesaplanan itibar dereceleri vardı. Koğuş kapıları arkasında ancak, en itibarsız mahkumlar yatarlardı.

¹¹⁰ Bu operasyon sonucu 38 kişi Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından tutuklanır. Haklarında dava açılanlar arasında TKP'nin ileri gelenleri Hikmet Kıvılcımlı, Nazım Hikmet, Şefik Hüsnü Değmer, Şevket Süreyya Aydemir, Hasan Ali Ediz de vardır. Şefik Hüsnü Değmer, Nazım Hikmet, Hasan Ali Ediz o sırada yurt dışında olmalarına rağmen haklarında 15'er yıl caza verilir. Cezaları kesinleşenler Anadolu'nun çeşitli hapishanelerine sevk edilirler. Şevket Süreyya Aydemir de Afyon hapishanesine gönderilir.

Gerek koğuşlar arasındaki, gerek koğuşlar içindeki bu meratip silsilesi değişmez değildi. Hapishaneye ilk girince postunu bir tarafa istifleyip, akşam olunca da kapı arkalarında serilip yatanların bütün ümidi, yavaş yavaş ortalara ve nihayet duvar diplerine sokulabilmekteydi. Fakat bunun için yalnız kendi cezasının ağırlığına, yahut kendi kabadayılığına güvenmek yetmezdi. Yerine göre ve eğer gücü yetiyorsa para harcamak, yahut cezaevinin veya koğuşun iç politikasına karışmak, hamiler, dostlar müttefikler tedarik etmek, kavgalarda gürültülerde kendini tanıtmak, hatta hapishane idaresine hapishane dışından tesirler yaptırmak da icap ederdi. O zaman, evvela kapıların arkasına serilerek, koğuş hayatına karışan bir yatağın, adım adım ilerlediği görülürdü. Bir defa yolu açılan bu talihinin, koğuş içindeki itibarı da, yatağının ilerleyişi nispetinde artardı (Aydemir, 1995).

Aydemir'in anlattığı koğuşlar arası hiyerarşinin en altında ise “adem babalar” yer alır. Kemal Tahir'in, Kerim Korcan'ın ve Orhan Kemal'in kitaplarında adem babalara ilişkin ayrıntılı bilgiler bulabilmek mümkündür. Adem babalar, parası ve idarenin verdiği tayın dışında yiyecekleri olmayan, ziyaretçisi gelmeyen, yiyecek ve izmarit için çevresindekilere muhtaç olan mahpuslardır. Orhan Kemal'in 72. *Koğuş* romanı, Nazım Hikmet'le beraber kaldığı Bursa Hapishanesi'ndeki deneyimlerinden yola çıkılarak yazılmıştır ve adem babalar koğuşunu anlatır.¹¹¹ İdare tarafından verilen bir somun ekmek dışında yiyecekleri olmayan bu insanlar diğer koğuşların yemek artıkları için birbirleriyle kavga etmekte ve parası gelen bir mahpusa yaranabilmek için her şeyi yapmaktadırlar. Yatacak döşekleri, giyecek doğru dürüst elbiseleri dahi yoktur. Romanın kahramanı, bir sobası dahi bulunmayan koğuşta, pencere önünde soğuktan donarak ölür. Orhan Kemal, *Nazım Hikmet'le 3,5 Yıl* adlı anı kitabında bu günleri dile getirmiştir. Burada 72. *Koğuş*'u şöyle anlatır:

Bu koğuşun çerçeveleriyle bütün tahta kısımları kırılıp parçalanmış, koğuşun ortasında, betonda yakılmış, ısınılmış ve alevlerin ışığında izmaritine zar atılmıştır. Camları bütün kırık pencerelerinden sabaha kadar yağmur, kar ve ayaz dolan koğuşta eski püsküleri içinde Adem Babalar birbirlerine sarılıp, titreşerek ısınmaya çalışırlar (2000: 20).

Hasan İzzettin Dinamo da, 1935-1939 yılları arasındaki mahpusluk deneyimini anlattığı *Musa'nın Mapusanesi* adlı kitabında bir adem babayı şöyle anlatır:

Yaşını, adını bilene aşk olsun. Yalnız Arap Hacı derler. O da bundan hoşnuttur. Onun yoksulluğu öyle komiktir ki kader kurbanları onu görünce hemen gülmeye başlarlar. Gülünecek hali mi var zavallılığın? Eski Yunan'ın filozof Diyojen'i bile o ünlü fiçisiyle Arap Hacı'dan daha az yoksuldu. Arap Hacı'nın yeryüzünde biricik evi mapusane. Bir un çuvalını hem iç çamaşırı hem de giynek olarak kullanıyor: çuvalın dibinin ortasından, sonra bunun her iki yanından kafasıyla kollarını geçirmek üzere birer delik açmış. Arap Hacı, bu katıksız berduş, bu çuvalın içine dalıvermiş,

¹¹¹ 72 *Koğuş* romanı, 1967 yılında Ankara Sanat Tiyatrosu tarafından sahnelenmiş, 1987 yılında Erdoğan Tokatlı tarafından sinemaya aktarılmıştır. Roman daha sonra Sadri Alışık Tiyatrosu tarafından oyunlaştırılmış ve yine bu kadronun da katılımıyla, Murat Saraçoğlu'nun yönetmenliğinde ikinci defa sinema filmi olarak çekilmiştir (2011).

balıklama. Başı cascavlak. Ayakkabısı desen toprak. Kucağında iki tombul nazlı kedi yavrusu (2007: 58).

Necip Fazıl Kısakürek de 1940'lı yıllardan 1960'lı yıllara kadar, kısa süreli olarak birçok kez hapishaneye girmiştir. Bu deneyimlerinden yola çıkarak adem babaları şöyle anlatır:

Hapishanenin asli milleti olan Adem babalar üzerinde ne kadar tafsilat versem az... Onlar için kitaplık çapta konuşmak lazım... Tıpkı milletlerin asli kitleleri gibi, onlar da, hapishanede, adedi üstünlüğün biricik sahibi; fakat ferdi ve zümrevi tasallut [tahakküm] ve istismarın da tek hedefidir. Hapishane, içinde 'Adem Baba' isimli bir sürü soyu bozuk koyunla, aralarına salıverilmiş kurt gruplarının bir arada barındığı ağıldır. Bu Adem babaların, dilenerek, ağalara iş görerek, sağdan soldan getirerek her gün topladıkları yarımşar, birer liraları, sonra aynı ağalar, muhtelif tertiplerle onların elinden alır. Hiçbir Adem babanın şahsi parası kendi başına değer belirtmez de, aynen milletlerde olduğu gibi, bu paralar bir araya gelince, bundan bütün bir içtimai kıymet doğar. İstanbul tevkifhanesi gibi, en aşağı 500 Adem babası bulunan bir zindanda, Adem baba başına günde tek liralık mali takat hesap edecek olursanız, nihayet üç beş kişiyi geçmeyen efeler grubunun iktisadiyatını tasarlayabilirsiniz. Bu iktisadi sistemin istihsal usulü de, kahve, çay, haraç maraç, hepsi laf; sadece eroindir. Hapishanede efe, eroin ticaretini elinde tutan onun istihlak sahasını tanzim ve idare eden kahraman demektir. Kumarlar, kahve ocakları, esrar vesaire, efe muavinlerine mahsus küçük arpalıklardır (Kısakürek, 2010: 54-55).

Adem baba nitelendirmesi, Aristo'nun ortaya attığı ve Agamben'in vurguladığı "zoe", "bios" ayrımını çağrıştırmaktadır (Agamben, 2001). Zoe olmak, Adem Peygambere atıfla Adem olmak halidir. Adem babalar, zoe'dir, "çıplak hayat"tır. Sadece insandırlar, insan olmanın ötesinde bir nitelikleri yoktur.¹¹²

Aydemir'in ve Kısakürek'in adli mahpuslara ilişkin bu anlatımlarını Kerim Korcan'ın *Tatar Ramazan*, *İdamlıklar* ve *Linç* isimli romanlarında da görmek mümkündür.¹¹³ Özellikle Tatar Ramazan romanı, hapishanelerdeki ağalık düzenine başkaldıran bir mahpusun yaşantısını anlatmaktadır. Tüm bu anlatımlarda da görülmektedir ki; hapishanelerde adliler ağalık düzeninde yaşamakta, yaşatılmaktadır. Hapishanelerde siyasi mahpusların varlığı ise hem hapishane idaresi hem de ağa takımı tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Bu nedenle geçmişte adli ve siyasi mahpuslar bir arada tutulurken, sonra olanaklar dahilinde siyasi mahpuslar adlilerden ayrı tutulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, 1934 yılında hükümet hapishanelere iki talimat yollamış ve komünistlerin "bir takım muzır fikirler" aşılmasını

¹¹² Necip Fazıl Kısakürek ise Adem Baba nitelendirmesinin Adem peygamberden geldiğini reddeder ve geçmişte "Mehterhane" dedikleri eski hapishane binasında kalan Adem isimli bir "sefil ve perişan, aç ve biilaç" ihtiyara bağlar.

¹¹³ Kerim Korcan, 1938 yılında, Nazım Hikmet'in de sanıkları arasında yer aldığı Donanma Davası'nda yargılanmış ve 12 yıl ceza almıştır. 10 yıl Sinop Hapishanesi'nde tutulduktan sonra tahliye edilmiştir. Bu tutukluluğunun ardından 1957-1959 yılları arasında Vatan Partisi yöneticisi olması nedeniyle gözaltına alınmış ve Sultanahmet Hapishanesi'nde tutuklu kalmıştır. Korcan'ın *Tatar Ramazan* romanı 1990 yılında sinemaya da aktarılmıştır.

için “komünistlikten mevkuf ve mahkum olan eşhasın diğer mevkuf ve mahkumlarla temas ve ihtilatlarına katiyen meydan bırakılmaması” istenmiştir (Öztürk, 2004: 145). Dinamo da 1935-1939 yılları arasındaki tutukluluğu sırasında daha önce adli tutuklularla iç içe tutulurken daha sonra hapisane içerisinde ayrı bir bölüme konulmalarını “Bayağı hükümlülere siyasal mikrop saçmayalım diye bu Susuş kulesini bize uygun buldular.” sözleriyle değerlendirmektedir (Dinamo, 2007:51).

İdare bu kaygılarında haksız değildir. Hapishaneye adli olarak girip siyasi olarak çıkan birçok mahpus vardır. Hasan Kıyafet’in *Mahpus Yılmaz Güney* adlı kitabında bu kişilerden bazılarıyla Yılmaz Güney üzerine yapılmış röportajlara yer verilmektedir (1989). Nazım Hikmet’in Bursa Hapishanesi’nde geçirdiği günler ve İbrahim Balaban’la kurduğu ilişki de bu durumun bir örneği olarak görülebilir. Tarla davası yüzünden komşu tarla sahibini öldürerek on beş seneye mahkum olan İbrahim Balaban, bir köylü genci olarak girdiği hapishaneden, Nazım Hikmet’in öğretmenliği sayesinde siyasal ve sosyal konulara duyarlı bir ressam olarak çıkar.¹¹⁴

Bu kaygıların yanı sıra, bu kesişmenin yarattığı sorunlar da olur. Adlilerden siyasilere yönelik saldırılar ve saldırı girişimleri yaşanır. Elazığ hapishanesinde kalmakta olan Hikmet Kıvılcımlı, hapishane koridorunda adli bir mahpusun saldırısına uğrar, bu kişi saldırının ardından “Allah, devletimizi, milletimizi payidar etsin, bismillah, yaptığıma pişman değilim.” sözlerini söyler (Öztürk, 2004: 110-111). Nazım Hikmet de hapishanede çeşitli saldırı girişimlerine maruz kalır. Bu saldırılardan biri, parayla tutulmak istenen kişinin Nazım’a gelip durumu anlatmasıyla açığa çıkar. Bir başka saldırı girişimi ise adli mahpusların ruh halini ortaya koyması açısından dikkate değerdir. Esrar ticareti ile ilgili olarak bir adamı öldürmekten hapse girmiş olan üç mahpus, Nazım’ı öldürürlerse adlarının tarihe geçeceğini, öldürülecekse böyle ünlü kişilerin öldürülmesi gerektiğini düşünürler ve bu plan, bir kişi tarafından Nazım ve dostlarına iletilir. Bu üç kişi, birkaç gün sonra Bursa’dan Anadolu’nun başka hapishanelerine sürgün edilirler ve Orhan Kemal’in anlatımlarına göre üçü de birkaç gün içinde bıçaklanıp öldürülürler (Kemal, 2000: 62-63).

Siyasi Mahpuslar

Komünistler, Türkiye’de daha 1920’li yıllarından başlayarak baskılara maruz kalırlar. Mustafa Suphi ve 14 yoldaşı 1921 yılında, ülkeye gelmeye çalışırken, Trabzon’da katledilirler. Yine bu yıldan başlayarak neredeyse her yıl “komünist tevkifatı” gerçekleştirilir. 1921, 1922, 1923, 1925, 1927, 1929, 1930, 1931, 1932, 1939 Harbokulu ve Donanma davaları, 1944 Ankara, 1944 İlerici Gençlik Birliği (İGB), 1946 Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSKEP) ve 1951-1953 tutuklamaları bunların en bilinenleridir. Bu büyük

¹¹⁴ Balaban bu durumu, “Nazım Hikmet ile mapushanede kaldığımız sürelerde, çektiğimiz çilelerin ve dertlerin baskısına rağmen: Nazım ile elele verip, öğretmen ve öğrenci olgularının becerileriyle, mapushanei ‘okul’ eyledik. Bu yedi yıllık bir tutsaklık sürecinde, zaman zaman ‘dram’lar oynadık. Fakat tutsaklığın baskısına rağmen, yüreğimizdeki öfke azalmadı. Ve ayrıca: Kafamıza bilgi, ellerimize beceri kattık. İsterseniz bakın okuyun: Nazım Hikmet’in şiirleri ve benim resimlerim, tarafımızdan, oradaki mapus damının ‘okul’unda doğdu.” sözleriyle ifade ediyor (Balaban, 2003).

tutuklamaların haricinde neredeyse her 1 Mayıs öncesinde kapsamlı gözaltı operasyonları gerçekleştirilir (*Şefik Hüsnü*, 1994: 319). Tutuklanan komünistler, hapisanelerde, koğuş sisteminin ve bir arada olabilmelerinin verdiği olanakla, her zaman olmasa da, inançlarına uygun olarak komünler kurar ve ortaklaşa yaşarlar.¹¹⁵ Komün sistemi, ziyaretçilerin getirdiği tüm yiyeceklerin ve paranın bir araya getirilip, ortak olarak kullanılması esasına dayanır. “Ortak kazan” nitelendirmesi de buradan doğar. Ancak komün, sadece yiyecek ve paranın ortaklaştırılması değildir, bir bütün olarak yaşamın programlanmasını kapsar. Komüne dahil olan herkes, sırayla yemeğin yapılması ve sofranın hazırlanması gibi günlük işleri paylaşır. Bunun yanı sıra eğitim programları çıkarılır ve bu amaçla komiteler kurulur. 1944 yılında İGB davasından tutuklanan 30 kişi arasında yer alan Müeyyet Boratav, Tophane Askeri Hapishanesi’ndeki komünlerini şöyle anlatıyor:

Sorgular bitip otuz tutuklu birlikte bir koğuşa yerleşince derhal bir günlük yaşam programı yaptık. Saat 7’de uykudan kalkış, 8’de kahvaltı, 9-12 bahçeye çıkış, volta atma, 12-13 öğle yemeği, 13-16 ders-istirahat, 16-19 eğlence, şarkılar, 19-20 akşam yemeği, 21-21.30 yatma.

Gençler yönetim kuruluna gene eski yönetici olan bizleri seçtiler. (...)

Cezaevinde ancak pek iptidai toplumlarda uygulanan ortak yaşam (komünal) düzeni kurmuştuk. Otuz tutukludan çok azının hali vakti yerinde idi. Çoğunluk orta halli idi. Bir kısmının ne ziyaretçisi ne de en ufak bir geliri vardı. Biz ziyaretçilerin haftalık ziyaretlerinde getirdikleri bütün yiyecekleri bir arada topluyorduk. Getirilen harçlıkları da ben alıyordum. Bu yöntemle kimin ne kadar parası var, kimin yok belli olmuyordu. Bu suretle fakir arkadaşların mahcubiyetleri önlenmiş oluyordu.

Yemek saatlerinde uzun bir sofraya kurardık ve karşılıklı geçip yemeklerimizi yerdik. Eğer getirilen yemekler yetmez ise paralarımızla yeni yiyecekler alır, yemeklere ilave ederdik. Yatakhane ufaktı, yatakları yan yana dizer ve yatardık. Fakat yatak sayısı yetmediği için bir kısmımız bir yatakta iki kişi yatardık (Boratav, 2006: 99-100).

Komün sistemi, adli mahpusların siyasileri daha iyi tanımalarına ve onlara sempati duymalarına da neden olur. Bu durum hapisane idarelerinin de dikkatini çeker ve komünü dağıtmak amaçlı saldırılar da yaşanır. 1951 tutuklamalarının ardından Harbiye’ye götürülen TKP’liler, komün kurmalarının ardından askerlerin saldırısına uğrarlar ve tavalara, tencerelerine el konulur.¹¹⁶ Bu saldırıya rağmen mahpuslar kısa süre içerisinde komünü yeniden tertiplerler (Akgül, 2004: 140-141).

Siyasi mahpuslar bir arada olduklarında komün kuruyorlarken, tek başlarına ya da adli mahpuslar arasında birkaç kişi olduklarında da kendi yaşamlarını kendileri programlarlar. Nazım Hikmet’in günlük yaşantısı bu durumun bir örneğidir. Nazım, 27 Ocak 1946 tarihli bir mektubunda 24 saatini şöyle anlatır:

¹¹⁵ Komün kelimesi geçmişte “komuna” olarak da kullanılmıştır. Bu terim yerine “ortak kazan” da denilmektedir.

¹¹⁶ Tutuklananlar ve saldırıya uğrayanlar arasında, Hikmet Kıvılcımlı, Mihri Belli ve Şefik Hüsnü de vardır.

Belki sizi ilgilendirir diye, normal yirmi dört saatimi yazıyorum. Sabah yedi yataktan kalkmak, yedi kırk beş radyoyu dinlemek, sekiz buçuktan on ikiye kadar Tolstoy'un Harp ve Sulh romanını tercüme. İki den dörde kadar dokuma atölyesinde çalışmak. Dörtten yediye kadar, adını henüz koymadığım ve bir türlü bitmeyen kitabıma çalışmak. Yedide radyoyu dinlemek. Sekizden on bire kadar, küçükü büyüklü şiir yazmak. On birden on ikiye kadar kitap okumak. Yemekleri ne zaman yediğim malum. Bu şartlar içinde bazen günlerin yirmi dört saatten ibaret olduğuna içerliyorum (Öztürk, 2004: 200-201).

Siyasi mahpusların komün yaşantısı ve programlı yaşamları, koğuş sistemi var olduğu sürece devam etmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, siyasi mahpusların, hapishane sınırları içerisinde, zaman zaman müdahalelerle karşılaşmalar da, yaşamlarını programlama ve komün kurabilme konusunda özgür olmalarıdır. 12 Mart'ın ve asıl olarak da 12 Eylül'ün ardından bu özgürlükleri ellerinden alınmak istenecektir. 12 Eylül öncesi bu dönemin, siyasi mahpuslar açısından başlıca zorluğu ise, aylara varan gözaltı süreleri ve akıl almaz işkencelerdir.

1940 ve 50'li yıllarda aylarca süren gözaltı süreleri söz konusudur. 1944 yılında gerçekleşen İGB davası gözaltısı, Sansaryan Han'daki Siyasi Şube'de tam olarak 8 ay 20 gün sürmüştür. Şair Enver Gökçe de 1951 tutuklamaları sırasında, hapishane olarak kullanılan birinci şubede 2 sene kaldıklarını söylüyor (Gökçe, 1994). 12 Eylül'ün ardından karakollarda, emniyet müdürlüklerinde ve hapishanelerde yaşanan işkenceler artık üzerine yazılmış kitaplar ve yapılmış röportajlarla kısmen bilinir hale gelmişse de 1940'lı ve 1950'li yılların bu uzun gözaltı süreleri sırasında uygulanan "sorgu teknikleri" o kadar bilinir değildir.¹¹⁷ Aylarca havasız ve nemli hücrelerde işkence görenlerin bazıları, bileğini keserek intihara kalkışmış, psikolojik rahatsızlığı nedeniyle Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ne kaldırılmıştır.

Şoför İdris olarak bilinen İdris Erdiç, 1936 yılında gözaltına alındığında, Sansaryan Han'da, 2 aya yakın kaldığı gözaltı sırasında yaşadıklarını şöyle aktarıyor:

En üst kata çıkardılar. İkindiye az geçti. Hemen gözlerimin içine bir resim tuttular. Papyonlu, gayet güzel, gayet toplu, ahbabım. "Söyle, Abbas nerede, hemen söyle." Şaşırdım. Ahbabım bu ama, adı da Abbas. "Abbas mı, ne Abbas'ı" dedim. Bunu dememle birlikte yumruklar üzerime inmeye başladı. (...) Yeniden çullandılar, falakasız pestilimi çıkarıp attılar bir köşeye (...) Her tarafımı morartmışlar. O ameliyatlı kulağım perişan. O kulağımdan kanlar, irinler akıyor. Takın, dedi biri, bunu falakaya. Kollarım arkadan kelepçeli. Ayaklarım falakada küt küt... Of, demek yok. (...) Hırsımı ah dememekle alıyorum. (...) Diğer alınanları bir buçuk ay sonra öğreniyorum, görüyorum. En son gün gördüm. Ayaklarımın altına vurulacak yer kalmadı. En son bu nefesimi kestiler. Bu sırada İstefo, Şekerci Mustafa, Yunus dayakla bitirilmiş. (...) Polis yeniden yükleniyor bana. Bunun nerede olduğunu bilse

¹¹⁷ Bu dönem gözaltına yaşanan işkencelere yönelik anlatımlar için bakınız: Şefik Hüsnü, 1994: 319-335; Akgül, 2004: 79-84; Durbaş, 1992: 89-95

bilse bir bu İdris biliyor. Takın ellerine kelepçeyi, takın falakayı. (...) Bir iki vurdular, yok artık, vurulacak yer yok, ben de artık alıştım zaten. Aldılar paltomu attılar üstüme, oturdu biri yüzüme, biri de üstüme. Patlayacağım, boğuluyorum. Nefes alamıyorum. Konuşacağım bile diyemem, öyle bir haldeyim. (...) İşte o anda üstümden kalktılar. İttiler köşeye. Bir kova suyu döktüler kafamdan aşağı üstüme. Ve ben sürünerek, gittim orada bulunan başka bir kovaya kafamı soktum, sonra da o pis suyu içtim. İşte o beni rahatlattı. Adamlar da bırakıyor zaten o pis suyu içeyim. Ben de nasıl içiyorum. İçimde bir iç donu, iki pantolon, ne yapar insanı onlar, günlerdir (Akgül, 2004: 79-82).

İşkencelerin ardından, atıldığı hücrede kendisini asmaya çalışır İdris Erdiñç, ancak son anda vazgeçer. İşkence nedeniyle intihar ve psikolojik rahatsızlık yaygındır bu yıllarda. İdris Erdiñç ile beraber gözaltına alınmış olan Şekerci Mustafa da pencere camları ile bileklerini keser. 1944 İleri Gençlik Birliğı davasında mahkemeye sunulan dilekçede de intihara teşebbüs eden, “buhran geçiren” üç kişiden söz edilmektedir. Bu kişilerden birisi de ressam Nuri İyem’dir (Şefik Hüsnü, 1994: 333). 1952’de gözaltına alınan şair Ahmed Arif de yaşadığı “buhran” nedeniyle iki defa hastaneye kaldırılır ve son kaldırıldığında 17 defa “şok tedavisi” uygulanır (Durbaş, 1992: 93).¹¹⁸

Bu işkenceler sonucu yaşamını yitirenler de olur. Bunlardan ilk akla gelen, 1944 tutuklamaları sırasında, Sansaryan Han’da kendisini pencereden atarak intihar ettiği iddia edilen Hasan Basri Alp’tir. İdris Erdiñç de 1935-38 yılları arasında, gördükleri işkence nedeniyle yaşamını yitiren “çok yoldaşları” olduğunu söylemektedir. Bunlardan ilki, Sansaryan Han’da gördüğü işkence sonucu “buhran” geçirerek Bakırköy’e kaldırılan ve orada hayata gözlerini yuman Abbas’tır.

Abbas’ın ölümünün ardından geçti bir zaman, Şekerci Mustafa’yı çıkardılar hapisten. Ağır hasta diye. Bir süre sonra da öldü. 36 işkencelerinden sonra bu ikinci ölümümüzdü. Bu neticeler kaçınılmaz şeylerdi. Baskılar, işkenceler, hapisler birçok yoldaşımızı yıprattı. Künteci Osman, Hulusi Kurucu, Cemil Çelik peş peşe öldüler. (...) O 1935, 36, 37, 38 yıllarında, tütüncü kesiminden oldukça çok yoldaşımız aramızdan ayrıldı (Akgül, 2004: 89).

Siyasi mahpuslar, bu yıllarda hapishanelerde “özgür” olabilseler de, bunun istisnaları da var. Dinamo’nun anlattığı Çerkes Yahya’nın hikayesi de buna bir örnek. Dinamo’nun Ankara Hapishanesi’nde tutulduğu sırada, Adanalı birçok Çerkes, o sırada Arabistan’da bulunan Çerkes Ethem tarafından örgütlendirildikleri ve Mustafa Kemal’e suikast düzenleyecekleri iddiasıyla buraya getirilirler. Çerkes Yahya, bu mahpuslardan biridir ve bombayı onun atacağı iddia edilmektedir. Bu nedenle diğer tüm mahpuslardan ayrı “muameleye” tabidir. “Münferitte tek başına, yataksız, yorgansız, ot bir minder üzerinde büzülmüş yatıyor. Kütür kütür öksürüyor. Belli ki bu kumral yakışıklı adam, daha yargılanmadan ölüm yargısını yemiş bulunuyor.” Dinamo, gördüklerini şöyle anlatıyor:

¹¹⁸ Refik Durbaş’ın bu kitabında, Ahmed Arif’in yanı sıra, aralarında Nazım Hikmet, Rıfat İlgaz, Hasan İzzettin Dinamo, A. Kadir, Enver Gökçe, Vedat Türkalı, Arif Damar, Şükran Kurdakul, Hasan Hüseyin, Nihat Behram’ın da bulunduğu birçok şairin cezaevi anlatımları yer almaktadır.

Yattığı hücrenin penceresinden gizlice kafamı uzatıp içeri ivedi bir göz attım. Gözlerim doluksadı, ağlayacaktım. Dışarıda buram buram kar yağıyor. Fırtına, bir kurt sürüsü gibi ulumakta. Ağrı gibi acı bir soğuk, sanki sığınacak sıcak, şefkatli bir koğuk arıyor. Evet, Yahya, bir tek ot minder üstünde yazlık ceketini, pantolonuyla bir köpek gibi kıvrılmış yatıyor, yalnız, sağ olduğu ağzıyla burnundan çıkan ak buğu direkçiklerinden anlaşılıyor. Ara sıra zangır zangır bir titreyiş (2007: 79).

Suikast iddiasıyla gözaltına alınanların hepsi yargılama sonrasında serbest bırakılırken, Yahya, “Çerkes Ethem’in yakın adamı olduğu kanısıyla” yoklama kaçağı olduğundan ve “hesapta olmayan suçlardan” on yıl hapse mahkum edilir. Duruşma sırasında Yahya, zatürre hastalığı nedeniyle hastanededir ve kısa bir süre sonra da yaşamını yitirir. Dinamo, onun hapishane günleri için şu şiiri yazmıştır (2007: 79):¹¹⁹

Varlığını alıp götürmesin diye o sonsuz akşam
Korkunç titremelerle bir savaş veriyor Yahya
anlatamam.

Demek onu orada öldürmeye kararlılar
Henüz suçlu olduğu bile belli değil adamın.
Demek yarısını bu ağrı gibi soğuk
Üzerine almış bulunmakta idamin.

Bir Geçiş Dönemi Olarak 12 Mart Hapishaneleri

12 Mart darbesinin ardından çıkarılan bir yasayla, askeri hapishanelerde tutulan bütün mahpusların, asker olarak kabul edileceği karar altına alınır (Çalışlar, 2010: 2; Bozarslan, 1974: 58). Bu kararlar beraber yaptırımlar da gündeme gelir. Saçların erler gibi kısacık kesilmesi; asker gibi hazır ola geçip hapishane yöneticilerine, sayım görevlilerine tekmil verilmesi; sayımların askeri düzen içinde yapılması; askeri mahpuslara özgü tek tip elbiseleri giymeleri, duruşmalara çıkarken kravat takmaları ve düğmelerini tamamen iliklemeleri istenir ve daha önce sabahtan akşama kadar açık olan havalandırma kapıları sadece 2 saat açılmaya başlanır (Çalışlar, 2010). Adım adım gündeme getirilen tüm bu dayatmalar mahpuslar tarafından direnişle karşılanır ancak kısmen de olsa yaşama geçirilirler.

Sevim Belli, 12 Mart’ın ardından tutuklandığında karşılaştığı hapishaneyi geçmişle karşılaştırırken hayal kırıklığı içerisinde şu sözleri söyler:

Yirmi yıl sonra, 50’sine yaklaşmış çoluk çocuk sahibi bir kadın olarak hapishanecilik TKP zamanındakinden birçok bakımdan farklıydı. Hapishane hapishanedir, diyen olur mu bilmem. Hapishane rejimi çok önemli oluyor. 1950’lerde -belli genel kurallar çerçevesinde- burnumuzdan kıl aldırılmazdık biz. Ve hiçbir zaman bize “suçlu” muamelesi edilmesine izin vermedik. Şimdi sabah akşam “yoklama” adı altında sıraya diziliyor, önce 1,2,3... sondur komutanım sayıyor, sonra da yeni baştan tek tek

¹¹⁹ Dinamo, ayrıca, Yahya’nın ölümüne ilişkin şu sözleri söylüyor: “Çok daha sonraları kulağımıza çalışan söylentilere göre bir doktor ‘Yukarıdan gelen emirle’ onu bir iğnenin ucunda turist olarak öbür dünyaya göndermişti.” (2007: 87)

adlarımızı söylüyorduk. Ve “hazır ol” durumunda “rahat” komutunu bekliyorduk, assubayımız başefendiden. Bana çok dokunuyordu bu, daha önce bu kadar aşağılatıcı bir durumla karşılaşmadığımı düşünüyordum... Birkaç gün söylendim, durdum nasıl kabul ettirilmiş bu diye. Koğuş arkadaşlarından daha önceki koğuş yaşamlarına değin dinlediklerim, bu duruma açıklama getiriyordu. Millet zaten işkenceden koğuşa öyle yorgun argın geliyor ve geldiği yerlerde gördüğü hakaretlerden insanlığına öylesine yabancılaşmış bulunuyordu ki, diyorum, daha fazlasını algılayacak hali kalmıyordu. Ve kendini dış algılar dünyasına kapatıyordu belki. Bu uygulama baştan bir üç beş kişiyle başlatılmış, sonra da adet olmuştu. Bütün sıkıyönetim hapishanelerinde uygulanıyordu. Şimdi kaldırılması için yürütülecek bir mücadeleyi kazanmak çok zordu (Belli, 1994: 523).

12 Mart sürecinde Diyarbakır-Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Tutukevi’nde tutuklu olan Mehmet Emin Bozarslan da “Her şey 1 Mart 1973 perşembe günü, akşama doğru başladı.” sözleriyle hapishaneler konusundaki değişikliğe kesin tarih dahi vermektedir:

O gün, 1 Mart 1973 Perşembe günü, öğle yemeğinden hemen sonra, yeni bir grup tutuklu getirildi tutukevine.

Sık sık yeni tutukluların getirilmesi olağan durumlardan olduğu için, bunların getirilmesi de olağan karşılandı ve olağanın dışında bir ilgi çekmedi. Suçları neydi, daha doğrusu neyle suçlanıyorlardı, ne zaman tutuklanmışlardı; bilmiyorduk... Onları tanıyan da yoktu zaten, birkaç hemşehrilerinin dışında.

Ama bildiğimiz, gördüğümüz şey, olağanın dışında bir şey vardı onlarda: Pestile dönmüştü hepsi. Yüzleri mosmora kesilmişti tümnden. Ve de şişmişti mosmor yüzleri, gözleri, dudakları hepsinin. Çoğu yürüyemiyordu. Ayakları da şişmişti. Yuvarlak yuvarlak olmuştu ayakları (Bozarslan, 1974: 11-12)

Bozarslan kitabının devamında o gün yaşananları ve o günden sonra kendilerine dayatılan askeri nizamı ayrıntılarıyla anlatmaktadır. O gün işkenceden geçirilerek koğuşlara verilmiş olan tutuklular, aynı gün koğuşlardan işkence gördükleri bölüme yeniden alınmak istenince mahpuslar buna karşı çıkmış, bunun üzerine bombalar eşliğinde koğuşlara operasyon yapılmış ve birçok mahpus yaralanmıştır.

Ortalık aydınlanmıştı artık.

Birden korkunç bir manzaraya takıldı gözlerim: Kafası kırılanlar, yarılanlar vardı aramızda. Başları, yüzleri, omuzları, göğüsleri kan içinde kalmıştı bunların. Kafalarından hala kan akıyordu aşağıya doğru. Sağıma soluma baktım bakabildiğim kadar. Çoktu böyleleri (...)

Kafası kırılmış olan tutuklu arkadaşlarımızın önünden de geçti yarbay. Onlara da baktı aynı tavırla. Onların karşısında daha çok gururlanmıştı. Kafalarındaki,

yüzlerindeki, omuzlarındaki, göğüslerindeki kanlar onun zaferini simgeliyordu çünkü.

(...) Sonra bir nutuk attı, sesini alabildiğine yükselterek:

“Sizin yaptığımız bu hareket bir isyandı. İsyan ettiniz yani tutukevi idaresine ve komutanlığa karşı. Askerlikte isyanın ne demek olduğunu askerlik yapanlarınız bilirler. İsyanın, emre itaatsizliğin cezası çok ağırdır askerlikte. Sizler de asker sayılırsınız. Asker statüsündesiniz tutuklu olduğunuz sürece. Askerlikte verilen emir mutlaka yerine getirilir. Size çok göz yumuldu, müsamaha edildi. Ama sabrın bir kertesı vardır. Sabrımızı taşırdınız. Sonuç ta da böyle oldu işte. Siz zararlı çıktınız. Bizim her isyanı bastırmaya gücümüz vardır.” (Bozarslan, 1974: 33-37)

12 Mart dönemini hapisshanede geçiren ve 1974 affıyla hapisten çıkan Oral Çalışlar da, Belli’yi ve Bozarslan’ı doğruluyor ve 12 Mart’la beraber gündeme getirilen dayatmaların, direnişlerine rağmen yaşama geçirildiğini söylüyor:

12 Mart döneminde, 1971’den başlayarak Mamak’ta koşullar giderek ağırlaştı. 1973’lere gelindiğinde gelişme tersine dönmüştü, kaybedilen mevzilerin kazanılması süreci başlamıştı. Ancak Temmuz 1974’te Genel Af’la cezaevini terk ettiğimiz ana kadar, bir daha başladığımız noktaya dönemedik. Albay Saldıraner’in attığı zulüm temeli, hiçbir zaman kökünden yıkılmadı (Çalışlar, 2010: 106).

Çalışlar’ın 1974 affıyla kesintiye uğradığını söylediği süreç 26 Aralık 1978’de ilan edilen sıkıyönetim ile beraber yeniden ve daha da yakıcı bir şekilde başlar. Mamak Hapishanesi, bu süreçte devletin 12 Eylül sonrası uygulamalarını denediği yerlerden biri olarak görülebilir. Muzaffer İlhan Erdost da, bu açıdan, 12 Mart’ın 12 Eylül’ün “özel bir laboratuvarı” olduğunu söyler (Çalışlar, 2010: xiii). Sıkıyönetimin ardından Ankara Kapalı Hapishanesi’nde tutulan tüm siyasi mahpuslar, Mamak Askeri Hapishanesi’ne aktarılırlar ve her gün yeni bir dayatmayla karşı karşıya bırakılırlar. Kitap ve yazışma yasağı, demir ranzaların silah olarak kullanıldığı ve tünel açmaya yaradığı için toplanıp tahta ranzalar verilmek istenmesi bu dayatmaların sadece bir kaçıdır (Argav, 1997: 17-18). Bunlar karşısında mahpuslar açlık grevleri ve slogan atarak fiili protestoda bulunmak gibi eylemlerle direnirler. 12 Eylül geldiğinde ise Mamak’ta direniş tamamen kırılmıştır. Argav, kitabında, Necdet Adalı’nın idama götürüldüğü geceyi anlatırken “Mamak kıpırtısız uyuyordu. Zaten Mamak eski Mamak olmaktan çıkmıştı. Tutsakların direnişi ezilmişti ve bunun sonucu olarak insanlık onurunu kırıcı her uygulama, istenildiği an yaşamına giriyordu Mamak’ın.” sözlerini kullanır (1997: 23).

Askeri hapishanelerde yeni yaptırımlar gündemdeyken, diğer hapishanelerde önemli değişiklikler görülmez. 12 Mart’ın hemen ardından Haziran 1971 tarihinde tutuklanan ve Ankara Merkez ve Kızılcahamam hapishanelerinde Ekim ayına kadar tutulan Baskın Oran, ilk hapishanede siyasi mahpuslarla komün düzeni içerisinde yaşar ve herhangi bir dayatmayla

karşılaşmazlar. Kendi isteğiyle gittiği ikinci hapisshanede ise adli mahpuslarla beraber tutulur ve yine geçmişe oranla farklı bir uygulama yoktur (Oran, 2005).¹²⁰

1980 Sonrası Hapishaneler

12 Mart döneminde başlatılan ve tam olarak yaşama geçirilemeyen uygulamalar, 12 Eylül'ün hemen ardından, daha da pervasızca ve “vahşice” dayatılır mahpuslara. 12 Eylül'ün ardından Türkiye hapishanelerinde başlayan yeni süreci 12 Eylül cuntasının başı olan Kenan Evren şöyle ifade etmektedir:

Benim kanaatim şu: Cezaevlerinde o gardiyanlar, 12 Eylül öncesi dönemde çok sıkıntı çektiler. Hatırlarsanız, anarşi döneminde cezaevlerini oradaki suçlular yönetiyordu. İdare onların eline geçmişti. Mahkûmlar, gardiyanları yakalarlar, onları döverler, rehin alırlar... Oraların yönetimi, gardiyanların değil mahkûmların elindeydi. Bu gardiyanlar çok çektiler. 12 Eylül olunca da bunlar mahkumlardan hıncı aldılar. Tabii, sıkıyönetim komutanlıkları da orayı disiplin altına almak için, onların başına subaylar verdiler. Bu subaylar da eğitim yaptırıldılar, talim yaptırıldılar, Atatürk ilkelerini, inkılaplarını öğrettiler. İstiklal Marşı'nı söylediler.¹²¹

12 Eylül askeri yönetiminde hapishanelerden sorumlu komutan Nevzat Bölügiray'dır. Bölügiray, 31 Ağustos 1979 - 20 Ekim 1980 tarihleri arasında Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep, Adıyaman, Hatay ve Mersin İleri Sıkıyönetim Komutanlığında, 10 Aralık 1980 - 2 Eylül 1983 tarihleri arasında ise Genelkurmay Sıkıyönetim Koordinasyon Başkanlığında görevlidir. 1980-1983 yılları arasında yaşadıklarını anlattığı *Sokaktaki Askerin Dönüşü* adlı kitabında Evren'in “Bölügiray, bu cezaevlerinin durumu çok kötü. Bunları sen ele al ve ne yapılırsa yapalım ve bu rezaletleri (fırarları) önleyelim.” sözleriyle kendisini görevlendirdiğini anlatıyor (2002: 181). Bölügiray, bu görevi emekli olduğu Ağustos 1983 tarihine kadar sürdürüyor.

Bölügiray'a göre 12 Eylül öncesi hapishaneleri “yol geçen hanı”, “kurtarılmış bölge” durumundadır:

12 Eylül öncesinde, sıkıyönetim komutanları, ceza evlerinin tam anlamı ile bir “yol geçen hanı” olmasını ve bu durumun terörün tırmanmasına olan büyük katkısını, hemen hemen her toplantıda hükümetlere yineliyorlardı. Toplu barınmaya göre yapıldığı için disiplinin sağlanamadığı; ideolojik eğitimin ve toplu fırarların önlenemediği; “kurtarılmış bölgelerin” oluşturulduğu; yönetimin ve egemenliğin mahkumların eline geçtiği anlatılıyor (...) cezaevlerinin sorunlarının bir an önce çözülmesi öneriliyordu.

¹²⁰ Oran'ın kitabının arka kapak yazısı da 12 Mart'tan 12 Eylül'e değişen anlayışı özetlemektedir: “Baskın Oran'ın hapishane izlenimleri, işkence ve zulme dair değil. Onun yaşadığı olaylar, 12 Eylül 1980'in, yani işkence ve zulüm aygıtının rafineleşmesini bir önceki devresine, 12 Mart 1971 askeri rejimi döneminde geçiriyor. 12 Mart zulmünün de kuytusunda, küçük bir ilçe hapishanesinde...”

¹²¹ Milliyet, 7 Kasım 2007, Fikret Bila'nın söyleşisinden

Ayrıca aşağıdaki konularda da ayrıntılı açıklamalar yapıyor ve raporlar veriyorduk: Kimi ceza evi yöneticileri ve gardiyanlar; ceza evindeki teröristlere kuryelik yapıyorlar; içeriye her türlü ateşli, kesici silah ve uyuşturucu sokuyorlar; teröristlere her türlü yardım ve kolaylığı sağlıyorlar; birçok yasadışı çalışmalara göz yumuyorlardı. Ceza evi yönetiminin tutum ve davranışı böyle olunca; firarlar önlenemiyor; buralarda her türlü ideolojik ve teorik örgüt eğitimi yapılarak teröristler daha bilinçli olarak, adi suçlular ise terörist olarak çıkıyorlar; ceza evlerinde teröristler egemen oluyor, yoklama ve kontrol yapılamıyor; devrim mahkemeleri kurulup infazlar gerçekleştiriliyordu. Ceza evlerine girip çıkanlar da belli olmuyor, arama aygıtları olmadığı için avukatlar ve ziyaretçiler yasadışı maddeleri rahatlıkla içeri sokabiliyorlardı. Ceza evlerinin fizik yapısı da terör suçlularını barındırmaktan çok uzaktı. Bunları da anlattıkta sonra 3-4 kişilik oda tipi ceza evlerinin bir an önce yapılmasını öneriyorduk. Ama kim dinledi, kim ilgilendi? Hiç... (Bölügiray, 1996: 79-80)

Bölügiray'a göre 12 Eylül öncesinin "kurtarılmış bölgeleri" hapishaneler, 12 Eylül sonrasında, kendisi göreve geldiğinde de sorun yumağı durumundadır. Bu sorunların temelinde ise hapishanelerin sadece "adi suçlar gözönünde tutularak ve toplu yerleşme esasına göre yapılmış" olması ve "1980 yılında doruk noktasına gelen anarşi ve terörün sanıklarının da artışı karşısında" yetersiz kalması yatmaktadır. Çünkü "bir kısmı Bayrak Harekat Planı gereğince, çoğunluğu ise yapılan operasyonlar sonucu toplanan onbinlerce sanığı barındırmak çok büyük bir sorun" oluşturmaktadır. Darbenin gerçekleştirildiği yıllarda hapishanelerin kapasitesi 54.000'dir ancak darbeden bir yıl sonra onbinlerce "terör sanığının" katılmasıyla mevcut 95.000'e çıkmıştır. Bu durum da hapishaneleri "iyileştirme yetersizlikleri, fiziki yetersizlikler, güvenlik yetersizlikleri ve yasal yetersizlikler"den muzdarip sorunlu mekanlar haline getirmiştir (Bölügiray, 2002: 181-182).

Bölügiray'ın Evren'den "emri aldıktan sonra" yaptığı ilk iş kendisinin başkanlığında Adalet ve İçişleri başta olmak üzere Eğitim, Sağlık, Bayındırlık, İskan ve diğer bazı bakanlıklarla Jandarma Genel Komutanlığı'nın müsteşar, genel müdür yardımcısı düzeyindeki temsilcilerinin de katıldığı bir çalışma grubu oluşturmak olur. Bu çalışma grubu kısa süre içinde bazı "temel ilkeler" belirler ve bunlar 25 Mart 1981 tarihinde Evren'in imzasıyla "Prensip Emri" adı altında yayınlanır. Bu prensiplerin ilki "Tutuklu ve hükümlülere hiçbir şekilde kötü davranış, işkence ve insanlık onuru ile ilgisi olmayan hareketlerde bulunulmayacak" diye başlamaktadır. 12 Eylül hapishaneleri düşünüldüğünde bu prensibin göstermelik olarak oraya konulduğu anlaşılmaktadır. Bu prensiplerin diğer bazıları şöyledir:

- Cezaevlerinde kurtarılmış bölgelerin kaldırılması, eylem yapılmasının önlenmesi, yapanların yargı önüne çıkarılması
- "Karıştır barıştır"¹²²

¹²² "Karıştır barıştır", 12 Eylül dönemi hapishanelerinde sağ ve sol mahpusların aynı hücrelerde ve koşullarda tutulması pratiğine verilen addır. 12 Eylül asker yönetimi sağcıları ve solcuları aynı mekanlarda "karıştırarak" "barıştırmayı" ve böylece "Biz iktidara geldikten sonra geçmişte birbirlerinin kanını dökenler şimdi aynı koşuhta kardeşçe yaşıyor" mesajı vermeyi kendisine hedef edinmiştir. Bu uygulamanın sağcı mahpusların gözünden

- Mahkumların iyileştirilmesi, topluma yeniden kazandırılması ve bir beceri sahibi olmaları için yasal ve yönetsel çalışmalar yapılması (Bölügiray, 2002: 182-183)

Bölügiray, bu prensiplerin yanı sıra Bartın, Malatya, Çanakkale, İstanbul ve Gaziantep'te yapımı süren hapishanelerin öncelikle bitirilmesi ve hüküm giymiş “terör suçları”nın buralara toplanması kararını aldıklarını ve bu yeni hapishaneler için 1982, 1983 yıllarında ödenek ayrıldığını da belirtiyor. Söz konusu bu hapishaneler koğuşların “odalara” bölündüğü Özel Tip Hapishanelerdir.

Çalışma grubunun bir başka uygulaması ise Tek Tip Elbise'dir (TTE). Bölügiray bu uygulamayı “Fırlarları zorlaştırmak, yoklamalarda ve disiplinin sağlanmasında kolaylık için, birçok batı ülkelerindeki gibi tek tip elbise giyilmesi isteniyordu.” sözleriyle savunmaktadır (Bölügiray, 2002: 184).

Bölügiray'ın en önemli açıklamalarından biri de “Terör suçlarından mahkum olanların konuldukları Özel Tip Cezaevleri için biz yeni ve özel bir kuruluş ve kadro hazırlamıştık” sözleridir (Bölügiray, 2002: 190). Artık yeni hapishaneler, bu hapishanelerde uygulanacak yeni prensipler ve bu prensipleri uygulayacak yeni bir kuruluş ve kadrolar söz konusudur.

12 Eylül sonrasında yürütülen bu politikaları, bu yeni prensipleri hapishanelere taşıyan başlıca araçlar ise 13/1 Talimnamesi ve Ceza İnfaz Kurumları İle Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük'te 2 Ağustos 1983 tarihinde yapılan değişiklik olur.

13/1 Talimnamesi ile mahpuslara er statüsü verilmesi öngörülür ve 12 Mart'ın bir çok dayatması mahpusların 24 saatini kuşatacak şekilde daha da boyutlandırılıp yeniden gündeme getirilir. Talimnameye göre askeri ceza ve tutukevinde tutulan kişiler askeri statüye tabidir; muhatap oldukları asker karşısında esas duruşta durmalı ve her tür hitaba karşı “emret komutanım” diye cevap vermeli; günlük yaşamlarını emredilen günlük faaliyet programına uygun geçirmeli; koğuş tertip ve düzeni ile ilgili emirlere uymalı; tekmil vermeli; sayım nizamına riayet göstermeli; istenilen marşları ezberlemeli; yanaşık düzen eğitimine katılmalı; yemek duası okumalıdır. ¹²³ Tüm bu kurallar günlük yaşam içerisinde ardı arkası kesilmeyen yeni dayatmalar olarak gösterir kendisini: Saçların 15 günde bir 3 numara kesilmesi, gün aşırı sakal tıraşı olunması, ziyaret ve avukata numara sırasına göre tek sıra çıkılması, gece onda yatılıp sabah altıda kalkılması, koğuşlarda komünün yasaklanması, dilekçelere ‘komutanlık önüne’ yazılması, havalandırmalarda diğer koğuşlarla alışveriş yapılmaması, konuşulmaması, koğuşlarda türkü-marş söylenmemesi... (Direniş Ölüm ve Yaşam, 1987: 44; Mavioglu, 2006: 68; Kukul, 1998: 53).

Tüzük'te yapılan değişiklik ise mahpusların gruplandırılmasına “Anarşi ve terör suçlarından hükümlü olanlar” ayrımını ekler ve bu grupta yer alanların cezalarını 1 ve 3 kişilik odalardan oluşan hapishanelerde çekmelerini karar altına alır. Bu değişiklikte bir

anlatımı için: Cengiz, O. (2005) Kapıaltı, İstanbul, Bilge Oğuz; solcu mahpusların gözünden anlatımı için: Mavioglu, E. (2006) Asılmayıp Beslenenler – Bir 12 Eylül Hesaplaşması, İstanbul, İthaki

¹²³ 13/1 Talimnamesi'nin tam metni için bakınız: Çalışlar, 2010: 151-164

mahpus grubu resmi olarak “anarşist” ve “terörist” olarak adlandırılmış ve ayrı bir infaza tabi tutulacakları belirtilmiş olur.¹²⁴

12 Eylül dönemi hapishaneleri, Evren’in de belirttiği gibi mahpuslara eğitim ve talim yaptırılan, Atatürk ilke ve inkılaplarının öğretildiği, İstiklal Marşı’nın söyletildiği yerlerdir. Devlet için hapishaneler, artık birer “okul”dur ve bu okulda, mahpuslar, “Türk milletine layık olmayı ve Atatürkçülüğü” öğrenmek zorundadır. Bu hedef, daha sonra “topluma kazandırma”, “yeniden sosyalleştirme”, “rehabilitasyon”, “ıslah” veya “iyileştirme” şeklinde de ifade edilecektir. Bu açıklama ve kendisini bu açıklamada açık eden hedef göstermektedir ki, devlet artık hapishaneye kapattığı insanları, hapishaneye kapatmış olmakla yetinmeyecektir. Bundan böyle, devlet, mahpusların kişiliklerini, kimliklerini değiştirmeyi amaçlamaktadır.

Tüm bu dayatmalar özellikle de siyasi mahpuslar tarafından direnişlerle karşılaşılır ve onlarca ölüm yaşanır. Bölügiray’ın bu konuda söyledikleri de aktarmaya değerdir. Bölügiray, işkenceyi öngöremediklerini ancak yaşananlarda mahpusların gösterdiği “direncin” etkili olduğunu söylüyor:

Bunun [işkence ve kötü davranış] önlenmesi için ilk emir 25 Mart 1981 tarihinde veriliyordu. Başvurular sürüyordu. En çok da, terör sanıklarının, örgüt lider ve kilit adamlarının bulunduğu Mamak, Metris, Sağmalcılar, Davutpaşa ve Diyarbakır Askeri Cezaevleri’nden geliyordu yakınmalar (...)

Başvuruların hemen tamamına yakını, sol terör suçlularından geliyordu. Bunda belki bir etken, bazı görevlilerin sol eylemcileri düşman gibi görmelerinden ileri gelebilirse de diğer etken de bunların cezaevi yönetimine ve düzenine karşı sürdürdükleri “Direnc” idi. Gerçekten sol eylemci sanıkların bir bölümü, haklı istekleri dışında, ideolojik inançları gereği kendilerini tutsak,devletin yasalarını, cezaevlerinin düzen ve kurallarını da savaş tutsaklarına göre yorumluyorlardı. İdeolojik düzenlemeler yaparak her kurala “Direnc” gösteriyorlardı. Şimdi burada ortaya çıkan en önemli sorun, cezaevi yönetiminin düzeni nasıl sağlayabileceği, yasal kuralları nasıl uygulayabileceğidir. İşte bu durumlarda sanıklar ile görevliler arasında sert çatışmalar yaşanabiliyordu. Düzenin kurulması için onların yasalara karşı oluşan dirençlerinin kırılması gerekiyordu (Bölügiray, 2002: 186).

Bölügiray bu sözlerinin ardından “işkence ve yasal olmayan yollara başvurulması düşünülemezdi”, “onların direncine neden olacak olaylara fırsat verilmemeliydi” dese de konuya insan hakları değil de “düzenin oluşması için direncin kırılması” mantığıyla yaklaşıldığında bu sözlerin bir anlamı kalmıyor.

1980 sonrası süreçte hapishanelerde gündeme gelen yeni dayatmalar Bölügiray’ın işkence konusunda “en çok başvuru geliyor” dediği hapishaneler ve mahpusların direnişleri üzerinden de ele alınabilir:

¹²⁴ Tüzük değişikliği Türkiye’de Mahpuslar bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

12 Eylül 1980 Darbesinin Ardından Diyarbakır

12 Eylül yönetimi, hapisaneleri “suçluların yönetiminden kurtarmayı” ve onları “eğitmeyi” kendisine amaç edinmişti. Bu yeni hapisane politikasının ilk uygulama alanlarından birisi Diyarbakır Hapishanesi olur. Mahpuslara dayatılan yeni uygulamalar şunlardır:¹²⁵

- Sayımlarda tutuklular tek sıraya geçecek, hazırol vaziyette ayakta bekleyecek
- Saçlar ve bıyıklar asker gibi kesilecek
- İstiklal Marşı ve diğer marşlar ezberlenecek
- Ziyaret günlerinde görüş yerine askeri yürüyüşle gidilip gelinecek
- Havalandırmada marş eşliğinde yürünecek
- Koğuşa asker girince ayağa kalkılacak
- Yemek sırasında yemek duası okunacak

Bu dayatmalara karşılık olarak mahpuslar 4 Mart 1981 tarihinde Ölüm Orucu başlatırlar. Ölüm Orucunun 30. günü Ali Erek mide kanaması geçirerek yaşamını yitirir. 43 gün süren ölüm orucu, hapishanenin iç güvenlik amiri Esat Oktay Yıldırım'ın “tüm uygulamalardan vazgeçerim, siz de koğuşa geldiğim zaman ayağa kalkın” sözü üzerine sona erdirilir. Ancak kısa bir süre sonra tüm dayatmalar yeniden gündeme getirilir. Mazlum Doğan adlı mahpus bu dayatmaları protesto etmek için 21 Mart 1982 tarihinde kendisini yakarak yaşamını yitirir. 17 Mayıs 1982 tarihinde ise 4 mahpus daha (Ferhat Kurtay, Necmi Öner, Eşref Anyık, Mahmut Zengin) kendisini yakarak bu dayatmaları protesto eder. Esat Oktay Yıldırım, mahpuslara “Burası cezaevi değil, buraya cezaevi demeyin! Burası bir okuldur! Burada Türk milletine layık insanlar olmayı ve Atatürkçülüğü öğreneceksiniz!” demektedir (Kankılıç, ?). Dayatmaları ortadan kaldırmak amacıyla 14 Temmuz 1982 tarihinde yeni bir ölüm orucu başlatılır. Bu ölüm orucunun talepleri, ölüm orucunun katılımcısı ve sonrasında ölüm orucunda yaşamını yitirecek olan M. Hayri Durmuş tarafından mahkemede şöyle açıklanır (Değer, 2008):

- Cezaevinde işkencenin kaldırılması
- Siyasi savunma hakkımızın geri verilmesi
- Cezaevinde insani yaşamın yeniden sağlanması için gerekli koşulların yaratılması
- Dışarıda satılan basın ve yayın organlarının içeriye verilmesi
- Ziyaretlerin normalleştirilmesi
- Cezaevinde bize karşı uygulanan emir komuta sisteminin kaldırılması vb.

¹²⁵ 12 Eylül'ün ardından Diyarbakır'da gündeme getirilen dayatmalar için bakınız: Yetkin, F. ve Tanboğa, M. (1993), Dörtlerin Gecesi, Ankara, Yurt Kitap Yayın; Ayata, M. (2012), Diyarbakır Zindanları, İstanbul, Aram Yayınları; Gürgöz, A. E. (2011) Diyarbakır Gecesi, İstanbul, Belge Yayınları; Sezgin, Y. (2006) Sayım Düzenine Geç, İstanbul, Aram Yayıncılık ve Kankılıç, H. (2008) “Diyarbakır Cezaevi Katliamı”, 13 Eylül 2008, (http://www.diyarbakirzindani.com/index.php?option=com_content&task=view&id=249&Itemid=34). Diyarbakır Hapishanesinde geçen bir günün anlatımı için ise “İsa Tekin anlatıyor” başlıklı yazıya (http://www.diyarbakirzindani.com/index.php?option=com_content&task=view&id=242&Itemid=34) bakılabilir.

Bu ölüm orucu sürecinde 4 tutsak yaşamını yitirir (Kemal Pir, M. Hayri Durmuş, Akif Yılmaz, Ali Çiçek). Ölüm Orucu sonrasında bazı kazanımlar elde edilse de sonrasında bunu içerisinde tek tip elbisenin de bulunduğu yeni dayatmalar ve yeni direnişler izler.

12 Eylül 1980 Darbesinin Ardından Mamak

Mamak 12 Eylül sonrası, Türkiye'deki sol, sosyalist, devrimci örgütlerin önemli kadrolarının tutulduğu hapisanelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu kadrolar nedeniyle 12 Eylül sonrası hapisaneler politikasının titizlikle uygulandığı hapisanelerden biri haline gelir. Mamak'ın bu önemi ve bu öneminden kaynaklanan dinamik durumu nedeniyle 12 Eylül öncesindeki son bir yıl içerisinde 5 komutan istifasını isteyerek görevden ayrılmış ve 25 Temmuz 1980 tarihinde adı Mamak'taki işkencelerle anılan Albay Raci Tetik göreve getirilmiştir. Raci Tetik, "Kıbrıs Gazisi"dir. Kıbrıs'ta tutsak kampını yönetmiştir. Hapisaneler konusundaki deneyimi buradan gelmekte ve üstleri kendisine güvenmektedir. Bu güveni boşa çıkarmaz ve Eylül 1984 tarihine kadar görevde kalır.

12 Eylül'ün kitlesel tutuklamalarıyla Mamak'ın mevcudu 4.000'i bulur. Tetik, bütün mahpusları sayım alanına topladığı bir gün "insanlıktan çıkıp insanlığa geri döneceksiniz" sözlerini de içeren nutuğunu atar:

Ben şanssız bir komutanım. Çünkü benim gıdam ateş ve baruttur. Ateş ve barut olmadan yaşayamam. Şanssızım çünkü Allah bana savaş görmeyi nasip etmedi. Ama kadere bak, burada 4 bin Bülent Ersoy'u bana verdi. Şimdi size en komuta etmeyeceğim. Bundan böyle rütbesiz bir er komuta edecek. İnsanlıktan çıkıp insanlığa ger döneceksiniz (Hacı, 2012).

Tetik'in görevde olduğu 4 sene içerisinde Mamak'tan yaklaşık 31.000 mahpus gelir geçer (Hacı, 2012), "insanlıktan çıkarılır":

16 Temmuz 1974 tarihinde üç yıllık tutukluğumun ardından çıkarılan aflat Mamak Askeri Cezaevi'nden tahliye edilirken gardiyanlar inşaatı süren 1 No'lu cezaevini göstererek şöyle demişlerdi: "Bir daha gelerseniz yeni cezaevinde yatacaksınız, eski cezaevini çok ararsınız."

Gerçekten de, 12 Eylül 1980 darbesinin ardından kaldığımız Mamak korkunç bir yerdi. Sabahtan akşama kadar bulunduğumuz hücrelerde "nazari" ve "ameli" eğitim yapıyorduk. "Nazari" yani teorik eğitimde "Atatürk ilkeleri" başlıklı kitabı okuyorduk. Başımızdaki askerler kitapta yazılanlardan bizi imtihan ediyorlardı. Bunu beceremediklerini fark edince bu sorumluluğu tutukluların içinden bir "kıdemli"ye bıraktılar. Kıdemlinin insafına göre yürüyordu işler. Eğer o "Bilemedi komutanım" derse yanmıştınız. Dayak, hakaret, eziyet; sırasıyla işlemeye başlıyordu. Bu dayaklarda yaşamlarını yitirenler de oldu, akıl sağlığını kaybedenler de... "Ameli" yani pratik eğitim ise askerlerin yaptığı talimin tutuklulara uygulanmasıydı. Sabah erkenden kalkıyor, hücremizin içinde hançeremizi yırtarcasına söylediğimiz marşlar eşliğinde yerimizde sayarak talim yapıyorduk. Bu "rap rap" eğitim saatlerce

sürüyordu. Havalandırmaya çıkarıldığımızda, aynı eğitim, daha şiddetli bir dayakla birlikte uygulanıyordu (Çalışlar, 2012).

12 Eylül'ün ardından MHP davasından yaklaşık 2 yıl hapisanede kalan ve Mamak'ta 29 gün hücrede tutulan Yaşar Okuyan'ın "hücredeyken elime yarım jilet parçası geçse canıma kıyardım"¹²⁶ sözleri ve tahliye olduktan sonra tekrar tutuklanabileceği endişesiyle ceketinin vatkasına intihar edebilmek için jilet sakladığını açıklaması yaşananların mahpuslar üzerinde bırakabileceği etkileri ortaya koymaktadır.¹²⁷

12 Eylül sonrasında Mamak'ta uygulanan politikalar ve devletin kısmen de olsa elde ettiği başarılar siyasi literatüre "Mamaklaşma" deyimini kazandırmıştır. Siyasi mahpuslar, bu deyim, 12 Eylül yönetiminin "rehabilitasyon" programını uygulamaya elverişli koşullar yaratabilmesini ifade etmek için kullanmıştır (Direniş, Ölüm ve Yaşam 1, 1987: 33).

Metris ve Sağmalcılar Hapishaneleri ve 1984 Ölüm Orucu

Metris, 12 Eylül darbesinden 7 ay sonra açılır. 12 Eylül yönetim tarafından özel bir anlam yüklenmiştir Metris'e; hapishaneler konusunda çıkarılan derslerin uygulama alanı olacaktır (Kukul, 1998: 41-42). Bu özel durumu nedeniyle Metris, mahpusların birçok dayatma ve saldırıyla yüz yüze geldiği ve direnişlerin yaşandığı bir hapishane olarak 12 Eylül tarihindeki yerini alır. 13/1 Talimnamesi ve sonrasında TTE'nin de eklendiği dayatmalara karşı sayısız 3-5-7 günlük açlık grevi ve sonuncusu ölüm orucuna evrilecek olan 5 büyük kitlesel açlık grevi yapılır. 11 Nisan 1984 tarihinde başlatılan ve 4 tutsağın yaşamını yitirdiği (Abdullah Meral, Haydar Başbağ, M. Fatih Öktülmüş, Hasan Telci) ölüm orucu 75 gün sürer.¹²⁸ Metris ve Sağmalcılar Hapishanelerinde başlatılan Ölüm orucunun talepleri şunlardır:

- a- İşkence, baskı, yasaklara, onur kırıcı, insanlık dışı uygulamalara ve siyasal kişiliğimize yönelik yaptırımlara son verilmeli, insanca yaşam koşulları oluşturulmalıdır.

¹²⁶ "Yaşar Okuyan da 12 Eylül'e müdahil", Yeni Şafak, 15 Mart 2012

¹²⁷ Canlı Gaste programı, NTV, 24 Şubat 2010. Mamak'ta yaşananlar üzerine o dönem sağ veya sol davalardan yatmış olan mahpusların yazmış olduğu bir çok kitap bulunmaktadır: Akbaş, M. (2011) *Mamak Kitabı-Biz Bir Orduya Kafa Tuttuk Arkadaş*, Ankara, Ayizi Kitap; *Kaktüsler Susuz Da Yaşar-Kadınlar Mamak Cezaevini Anlatıyor* (2011), Ankara, Dipnot Yayınları; Yıldız, P. (2001) *O Hep Aklımda*, İstanbul, Belge Yayınları ;Erdost, M.İ. (1983) *İlhan İlhan*, Ankara, Onur Yayınları; Dönmez, H. (2007), *Mamak Ey Mamak*, İstanbul, Su Yayınevi; Çayır, R. (2006) *Mamak Mahpushanesi*, Ankara, Elips Kitap; Kısacık, R. (2011) *Nurhak'tan Mamak'a*, İstanbul, Ozan Yayıncılık; Kaya, G. (2011) *Bir Anenin Kaleminden Mamak Cezaevi'nden Oğula Mektuplar*, İzmir, İlya Yayınevi; Öztepe, M. (2012) *Mamak Zindanlarında İnsan Olmak*, İstanbul, Hoşgörü Yayınları; Özdemir, H. (2007) *Mamak Zindanlarında Bir Akıncı*, Ravza Yayınları; Yazıcıoğlu, M. (2007) *Dikeni Gül Eylemek*, İstanbul, Liva Yayınevi; Açıba, Z. (2010) *Mamak Zulüm Kalesi*, İstanbul, Bilge Oğuz; Arvası, S. A. (2009) *Mamak Günleri*, İstanbul, Bilge Oğuz

¹²⁸ Ölüm orucunu Devrimci Sol ve Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği (TİKB) davası tutsakları başlatmıştır. 1984 Ölüm Orucu eylemi ve o dönemin Metris ve Sağmalcılar Hapishaneleri için bakınız: Kukul, S. (1998), *Bir Direniş Odağı Metris-Metris Tarihi*, İstanbul, Yar Yayınları; *Direniş Ölüm ve Yaşam* (1987) İstanbul, Haziran Yayıncılık; Gündoğan, H. (2005), *Metris'ten Munzur'a Bir Firarinin Öyküsü*, İstanbul, Eti Yayıncılık; Şimşek, H. (2011) *Ayrımı Bol Bir Yoldu Metris*, İstanbul, Belge Yayınları

- b- TTE kaldırılıp sivil elbiselerimiz verilmeli, avukat, ziyaret ve havalandırmaya çıkmamız sağlanmalıdır.
- c- Savunma hakkımızın önündeki engeller kaldırılmalıdır.
- d- Siyasi tutukluluk haklarımız kabul edilmelidir.
- e- Hükümlüler ve tutuklular aleyhine işletilen infaz yasası değiştirilmeli, keyfi infaz yakmalar önlenmeli, yakılan infazlar geçersiz sayılmalıdır (Direniş Ölüm ve Yaşam, 1987: 378)¹²⁹

Ölüm orucu sonrasında talepler kabul edilmese de bazı kazanımlar sağlanmış ve sonrasında TTE kaldırılmıştır.

Hapishanelerden cezaevleri sürecine geçişin bir ayağını 1970'lerden itibaren pratiğe geçirilmeye başlayan ve direnişlerle karşılaşan mahpusların gündelik yaşamlarına müdahale oluştururken bu sürecin ikinci ayağı ise hapishanelere her türlü müdahaleyi meşru kılacak şekilde mahpuslara ve hapishanelere bakışı değiştirmek, dönüştürmek çabasıdır. Foucault'un "episteme" kavramı bu çabayı anlaşılır kılmaya yardımcı olacaktır.

Foucault'un "Episteme" Kavramı Işığında "Hapishane"den "Cezaevi"ne Türkiye'de Değişen Kapatılma Olgusu

"Hapishane" kelimesinin yerini "cezaevi" kelimesinin almasının bir anlamı var mıdır? Geçmişte, büyük oranda yurt dışındaki hadiseler için kullanılan "anarşist" nitelendirmesinin, birkaç on yıl sonunda "silahlı mücadele" veren "solcu gençler" için kullanılıp sonra da yerini "terörist" kelimesine bırakması ne anlam içermektedir? Hapishanede tutulanlar için, "mahkûm" ve hukuki terimler olan "tutuklu" ve "hükümlü" kelimelerinden sonra en fazla kullanılan kelimenin "terörist" olması nasıl okunmalıdır?

Bu soruların ve cevaplarının tek başlarına bir anlamı olamaz. Ancak bunlar, bir durumun göstergeleri; bir tablonun bütününe dair işaretleri içinde barındıran levhalar olabilirler. Bu işaret levhalarının ortaya çıkarılabilmesi için bir gazetenin 1950'den sonraki tüm nüshaları taranmış¹³⁰, bir nevi kazı çalışması yapılmıştır. "Kazı çalışması" nitelendirmesi, tesadüfen seçilmeyip, Foucault'un "arkeolojik yöntem"ine atıf yapılmaktadır. Foucault, "Kliniğin Doğuşu", "Deliliğin Tarihi", "Kelimeler ve Şeyler – İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi", "Hapishanenin Doğuşu", "Cinselliğin Tarihi" çalışmalarında da görülebileceği gibi, ele aldığı konuları, bugünleriyle sınırlı kalmayıp, dünden bugüne evrilmeleri içerisinde araştırmıştır. Ancak Foucault'un "arkeolojik yöntem"i ele aldığı konuların geçmişine de eğilmekle sınırlı değildir. Bu yöntemle, ele alınan konuya dair, belli bir dönemin "episteme"si, "epistemolojik alanı" incelenir. Foucault, ilk kez "Kelimeler ve Şeyler" eserinde kullandığı "epistemolojik alan" kavramını, "bir döneme has, o dönemin bilimlerinin, sanatlarının ve deneyimlerinin ortak oluşma koşullarını belirleyen düzenleme ilkesi" şeklinde açıklamaktadır (Foucault, 1994). "Episteme" kavramıyla Foucault, verili bir döneme ait farklı "söylem" biçimlerinin arasındaki ilişkiler bütününe kast etmektedir. Foucault'un, 1970'li yıllarda "episteme" yerine kullanmaya başladığı "dispozitif" kavramı, arkeolojik yöntemin

¹²⁹ Taleplerin tam metni için bakınız: Kukul, 1998: 419-420

¹³⁰ Milliyet gazetesinin 3 Mayıs 1950 ile 31 Aralık 2003 tarihleri arasındaki nüshalarını internet ortamında bulunmakta ve bu arşiv içerisinde, kelime ile arama yapılabilmektedir. Çalışmada bu arşivden yararlanılmıştır.

araştırma nesnelindeki çeşitliliğe de dikkat çekmektedir. “Episteme”, söylemsel bir düzenlenişe verilen adken, dispozitif, hem söylemsel hem de söylemsel olmayan elemanlardan oluşmaktadır. “Cinselliğin Tarihi” adlı kitabında, “dispozitif” kavramının elemanlarını şöyle sıralar Foucault: söylemler; kurumlar; mimari düzenlemeler; tüzükler, kanunlar, yönetsel tedbirler; bilimsel söylemler; felsefi ve ahlaki önermeler (Foucault, 2003). Dispozitif, bu birbirinden farklı öğeler arasında kurulan bağıdır ve ele alınan konuya dair “arkeolojik yöntem” tüm bu öğelere eğilmeyi gerektirmektedir.

Gerek kanuni düzenlemeler gerekse de mimaride gerçekleştirilen koşullardan hücrelere doğru gidişat, Türkiye’deki kapatılma mekanlarında yaşanan değişimin önemli göstergeleridir. Söylem düzeyinde de bu değişikliği takip edebilmek ve ortaya çıkan veriler ışığında analiz edebilmek mümkündür. Basın da bu söylemsel değişimin gözlemlenebileceği önemli kaynaklardan birisidir. Bu değişimi ortaya çıkarabilmek amacıyla, Milliyet gazetesinin, internet ortamında bulunan arşivinden yararlanılmıştır. 3 Mayıs 1950 tarihinden 31 Aralık 2003 tarihine kadar bulunan gazete nüshaları içerisinde, seçilen konuyla ilgili önemli görülen bazı kelimelerle arama yapılmış ve bu kelimelerin her yıl kaç kere kullanıldığı tespit edilmiştir. Ardından bu sayılardan yararlanılarak, onar yıllık bir tablo çıkarılmıştır. Böylece, bu kelimelerin kullanımındaki artış ve azalışı, yeni kelimelerin ortaya çıkışını onar yıllık dilimler içerisinde tespit etmek mümkün olabilmektedir. Bu değişiklikler, değişen dönemin, epistemenin göstergesi olarak okunabilir.

	50-60	60-70	70-80	80-90	90-00	2000-04
<i>hapishane</i>	2037	1256	1524	2222	2725	953
<i>cezaevi</i>	2107	2432	3610	7457	8146	3845
<i>mahpushane</i>	1	6	25	44	35	7
<i>tutukevi</i>	0	2	260	502	256	130
<i>tevkifhane</i>	77	15	5	14	21	8
<i>tutuklu</i>	238	969	3567	6295	4846	1951
<i>hükümlü</i>	151	527	1062	1951	1612	778
<i>mahpus</i>	10	42	71	81	89	26
<i>mahkum</i>	10092	6187	7083	8769	11034	4157
<i>anarşist</i>	67	185	1800	630	396	348
<i>Terörist</i>	17	8	519	6976	8925	2675
<i>kader kurbanı</i>	0	5	22	46	75	62
<i>kader mahkumu</i>	2	2	1	6	13	9
<i>hapishane, mahkum</i>	1266	454	400	514	775	309
<i>hapishane, anarşist</i>	6	4	64	36	19	18
<i>hapishane, terörist</i>	0	0	38	187	242	93
<i>hapishane,kaderkurbanı</i>	0	1	10	12	21	13
<i>hapishane, tutuklu</i>	4	66	264	447	325	164
<i>hapishane, hükümlü</i>	2	38	68	130	101	56
<i>cezaevi, mahkum</i>	672	1047	1150	1862	2316	1309
<i>cezaevi, anarşist</i>	1	7	110	50	41	16
<i>cezaevi, terörist</i>	0	0	47	582	924	501
<i>cezaevi, kader kurbanı</i>	0	2	14	30	76	37
<i>cezaevi, tutuklu</i>	24	279	1085	2237	2222	1112
<i>cezaevi, hükümlü</i>	46	233	530	1132	930	533
<i>işkence</i>	918	805	2154	4382	4814	1904
<i>hapishane, işkence</i>	58	42	131	277	300	107
<i>cezaevi, işkence</i>	9	37	212	711	898	620

Bu tablodan çıkarılacak sonuçları şöyle sıralamak mümkündür:

- Yaşantının içerisinde daha fazla yer tutmaya başlayan mekanlar

“Hapishane”, “cezaevi”, “mahpushane”, “tutukevi” ve “tevkifhane” kelimelerinin toplamlarına bakıldığında, bu kelimelerin kullanımında 3 katına varan bir artış gözlenmektedir. Bu durum, bu mekanların, yaşantımızda giderek daha fazla yer tuttuğunu, daha fazla gündeme getirildiğini göstermektedir.

- Hapishane”den “cezaevi”ne

“Hapishane” ve “cezaevi” kelimeleri başlangıçta hemen hemen aynı sayılarda kullanılırken, zamanla “hapishane” kelimesi daha az kullanılır olmuş, “cezaevi” kelimesi ise düzenli olarak artmaya devam etmiş, 1950’li yıllardan 2000’e gelindiğinde, bu artış 4 katına varmıştır. Bu değişiklik, kapatılmanın gerçekleştirildiği bu mekanlara olumsuz bir değer yargısı yüklemenin ifadesi olarak görülebilir.

- Sağlık köşesinin ruh hastası anarşistleri ve anarşizmin 70'lerde değişen kullanımı

1950 ve 1960'lı yıllarda anarşizm bir yandan “komünistlerin en bariz hususiyeti anarşist ve hiçbir şeyi beğenmez olmalarıdır”¹³¹ benzeri haberlerle, komünizmle beraber anılırken diğer yandan, ruhsal bir sağlık problemi olarak gazetenin sağlık köşesi yazılarının konusu olmaktadır. 12 Temmuz 1956 tarihli gazetenin, “Sağlık Ansiklopedisi” köşesinin başlığı “Anarşistlik”tir ve yazı, “ Akıl ve ruh hastası olmayan fakat hastalık sınırına yakın bazı insanlar vardır, bunlara psikopat denir.” diye başladıktan sonra ikinci paragrafta, “Anarşistler, psikopatların bir çeşididir.” sözleriyle devam etmektedir.

Anarşist kelimesi, 1950 ve 1960'lı yıllarda çok az kullanılmaktayken (bu 20 yıl içerisinde toplam olarak sadece 252 kere), 1970'li yıllara gelindiğinde bu sayı birden 1800'e çıkar. Anarşist kelimesinin, Türkiye'de yaygın kullanımı asıl olarak 1960'ların sonlarından itibaren başlamıştır. Bu da, ülkede, solun yükselen mücadelesiyle bir paralellik arz etmektedir. Anarşizm, 1960'ların sonlarından itibaren, silahlı mücadeleye yönelen solu nitelendirmek için kullanılmaya başlar. Bu durum, 1980'lerle beraber “anarşizm”in yerini, “terörizm” kelimesi alana kadar devam eder.

¹³¹ “Komünist Partilerdeki Çöküntünün Sebebi Nedir”, Milliyet, 23 Eylül 1953

“Anarşist” kelimesi, 1950 ve 1960’lı yıllarda, aynı haber içerisinde, hapisane ve cezaevi kelimeleriyle beraber kullanılmış olsa da, bu yıllarda bu kelime mahpusları nitelemekten uzaktır. Ancak 70’li yıllarda mahpuslar için kullanılmaya başlayacak, 80’larda da yerini “terörist”e bırakacaktır.

- 80’li yıllar; “terörist” kelimesinin kullanımındaki artış ve “terör”le anılmaya başlanan mahpuslar

“Terörist” kelimesi 1950-1960 yılları arasında sadece 17 defa kullanılır. Bu 17 haberden sadece üçü Türkiye’ye ilişkindir. Geriye kalanlar, komünizmle ilişkili olarak, yurtdışına dair haberlerdir. Asıl önemlisi, bu yıllarda mahpuslar için “terörist” nitelendirmesi bir kez dahi kullanılmaz. 1960-1970 yılları arasında ise bu kelime sadece 8 kere kullanılır. Hapishanelerden cezaevlerine geçiş sürecinin yaşandığı 1970-1980 yılları arasında ise önemli bir sıçrama gerçekleşir ve kelimenin kullanımı 519’a çıkar. Aynı sıçrama 1980-1990 yılları arasında da devam eder, sayı 6.976 olur. 1990-2000 yılları arasında da artış devam eder ve kullanım 8.925’e çıkar. Kelimenin kullanımındaki artışa bakılırsa terör olgusu yaşantıda giderek artan bir şekilde kendisini göstermekte ve bir kesim “terörist” olarak nitelendirilmektedir.

“Terörist” nitelendirmesinin “hapisane” ve “cezaevi” ile birlikte kullanılması ise 1970-1980 yıllarında başlar ve onar yıllık dilimler halinde sırayla 85, 769, 1.166 olarak devam eder. Bu artış hapishanelerin giderek artan bir şekilde “terör” ile beraber anıldığını göstermektedir.

13.10.1983, Milliyet, Sayfa 12

Teröristlerin ruhsal durumları tartışıldı

500 terörist arasında yapılan araştırma...

Anladığımız Orhan Duru semineri sırasında Prof. Johan Alexander'la birlikte...

Türk teröristlerinin zekâ derecesi düşük

DİŞ Polislik Enstitüsü ve İZMİ Niteleşik Yürütme Kurulunun "Teröristlerin ruhsal durumları" konulu seminerinde sunulan araştırmaya göre, 500 terörist arasında yapılan bilimsel araştırmaların sonucu tartışıldı.

Araştırmada Prof. Johan Alexander ve Prof. David Hubbard gibi Amerikalı, Pınar Feri gibi İsviçreli, Prof. Sunberg gibi İsveçli, Prof. Wilkinson gibi İngiliz, Prof. Lashin gibi Avustralyalı teröristlerin ruhsal ve zekâ dereceleri tartışıldı.

Terör seminerinde teröristlerin içine dönük kimliği olduğu belirtildi

ORHAN DURU

uzmanları ve psikologları bulunduğunu seminerde araştırmacılar tartışarak ortaya çıkardılar. "Türk teröristlerinin ruhsal profili" tartışıldı. Prof. Dr. Turan Kılıç başkanlığında bir uzmanlar grubunun ruhsal ve zekâ derecelerini araştırdığı teröristlerin ruhsal ve zekâ dereceleri tartışıldı.

Sadıklar teröristlerle araştırmacılar arasında bir benzerlik var.

Sadece ve sadece teröristlerin ruhsal durumları açısından bir fark yok. Benzerlik var.

Sadece teröristlerin ruhsal durumları açısından bir benzerlik var.

Sadece ve sadece teröristlerin ruhsal durumları açısından bir fark yok. Benzerlik var.

Sadece teröristlerin ruhsal durumları açısından bir benzerlik var.

Sadece ve sadece teröristlerin ruhsal durumları açısından bir fark yok. Benzerlik var.

Elde edilen veriler söylem düzeyinde yaşanan değişikliği ortaya koymaya yeterlidir. "Cezaevi değil terör kampı" benzeri manşetler atıldığı da hatırlanacak olursa genel tablo daha anlaşılır olacaktır:

Terör suçundan hüküm giymiş kişiler, gruplarına göre ayrılıyorlar ve neredeyse 'kısmi özerklik' tanınmış koşullarında istedikleri faaliyeti sürdürebiliyorlar, militanlarını eğitebiliyorlar, dışarıdaki eylemleri içerden planlayabiliyorlar.¹³²

Cezaevleri terör suçluları için de bir ceza ve pişmanlık yeri değil eğitim kampı işlevi görüyor. Çoğu bilenmiş olarak çıkıyor.¹³³

Terör kalesi haline getirdikleri Bayrampaşa Cezaevi'nde yıllardır diledikleri gibi at koşturan, her istediklerini yapıp, dışarıdaki militanlara eylem talimatları veren yasadışı DHKP-C ve TİKKO örgütlerinin yönetici kadrosu operasyondan sonra götürüldükleri Edirne F Tipi Cezaevi'nde 'Süt dökmüş kedi'ye döndüler.¹³⁴

Verilerden yola çıkarak, 1970'li yıllarda hapisaneler konusunda, söylem düzeyinde bir kırılma yaşandığı, mahpusların bu yıllarda "anarşist" ve "terörist" olarak nitelendirilmeye başladığı, 80'li yıllarda ise bu durumun artık oturmuş bir hal aldığı söylenebilir.

Foucault'nun "dispozitif" kavramının elamanları da akılda tutularak (söylemler; kurumlar; mimari düzenlemeler; tüzükler, kanunlar, yönetsel tedbirler; bilimsel söylemler; felsefi ve ahlaki önermeler) bu kırılmanın sadece söylem düzeyinde kalmadığı, 1970'lerden

¹³² Yılmaz, M. Y. *Radikal*, 27 Haziran 2000

¹³³ Mengi, G. *Sabah*, 28 Haziran 2000

¹³⁴ *Hürriyet*, 24 Aralık 2000

itibaren Türkiye’deki kapatılma mekanlarında bir genel bir değişimin yaşandığı, söylem düzeyindeki değişimin bu genel değişimin sadece bir parçası, bir göstergesi olduğu da iddia edilebilir.

Cezaevlerine Geçiş Sürecinin Mimari Göstergeleri

Cezaevlerine geçiş sürecinin başladığı 1970’lerden itibaren yeni “tip” hapishaneler inşa edilmeye başlar. Bu süreçte başlayan farklı tipte hapishaneler furyası günümüze kadar devam eder. Bu yeni tip hapishanelerin temel özelliği, koğuş sisteminden “oda sistemine” doğru bir geçiş göstermeleridir. Mahpusların yaşam alanları her yeni tipte giderek daha da daraltılır. Bu daraltmanın kanuni dayanağını ise Ceza İnfaz Kurumları İle Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük’te yapılan 2 Ağustos 1983 tarihli değişiklik oluşturur. Bu değişikliğe göre hapishanelerdeki mahpusların bir kısmı “anarşi ve terör suçlarından hükümlü olanlar” olarak nitelendirmekle kalmamış, bu mahpusların özel bir infaz rejimine tabi tutulması da kararlaştırılmıştır. Tüzük’te yapılan değişikliğe göre bu mahpuslar “tek ya da üç 3 kişilik odalar halinde yapılmış bireysel iyileştirme ve eğitim uygulanan özel kapalı cezaevlerine gönderilirler”. Tüzük’te öngörülen 1 ve 3 kişilik odalardan oluşan “özel kapalı cezaevleri” için 2000’li yılları, F Tipi Hapishaneleri beklemek gerekecektir. Osmanlı’da olduğu gibi kanuni düzenlemeler önden yapılmış uygulamayı olanaklı kılacak hapishanelerin inşası ise onlarca yıl geriden gelmiştir. Bu arada farklı tipte hapishanelerin yapımı gündeme gelir.

1970’li yıllara kadar inşa edilen hapishaneler 50-60 kişilik büyük koğuşlar şeklindedir ancak 1970’li yıllarla beraber tek kişilik oda sistemi ile koğuş sistemi tartışılmaya başlar ve koğuş sisteminden kısmen vazgeçilerek en fazla 10-20 kişinin bir arada olacağı “küçük koğuş” esasına geçilir (Çolak ve Altun, 2008: 13). Bu amaçla E Tipi ve 350 kişilik Özel Tip Hapishane projeleri geliştirilir. Bu hapishanelerde tek kişilik müşahede odalarına da yer verilir. Bu on yıl içinde bu hapishanelerin yanı sıra K1 ve K2 Tip Hapishanelerin yapımına da başlanır.

1980’li yıllarda ise “terör suçundan cezaevine konulan tutuklu ve hükümlü sayısındaki artış bunların muhafazasındaki güçlükleri de beraberinde getir[ir]; firar, öldürme ve isyan olayları art[ar], koğuş esasına dayanan cezaevlerinde terör hükümlü ve tutukluları ile tehlikeli suçluların muhafaza edilmeyeceği anlaşıl[ır], üç ve tek kişilik oda sistemli cezaevlerinin yapılması gündeme gel[ir]” (Çolak ve Altun, 2008: 13). Yukarıda sözü edilen yasal değişiklik de bu süreçte gerçekleştirilir.

1980 yılından sonra, 500 kişilik Özel Tip hapishanelerin inşasına başlanır ve hapishanelerin hücre esasına dayalı olarak yenilenmesi gündeme gelir. 12 Eylül’ün ardından açılışı yapılan ilk hapishanelerden biri Metris E Tipi Hapishanesi’dir. Metris, 12 Nisan 1981 tarihinde “hizmete girer”. E Tipi hapishaneler, geçmişin büyük koğuşlarının aksine 16-20 kişilik koğuşlardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra cezalandırma amaçlı hücreleri vardır. E Tipi hapishanelerin yapımını, Özel Tip olarak da bilinen H Tipi hapishaneler takip eder. İlk yapılan H Tipi hapishanelerden biri, 6 Temmuz 1983 tarihinde açılan Sağmalcılar Özel Tip

Hapishanesi'dir. Özel Tip hapishanelerde koğuşlar, 4-6 kişilik küçük "oda"lara bölünmüştür. Bunların haricinde tamamı hücrelerden oluşan iki bloğu vardır. Bu iki blokta 96 hücre bulunmaktadır.¹³⁵

Metris Hapishanesi açıldığında buraya ilk atanan müdür Albay Adnan Özbay, "Mamak'ı dize getirdim sıra sizde!" diyerek göreve başlar (Gündoğan, 2006: 17). Sağmalcılar Hapishanesi ise, örgütlerin ileri kadrolarının ve idam cezası verilenlerin konulacağı ve diğer mahpuslardan "izole" edileceği bir mekan olarak yaşama geçirilir. 12 Eylül sonrasının tüm dayatmaları ve açılan her yeni mekanla, mahpusların bir arada olmaktan gelen güçleri ortadan kaldırılmak istenir.

İlk hücre tipi hapishanenin açılışı da 1980'lerde gündeme gelir. 1987 yılında hücre tipi olarak yenilenen Eskişehir Hapishanesi'nin faaliyete geçirilir.

Mahpusların gündelik yaşamlarına müdahale, söylem düzeyinde yaşanan farklılaşma ve mimaride yaşanan değişikliklere bakıldığında Türkiye'nin kapatılma mekanlarında 1970'lerden itibaren yaşanan dönüşümün ayak izlerini açıkça görebilmek mümkün. Kapatılma mekanlarının bu yeni süreçte devlet tarafından "cezaevi" olarak adlandırılmasına ve "cezaevi" teriminin yüklendiği olumsuz değer yargılarına bakarak bu süreci "cezaevi süreci" olarak adlandırmak doğru olacaktır. Türkiye'de kapatılma mekanları mahbeslerden hapishanelere hapishanelerden cezaevlerine evrilmiş ve bu geçiş süreci 1990'lerde ve 2000'li yıllarda kesintisiz olarak devam etmiştir.

Hücelere Evrilen Hapishaneler Süreci

Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdür Yardımcısı olarak görev yapmış olan Mustafa Yılmaz Sağlam, "Ceza İnfaz Kurumları Mimarisi ve Türk İnfaz Sisteminde Mimari Özellikler" başlıklı yazısında 350 kişilik Özel Tip Hapishanelerin mimari tasarımlarının farklı bir misyona göre geliştirildiğini, koğuş sisteminden oda sistemine geçiş konusunda bir arayışı işaret ettiğini belirtmektedir (2003a). Sağlam'a göre bu hapishaneler ilk açıldığında "mahpusların geceleyin 4-6-8 kişilik ünitelerde barındırılması, gündüzleri ise bir blokta bulunan tüm mahpusların ortak yaşam alanlarında bir araya gelmesi düşünülmüş (...) Ancak, geceleri oda kapılarının kapatılamaması karşısında, koğuş sistemine geri dönülmüştür" (2003a). Bu açıklamada da görülebileceği gibi koğuştan hücreye doğru evrilen süreç 1980'lerde iyice belirgin hale gelmiştir. 1983 yılında yapılan yasal değişiklik de bunun bir başka göstergesidir. Ceza İnfaz Kurumları İle Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük'te 1983 yılında yapılan değişikliklerle "anarşi ve terör suçlarından hükümlü olanlar"ın 1 ve 3 kişilik "odalar"dan oluşan hapishanelerde tutulması karar altına alınır. Bu kararı yaşama geçirebilmek amacıyla 1987 Mart'ında ilk adım atılır ve Eskişehir'in 20 km. uzağında Akpınar denen mevkide ilk hücre tipi hapishane açılır. Adana, Buca, Ankara, Niğde, Kayseri ve Diyarbakır hapishanelerinden sevkler ve sürgünlerle "hizmete giren" bu hapishane

¹³⁵ Bu hapishanenin mimarisi ve buraya ilk getirilen mahpusların yaşadıkları için bakınız: Direniş Ölüm ve Yaşam, 1987: 81-84; Erkiner, E. Hapishane Günlüğü 27; Tek Tip Elbise, http://enginerkiner.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1039:hapishane-guenlueue-27-tek-tip-elbise&catid=36:konuk-yazlar (28 Ekim 2011)

siyasi mahpusların direnişleriyle karşılaşılır. Ağustos 1989'da açlık grevinin 35. günündeki mahpusların zorla sevki sırasında Aydın'a sevkedilen 2 mahpusun (Mehmet Yalçinkaya, Hüseyin Hüsnü Eroğlu) yaşamını yitirmesi üzerine siyasi mahpuslara kapatılır (*Ülkemiz Hapishaneleri*, 2001: 26; Çetinkaya, 1989; Argun, 1990).

Hücreler konusundaki ikinci adım 1991 yılında atılır. TBMM'de Mart 1991 tarihinde kabul edilen Terörle Mücadele Kanunu'nda "terör" nedeniyle tutuklananların cezalarını 1 ve 3 kişilik hücrelerde çekmesi kararı yinelenir. Bu kararla beraber Eskişehir Hapishanesi yeniden gündeme getirilir ve Kasım 1991 tarihinde açılışı yapılır.¹³⁶ Bunun üzerine birçok hapishanedeki siyasi mahpuslar, "tabutluk" adını verdikleri bu hapishanenin kapatılması için, 28 gün sürecek bir direniş başlatırlar ve Eskişehir Hapishanesi kapatılır.

Eskişehir Hapishanesi'nin kapatılmasının ardından 1995 yılına kadar önemli bir girişim yaşanmaz ve siyasi mahpuslar hapishanelerin içerisinde, "özgür" olabildikleri koşullarda yaşamayı sürdürürler. Ancak 1995 yılından itibaren devletin hapishanelere yönelik tutumu tekrar sertleşmeye başlar. Bu sertlik kendisini hapishanelere, çeşitli nedenlerle düzenlenen operasyonlar ve ölümler olarak gösterir:

- 21 Eylül 1995, Buca Hapishanesi, 3 mahpus öldü¹³⁷
- 4 Ocak 1996, Ümraniye Hapishanesi, 4 mahpus öldü¹³⁸
- 24 Eylül 1996, Diyarbakır Hapishanesi, 10 mahpus öldü
- 26 Eylül 1999, Ulucanlar Hapishanesi, 10 mahpus öldü¹³⁹
- 7 Ocak 2000, Bandırma Hapishanesi, 1 mahpus ölü (İBDA-C)
- 25 Ocak 2000, Metris Hapishanesi (Noel Baba Operasyonu), 1 mahpus ölü (İBDA-C)

Bu operasyonların yanı sıra 5 Temmuz 2000 tarihinde Burdur Hapishanesi'ne yönelik operasyon gibi, ölümlerin yaşanmadığı ancak hapishane duvarlarını yıkan iş makinelerinin, mahpusların kollarını kopardığı, sonra da o kopan kolun köpeklerin ağzında dolaştığı operasyonlar da yaşanır.¹⁴⁰

Operasyonlar döneminde hücre hapishaneler konusunda üçüncü adım da atılır. 1996 yılında Eskişehir Hapishanesi yeniden açılır ve siyasi mahpuslar geniş bir katılımımla Ölüm Orucuna başlar: 1996 yılının Mart ayında ANAYOL hükümeti kurulur. Hükümetin Adalet Bakanı Mehmet Ağar'dır. İlk açıklamalarında "cezaevleri sorununu çözeceğim",

¹³⁶ Eskişehir Hapishanesinin açılışının mahpusların gözünden anlatımı için özgürlük.info sitesinden ulaşılabilecek "İngiltere 1981 Long Kesh Hapishanesi, Türkiye 1991 Eskişehir Hücre Tipi Hapishanesi 'Hücrede Bir Gün'" başlıklı habere bakılabilir: http://www.ozgurluk.info/kitaplik/webarsiv/vatan/vatan_arsiv/index61.html

¹³⁷ 21 Eylül 1995 günü Buca Hapishanesi'nde yaşananlara dair mahpusların anlatımları için bakınız: *Cezaevleri Direnişleri 1 – Buca (?)*, İstanbul, Haziran Yayıncılık

¹³⁸ 4 Ocak 1996 günü Ümraniye Hapishanesi'nde yaşananlara dair mahpusların anlatımları için bakınız: *Cezaevleri Direnişleri 2 – Ümraniye (?)*, İstanbul, Haziran Yayıncılık

¹³⁹ 26 Eylül 1999 günü Ulucanlar Hapishanesi'nde yaşananlara dair mahpusların anlatımları için bakınız: *Yalanları Parçalayan Ulucanlar Katliamı (?)*, İstanbul, ASPAŞ

¹⁴⁰ "Kesik kol" konusundaki bilgiler için 14 Temmuz 2000 tarihli Milliyet gazetesinin "Oğlunun kolu morgda!" (<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnalID=1152>) ve 8 Nisan 2004 tarihli Radikal'in "Yargıtay'dan Saçılık dersleri" başlıklı haberlerine bakılabilir (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=112518>)

“cezaevlerini terör eğitim kampları olmaktan çıkaracağım” sözleriyle hapishanelerle ilgili olası gelişmelerin ipucunu verir. 6 Mayıs tarihinde hücre tipi esasına göre inşa edilmiş olan Eskişehir Hapishanesi’ni yeniden açan bir genelge yayınlanır bunun bir gün sonrası 80 tutsak Eskişehir Hapishanesi’ne götürülür. 6 Mayıs genelgesini 8 ve 10 Mayıs tarihlerinde iki yeni genelge izler. Bu genelgelere göre Devlet Güvenlik Mahkemelerinde tutuklananlar İstanbul’da Bayrampaşa Hapishanesi’ne, İzmir’de ise Buca Hapishanesi’ne konulmayacak, 50 ve 150’li gruplar halinde çevre hapishanelere dağıtılacaktır. Tutsaklar bu genelgeleri, “devrimci tutsakları bölüp parçalamak ve böylece teslimiyeti, ardından da itirafçılığı dayatmak” olarak yorumlar (Direniş Ölüm ve Yaşam 2, 1997: 53) ve 20 Mayıs 1996 tarihinde, 1500’ü aşkın tutsak süresiz açlık grevine başlar. DHKP-C, MLKP, TKP(ML), TKEP/L, TKP/ML, TDP, Direniş Hareketi davasından tutsakların başlattığı PKK davası tutsakları da dahil olmak üzere diğer tutsakların da kısa süreli açlık grevleriyle destek verdiği açlık grevi 3 Temmuz günü, 45. günündeyken ölüm orucuna çevrilir.¹⁴¹ Ölüm Orucunun talepleri şunlardır (Direniş Ölüm ve Yaşam, 1997: 184-185):

- 1- Tabutluk genelgeleri iptal edilsin, itirafçılaştırma dayatmalarına ve sürgünlere son verilsin. Başta Eskişehir olmak üzere bütün tabutluklar kapatılsın.
- 2- Tutsak yakınlarına yönelik saldırılara son verilsin.
- 3- Savunma hakkımız ve tutsakların tedavileri önündeki engeller kaldırılsın.
- 4- Kayıplara, katliamlara, infazlara, işkencelere son verilsin.
- 5- Başta Kürt halkı olmak üzere tüm emekçilere yönelik devlet terörüne son verilsin.
- 6- Erzurum ve Diyarbakır zindanlarındaki vahşet son bulsun.

Bu arada REFAHYOL koalisyon hükümeti kurulmuş ve Adalet Bakanlığı’na Şevket Kazan getirilmiştir. Kazan da, aynı politikaları kararlılıkla sürdürmeye devam eder. Temmuz ayında TBMM Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada “Bayrampaşa, Ümraniye ve Buca Cezaevleri, ceza çekme yeri değil, terör eğitimi yaptırılan merkezler haline gelmiştir”, “Bayrampaşa Cezaevi’nde içeriye hakim değiliz” açıklamalarını yapar.¹⁴²

Ölüm Orucu 69 gün sürer ve 12 tutsak yaşamını yitirir. Varılan anlaşma sonucunda, Eskişehir Hapishanesi siyasi tutuklulara kapatılır. Ancak Eskişehir Hapishanesi’nin kapatılmış hali 3 yıl kadar sürer ve Mart 1999’da iki siyasi mahpusun buraya götürülmesiyle tekrar açılır. Bu gelişme üzerine siyasi mahpuslar birçok hapishanede barikat kurarak direnişe geçerler ve Eskişehir dördüncü defa siyasi mahpuslara kapatılır.

Tüm bu sürecin tepe noktasını ise 2000 yılında F Tipi hapishanelerin açılışı oluşturur. F Tipi hapishaneler Ölüm Orucu direnişi, “Hayata Dönüş” adı verilen operasyon ve tecrit iddialarıyla tartışmalara konu olur:

¹⁴¹ TİKB davası tutsakları eylemlerini süresiz açlık grevi olarak sürdürmüş, PKK davası tutsakları ise, ayrı bir talep listesini kamuoyuna açıklayarak destek amacıyla açlık grevi yapmış ve bir süre sonra açlık grevine son vermiştir.

¹⁴² *Milliyet*, 24 Temmuz 1996

F Tipi Hapishaneler ve 2000 Ölüm Orucu

1980 öncesi yaşanan yoğun terör ortamı, 1991 yılında yürürlüğe konulan 3701 sayılı Terörle Mücadele Kanunu ile getirilen ağır cezalandırma yöntemine karşın 1993 yılından itibaren yeniden canlanmış ve ceza infaz kurumları da terör ortamında olumsuz bir unsur haline gelmiştir. Aynı şekilde, yine 1990'lı yıllardan sonra yapı değiştiren organize suç örgütleri (mafyavari oluşumlar) ceza infaz kurumlarında koğuş sisteminin zafiyetlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanır olmuşlardır.

Bu iki gelişme, zaten zor işleyen ceza infaz kurumları sistemini tümüyle tıkamış, işlemez hale getirmiştir. Aslında, genel olarak, infaz mevzuatının bu tür riskli mahpusları da kapsayacak şekilde sınıflandırma ve müşahede işlemlerinin yapılmasına uygun olmasına karşın, mimarî tasarımların amaca uygun olmaması, ülkemizde “cezaevleri sorunu” olarak bilinen konunun sürekli olarak kamuoyunun gündemine taşınmasına vesile olmuştur.

1993 yılından itibaren, yeni yapılacak ceza infaz kurumlarında esas alınacak mimarî tasarımlar için arayışların yoğunlaştığı bir süreç başlamıştır. Dördüncü jenerasyon ceza infaz kurumları olarak adlandırılan yeni ceza infaz kurumları bu dönemde tasarlanmış ve yapımlarına başlanmıştır. Dördüncü jenerasyon ceza infaz kurumlarının ilk örnekleri Diyarbakır ve Denizli 400 kişilik Özel Tip Kapalı ceza infaz kurumlarıdır. 1995 yılında yapımlarına başlanmış, daha sonra yapılan bazı değişikliklerle birlikte tümüyle oda sistemine çevrilmişlerdir. Yapımları tamamlanmak üzeredir. İkinci grubu ise F tipi kapalı ceza infaz kurumları oluşturmaktadır. 1997–1998 yıllarında tasarımları yapılmış, 1999–2000 yıllarında da yapımlarına başlanılmıştır (...) Bu kategoride üçüncü grubu L tipi kapalı ceza infaz kurumları oluşturmaktadır. 2001–2002 yıllarında tasarımları yapılmış[tır] Her üç grubun ortak özelliği, “koğuş sistemi”nin terk edilerek, “oda sistemi” ne geçilmesidir (Sağlam, 2003a).

Sağlam'ın açıklaması, devletin bakış açısıyla, hücre tipi hapishaneleri ortaya çıkaran nedenleri ortaya koymaktadır.¹⁴³ Sağlam'ın da belirttiği gibi 1970'lerde tartışılmaya başlanan, 1980'lerde yasası dahi çıkarılan 1 ve 3 kişilik hücrelerden oluşan hapishanelerin inşaatına 1999 yılında başlanılır.

Hücre esasına dayalı F Tipi hapishanelerin gündeme getirilmesi ve inşasına başlanmasının ardından, F Tipi Hapishaneleri “tecrit” ve “izolasyon” aracılığıyla “kişiliksizleştirme”nin ve “kimliksizleştirme”nin uygulanacağı hücre tipi mekanlar olarak değerlendirilen siyasi mahpuslar tarafından 20 Ekim 2000 tarihinde süresiz açlık grevi

¹⁴³ Bu konu hakkında daha ayrıntılı bir açıklama için bakınız: Taşkın, A. (2004) *Türkiye'nin Cezaevi Gerçeği*, Ankara (“F Tipi Kapalı Cezaevlerinin Yapılış Nedeni” başlıklı bölüm, 35-38)

başlatılır.¹⁴⁴ Bu açlık grevi 19 Kasım tarihinden itibaren, çeşitli hapisanelerde kademeli olarak ölüm orucuna çevrilir. Ölüm Orucu'nun talepleri şunlardır:¹⁴⁵

1) F Tipi Hücre hapisaneleri kapatılmalıdır.

2) 3713 sayılı Anti-Terör yasası bütün sonuçlarıyla birlikte kaldırılmalıdır.

3) Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığının ortak imzaladığı üçlü protokol iptal edilmelidir.

4) Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmalı, verdiği cezalar bütün sonuçlarıyla kaldırılmalıdır.

5) Hapishaneler, belli periyotlarla avukatlar, hekimler, tutuklu aileleri, ilgili DKÖ'ler ile Tüm Yargı-Sen'in atayacağı temsilcilerden oluşan bir heyet tarafından denetlenmelidir.

6) BUCA, ÜMRANIYE, DİYARBAKIR, ULUCANLAR, BURDUR'da onlarca arkadaşımızın katledilmesinden ve yaralanmasından sorumlu olanlar kamuoyuna açık bir şekilde hızla yargılanıp cezalandırılmalıdır.

7) Çeşitli hastalıkları sabit olan, 1996 Ölüm orucu sonrası rahatsızlıkları süren, çeşitli operasyonlarda yaralanan ve tedavileri yapılmayan arkadaşlarımız derhal salıverilmelidir.

8) Değişik tarihlerde ve yerlerde gözaltındayken bizlere işkence yapanlar açığa çıkartılmalı, kamuoyuna açık bir şekilde hızla yargılanıp cezalandırılmalıdır.

9)Halkların demokrasi ve özgürlük mücadelesi önündeki tüm anti-demokratik yasalar iptal edilmeli, Kürt Ulusu ve diğer ulusal azınlıklar üzerindeki baskılara son verilmelidir.

Dönemin Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk, "F tipi cezaevlerine karşı çıkanlar, temelde, bu cezaevlerindeki egemenliklerini kaybedeceklerini gören terör örgütleridir" açıklamasını yapar.¹⁴⁶ Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdür Yardımcısı Sağlam ise "Bugün cezaevlerimizde 50 ila 300 kişilik koşuşlar bulunmaktadır. Cezaevlerindeki günlük sayım, arama, avukat ziyaretine tutuklunun normal koşullarda sevk edilmesi gibi işlemler, koşuştaki tutuklu ve hükümlülerin inisiyatifinde bulunuyor. Arama yapmaya gittiğinizde, (Bugün arama yapılmasına müsait değiliz, yarın gelin) denilmektedir. Sayım yapılmak istenildiğinde de buna benzer cevaplar alınmaktadır. Sonra müdahale edilmek zorunda kalınıyor. Bu müdahalelerin, yaralanmalar ve ölümlerle sonuçlanmasını istemiyoruz."¹⁴⁷ sözleriyle iktidarın hapishanelere bakışını yansıtır. Gazetelerde de hapishanelerin "terör örgütlerinin yönetiminde" olduğuna dair sayısız haber yayınlanır bu

¹⁴⁴ Ölüm Orucunu başlatan siyasi mahpusların F Tipi Hapishaneler hakkındaki görüşleri ve direnişlerinin gerekçeleri için bakınız: *Siyasi Tutsaklar Ne İstiyor* (2000), İstanbul, Boran Yayınevi

¹⁴⁵ *Yaşadığımız Vatan*, 23 Ekim 2000, sayı 1

¹⁴⁶ *Hürriyet*, 29 Kasım 2000

¹⁴⁷ *Hürriyet*, 10 Aralık 2000

dönemde.¹⁴⁸ Hikmet Sami Türk, 16 Aralık 2000 tarihinde gazetelere yansıyan açıklamasında “Koğuş sisteminin kaldırılması Türkiye’de cezaevi sorununun çözümünün önkoşuludur. Hükümet hiçbir zaman koğuş sistemi anlamına gelebilecek bir öneriyi kabul edemez. Koğuş sistemini sürdürmek, Türkiye’de cezaevi sorununun devamı demektir”¹⁴⁹ sözlerini sarfeder ve iktidarın hücre tipi hapisanelere yüklediği misyonu gösterir. Bu sözlerden üç gün sonra, 19 Aralık 2000 tarihinde, ölüm orucunun sürdürüldüğü 20 hapisaneye birden operasyon düzenlenir. Adalet Bakanı Türk’ün “devletin şefkat ve insan kurtarma operasyonu” olarak nitelendirdiği ve “Hayata Dönüş Operasyonu” adı verilen operasyon sonucunda 2’si asker 30’u mahpus olmak üzere 32 kişi yaşamını yitirir.¹⁵⁰ Türk operasyonu “Devletin insanların ölümüne sevk edilmesine seyirci kalması düşünülemez. Müdahalenin amacı insanların hayatını kurtarmak. Aynı zamanda 1991’den beri çeşitli cezaevlerinde sarsılan devlet otoritesi de tam olarak kurulacaktır” sözleriyle savunur.¹⁵¹ Operasyona rağmen, ölüm orucu, mahpuslar tarafından, zorla sevk edildikleri F Tipi Hapishanelerde de sürdürülür. 122 tutsak ve tutsak yakınının yaşamını yitirdiği bu direniş¹⁵² “Adalet Bakanlığı ile demokratik kitle örgütleri ve ölüm orucu direnişçileri arasında yapılan doğrudan ve dolaylı görüşmeler sonucunda”¹⁵³ Adalet Bakanlığı’nın 22 Ocak 2007 tarihli genelgeyi yayınlamasıyla sona erdirilir. Bu genelge, mahpusların “tretmana” bağlı olmaksızın, onar kişilik gruplar halinde, haftada 10 saat bir araya gelmesini öngörmektedir.

2000 yılında açılışı yapılan F Tipi Hapishaneleri yine “oda sistemi”ne dayanan D, L ve T tipi hapishaneler takip eder. Son yıllarda, bu yeni tip hapishanelerin yanı sıra, eski tip hapishaneler de “oda sistemine” döndürülmeye başlanır. F Tipi hapishanelere sadece “organize suçlardan” ceza verilmiş olan mahpuslar tutulurken sonrasında açılan L ve T Tipi Hapishanelere adli mahpuslar konulur ve böylece koğuşlardan “oda”lara doğru evrilen süreç adli mahpusları ve tüm hapishaneleri de kapsayacak şekilde genişletilmeye başlanır.

F Tipi Hapishanelerin açılışının ardından “oda” esasına dayalı bu hapishanelerde infazın kanuni çerçevesi için ihtiyaç duyulan düzenlemeler de gerçekleştirilir ve birçok yeni kanun çıkarılır:

16 Mayıs 2001 tarih ve 4675 sayılı İnfaz Hakimliği Kanunu

¹⁴⁸ Oktay Ekşi’nin 10 Aralık 2000 tarihli *Hürriyet* gazetesinde çıkan yazısı bu haberlere bir örnektir: “ADAMLARIN derdi belli ki ne ‘F’ tipi denen cezaevlerinin ‘oda’sı, ne de -zaten olmadığı bildirilen- ‘hücre’si... Tek meseleleri var: ‘F’ tipi cezaevlerine nakledilince oraya hükmedemeyeceklerini biliyorlar.”

¹⁴⁹ *Hürriyet*, 16 Aralık 2000

¹⁵⁰ “Hayata Dönüş Operasyonu”nun mahpusların gözünden anlatımı için bakınız: *Hapishanelerde Katliam – 19-22 Aralık 2000 Belgeler Tanıklar 1 (?)*, İstanbul, Anadolu Yayıncılık. Dönemin devlet yetkilileri tarafından “Hayata Dönüş” adı verilen bu operasyonun bir katliam olduğu çokça tartışılmış, sonrasında Adli Tıp raporları da bu savı desteklemiştir. Bu konuyla ilgili olarak, *Radikal* gazetesinin 7 Temmuz 2001 tarihli ve “Gerçeğe Dönüş” başlıklı haberiyle, 27 Ağustos 2001 tarihli “Otopsideki Gerçek” başlıklı haberlerine bakılabilir.

¹⁵¹ *Hürriyet*, 19 Aralık 2000

¹⁵² DHKP-C, TKP (ML) ve TKİP tarafından başlatılan Ölüm Orucu, F Tipi hapishanelere sevklerin ardından diğer sol örgütlerin birçoğunun katılımıyla da devam etmiş, daha sonra diğer tüm örgütlerin bırakmasının ardından sadece DHKP-C tarafından sona erdiği 22 Ocak 2007 tarihine kadar sürdürülmüştür.

¹⁵³ “Ölüm Orucu Sona Erdirildi”, *Yürüyüş*, sayı 89, 28 Ocak 2008, 6-8

14 Haziran 2001 tarih ve 4681 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu (Bu kanun 20 Kasım 2007 tarih ve 5712 sayılı Kanun ile değişikliğe uğramıştır).

29 Temmuz 2002 tarih ve 4769 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Personeli Eğitim Merkezleri Kanunu

26 Eylül 2004 tarih ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu

13 Aralık 2004 tarih ve 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (CİK). CİK, 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe girer. Bu Kanun'un yürürlüğe girmesinin ardından Adalet Bakanlığı 1 Ocak 2006 tarih ve 1 No'lu Genelgesi ile 31 Aralık 2005 tarihinden önce yayınlanan tüm genelgelerin yürürlükten kaldırıldığını açıklar (Demirbaş, 2010: 44-45).

“Oda sistemi”ne dayalı hapisanelerin yaygınlaşması ve yeni kanunların özellikle de CİK'in yürürlüğe girmesiyle beraber hapisanelerden cezaevlerine geçiş süreci son bulur ve cezaevleri sürecine girilmiş olur. Bu yeni sürecin merkezinde “infazda temel amaç” olgusu ve “iyileştirme” iddiası yatmakta ve bu merkez, üzerine tartışılmasını gerektirmektedir.

III. Bölüm

İNFAZDA TEMEL AMAÇ

Fransız yargıçlarının günümüzde büyük bir saygıyla dile getirdikleri bu cümle [Özgürlükten yoksun bırakma cezasının temel hedefi mahkumun doğru yola getirilmesi ve topluma yeniden kazandırılmasıdır] yüz elli yıl önce aynı terimlerle formüle edilmişti. Hapishaneler kurulduğunda reform araçları olsun isteniyordu. Bu, başarısızlığa uğradı. Kapatmanın, ortamdaki koparmanın, yalnızlığın, düşünmenin, zorunlu çalışmanın, sürekli gözetimin, ahlaki ve dinsel teşviklerin mahkumları ıslah olmaya sevk edeceği hayal edildi. Yüz elli yıllık başarısızlıktan sonra hala cezaevi sistemine güven duyulmasını talep edemezsiniz. Bu cümle öyle tekrarlandı ki hiçbir inanılabilirliği kalmadı (Foucault, 2005b: 124-125).

Foucault, hapishanelerde ıslah hedefinin başarısızlığa uğradığını söylemektedir. Bu tespit, 1950'lerden itibaren yapılmış olan birçok araştırmayla da doğrulanmıştır. Lemert'in de teorisyenlerinden biri olduğu *damgalama* (etiketleme) kuramına göre bir davranışın kriminal olarak damgalanması ve ona karşı cezai yaptırımlar öngörülmesi, kişileri o davranışı yapmaktan alıkoymadığı gibi, daha pekiştirici bir etkide bulunabilmektedir. Lemert'e göre bireyin yargılanması süreci ile dışlanması süreci beraber işlemektedir (Lemert, 1951 aktaran Kızmaz 2006: 243). Sampson ve Laub (1993) da tutuklamaların kişilerin iş ve özellikle işin istikrarı açısından yaşamlarında yol açtığı negatif sonuçlara dikkat çekmektedir (Kızmaz, 2006: 258). Dünkel ve Snacken'in araştırmalarına (2001) göre, hapishaneler, mahpusların ve onların ailelerinin kişisel ve toplumsal konularına zarar vermekte ve bu yolla mahpusların "topluma dönmelerini" zorlaştırmaktadır (Doğan, 2010: 154). *Mahpuslaşma* (prisonization)¹⁵⁴ kavramını ileri süren Clemmer de, hapishanelerde tutulan kişilerin bir süre sonra hapishanelerde var olan kültürel yapıya (hapishane alt kültürü de denilmektedir buna) adapte olduğunu yani mahpuslaştığını, bu durumun da onun hapishane sonrası toplumsal yapıya adapte olma olasılığını azalttığını belirtmektedir (aktaran Kızmaz, 2006: 273). New Mexico ve Yeni Zelanda hapishanelerinde hapishane alt kültürü üzerine araştırma yapan Winfree, Newbold ve Tubb da (2002) Clemmer'in tespitlerini doğrulayan sonuçlara ulaşmıştır. Einat (2000) da İsrail hapishanelerinde yürüttükleri araştırma sonucunda mahpusların kendilerine ilişkin bir değerler ve normlar sistemine sahip olduklarını ve hapishane yönetimi tarafından kendilerine empoze edilmeye çalışılan değer ve normlara karşı bir bağlılık hissetmediklerini iddia etmektedir (aktaran Kızmaz, 2006: 275). Yine Stevens (1998) mahpusların hapishane alt kültürüne adapte olduğunu ve çıktıktan sonra tekrar suç işlediğini belirtmektedir. Sutherland'ın *ayırıcı birleşimler* olarak formüle ettiği kuramı da (1939, 1947) alt kültür teorisiyle uygunluk teşkil etmektedir. Sutherland'a göre hapishaneler suçluları bir araya topladığı için kriminal içerikli sosyal etkileşime izin vermekte ve bu yüzden de suçluluğun sonlanmasından çok suçlu kalıplarını pekiştiren bir işlev görmektedir (aktaran Kızmaz, 2006: 282). Sutherland'ın işaret ettiği yerden yola çıkarak hapishaneleri "suç okulu" veya "suç üniversiteleri" olarak nitelendirenler (Adler, Mueller vd., 1995; Ghiglieri, 2002) ve

¹⁵⁴ Kızmaz, kitabında bu terimi Türkçeye "mahkumlaşma", Demirbaş ise "cezaevileşme" olarak çevirmiştir.

mahpusların birbirlerinden suç tekniklerini öğrenip suç işleme konusunda cesaret ve yetenek kazındıklarını savunanlar da (Walker, 1987) vardır.

Smith ve Gartin'in araştırmalarıyla (1989) ile Wright, Entner, Caspi, Moffitt ve Paternoster'in birlikte yürüttüğü araştırmalar da (2004) cezalandırma ile caydırıcılık arasında bir ilişki olmadığını, hatta cezalandırmanın gelecekteki suçluluğu arttırdığını tespit etmişlerdir (aktaran Kızmaz, 2006: 256).

Hapis cezası henüz çok yeni ve sınırlı da olsa Türkiye'de de tartışılmaya ve henüz bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda da olsa araştırmalar yapılmaya başlamıştır.¹⁵⁵ Kızmaz, 1 Ocak 2003-1 Temmuz 2003 tarihleri arasında Elazığ E Tipi Hapishanesi'ndeki 40 "mükerrer suçlu" (birden fazla kez hapishaneye girmiş) ile bir araştırma yapmıştır. Kızmaz'ın, araştırmanın sonucunda ulaştığı sonuçlardan hapishaneleri ilgilendirenleri şöyledir:¹⁵⁶

- Erken yaşlarda tutuklanmak "suçluluğu pekiştirici" bir etki yapmaktadır. Kızmaz'ın gördüğü mahpusların yüzde 50'si 15 ve daha aşağı yaşlardayken, yüzde 25'i ise 16-18 yaşlarındayken ilk defa hapishaneye girmişlerdir (2006: 330).

- "Suçluların tutuklanma ve cezaevine girme sıklıkları arttıkça, suçluluk düzeyleri pekişmekte ve geleneksel kurum ve değerlere olan bağıllık düzeyleri zayıflamaktadır." Kızmaz'ın gördüğü mahpusların yaklaşık yüzde 90'ı hapishaneye 3 veya daha fazla kez, yüzde 62.5'u dört veya daha fazla kez girmiştir (2006: 334-344). Bu durumda hapishanenin "mükerrer suçlular" üzerinde caydırıcı etkisinin "oldukça sınırlı" olduğu görülmektedir.

Bu tespitlerin de ışığında Kızmaz, "toplumsal ve ekonomik faktörlere" dikkat çekmektedir:

(...) görüşme esnasında konuya ilişkin olarak dile getirilen görüşler baz alındığında, cezanın ağırlaştırılmasının tek başına suçu engelleymeyeceği özellikle ceza ve cezaevi koşullarından bağımsız olarak toplumsal ve ekonomik faktörlerin de yeniden suç işlemede önemli etkenler olduğu hususuna dikkat çekildiği görülmektedir. Genel olarak, cezai yaptırımların, suçlulukta caydırıcı olmakla birlikte bu caydırıcılığın mutlak bir caydırıcılık olmadığını söylemek mümkündür (2006: 343-344).

Anket metodu kullanarak, Mayıs 1997 ile Aralık 1998 tarihleri arasında 444'ü kadın 1.900'ü erkek olmak üzere toplam 2.344 mahpusla "Türkiye'de Cezaevlerindeki Rehabilitasyon Faaliyetleriyle İlgili Sosyolojik Bir Analiz" başlıklı bir çalışma yürüten İçli ve

¹⁵⁵ Hapishane üzerine tartışmalar için bakınız: Ergüden, I. (2007), Hapishane Çağı-Kapatılan İnsan, İstanbul, Versus Kitap; Bahar, H. İ. (2010) Hapishaneler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları, Hapishane Kitabı, (editörler) E. G. Naskali ve H. O. Altun, İstanbul, Kitabevi, 41-58; Doğan, 2010 ("Çağdaş Dönemde Hapis Cezası Türleri ve İnfazı" başlıklı bölüm, 149-165); Demirbaş, 2008 ("Hapis Cezasının Değerlendirilmesi" başlıklı bölüm, 78-84)

¹⁵⁶ Kitabının metodoloji bölümünde "araştırmacının sosyolojik bir formasyona sahip olması nedeniyle, araştırmada sosyolojik yaklaşımın önemli ölçüde baskın çıkacağını şimdiden söylemek mümkündür" (54) diyen Kızmaz, mahpusların hapisten çıktıktan sonra "yeniden suç işlemeleri[nin]" "akıllanmadıkları" şeklinde yorumlanabileceğini söyleyebilmekte (270) ve çalışmasında "suçluların" mükerrer olmasının nedenleri arasında aile ve "çocukluk döneminden başlayıp ergenlik ve gençlik dönemlerinde devam eden anti-sosyal yapının tedavi edilmemesi", "suçlunun psikopat, anti-sosyal kişilik bozukluğu gibi bazı kişilik özelliklerine sahip olması" gibi nedenleri de sıralayabilmektedir (347).

Öğün (1999) ise “‘Kötü adamı’ hapiste tutmak bir çözüm olarak görülmeyle birlikte, cezalandırmanın engelleyici etkisi tartışılmıştır.” (11) sözlerinden de anlaşılacağı gibi hapishanelerin tartışmalı durumuna dikkat çektikten ve çalışmalarının ilk bölümlerinde bu tartışmalara yer verdikten sonra bu sonuç bölümünde engelleyici etkinin artırılmasının hapishanelerdeki rehabilitasyon faaliyetleriyle özellikle de mahpuslara meslek edindirmek yoluyla sağlanabileceğini belirtmektedirler. İçli ve Öğün’ün bu tespiti, “suçu” ve dolayısıyla rehabilitasyonu hapishane ile sınırlamayan varsayımlarına dayanmaktadır:

(...) çünkü suç her şeyden önce bir sosyal bir olgudur. Suça iten nedenler tarihin ilk dönemlerinden itibaren araştırılmış ve suçun biyolojik, fizyolojik, ekolojik ve psikolojik etmenlerle ilişkisi araştırılmıştır. Günümüzde suç konusunda en detaylı ve güvenilir açıklamaların, sosyolojik teorilerle ortaya konulduğu genelde kabul görmektedir. Kişiyi suçu iten nedenler, temelde kişinin demografik, sosyo-ekonomik, kültürel özellikleri ve içinde bulunduğu sosyal çevreyle yakından ilişkilidir.

Rehabilitasyon sürecinin etkinliği kişiyi suça iten nedenlerin belirlenmesi ve problemlerin çözümünün sağlanmasıyla artacaktır (...)

Suçlu damgası yemiş, büyük olasılıkla ailesi ve çocuklarını kaybetmiş olan eski hükümlünün çıkınca yaşamını sürdürmesini sağlayacak bir mesleği yoksa ve kendisine mesleksel beceriler cezaevinde bulunduğu süre içerisinde verilmemişse, bu kişinin toplumda seçenekleri az sayıdadır ve bu seçeneklerin de niteliği bellidir (110-111).

Türkiye’de, hapishanelere ilişkin kanunlara bakıldığında hapsedmek yoluyla yukarıda eleştirilen bütün hedeflerin gerçekleştirilmesinin amaç edinildiği görülmektedir.

Türkiye’de hapishanelerin idaresi öncelikle 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Yürürlükte olan bu kanunun 3. Maddesine göre; **“Ceza ve güvenlik tedbirlerinin infazı ile ulaşılmak istenilen temel amaç, öncelikle genel ve özel önlemeyi sağlamak, bu maksatla hükümlünün yeniden suç işlemesini engelleyici etkenleri güçlendirmek, toplumu suça karşı korumak, hükümlünün; yeniden sosyalleşmesini teşvik etmek, üretken ve kanunlara, nizamla ve toplumsal kurallara saygılı, sorumluluk taşıyan bir yaşam biçimine uyumunu kolaylaştırmaktır.”** Bu amaçlar tek tek ele alınmalı ve irdelenmelidir.

Genel önleme: Genel önleme, “negatif genel önleme” ve “pozitif genel önleme” olmak üzere iki yönlü işlemektedir. Negatif genel önlemeden kasıt, cezaların vatandaşlar üzerinde “psikolojik baskı” oluşturarak onları “korkutup” caydıracağı düşüncesidir. İnsanlar, suç işleyenlerin cezalandırılmasını gözleyerek, suçların bedelinin faydalarından fazla olduğu sonucuna ulaşacak ve suç işlemekten cayacaktır beklentisi negatif genel önleme tezinin özünü oluşturur. Pozitif genel önleme ise hukuk bilincinin ve hukuka güvenin güçlendirilmesiyle hukuka uygun davranışta bulunmanın motive edilmesini öngörür (Dönmezer ve Erman, 1997: 562; Artuk, Gökçen, Yenidünya, 2003: 26-27).

Özel önleme: Özel önleme ise suç işleyen bireyin gelecekte başka suçlar işlemesinin önlenmesidir. Bu düşünceye göre suçlunun cezalandırılması, sadece işlediği suçun karşılığı olmayıp aynı zamanda yeni suçlar işlemesini önlemeyi de amaçlamaktadır. Özel önleme üç şekilde gerçekleştirilir: İlk olarak suçlu cezanın şiddetiyle korkutularak yeniden suç işlemekten alıkoynulur; ikinci olarak suçlu hapis yoluyla tecrit edilerek toplum ondan korunur; üçüncü olarak ise suçlu belirli bir rehabilitasyona tabi tutularak ıslah edilir ve topluma yeniden kazandırılır (Dönmezer ve Erman, 1997: 564; Artuk, Gökçen, Yenidünya, 2003: 27-28).

Hükümlünün yeniden suç işlemesini engelleyici etkenleri güçlendirmek: Bu muğlak bir ifadedir. Akla ilk olarak “hükümlünün yeniden suç işlemesini engelleyici etkenler” nelerdir, ikinci olarak da “bu etkenler nasıl güçlendirilir” sorularını getirmektedir. Bu etkenleri güvenlik ile ilgili olanlar ve suçlunun kendisini ilgilendirenler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Güvenlik ile ilgili olanların ilki suçluların hapsedilmesi diğerleri ise diğer güvenlik tedbirleridir. MOBESE adı verilen kamera sistemleri ile toplumun gözetim altında tutulması bu etkenlerin önemli bir örneği olarak görülebilir. Cezaların yeterince caydırıcı olmadığı tartışmalarıyla beraber cezaların ağırlaştırılması girişimleri de bu caydırıcı etkenlerin bir örneğidir. Suçlunun kendisiyle ilgili engelleyici etkenler ise onun “iyileştirilmesi” yönündeki çabaları kapsamaktadır.

Toplumunu suça karşı korumak: Toplumunu korumaktan kasıt sadece suçlunun hapsedilmesi yoluyla toplumun dışında tutulması değildir. Aynı zamanda cezalandırma pratiği ile toplum içerisindeki adalet duygusunun tatmini ve tatbiki ve suç işleyenlerin “yeniden topluma kazandırılması” yoluyla toplumun sürekliliğinin sağlanmasıdır.

Hükümlünün; yeniden sosyalleşmesini teşvik etmek, üretken ve kanunlara, nizamla ve toplumsal kurallara saygılı, sorumluluk taşıyan bir yaşam biçimine uyumunu kolaylaştırmak: Bu gerekçe devenin her yerinin eğri olması misali tutulan her yerinden eleştirilmeye muhtaç durumdadır. “Hükümlünün yeniden sosyalleşmesini teşvik etmek” söylemi, hükümlünün sosyalleşme dışında kaldığı ön kabulünden hareket etmektedir. Yani bu kanuna göre hükümlü sosyal değildir, hükümlü yeniden sosyalleştirilmesi gereken bir durumdadır. Bu ön kabulün hemen ardından gelen, “teşvik etmek” sözleri ise akla ilk olarak “nasıl” sorusunu getirmektedir. Bir insanı bir şeye nasıl teşvik edersiniz? Onu cezalandırarak, ödüllendirerek ve elbette “eğiterek”. “Teşvik etmek” sözü “cezalandırma”, “ödüllendirme” ve “eğitme” üçgeninden oluşan bu üçlü pratiği yansıtmaktadır ve bu üçlü pratiğin izlerini kolaylıkla 5275 sayılı kanunun “iyileştirme”, “disiplin cezaları” bölümlerinde bulmak mümkündür. “Üretken ve kanunlara, nizamla ve toplumsal kurallara saygılı, sorumluluk taşıyan bir yaşam biçimine uyumunu kolaylaştırmak”, bu gerekçe ise “yeniden sosyalleştirme” sözünün içeriğini doldurmaktadır. “Sosyalleştirmek” sözüyle anlatılmak istenen, bireyi var olan toplumsal düzenin normları içerisine sığdırmaya çalışmaktır. Bu toplumsal düzenin bekası için bireyler “üretken”; yürürlükte bulunan “kanun”, “nizam” ve “toplumsal kurallar” a saygılı ve “sorumluluk sahibi” olmak zorundadır. Bunun dışında kalan bireylerin “bu yaşam biçimine uyumu kolaylaştırılmalıdır.” Bu “kolaylaştırma” da elbette “teşvik” gibi gerçekleştirilecek ancak “kolaylaştırma” sözünün pozitif içeriği nedeniyle “iyileştirme” ve “ödü” kısımları ağır basacaktır.

Kanun'un birden fazla maddesi ve bir Kısım'ının tamamı "iyileştirme"ye ayrılmıştır. Madde 6'nın 1. fıkrasının c ve d bentleri şöyledir.

c) **Cezanın infazında hükümlünün iyileştirilmesi hususunda mümkün olan araç ve olanaklar kullanılır.** Hükümlünün kanun, tüzük ve yönetmeliklerle tanınmış haklarının dokunulmazlığını sağlamak üzere cezanın infazında ve iyileştirme çabalarında kanunilik ve hukuka uygunluk ilkeleri esas alınır.

d) İyileştirmeye gereksinimleri olmadığı saptanan hükümlülere ilişkin infaz rejiminde, bu hükümlülerin **kişilikleriyle orantılı bireyselleştirilmiş programlara** yer verilmesine özen gösterilir ve bu hususlar yönetmeliklerde düzenlenir.

"İyileştirmede başarının ölçütü" başlığını taşıyan Madde 7'de ise bu ölçüt şöyle belirtiliyor:

Madde 7- (1) Hapis cezalarının infazında hükümlülerin iyileştirilmeleri amacını güden programların başarısı, **elde ettikleri yeni tutum ve becerilerle orantılı olarak ölçülür.** Bunun için iyileştirme çabalarına yönelik olarak hükümlünün istekli bulunması teşvik edilir.

(2) Hapis cezasının, **kendisinde var olan zararlı etki yapıcı niteliğini** mümkün olduğu ölçüde azaltacak biçimde düzenlenecek programlar, usûller, araçlar ve zihniyet doğrultusunda yerine getirilmesi esasına uyulur. İyileştirme araçları hükümlünün sağlığını ve kişiliğine olan saygısını korumasını sağlayacak usûl ve esaslara göre uygulanır.

Bu iki madde, otoritenin, hapis hane tutulan insanlara bakışını önemli oranda ele vermektedir. "İnfazda temel amaç" başlıklı Madde 3'te, hükümlünün "sosyalleşmesi gereken" bir durumda olduğu ön kabulünden hareket edilirken burada ise "kendisinde var olan zararlı etki"den söz edilerek, kendisinde zararlı bir etki taşıdığı varsayılmaktadır. Bu nedenle mahpus "iyileştirilmeli"dir. Bu "iyileştirme" çalışmalarının başarısı ise mahpusların "elde ettikleri yeni tutum ve becerilerle orantılı olarak" ölçülecektir. Bu bakış açısı mahpusu, "zararlı", "hasta", "iyileştirilmeye muhtaç" olarak konumlandırmaktadır. İlerleyen maddelere bakıldığında ise bunun sadece konumlandırmayla sınırlı olmadığı, yaptırımları beraberinde getirdiği görülmektedir. "Hükümlünün Yükümlülükleri" başlıklı altıncı bölümün "Cezayı çekme, güvenlik ve iyileştirme programına uyma" başlıklı 26. Maddesi'nin fıkraları şöyledir:

(1) Hükümlü, hapis cezasının yerine getirilmesine katlanma ve bu amaçla düzenlenen infaz rejimine uygun tutum ve davranışlar içinde bulunmakla yükümlüdür.

(2) Hükümlü, ceza infaz kurumunun güvenlik ve iyileştirme programlarına tam bir uyum göstermekle yükümlüdür. Her ne amaçla olursa olsun, bilerek kendi yaşamlarını ve bedensel bütünlüklerini tehlikeye düşürecek eylemlere girişmeleri, cezanın yerine getirilmesine katlanma yükümlülüğünün ihlâli sayılır.

Bu madde hapis hanesinde bulunan kişilere “katlanmak ve iyileşmek zorundasın” diyor. “Tam uyum” göstermediğinde ise Madde 38’de aktarılan disiplin cezaları gündeme getirilmektedir. Bu disiplin cezaları şunlardır:

- a) Kınama
- b) Bazı etkinliklere katılmaktan alıkoyma
- c) Ücret karşılığı çalışılan işten yoksun bırakma
- d) Haberleşme veya iletişim araçlarından yoksun bırakma veya kısıtlama
- e) Ziyaretçi kabulünden yoksun bırakma
- f) Hücreye koyma

Özetle söylemek gerekirse: Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun’un 3, 6, 7 ve 26. maddeleri, mahpusu, “iyileştirilmeye muhtaç” olarak konumlandırmakta ve bununla da kalmayıp aynı zamanda “iyileşmeye mecbur” tutmaktadır.

5275 sayılı Kanun’un dördüncü kısmı ise tamamen “iyileştirme”ye ayrılmıştır ve 8 bölüm içerisindeki 29 maddeden oluşan bu kısım “iyileştirme”nin nasıl gerçekleştirileceğini anlatır. 5275 sayılı Kanun’un yanı sıra Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, 27.07. 2007 tarihinde “ceza infaz kurumlarında genç ve yetişkin hükümlü ve tutuklulara uygulanacak eğitim ve iyileştirme çalışmalarına ilişkin usul ve esasları göstermek, mevzuatın uygulanmasını kolaylaştırmak ve uygulamada ortaya çıkan sorunları gidermek amacıyla”, “Genç ve Yetişkin Hükümlü ve Tutukluların Eğitimi ve İyileştirilme İşlemleri ve Diğer Hükümler” konulu bir genelge yayınlamıştır.¹⁵⁷ 5275 sayılı Kanun ve bu genelgeyle beraber, “iyileştirme” çalışmalarının çerçevesini belirleyen bir başka yazılı belge de 17.06.2005 tarihli “Gözlem ve Sınıflandırma Merkezleri Yönetmeliği”dir.¹⁵⁸ Bu yönetmeliğin üçüncü kısmı, “Gözlem ve İyileştirme Programları” başlığını taşımaktadır.

Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü’nde “denetim ve iyileştirme” faaliyetlerini planlamak ve sürdürmek üzere Genel Müdürlüğe bağlı bir daire ve bu daireye bağlı şubeler de oluşturulmuştur.¹⁵⁹ Bu dairenin alt şubeleri şunlardır:

- Çocuk Gözetim Eğitim ve İyileştirme İşleri Bürosu
- Personel Eğitim Bürosu
- Yetişkin Eğitim Öğretim İşlemleri Bürosu
- Yetişkin İyileştirme Bürosu
- Yetişkin Denetimli Serbestlik Bürosu
- Çocuk ve Genç Denetimli Serbestlik Bürosu
- Koruma Kurulları ve Yardım Bürosu

Gerek 5275 sayılı Kanun gerekse de yukarıda sözü edilen genelge ve yönetmelik, mahpusları “sosyalleşmesi gereken”, “kendisinde zararlı etkiler var olan”, “iyileştirilmeye

¹⁵⁷ Bu genelgeye Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü’nün sitesinden ulaşılabilir.

http://www.cte.adalet.gov.tr/mevzuat/_genelge/46_1.doc

¹⁵⁸ Bu yönetmeliğe Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü’nün sitesinden ulaşılabilir.

http://www.cte.adalet.gov.tr/mevzuat/_yonetmelik/gozlem_siniflandirma.doc

¹⁵⁹ Bu daire ve şubelere ilişkin ayrıntılı bilgiye Genel Müdürlüğün sitesinden ulaşmak mümkündür.

muhtaç”, “topluma kazandırılması gereken” kişiler olarak kabul edip onları “iyileştirmek” için programlar oluşturmayı öngörmektedir. Türkiye’de tutsaklar, kanunların gözünde “anti sosyal”, “hasta” ve “zararlı” unsurlar olarak görülmektedir. Yasalar bunu açıkça ortaya koymaktadır.

“İYİLEŞTİRME” İRDELENMESİ GEREKEN BİR SÖYLEM

Bir insana “hastasın” dediğinde, o insanın sağlıklı olmadığını ve iyileşmesi, iyileştirilmesi gerektiğini söylemiş olursun. “Deli” dediğinde, normal olmadığını, akıl sağlığının yerinde olmadığını, iyileştirilebiliyorsa iyileştirilmesi gerektiğini, yok eğer iyileştirilemeyecekse ve zararlıysa tecrit edilmesi gerektiğini belirtmişsindir. “Suçlusun” dediğinde ise onun bir suç işlediğini ve zararlı olduğunu söylemişsindir, kişi o suçun bedelini ödemeli ve bünyesindeki o zarardan arındırılmalıdır.

“Yeniden sosyalleştirme”, “treatment”, “rehabilitasyon” ve “iyileştirme” kavramları birbirlerinin yerine kullanılabilir (Demirbaş, 2008: 211). Bunların içerisinde “İyileştirme” kavramı, tıbbi çağrışımları oldukça kuvvetli bir kavramdır. Tıbbi kavramlar ise tarafları hasta ve doktor olarak oldukça keskin bir şekilde konumlandırmakla kalmaz aynı zamanda doktora hastası üzerinde tasarruf hakkı da tanır. Doktor, “hastasının sağlığı için”, “hastasının iyiliği için” ve tabii ki “hastasına rağmen”, ki altı çizilmesi gereken kelimeler “hastasına rağmen”dir, pratikler geliştirebilmektedir. Bu tıbbi pratik, “hastalığı” tedavi etmeyi amaçlamakta, eğer tedavi edemiyorsa cerrahi bir operasyonla kesip almayı da kapsamaktadır. Bu durum, bu tıbbi konumlandırma iktidarı mahpuslar karşısında “egemen” kılarken, mahpusları da hastalıklı bünye veya bir bütün olarak toplumdaki hastalığın kendisi olarak görmekte ve “insan olan”ın dışına atmakta (Butler, 2005), “kutsal insan” konumuna indirgemektedir (Agamben, 2001). 1980’lerden itibaren hapishanelerde yaşanan onlarca ölüm bu tespiti doğrulama yönünde güçlü kanıtlar sunmaktadır.

İyileştirme söyleminin bir başka zayıflığı da uygulanmaya çalışıldığında ortaya çıkardığı durumun kendisidir. İyileştirme, “hasta” kabul edilen bünyeden hastalığın çıkarılıp onun yeniden “topluma kazandırılmasını”, ona “yeni beceriler kazandırmayı” yani varolan “kişiliğin” ortadan kaldırılıp yeni bir “kişilik” edindirilmesini hedefler. Bu hedefler mahpuslar tarafından “kimliksizleştirme”, “kişiliksizleştirme”, “teslimiyetin dayatılması” olarak algılanmakta ve direnişlerle karşılanmaktadır. Bu nedenle 12 Eylül de dahil olmak üzere hiçbir zaman tam olarak uygulanamamıştır.

Uzunca anlatılarla da olsa siyasi mahpusların iyileştirmeden ne anladığı, iyileştirmenin onlara nasıl sunulduğu ve buna karşı geliştirdikleri tavırlar 12 Eylül sonrasında ve F Tipi Hapishaneler sürecinden üç örnekle aktarılabilir:

Birinci Örnek: 12 Eylül Sonrasında İstanbul Hapishaneleri

İster kabul edilsin, isterse de bilinçli bir biçimde göz ardı edilmeye çalışılsın, nesnel, sınıfsal bir olaydır siyasi tutsaklık, iradelerin dışında vardır. Biz siyasi tutsaklık kimliğini bu zeminde tartışır, gündem konusu yaparız, olmayan bir şeyi değil: Olup

da üstü örtülmeye çalışılan bir şeyin üzerine açarız. Biz var olan siyasi tutsaklık kimliğimizi isteriz. Bunu içindir kavgamız. Bunun içindir yaptıklarımız ve yapacaklarımız. Bu kimlik için her şeyimizi ortaya koymaya, faturası kanımızsa-canımızsa ödemek... Bu kimliktir bizi yaşatan, yaşatacak olan: Her yerimize zincir vurabilirler ama kimliğimize asla. Bunun altını çiziyoruz (Direniş Ölüm ve Yaşam, 1987: 15-16).

İstanbul cezaevlerinde 1980-84 arasındaki 4 yıla, biri 75 gün süren ve Ö. O.'na [ölüm orucu] dönüşen beş uzun süreli kitlesel açlık direnişini sığdırmayıydık, cezaevlerinde direnme geleneği yaratabilmek, gerçekleşmez bir hayalden öteye geçmezdi.

İşte bu nedenle A.G.'lerine [açlık grevlerine] sık başvurmak zorunda kaldık. A.G. leri ve Ö.O. ile direnişimiz, taleplerimiz, amaçlarımız çok geniş bir alana yayıldı, yankı buldu. 12 Eylül yönetimi cezaevlerinde yaptıklarıyla köşeye sıkıştırıldı. Bu dönemde oligarşi en çok cezaevlerindeki insanlık dışı uygulamalarıyla zorlandı. Diğer alanlarda programını önemli bir direnme ve muhalefetle karşılaşmadan düşündüğü gibi uygularken, cezaevlerindeki programı özellikle İstanbul cezaevlerinde çıkmaza girdi, direnişe çarptı, aksadı. Buraları planladığı gibi hizaya sokamadı. Eğer yaklaşık her yıl bir buçuk aya yakın aç kalmayı göze almasaydık; sürekli göz önünde olup beynimizi etkilesin diye her koğuş kapısına asılan 13/1 talimatnamesini geçersiz kılamazdık (...) bizi robotlaştıracak, askerleştirecek yaptırım, dayatma yazılı talimatnameleri söküp atamazdık.

Ya tersi olsaydı (...) Neler mi olurdu:

Hançerelerimizi yırtarcasına “Emret komutanım” diyecek belki okuma-yazması bile olmayan bir askerin karşısında onun keyfine göre ağzından çıkacak bir “rahat” komutunu esas duruşta bekleyecektik.

Toplama kamplarında olduğu gibi numarayla anılan bir hiç, bir “lan” olacaktık. İnsandan sayılmayacak, onurumuz postallar altında her gün, her saat paspas edilecek, beynimiz sömürgeleştirilecek, kişiliğimiz ezilip yok edilecek, insanlığımız sürüm sürüm süründürülecek, robotlar gibi programlı hareket ettirilecektik. Tuvalete gitmek için, sigara içmek için, gülmek belki ağlamak için de komutanımızdan sıradan bir erden izin isteyecektik. Duygularımızı bile askerleştirecek, emir-komutaya teslim edecektik. Koğuş içinde biz bizyken bile yaşamımızın her parçasını kendi istediğimiz gibi değil de, yüzlerce maddeyle, her organımıza el uzatan talimatlara göre, zulmün iradesine göre düzenleyecektik. Yat deyince yatacak, kalk deyince kalkacak, koş deyince koşacak, elini aç deyince açacak, copa elini uzatacak, tavana bak denilen yerde bakacaktık. Her sayımda her denilene uysak da hiç itirazsız “dayak tüzüğü”ne uygun dayak yiyecektik. Atatürk’ün gençliğe hitabını, İstiklal Marşı’nın on kıtasını, Atatürk’ün orduya değişmeyen mesajını ezberden her emredildiğinde tüm koridorların duyacağı sesle okuyacaktık. Ziyaretlerde ailelerimizin önünde “Türküm, doğruyum” diye başlayan ant içecektik. Yemek duası yapmadan, “afiyet olsun” komutu gelmeden yemeğe oturmayacak, istediğimiz zaman istediğimiz şeyi,

istediğimiz kadar yiyemeyecektik. Öyle sırtımızı rahatça ranzamıza dayayıp, bacak bacak üstüne atıp çayımızı içemeyecektik. Yasak olan kendi imalatımız kablolardan ısıtıcılarla yemek yapıp, çay-oralet ısıtamayacaktık. Merasimsiz, komutsuz yemek alamayacak, yemeğin yetersiz olması halinde “yemek almıyoruz” deyip direnişe geçemeyecektik. Arkadaşlarımız rahatsız olmadıktan sonra, canımız istediğinde, eğlencede, ya da aramızdan bir tahliyede, ister koro ister solo bir şarkıyı, türküyü söyleyemeyecektik. Havalandırma koşullarında “Eskişehir”, “Harbiye” marşını, haftada iki kez İstiklal Marşı’nı değil de, 1 Mayıs’larda “enternasyonal”i, 6 Mayıs’larda “Şarkışla”yı, 30 Mart’larda “Kızıldere”yi onlarca ağızdan söyleyemeyecektik. İsteddiğimiz gibi giyinip, ne zaman istersek koyu sohbetlerde voltanın tadını çıkaramayacaktık. Havalandırmaya istediğimiz gibi çıkmakta özgür olamayacak, istediğimiz koğuşun önünde istediğimiz kadar kalamayacak, her konuda bağıra bağıra gerekirse parmaklarla yazışarak konuşamayacak, her türlü alışverişi koğuşlardan sallandırılan torbalarla yapamayacaktık. Ne ön ilikleme, ne tek sıra, ne de “komutanım” demeden koridorda, koğuşta volta atar gibi “adeta” adımlarla yürüyemeyecek, selamlarımızla, merhabalarımızla, korkusuzca kahkahalarımızla, siyasi sohbetlerimizle dolaşamayacaktık.

İşkenceci subayların işkenceciliklerini her fırsatta yüzlerine haykıramayacak, sayımlarda kollarımız arkada, ayaklarımız inadına açık, gereğinde yüzümüzdeki ayları bulan sakalımızla, bıyığımızla onlara meydan okurcasına duramayacaktık. Hakkımızı aramak için yeri geldiğinde mazgalları, kapıları tekme ve yumruklarımızla dövemeyecektik.

Altı sene döne döne iman tazelercesine K.K.K.’lığı [Kara Kuvvetleri Komutanlığı] tarafından yayınlanan “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihimiz” kitabını geçmiş inanç ve düşüncelerimiz üzerine sünger çekercesine hatmetmek zorunda kalacak, kendi siyasi eğitimimizi, kendi kitaplarımızdan sürdürmeyecektik.

Eğer AG’leri direnişimizin temel biçimlerinden biri olmasaydı:

1981’in Eylül’ünde gün boyu koğuşlarımızın özel işkence ekibince basılıp yerlerde süründürüldükten sonra saçlarımızın-zorla koyun kırkar gibi-kafa derisi soyarcasına kan revan içinde kesilmesini durduramazdık. Kendi istediğimiz zamanda, istediğimiz biçimde saçlarımızı kesip düzeltemezdik. 1982’nin Mayıs’ında gece gündüz demeden, günlerce aralıksız sürdürülen bayılt-ayılt kış falakalarında yitirilen şeyler bir yana çoğumuzun sakat kalmasını önleyemezdik. Koğuşlarımıza askerlerin istediği gibi girip bizlere hakaret dolu sözler etmelerine, dövmelelerine son veremezdik.

Girişte istisnasız cezaevine her yeni gelen siyasi tutsağa atılan “hoş geldin” dayaklarını kaldırtamazdık.

Aylar değil yılları bulan ziyaret, avukat, havalandırma yasaklarına son veremezdik. Tedavi için revire çıkışın, hastaneye sevk önünü açamazdık.

TTE'siz [Tek Tip Elbise], suçlu kimliği taşımaksızın Selimiye koridorlarını bir baştan bir başa geçip mahkemeleri direnişimizin kürsüleri olarak kullanamazdık. Siyasi kimlik direnişimizi mahkemelere taşıyamazdık.

A.G.'lerinde acılarla yoğrulmasaydık, devrimci ilişkilerimizle yaşamamıza yöne veremez, siyasi çalışmalarımızı yürütemez, siyasi eğitimimiz için yol bulamazdık. Koşulları, havalandırmaları halaylar çekilen, direniş türküleri söylenen yerlere dönüştüremezdik. Ve en önemlisi binlerce insanın tüm devrimci özlerini, değerlerini yitirmelerini, köleleşmelerini önleyemezdik. Bugün Metris, 1 Mayıs'larda, 30 Mart'larda, 6 Mayıs'larda sloganlarla inletiliyor ve siyasilik bu sloganlarla yaşatılıyor olamazdı.

(...) Siyasi tutsaklık haklarımızı, AG'leri ve Ö.O'larıyla aradık, elde etmeye çalıştık (Direniş Ölüm ve Yaşam, 1987: 44-47)

Çünkü zindanlarda direnmek siyasi kimlikle yaşayabilmektir (Direniş Ölüm ve Yaşam, 1987: 30).

İkinci Örnek: 12 Eylül Sonrasında Diyarbakır Hapishanesi

Olan nedir? Devletin bizleri her bakımdan yok sayma, ortadan kaldırma politikasının uygulanmasıdır. Sorunun özünü; ideolojik-politik yönelim ve hedeflerini doğru koymak ve anlamak gerekir. Diğer biçimsel yönleri tüzük yasa vb. öne çıkararak açıklamak doğru olmaz. Ayrıca bizi imhayı ve kişiliksizleştirmeyi önlerine koymuşlar. Bunun hangi ad ve biçim altında yapıldığı fark etmez. Asker statüsü mü [13/1 Talimnamesi gereği mahpusları asker saymak], anarşi-terör suçlusu mu, yoksa başka bir biçim mi olur hiç önemli değil, önemli olan sorunun özüdür.

(...) Olay asker görmeyle açıklanırsa veya yasakların, tüzüklerin ihlal edildiği şeklinde ele alınırsa cezaevleri ve Diyarbakır gerçekliğini vermez. Gerçi bu yasa ve yönetmelikler devletin hedef ve politikaları doğrultusunda oluşturulmuş ve ona hizmet eder. Biz olayı ideolojik siyasi yönden ele almalıyız. Bu, tutsağı kişiliksizleştirme, üzerine bir asker elbisesi geçirme, ulusal, sınıfsal kimliğinden soyundurma, ihanet ettirme politikasıdır. Devlet yaptığını yasallaştırır dedik. Esas amaçlarını, işledikleri suçları kitlelerden gizlemek için gerek duyduğunda uyduruk, biçimsel statüler yaratır. Askeri cezaevine baktığımızda bir er statüsü yaratılmış. Türk ordusunda "askerlik ocağı" insanları kişiliksizleştirme, insanlığından soyundurma, burjuvazinin hizmetinde kullanacağı bir makine durumuna getirme yeridir. Er, her şeye itirazsız uyan, emredersin diyendir. Er olmanın anlamı buyken, erin altında görülen tutuklunun nelerle karşılaşacağı çarpıcı bir biçimde ortaya çıkar. Başından beri anlattığımız Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde insanlığın ortadan kaldırılması da bu yaklaşım biçimiyle açıklamasını bulur, yerli yerine oturur. Tutuklu, ere "komutanım" demek zorunda bırakılıyor ve er emir vermek konumunda oluyor. İsterse aç bırakıyor, isterse dayak atıyor, işkence ediyor, tecavüz ediyor, küfür, hakaret ediyor, akla gelebilecek en olmadık, saydığımız saymadığımız nice işler yapıyor. Nice yöntemlerin uygulayıcısı, onun aracı durumuna geliyor. Ve

bizden düşüncelerimizden vazgeçmemiz, ihanet etmemiz isteniyor. Türk ordusuna verilen eğitim, beyin yıkama, şovenizm ve ırkçılığın kafalara aşılması, şırınga edilmesidir. “Ne mutlu Türküm diyene”, “her Türk asker doğar” gibi ırkçılığın zembereğinden boşalmış, formüle edilmiş biçimi bizlere nasıl yaklaştıklarının da ipuçlarını veriyor. Türk değil Kürdüm desen, yalnız bu bile ölüm nedeni olmaya yetiyor (Ayata, 2012: 407-408).

Üçüncü Örnek: F Tipi Hapishaneler

F tipi saldırısı, kendisine karşı çıkan muhaliflerine yaşam hakkını dahi “çok” gören faşist anlayışın “ceza” ve “ıslah” uygulamasının bugünkü tezahür biçimidir. Bu anlayış, kendisine karşı çıkanı sadece zindana kapatmakla yetinmez; onu, muhalif bir tutum benimseyerek yerleşik düzene ve otoriteye karşı çıktığına “pişman etmeyi” amaçlar.

(...) “F Tipi” politikası bu yönüyle, 12 Eylül’ün cezaevleri politikasının hortlatılması, 12 Eylül’de başarısız olanın bugün bir kez daha denenmesidir (...)

F Tipi saldırısı ile cezaevlerindeki politik tutsakların 12 Eylül döneminden beri nice can pahasına, yüzlerce günü bulan açlık grevleri, ölüm oruçları, direnişlerle kazandıkları tüm insani ve demokratik hakları gasp edilmek istenmektedir (...) “F Tipi” cezaevleri ile içerideki devrimci siyasi tutsakların aralarındaki dayanışma, birliktelik ve örgütlülükleri ortadan kaldırılmak istenmektedir (...)

Toplu haldeyken bile yaşanan saldırı ve katliamlar, bizleri siyasi inanç ve düşüncelerimizden vazgeçirmeye yönelik keyfi dayatma ve sınırlamalar, cinsel taciz ve tecavüz de dahil her türlü ahlaksızlıklar, onur kırıcı tutum ve uygulamalar sayısız somut örnekle ortadayken, bu birlikteliğin parçalandığı can güvenliği de dahil her şeyin hücrelerin anahtarlarını elinde tutan faşist görevlilerin insaf ve vicdanına bağlı hale geldiği tecrit ve izolasyon koşullarında nelerin yaşanabileceğini kestirmek zor olmasa gerekir. Tek ve üç kişilik hücrelere, tecrite, izolasyona dayalı F tipi uygulaması insanı dış dünyadan yalıtarak yalnızlaştırmayı, iradesini parçalamayı, kişisizleştirmeyi, insanı insan yapan sosyal yanını öldürmeyi, ruhsal ve bedensel olarak yavaş yavaş sessiz bir şekilde imhayı amaçlamaktadır (Siyasi Tutsaklar Ne İstiyor, 2000: 12-16).

“İyileştirme” anlayışı pratiğe geçirilmeye çalışıldığında yaşananlar hapishanelerin bir başka yönünü ortaya koymaktadır. Hapishaneler otoritenin saf bir şekilde kendisini ortaya koyduğu, bir kesime “idare etmek” diğer kesime ise “itaat etmek” misyonunun biçildiği “total kurum”lardan birisi, belki de en önemlisidir.¹⁶⁰ Bu tarz kurumların başlıca özelliklerinden birinin, otorite dağılımından kaynaklı olarak, patolojik olması olduğu iddia edilebilir.

¹⁶⁰ Total kurum tanımı Goofman’a aittir. Bu kavram için bakınız: Aytaç, Ö. (2005) Modern Kurumların Doğası Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 38, Sayı 2, Haziran 2005, 1-23

PATOLOJİK KURUMLAR OLARAK HAPİSHANELER

İnsanları “insan olmak”tan çıkarabilir, yas alanı dışına atabilir, “kutsal insan” konumuna indirgeyebilir tüm bunların sonucunda da öldürülebilir kılabilirsiniz. Ancak söz konusu olan hapishanelerde gerçekleşen öldürme olayları olduğunda durum biraz daha farklılaşıyor. İşin içerisine bir kurum ve bu kurumun hem “öldüren” hem de “öldürülen” üzerindeki etkileri ve otorite giriyor. Stanford ve Milgram’ın deneyleri de bu konuya odaklanıyor ve yeni bir bakış açısı kazandırıyorlar.

Psikoloji profesörü Philip Zimbardo tarafından Stanford Üniversitesi’nde gerçekleştirilen deney, “Stanford Hapishane Deneyi” veya “Zimbardo Deneyi” olarak bilinmektedir.¹⁶¹

Zimbardo, Amerikan Deniz Kuvvetleri tarafından finanse edilen deneyini 1971 yılında gerçekleştirir ve askeri hapishanelerdeki gardiyanlarla tutuklular arasındaki ilişkilere odaklanır. Deney, katılmak isteyen bir grup insanın yarısının gardiyan yarısının ise mahpus olarak konumlandırılmasıyla gerçekleştirilir. Aradan daha birkaç gün geçmeden gardiyanlar sadist davranışlarda bulunmaya mahpuslar ise psikolojik sorunlar yaşamaya başlar. Çıkan sorunlar nedeniyle iki hafta sürdürülmesi planlanan deney altıncı gün sona erdirilmek zorunda kalır. Deney sonucunda, çevresel etkenlerin insan kişiliği üzerindeki etkilerine dair önemli bulgulara ulaşılır. Deneye göre; çevresel etkenler, ki deney içerisinde bu çevresel etken hapishane olmaktadır, insanın otorite kurmasını, şiddete yönelmesini, şiddet uygulamasını ve otoriteye boyun eğmesini önemli oranda etkilemektedir. Bu durumda deneyden yola çıkarak hapishane kurumunun kendisinin sorunlu olduğu söylenebilir. Prof. Dr. Melek Göregenli de deneyin sonucunu şöyle özetlerken bu duruma vurgu yapmaktadır:

Bu çalışmada gözlenen negatif, antisosyal reaksiyonların, farklı boyutlarda kötü kişiliklerin bir araya gelmesi ile yaratılan bir ortamın ürünü değil, temel olarak normal bireylerin davranışlarını bozabilen ve yönlendirebilen patolojik bir ortamın sonucunda oluşması söz konusuydu. Buradaki anormallik, bu duruma maruz kalanların değil, durumun, ortamın sosyal-psikolojik yapısında bulunuyordu. İnsanları birbirine karşı her türlü kötü muamele yapmaya teşvik eden asıl olarak hapishane ortamının kendisiydi (Göregenli, 2003).

Hapishane kurumunun kendisi “kötülük” yaratmaktaysa eğer “bu kötülük hapishanenin kendisine için midir yoksa kötülükten ayrı bir hapishane düşünmek mümkün müdür” soruları haklı sorulardır. Ancak bu sorulara cevap vermeden Milgram Deneyi ışığında bu kötülüğün kendisini gösterdiği yere, insana da bakmak gerekir.

Stanley Milgram “Elektroşok Deneyi” olarak da bilinen deneyine 1961 yılında, Nazi savaş suçlusı Adolf Eichmann’ın Kudüs’te yargılanmasının ardından başlayan “otoriteye itaat” tartışmalarının etkisiyle başlar.¹⁶²

¹⁶¹ Deneye ilişkin ayrıntılı bilgiler ekler bölümünde verilmektedir.

¹⁶² Milgram Deneyine ait kısa belgesel filmler de çekilmiştir. Bunlara internetten ulaşabilmek mümkün. Adam Kargman’ın çektiği ve Milgram’ın “The Perils Of Obedience” adlı makalesine dayanan, yaklaşık 8 dakika süren

Deneyde, denekten, sorduğu sorulara yanlış cevaplar veren bir kişiye giderek artan dozda elektrik vermesi istenmiştir. Elektroşok aletinde 15 volttan başlayıp 450 volta kadar çıkan 30 kademe vardır. Aslında ortada verilen bir elektrik yoktur ancak denek bunu bilmemekte ve elektrik verdiğini zannetmektedir. Elektrik verdiğini sandığı kişi önce şikayet etmekte, sonra acıdan haykırmakta, deneyi bırakmak istemekte fakat araştırmacı denekten devam etmesini istemektedir. Deney, bu çelişkili ortama rağmen, kendisine “devam et” komutu veren otorite karşısında denegin nereye kadar devam edebileceğini ölçmeyi amaçlamıştır. İtaat eden deneklerin oranı, başlangıçtaki beklentilerin çok üstünde çıkar. Deneklerin yüzde 62’si otoriteye sonuna kadar itaat etmiş, karşısındaki kişinin haykırışlarına rağmen 450 volt elektriği vermiştir. Milgram bu deneyinin sonuçlarını “bizim için üzücü” sözleriyle özetlemiş ve iyi kişilerin yetkenin işlemleri karşısında büküldüğünü ve kötü eylemlerde bulunduğunu söylemiştir. Milgram’ın dikkat çektiği önemli bir konu da, bu insanları sadist olarak nitelendirmenin yanlışlığıdır. Böyle bir nitelendirmeyi akıntıya kapılmış bir adamın hızlı yüzücü olduğunu söylemeye benzetir Milgram (Milgram, 2006: 105-107).

Milgram da tıpkı Zimbardo gibi “yüzücüye” değil “akıntıya”, “ortama” dikkat çekmiştir. Zimbardo deneyinin akla getirdiği “hapishane kurumunun kendisi ‘kötülük’ yaratmaktaysa eğer bu kötülük hapishanenin kendisine içkin midir yoksa kötülükten ayrı bir hapishane düşünmek mümkün müdür?” sorularına, Milgram deneyinin ardından “Ortam ile birey arasındaki ilişki, ortamın bireyi tamamıyla belirlediği bir ilişki midir?” sorusunu da ekleyerek dönülebilir ve cevaplar aranabilir.

Ortam Otorite Birey Üçgeni...

Zimbardo deneyi ortama odaklanırken Milgram deneyi direk otorite kavramına atıf yapar. Zimbardo, hapishane ortamının kendisinin, dolayısıyla da bu ortamda kişiye biçilen rolün kişinin davranışlarını etkilediğine dikkat çekmektedir. Milgram ise öğretmene “devam et” diyen araştırmacının otoritesinin kişi üzerindeki etkilerini vurgular. Bu ince ayırmadan yola çıkarak, “Acaba ortamı kötü kılan kötü otoritenin varlığı mıdır?” gibi bir soru akla gelebilir. Ancak, Zimbardo deneyinde, Zimbardo’nun gardiyanlara “kötü muamele edilmeyecek, şiddet kullanılmayacak” demesine rağmen ortaya çıkan sadistçe davranışlar, bu durumun sadece otoriteyle açıklanamayacağını göstermektedir. Üstelik gardiyanlar hapishanenin 24 saat boyunca mikrofon ve kameralarla gözlem altında olduğunu bilmediklerinden, hapishane yöneticilerinin onları görmediklerini zannettikleri durumlarda çok daha acımasızlaşmaktaydılar. Bu durum otoritenin yanı sıra ortam içerisindeki ve ortamlarla etkileşimdeki bireyin özel yerine dikkat çekmektedir.¹⁶³

belgesel için bakınız: <http://facebookvideoundir.gen.tr/otoriteye-itaat-milgram-deneyi.html>; bir başka versiyon için bakınız: Otoriteye Boyun Eğer Misin 1-2, <http://www.izlesene.com/video/otoriteye-boyun-eger-misin-seyret-ogren-i-bol/2567999>

¹⁶³ Burada akla, “Sorumlu otorite değil ortamdır demek, otoriteyi ve bizzat failleri aklayabilir mi? Faillerin failliği ortadan kalkar mı?” gibi sorular gelebilir. Hannah Arendt, Eichmann davasından yola çıkarak bu konuya dair şunları söyler: “Davalının kendisini bir insan olarak değil de sadece bir görevli olarak hareket etmesine, bu görevde kendisinin yerine kuşkusuz başka birisinin de olabileceğine dayanarak savunması, bir suçlunun -falanca

Zimbardo deneyinden ortamın yanı sıra bireyin önemini de gösteren bir başka ayrıntı daha yakalamak mümkün. Zimbardo, deneyin ardından gardiyanlarda görülen davranışlara bakarak onları üçe ayırmıştı: Hapishane kurallarına harfi harfine uyan ama adil olan, keyfi, aşağılayıcı davranışlarda bulunmayan gardiyanlar; mahpuslara yardımcı olmaya çalışan ve asla onları cezalandırmayan “iyi adamlar” ve son olarak da gardiyanların üçte birini oluşturan, mahpuslara düşmanca, keyfi ve aşağılayıcı tutumları olan gardiyanlar.¹⁶⁴ Bu durum, ortamın kişi üzerinde etkili olduğunu ancak bu etkinin, bir belirleyicilik ilişkisi olarak görülemeyeceğini, sadece bir etki olarak ele alınması gerektiğini gösteriyor. Zira aynı ortam herkesi aynı şekilde etkilememiştir. Bu durumdan yola çıkılarak, “Ortamın failliği ortadan kalkar mı?” sorusu akla gelebilir. Bireylerin farklı davranışlar sergilemesi, ortamda var olan kötülüğü ortadan kaldırmaz. Zira Zimbardo’nun deneyinde, olanlardan memnun olmayan gardiyanlar dahi bu olanlara itiraz etme, Zimbardo’ya şikayetçi olma, deneyi bırakma yolunu tercih etmemiş, ortamın kendisini verili ve değişmez olarak kabul etmiştir. Arendt de, totaliter yönetimin özünün ve belki de her bürokrasinin doğasının, insanları yetkililere ve yönetim mekanizmasındaki çarklara dönüştürmekten ve onları insanlıktan çıkarmaktan ibaret olduğunu söylemektedir (Arendt, 2009: 294).

Ortamın, her zaman otoriteyle aynı şey olmadığı daha önce de ifade edilmişti. Zimbardo deneyinde hapishane ortamıyla Zimbardo’nun idaresinin aynı şey olmayışı gibi. Bu durumda, kötü ortamda iyi bir otorite ne derece anlamlı ve dönüştürücü olabilir gibi bir soru ile karşılaşabiliriz. Bu konuda Milgram deneyi bazı ipuçları sunuyor. Milgram, deneylerinin bazı versiyonlarında denek ile araştırmacının mekansal ilişkisinin otoriteye itaatteki rolünü araştırmıştır. Bu amaçla araştırmacının fiziksel yakınlığını ve denetim derecesini değiştiren dört ayrı deney tasarlamıştı. Bunlardan ilkinde araştırmacı denekle aynı odada, yanında durmakta; ikincisinde deneyle ilgili talimatı verdikten sonra laboratuardan ayrılmakta ve sonraki talimatlarını telefonla vermekte; üçüncüsünde araştırmacı deneye hiç görünmemekte ve talimatlarını denek laboratuara girince çalışmaya başlayan bir teyp aracılığıyla vermekte; sonuncu varyasyonda ise araştırmacı deneyin ilk bölümünde laboratuvarın dışında durmakta, denek şoku yükseltme talimatlarına uymayınca laboratuara girmektedir. Bu deneyler göstermiştir ki; araştırmacı fiziksel olarak laboratuardan uzaklaşınca itaat kesin düşüş göstermiştir. Araştırmacının laboratuarda bulunduğu koşullarda itaat eden deneklerin sayısı, telefonla talimat verildiğinde uyan deneklerin sayısından üç kat daha fazladır. Bu deneyler otoritenin ortamdaki önemini göstermektedir. Otorite çeşitli düzenlemelerle ortamdaki ağırlığını arttırabilmektedir. Bu durumda “iyi” bir otoritenin ortamdaki “iyiliği”, “kötü” bir otoritenin de ortamdaki “kötülüğü” arttıracağı söylenebilir. Ancak bu durum da ortamın kendi niteliğini değiştirmez. Hapishane ortamının kendisi patolojiktir ve saldırgan bir yaratığa benzetilebilir. Bu saldırgan, kan dökücü yaratık “iyi bir otorite” tarafından kontrol altında tutulmalıdır. Bu durumda “Hapishanede iyi otorite nedir, nasıldır?” gibi bir soru ile

verde bir günde şu kadar suçun işlendiğini gösteren- suç istatistiklerine dikkat çekerek sadece istatistiksel olarak bekleneni yaptığını, bu suçu bir başkasının değil de kendisinin işlemesinin rastlantıdan ibaret olduğunu, zira öyle veya böyle birinin bunu yapması gerektiğini öne sürmesine benzer (Arendt, 2009: 294). Bu sözlerinin ardından da hırsızlık durumunda, suçlunun ekonomik sıkıntısının suçu mazur göstermeyeceğini söyler Arendt. Arendt’in söylediklerinden de yola çıkılarak, ortamdaki kötülüğün varlığı, faillerin failliğini ortadan kaldırmaz denilebilir.

¹⁶⁴ Bilgi için bakınız: Stanford Prison Experiment, Types Of Guard, <http://www.prisonexp.org/psychology/33>

karşılaşılır. Ancak bu konuya geçmeden önce hapishaneler ve hapishanelerde sürmekte olan “mücadele”ye ilişkin bakışı ele almak yararlı olacaktır.

KİMLİK MÜCADELESİNİN SÜRDÜĞÜ ALANLAR OLARAK HAPİSHANELER

Türkiye’de hapishaneler söz konusu olunca, genellikle, tarafları oldukça net bir şekilde ikiye ayırmak mümkündür. Bir yanda var olan uygulamaları sonuna kadar savunanlar, diğer yanda ise var olan uygulamalara sonuna kadar karşı olanlar. Ara tonlar ise genellikle oldukça silik ve cılız kalırlar. Hapishanelerin gündeme getirilişi de bu taraflara göre şekillenir. Bir taraf hapishanede yaşananları terör olayları, hapishaneleri de “terör kampları” olarak nitelendirir ve F Tipi Hapishaneler benzeri yeni uygulamaları, bunu sona erdirecek olumlu gelişmeler olarak görürken; diğer taraf ise hapishanelerde siyasal kimliğini koruma ve insanca yaşama mücadelesi verdiğini savunur.

Hapishanelerin kendisi, üzerinde, kendine has mücadelenin sürdüğü, **farklı bir alan** olarak görülebilir. Hapishane, işin siyasal ve kültürel boyutu bir yana, üzerinde bulunan insanları kendisi etiketler, onlara roller biçer. Bir yanda idare, diğer yanda mahpuslar vardır hapishanede. Taraflar ve roller bellidir. İdare, “idare etmeye”, mahpus ise kendi yaşam tarzını, kendi çıkarlarını savunmaya çalışır. Çünkü idare için, buraya getirilen kişi “suçlu”dur. Bu suç onun yaptıklarından, davranışlarından, tutumlarından, dolayısıyla kişiliğinden kaynaklanır (“Kendisinde zararlı etkiler var olan” sözleri hatırlansın). Bu nedenle, onların kişilikleri “hasta”dır. Onları bu “hasta kişiliklerinden” arındırıp, yeni bir kişilik vermek, “normal bireyler” olarak, “topluma yeniden kazandırmak” gerekir.

İdare tarafından “iyileştirme” dayatılınca, mahpuslara, boyun eğmek ya da direnmek tercihlerinden başkası kalmıyor. Hapishanelerde meydana gelen direnişler; “isyanlar”, açlık grevleri, ölüm oruçları, kurulan barikatlar bu zeminde anlaşılabilir. Ancak var olan sadece tepkisel bir karşı koyuş, sadece bir direniş değildir. Hapishanelerde bir “**kimlik mücadelesi**”nin sürdüğü söylenebilir. İdare, buraya getirilenleri, geçmiş, var olan kimliklerinden soyutlayıp, kendi biçtiği kimliği onlara dayatmaktadır. Bu amaçla eğitim programları çıkarmayı öngörmekte, kurallar koymakta ve tutsakları tüm bunlara uymakla yükümlü kılıp, uyulmadığı takdirde disiplin cezaları vermeyi öngörmektedir. Hapishanelerdeki siyasi mahpuslar ise, kendilerinin birer tabula rasa olmadığını belirtip, kimliklerinin tanınmasını talep etmektedir. Egemen yapı bu insanları, “suçlu”, “terörist” gibi negatif etiketlerle yeni bir kimliğe bürünmeye zorlarken, bu insanlar ise siyasal nedenlerle tutuklandıklarını belirterek “siyasi tutsak” veya “esir” olarak görülmeleri gerektiğini öne sürmekte ve böylelikle kimliklerine sahip çıkmaya çalışmaktadırlar.

Kimlik mücadelesi, günlük yaşamda kendisini ortaya koymaktadır. Kimliğin kendisini gösterdiği, var ettiği yer önemli oranda günlük yaşamdır. Eğer sana eklenen etiketleri kabul eder, o kimliği benimsersen, seni “iyileştirmek” amacıyla hazırlanmış olan ve 24 saatini belirleyen programlara da uymak zorundasındır. Bir “siyasi tutsak” olarak, kendi kimliğini korumaya çalıştığında ise bu direniş anlamına gelecek, bir yandan sana dayatılan programlara

karşı direnirken diğer yandan kendi kimliğinin korunması anlamına gelecek tarzda yaşamaya çalışacaktır. Yani kimlik üzerinden yürüyen mücadele, hapisanlerde, **yaşam tarzı üzerinden yürüyen bir mücadeledir.**

Hapishanelerde sürmekte olan direnişlerin temelinde kimlik ve yaşam tarzı üzerinden yürüyen mücadele vardır. Koşu yapılanmasından hücre tarzı hapishanelere geçiş de, mahpuslar açısından, yaşam tarzlarını tamamen değiştirecek, onları var olan otorite karşısında tamamen savunmasız kılacak ve “kimliksizleştirme” saldırılarına tamamen açık hale getirecek bir gelişmedir. 1980’lerden günümüze basına yansıyan her yeni uygulama ve buna karşı gelişen direniş haberleri, hapishanelerde sürmekte olan bu mücadelenin tezahürleridir sadece. Zeminde sürekli varlığını koruyan bu mücadelenin, var olan haliyle hapisanenin varlık koşulu olduğu söylemek mümkündür. Çünkü var olan egemen sistem, iktidar, tutsağı, “suçlu”, “iyileştirilmesi gereken” olarak görüyor. Hapishane de otomatikman, “suçluların” ıslah edileceği yer olarak konumlandırılıyor. Bu hapishane kendisini, idare ile tutsak arasındaki kimlik ve yaşam tarzı mücadelesi üzerinden kurmakta ve var etmektedir. Zeminde var olan mücadele bazen gündelik ayrıntılar şeklinde sürerken, bazen de tırmanışa geçmekte ve ölüm orucu direnişleri şeklinde kendini göstermektedir.

Foucault’da hapishanelerin kendisini bu konumlandırışına dikkat çekmekte ve bu konumlandırışın bir başka işlevine işaret etmektedir: “Günümüzde, bizim sistemimizde, marjinalleşme hapishane tarafından gerçekleştiriliyor” (Foucault, 2005b: 115). Hapishaneler bir kesimi “suçlu”, “iyileştirilmesi gereken” olarak konumlandırıp, damgalayıp marjinalleştirmekte ve böylece üzerine konuşulmasını da zorlaştırmaktadır.

Hapishaneler hakkında konuşmanın zorlukları (Sunulan kavramlarla konuşmanın getirdiği taraflılık; “suç”, “suçlu”, “ceza”, “iyileştirme” gibi kavramların beraberinde getirdiği bagaj ve bu kavramlarla konuşmayı reddettiğinizde ortaya çıkan yaftalar) hapishaneler hakkında konuşmayı ve hapishanelere akademik bakışı imkansız kılmamalıdır. Çünkü hapishaneler üzerinde kimlik mücadelesinin sürdüğü kendine has alanlar; mahpuslar da siyasal kimlikleriyle var olma mücadelesi veren kişiler olarak görülebilir. Bu pencereden bakıldığında, hapishanelerde bulunan mahpusların kendi kimliklerini koruma ve bu kimliğin gerektirdiği tarzda yaşayabilme hakkı ve bu mahpusların kendi yapılarını, kendi temsilciliklerini oluşturarak hapishanedeki yaşantıları üzerinde söz sahibi olma hakkı demokratik haklar olarak ele alınabilir ve savunulabilir. Bu, Melluci’nin de vurgu yaptığı gibi aynı zamanda hakim kültürel kodlara yönelik, sistemin herkese kendi etiketlerini yaptırmasına karşı da bir mücadele olacaktır (Melluci, 1999). Sorunun özünde dört duvar arasına kapatılan insanların cezasının kapatılmayla sınırlı olup olmadığı sorusu vardır. Hapishanedeki insanların yaşamlarını kendilerinin belirlemesi, kendi siyasi görüşleri doğrultusunda istedikleri kitapları okuyup, kendi istedikleri eğitimleri yapması bir hak olarak görülecek midir yoksa onlara yeni bir anlayış mı dayatılacaktır. İster “yeniden sosyalleştirme” denilsin isterse de “treatment”, “rehabilitasyon” veya “iyileştirme” bu yaklaşım otoriter bir yaklaşımdır ve mahpuslara dışarıdan, idarenin makul gördüğü bir anlayışı empoze eder. Empoze etmekle de kalmaz direniş gösterilmeksizin kabullenilmesini, içselleştirilmesini ve yeni davranış şekilleriyle pratiğe geçirilmesini şart koşar. Bu otoriter yaklaşım, bu otoriter öz hapishanelerin patolojik yapısının bir bileşenidir. Bu öze karşı durulmalıdır. Bu anlamda, bu

mücadele sadece tutsakların ve yakınlarının mücadelesi değil, kimlik üzerinden mücadeleyi esas alan tüm sosyal hareketlerin de mücadelesidir.

F Tipi Hapishanelere karşı 2000 yılında ölüm orucuna başlayan mahpusların yayınladığı *Siyasi Tutsaklar Ne İstiyor* broşürü, mahpusların taleplerinin önemli bir kısmının kimliklerini korumak, geliştirmek ve ifade etmek olduğunu göstermektedir.¹⁶⁵

A- Hapishanelerde tutuklu ve hükümlülerin insani, sosyal, siyasal talepleri karşılanmadan insanca yaşam koşulları sağlanamaz.

1- Bina içi düzenlemelerde tutuklu ve hükümlülerin talepleri ve ihtiyaçları temel alınmalıdır.

2- Tutuklu ve hükümlülerin dış dünya ile ilişkileri engellenmemeli sınırlandırılmamalıdır.

3- Siyasi tutukluluk hakkı tanınmalıdır.

4- Tutuklu temsilciliği kurumlaşmalıdır.

5- İtirafçılık ve pişmanlık dayatmalarına son verilmelidir.

6- Tecrit-sürgün politikalarına, tabutluk uygulamalarına son verilmelidir.

7- Disiplin ve cezalandırma uygulamasına son verilmelidir.

8- Savunma hakkına yönelik kısıtlama anlamına gelen tutuklu-avukat ilişkilerine yasaklayıcı engelleyici uygulamalara son verilmelidir.

9- Kitap-yayın izleme önündeki tüm engeller kaldırılmalıdır.

10- Tutuklu ve hükümlülerin yeterli beslenme olanakları sağlanmalıdır.

11- Koşuş aramaları baskı, gözdağı, talan aracı olmaktan çıkartılmalıdır.

12- Sayımlar taciz ve baskının bir aracı olmaktan çıkarılmalıdır.

13- Tutuklu ve hükümlülerin ruh ve beden sağlığını temel alacak şekilde sağlık koşulları, tıbbi olanaklar yaratılmalıdır.

14- Tutuklu ve hükümlüler spor yapabilme olanaklarına sahip olmalıdır.

15- Tutuklu ve hükümlüler üniversite dahil her düzeyde öğrenim hakkına sahip olmalıdır.

16- Özellikle adli tutuklular için çalıştırma, angarya, kişiliksizleştirme ve sömürü aracı olmaktan çıkarılmalıdır.

¹⁶⁵ Broşürde bu taleplerin her biri tek tek açıklanmaktadır.

17- Hapishane personeli “zindancı” anlayıştan kurtulmuş ve hapishane koşulları belli bir yeterlilik düzeyine sahip olmalıdır.

B- Tutsak hakları tanımlanarak yasal bir statü ve güvenceye kavuşturulmalıdır.

C- Tarafsız ve etkili bir denetim mekanizması-sistemi kurulmalıdır.

D- infaz sistemi ve uygulamalarındaki eşitsizlik-ayrımcılık ortadan kaldırılmalıdır.

E- Terörle mücadele yasası bütünüyle iptal edilmelidir.

F- DGM’ler kapatılmalı yaptığı yargulamalar yenilenmelidir.

Hapishaneler bir defa üzerinde kimlik mücadelesinin yürütüldüğü alanlar olarak kabul edildikten sonra, hapishanelerdeki iyi otorite sorunu da bu çerçeveye içerisinde ele alınabilir.

HAPİSHANELERDE İYİ OTORİTE

Sorun model hapishane veya hapishanelerin ortadan kalkması değil. Günümüzde, bizim sistemimizde, marjinalleşme hapishane tarafından gerçekleştiriliyor. Bu marjinalleşme, hapishaneyi ortadan kaldırmakla otomatik olarak yok olmayacaktır. Bu durumda toplum, bir başka araç oluştururirdi. Sorun şudur: Günümüz toplumunun nüfusun büyük bir bölümünü dışarıya itiş sürecini açıklayan bir sistem eleştirisi sunmak. İşte sorun (Foucault, 2005b: 115).

Cezaevi sistemi, yani insanları, özel gözetleme koşullarında kapalı binalarda, ıslah edilinceye kadar -en azından bu varsayılmaktadır- kapalı tutmaktan oluşan sistem tamamen yenilgiye uğramıştır. Bu sistem daha geniş ve daha karmaşık bir sistemin parçasıdır ve buna cezalandırma sistemi diyebiliriz: Çocuklar cezalandırılır, öğrenciler cezalandırılır, işçiler cezalandırılır, askerler cezalandırılır. Hasılı, herkes bütün yaşamı boyunca ve artık on dokuzuncu yüzyıldakinden farklı şeyler için cezalandırılır. Cezalandırıcı bir sistemde yaşıyoruz. Tartışılması gereken budur. Hapishane bizzat ceza sisteminin bir parçasından başka bir şey değildir. Ceza sisteminde ve ceza yasasında reform yapmadan cezaevi sisteminde reform yapmak bir şeye yaramaz. Ama kapitalist toplumun istikrarının bireyler üzerinde uygulanan tüm bu baskı ağına dayandığı doğruysa yasamanın az çok bu biçimde olması gerekiyor (Foucault, 2005b: 125).

Işık Ergüden, Hapishane Çağı – Kapatılan İnsan adlı kitabına Francisco Goya’nın bir gravürünün adıyla giriş yapar: “Tutsaklık suçun kendisi kadar barbarcadır”. Hapishanelerin sunduğu tablo karşısında karamsardır Ergüden. Hapishanelerin belki “reform kabul etmez”, “yok edilesi” bir kurum olduğunu düşünür ve ekler “Bu nedenle, yaratıcı bir muhalefetin ‘imkansız’ı istemesi anlamına gelecek hapishanesiz bir toplum arzusu, hapishanede reform talebi kadar ‘imkansız’ ve bir o denli ‘gerçekçi’ görülebilir” (2007: 8). Sosyolog Anthony Giddens da hapishanelere dair bir başka paradoksu dile getirmektedir. Hapishaneler, mahpusları “ıslah etmekte” başarılı değildir ancak “insanları suçtan uzak tutmayı başarıyor

olmaları” olanaklıdır. Ayrıca hapishanelerin bir diğer işlevi de hapishane yaşamının kötülüğünün bizzat hapiste yatanları suçtan caydırmasa da, ötekileri yani dışarıdakileri bundan alıkoyabilmesidir. Hapishaneleri özenle kötü yerler haline getirmek potansiyel suçluları caydırma işlevi gördüğünden hapishaneler daha az kötü yerler haline geldikçe hapsetmenin caydırıcı etkisi de azalacaktır (Giddens, 2005: 237). Giddens da tıpkı Ergüden gibi hapishanelerin reform kabul etmeyeceğini söylemektedir.

Hapishanenin kendisinin patolojik kurumlar olduğu savı oldukça güçlü bir savdır. Bu kabul edilince hapishaneler için Ergüden gibi, “yok edilesi” denilebilir ve denilmelidir de. Ancak yine Ergüden’in kendisi bu talebin en azından şu koşullarda, şu süreçte “imkansız” olduğunu da kabul ediyor. Bu imkansızlık görüldüğünde geriye reform çabaları kalıyor. Her ne kadar reform kabul etmez ve zaman zaman vahşette sınır tanımayan yapılar olsalar da bu onların -ileride bir gün kalkıncaya kadar- gemlenmeye çalışılmaması anlamına gelmez, gelmemeli. Bu “kötü” kurumlarda “iyi otorite” dayatılabilir, dayatılmalıdır. Türkiye’deki hapishaneler söz konusu olduğunda bu “iyi otorite” nedir, nasıl sağlanabilir bu tartışılmalıdır.

Türkiye hapishanelerinde yaşanan tüm kötü olaylar, hapishanelerdeki “iyi otorite”nin hapishane idaresinin kendisi olamayacağını göstermektedir. Zira onlar da “ortamın kötü etkisine” maruz kalmaktadırlar. Dahası tüm öldürme ve “kötü muamele” olaylarının sorumluların idarenin kendisi ve buna rağmen suçlananların ve yargılananların büyük oranda mahpuslar olduğu düşünüldüğünde “iyi otorite”nin hapishane idaresi olamayacağı daha kabul edilebilir olacaktır.

Mahpusları “iyileştirilecek” kişiler olarak görmek, hasta olarak görmek, onlara kendi iradeleri dışında müdahale etme olanağını hazırlamaktadır zaten. Bu bakışa sahip bir otorite “mahpusa rağmen” bir otoritedir. Ve söz konusu olan mahpusun “iyiliği” ise hapishane idaresinin “iyi otorite” olması beklenemez. Tam tersine, bu “iyi otorite” tam olarak da hapishane idaresinin üzerinde kurulacak, mahpusların haklarını savunabilecek ve hapishane idaresini denetleyebilecek bir otorite olmalıdır. Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü’nün 4681 Sayılı “Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu” ile kurulmuş olan Cezaevleri İzleme Kurulları bunu amaçlamaktadır ancak bu kurullara katılmanın şartları kanunla öylesine düzenlenmiştir ki, devlet, “devlet yanlısı” olmayan, devletin tüm eylemlerini onaylamayanların bu kurullara katılmasını adeta olanaksız hale getirmiş ve İzleme Kurulları’nı, “Cezaevleri Onaylama Kurulları”na çevirmiştir. 4681 sayılı kanunun 3, 4 ve 5. maddeleri İzleme Kurulları’na üye seçimini düzenlemektedir. Bu maddelere göre, üye seçilebilmek için 657 sayılı Devlet Memurları Kanununda öngörülen genel şartlara uygun olmak gerekmektedir. Ancak bu tek koşul değildir. Başka koşullar da aranıyor ve bunların en önemlisi de Madde 4’ün üçüncü bendinde yer alan “Görev yapacakları ceza infaz kurumları ve tutukevlerindeki hükümlü ve tutuklulardan biri ile aralarında evlilik, vesayet veya ikinci derece dahil hısımlık ilişkisi bulunanlar”ın bu kurullara seçilemeyeceği koşuludur. Mahpusların haklarını koruyacak olan bir İzleme Kurulu’nun bu maddede belirtilenin aksine mahpus aileleri ve yakınlarını da kapsamaması oldukça önemlidir.

Sonuç olarak, gemlenmesi gereken kurumlar olan hapishanelerdeki “iyi otorite”, hapishane idaresini de denetleyebilecek İzleme Kurulları olabilir. Ancak bu kurulların yapısı,

demokratik kitle örgütü temsilcilerini, mahpus yakınlarını ve hatta mahpusların temsilcilerini de kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Ancak bu kabul onları, “kutsal insan” statüsünden çıkarıp, aynı masanın etrafındaki taraflardan biri haline getirebilir ve hapishanelerde dahi olsalar kendi yaşamları üzerinde söz sahibi kılar. Hapsedilen insana verilen ceza, onu toplumdan koparıp dört duvar arasına koymaktır. Onu ailesinden, arkadaşlarından, sevdiklerinden, sevdiği şeyleri yapmaktan alıkoyarsınız. Bu haliyle dahi hapislik insanın temel hak ve özgürlüklerini engellediği için “insanlık dışı”dır. Hapislik cezasının üzerine bir de “iyileştirme”, “ıslah etme” amaçlı uygulamaları koymak, hapisliğin kendi cezasını aşacak şekilde mahpusları yeniden cezalandırmak demektir. Karşıdaki kişiyi “iyileştirilecek”, “ıslah edilecek” biri olarak görmek demek, onu, “hasta”, “anormal” konumuna indirgemek ve bu konumu nedeniyle de onun üzerinde kendine tasarruf hakkı tanımak demektir. Kaldı ki Foucault’un ve Giddens’in da dikkat çektiği gibi, “ıslah etme” çabalarının başarısızlığı oldukça açıkken, bu uygulamalarda ısrarcı olmak, mahpuslar üzerindeki “tasarruf hakkı”ndan vazgeçmemenin ifadesi olabilir ancak. Bu “tasarruf hakkı”, hapishanelerdeki habis ruhun, kötülüğün kalbidir. İzleme Kurulları’nda mahpuslara, mahpus yakınlarına, demokratik kitle örgütü temsilcilerine yer vermek, ona gerçek işlevini, hapishanelerde gerçekleşen uygulamaları denetleme, mahpusların haklarını koruma işlevini kazandırabilir. Bu haliyle bu yapılar, hapishanenin kendisinde var olan kötülüğü ortadan kaldırmasa da bunu denetim altına almayı başarabilir ve hapishanelerdeki işkence ve ölüm vakalarını geriletebilir. İzleme Kurulları’nın yapısında bu değişiklikleri talep etmek, hapishanesiz bir toplum, farklı “cezalandırma” teknikleri gündeme gelinceye kadar, ilk elden gerçekleştirilebilecek reformlardan biri olarak görülmelidir.

Foucault ile başlayan çalışmayı yine onunla bitirelim:

Sorun, kuralların uygulanmasının grupların kendileri tarafından denetlendiği bir toplum hayal edip edemeyeceğimizi bilmektir. Bu bütün bir siyasi iktidar sorunudur; hiyerarşi, otorite, devlet ve devlet aygıtları sorunudur. Ancak bu devasa sorun çözüldüğünde sonuçta şu denebilir: Evet, bu şekilde cezalandırmak uygundur veya cezalandırmak gereksizdir ya da bu kuraldışı davranışa toplum şu cevabı vermelidir (Foucault, 2005b: 128).

Kaynakça

- Acar, İ. (2001) Osmanlı Kanunnameleri ve İslam Ceza Hukuku (1), *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XIII-XIV, 53-68
- Açba, Z. (2010) *Mamak Zulüm Kalesi*, İstanbul, Bilge Oğuz
- Adak, U. (2006) XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir: Ege Üniversitesi
- “Adalet Bakanlığı'nın Cezaevlerine İlişkin Raporu”, 19 Haziran 2012, <http://www.haberciniz.biz/adalet-bakanliginin-cezaevlerine-iliskin-raporu-1504762h.htm>
- Agamben, G. (2001) *Kutsal İnsan*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Akbaş, M. (2011) *Mamak Kitabı-Biz Bir Orduya Kafa Tuttuk Arkadaş*, Ankara, Ayizi Kitap
- Akbaş, T. (2006) Türk İnfaz Hukuku-Ulusal ve Uluslar arası Mevzuat-Ders Notları, www.cte-epem.adalet.gov.tr/Ders_Notlari/Turk_Infaz_Sistemi_ve_Uluslararası_Mevzuat.doc, 20 Temmuz 2010
- Akgül, H. (2004), *Şoför İdris*, İstanbul, Yar Yayınları
- Akın, H. (2011), Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi, *History Studies*, Volume3/3 2011, 23-36, http://www.historystudies.net/Makaleler/1772422551_2-Hatice%20Ak%C4%B1n.pdf
- Akyıldız, E. “Adalet Bakanı Mehmet Can'a Göre Cezaevlerindeki Eylemler Dışarıdaki Anarşinin Bir Uzantısı”, *Milliyet*, 3 Eylül 1978
- Arendt, H. (2009) *Kötülüğün Sıradanlığı – Adolf Eichmann Kudüs'te*, çev: Özge Çelik, İstanbul, Metis
- Argav, H. (1997), *O Şafağın Atlıları – 12 Eylül İdamları*, İstanbul, Belge Yayınları
- Argun, F. (1990) Eskişehir'den Aydın'a Cezaevinde İnsan Olmak, İHD Ankara Şubesi
- Artuk, M. E., Gökçen, A., Yenidünya, A. C. (2002) *Ceza Hukuku – Genel Hükümler 1. Cilt*, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- Arvasi, S. A. (2009) *Mamak Günleri*, İstanbul, Bilge Oğuz
- Atar, Z. (2011) 20. Yüzyıl Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Mart 2011, 87-101
- Avcı, M. (2002) Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2002, Sayı 1, <http://www.esosder.org/index.php?sayfa=ozet&no=73>

- Aydemir, Ş.S. (1995) *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Aytaç, Ö. (2005) Modern Kurumların Doğası Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 38, Sayı 2, Haziran 2005, 1-23
- Balaban, İ. (2003), *Nazım Hikmet'le Yedi Yıl*, İstanbul, Berfin
- Balcıoğlu, A. (1990) *Terleyen Duvarlar*, İstanbul, Timaş Yayınları
- Bardakçı, M. (2000-1) F Tipini Abdülhamid Bile Başaramamıştı, *Hürriyet*, 5 Kasım 2000
- Başgil, A.F. (1956) *Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Müesseseleri*, İstanbul
- Behram, N. (2011), *Darağacında Üç Fidan*, İstanbul, Everest
- Bekiroğlu, N. (2011) *Cümle Kapısı*, Timaş Yayınları, İstanbul
- Belli, S. (1994), *Boşuna Mı Çiğnedik?*, İstanbul, Belge Yayınları
- Bolu Kapalı Ceza İnfaz Kurumu İle F Tipi Yüksek Güvenlikli Kapalı Ceza İnfaz Kurumu İnceleme Raporu”, TBMM İnsan Haklarını, İnceleme Komisyonu, 6 Ocak 2011,
- Boratav, M. (2006), *Sakıncalı Doktor*, İstanbul, İmge Kitabevi
- Bozarslan, M. E. (1974) *İçeridekiler ve Dışarıdakiler*, İstanbul, Koral Yayınları
- Bölügiray, N. (1996) *Anarşi ve Terör Nasıl Önlenir*, İstanbul, Tekin Yayınevi
- Bölügiray, N. (2001) *Sokaktaki Asker – Bir Sıkıyönetim Komutanınının 12 Eylül Anıları*, İstanbul, Tekin Yayınevi
- Bölügiray, N. (2002) *Sokaktaki Askerin Dönüşü – 12 Eylül Yönetimi Dönemi*, İstanbul, Tekin Yayınevi
- “Buranın Hakimi De Savcısı Da Benim”, *Bir Gün*, 13 Ağustos 2012
- Butler, J. (2005) *Kırılğan Hayat-Yasın ve Şiddetin Gücü*, Çev: Başak Ertür, İstanbul, Metis Yayınları
- Canlı Gaste programı, NTV, 24 Şubat 2010
- Cengiz, O. (2005) *Kapıaltı*, İstanbul, Bilge Oğuz
- Cengiz, O. (2009) *Yanık Kale*, İstanbul, Bilge Oğuz
- Ceza İnfaz Kurumları İle Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük (Mülga), <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/5083.html>
- Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1433.html>

- Ceza İnfaz Kurumu Yönetimi El Kitabı* (2011), Ankara, Ankara Açık Ceza İnfaz Kurumu Matbaası
- Cezaevleri Direnişleri 1 – Buca (?)*, İstanbul, Haziran Yayıncılık
- Cezaevleri Direnişleri 2 – Ümraniye (?)*, İstanbul, Haziran Yayıncılık
- “Cezaevlerinde Doluluk Oranı Yüzde 106”, *Akşam*, 19 Haziran 2012
- Chomsky, N. (2000) *Terör Ne Terörist Kim*, Ankara, Ütopya Yayıncılık
- Çalışlar, O. (2010), *Mamak Askeri Cezaevi-Anılar 1971-1980*, İstanbul, Everest Yayınları
- Çalışlar, O. (2012) “Binbaşı Hikmet Mamak’ta Nasıl Delirmişti”, *Radikal*, 3 Nisan 2012
- “Çankırı’da 29 Mahkum Kaçtı”, *Milliyet*, 19 Ekim 1959
- Çatma, E. (1996) *Zonguldak Madenlerinde Hükümlü İşçiler*, Ankara, Maden Sen Zonguldak Şubesi Yayın No:1
- Çayan, M. (2004), *Bütün Yazılar*, İstanbul, Boran Yayınevi
- Çayır, R. (2006) *Mamak Mahpushanesi*, Ankara, Elips Kitap
- Çelik, Y. (2009) Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi: İnşası ve İşgali (1912-1923), *IV. Üsküdar Sempozyumu Kitabı*, <http://www.uskudar.bel.tr/tr-tr/bilgi/Sayfalar/Sempozyum.aspx?SymposiumID=1>
- Çetinkaya, H. (1989) *Kanlı Sürgün-Aydın Cezaevi Direnişi*, İstanbul, Boyut Yayıncılık
- Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu (Mülga), <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1095.html>
- Çolak, H. ve Altun, U. (2008) Tarihi ve Kronolojik Perspektifte Ceza İnfaz Kurumları, *Adalet*, sayı 31, Mayıs 2008, 2-25, <http://www.yayin.adalet.gov.tr/dergi/31say%C4%B1.pdf>
- Değer, M. (2008)“Diyarbakır Zindanı 4”, 20 Aralık 2008, http://www.diyarbakirzindani.com/index.php?option=com_content&task=view&id=210&Itemid=34
- Demirbaş, T. (2001) *Kriminoloji*, Ankara, Seçkin Yayıncılık
- Demirbaş, T. (2008) *İnfaz Hukuku*, Ankara, Seçkin Yayıncılık
- Demirbaş, T. (2010) Avrupa Cezaevi Kuralları ve Türk İnfaz Hukukunun Esasları, *Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanununun 4 Yılı Sempozyum Kitabı*, İstanbul, Türk Ceza Hukuk Derneği Yayınları
- Demirel, F. (2001) 1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi, *Toplumsal Tarih*, 2001, sayı 89, 11- 14.

- Dinamo, H.İ. (2007), *Musa'nın Mapusanesi*, İstanbul, Tekin Yayınevi
- Direnış Ölüm ve Yaşam* (1987), İstanbul, Haziran Yayınevi
- Direnış Ölüm ve Yaşam 2 – Devrim Kuşağının Kahramanları* (1997) Haziran Yayıncılık, İstanbul
- Doğın, F. K. (2010) *Cezanın Amacı ve Hapis Cezası*, Legal Yayıncılık, İstanbul
- Doğuç, S. (2010) Türkiye'deki Yüksek Güvenlikli 13 F Tipi Ceza İnfaz Kurumunda Ortak Alan Kullanımının Arttırılması Projesi Ziyaret Gözlemleri, *Ceza İnfaz Sistemi ve Sivil Toplum – F Tipi Yüksek Güvenlikli Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları ve Çözüm Önerileri 2009-2010*, CİSST (Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği), 57-62
- Doksat, S. R. “*Anarşistler*”, *Milliyet*, 12 Temmuz 1956
- Döndüren, H. (2006) Tazir, <http://www.sorularlailamiyet.com/article/1991/ta-zir.html>
- Dönmez, H. (2007), *Mamak Ey Mamak*, İstanbul, Su Yayınevi
- Dönmezer, S. (1994) *Kriminoloji*, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Dönmezer, S. ve Erman, S. (1997) *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku Cilt 2*, İstanbul Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Durbaş, R. (1992), *Şair Cezaevi Kapısında*, İstanbul, Sarmal Yayınevi
- Duru, O. “Türk Teröristlerin Zeka Derecesi Düşük”, *Milliyet*, 13 Ekim 1983
- “Dünyada ve Türkiye’de İlk Hapishane”, <http://www.okubakim.com/maziden-haberler/tarihte-ilkler/1350-dda-ve-tyede-k-hapishane>
- Ekşi, O. “Perdenin Ardındaki Gerçek”, *Hürriyet*, 10 Aralık 2000
- Erdost, M.İ. (1983) *İlhan İlhan*, Ankara, Onur Yayınları
- Eren, M. “Hapishanelere İlişkin Avrupa Kriterlerinin ve Türkiye Pratiğinin Bir Belge Üzerinden Okunması”, <http://www.cezaevindestk.org/duyuru-22-ceza+infaz+kurumu+yonetimi+el+kitabi+uzerinde+bir+degerlendirme>
- Ergüden, I. (2007) *Hapishane Çağı – Kapatılan İnsan*, İstanbul, Versus Kitap
- Erim, N. (1984) Osmanlı İmparatorluğu’nda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi IV*, 79-88
- Erim, N. (2002) 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürek Cezası, IX. *International Congress Of Economic And Social History Of Turkey*, 20-23 August 2002, Türk Tarih Kurumu, 179-188

- Erkiner, E. “Hapishane Günlüğü 27; Tek Tip Elbise”,
http://enginerkiner.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1039:hapishane-guenlueue-27-tek-tip-elbise&catid=36:konuk-yazlar (28 Ekim 2011)
- “F Tipi Açılmayabilir”, *Hürriyet*, 10 Aralık 2000,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-205536>
- F Tipi Cezaevlerine İlişkin Türk Tabipler Birliği Raporu, 2000,
http://www.ttb.org.tr/eweb/rapor/f_tipi.html
- “F Tipi Görücüye Çıktı”, *Hürriyet*, 29 Kasım 2000
- Foucault, M. (1994) *Kelimeler ve Şeyler*, çev. M. Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Kitabevi
- Foucault, M. (2003) *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul Ayrıntı Yayınları
- Foucault, M. (2005a) *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Çev: Işık Ergüden - Osman Akınhay - Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları
- Foucault, M. (2005b) *Büyük Kapatılma*, çev: Işık Ergüden-Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları
- Foucault, M.(ed) (2007) *Bir Aile Cinayeti*, çev. Erdoğan Yıldırım - Alev Özgüner, İstanbul, Ayrıntı Yayınları
- Gazel, A. H. (2010) Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri, *Hapishane Kitabı*, (editörler) E. G. Naskali ve H. O. Altun, İstanbul, Kitabevi, 143-152
- Genç ve Yetişkin Hükümlü ve Tutukluların Eğitimi ve İyileştirilme İşlemleri ve Diğer Hükümler”, http://www.cte.adalet.gov.tr/mevzuat/_genelge/46_1.doc
- Giddens, A. (2005) *Sosyoloji*, hazırlayan: Cemal Güzel, Ankara, Ayraç Yayınevi
- Gökçe, E. (1994), *Yaşamı ve Bütün Şiirleri*, İstanbul, Belge Yayınları
- Gönen, Y. S. (2010) Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi - 1917 Yılı, *Hapishane Kitabı*, (editörler) E. G. Naskali ve H. O. Altun, İstanbul, Kitabevi, 173-184
- Gönüllü, A. R. (2011), Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29, 349-392
- Göregenli, M. (2003) Cezaevleri ve Bilimsel Gerçekler, 06 Eylül 2003, *Bianet*,
<http://www.bianet.org/bianet/toplum/23161-cezaevleri-ve-bilimsel-gercekler>
- Gözlem ve Sınıflandırma Merkezleri Yönetmeliği”,
http://www.cte.adalet.gov.tr/mevzuat/_yonetmelik/gozlem_siniflandirma.doc, 21 Temmuz 2010
- Günay, E. (2002) *Türk İnfaz Hukuku*, Ankara, Seçkin Yayıncılık

- Gündoğan, H. (2006), *Metris'ten Munzur'a*, İstanbul, Eti Yayıncılık
- Hacı, G. (2012) "Mamak'a ilkbahar gelecek mi?", *Akşam*, 20 Mayıs 2012
- Halk Sınıfı 2 - Halk İçin Kurtuluş dergisi eğitim yazıları (2003) Haziran Yayıncılık, İstanbul, http://www.ozgurluk.org/kitaplik/pdf/HalkSinifi_2.pdf, 21 Temmuz 2010
- Hapishanelerde Katliam – 19-22 Aralık 2000 Belgeler Tanıklar 1 (?)*, İstanbul, Anadolu Yayıncılık
- "Her An Ölebilirler", *Hürriyet*, 16 Aralık 2000, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-207596>
- Heyd, U. (1969/1983) Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat, çev: Selahaddin Eroğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 22, 633- 652
- Hülagü, M. M. (?) İslam Hukukunda Hapis Cezası, <http://www.metinhulagu.com/icerikler.asp?id=82>
- Hür, A. (2009) "Suç Ceza, Hapishaneler ve İmralı", *Taraf*, 30 Ağustos 2009
- "İçişleri Bakanı Atalay: Türkiye'de Suç Oranları Yüzde 30-35 Arasında Düştü", 19 Eylül 2010, <http://www.haberler.com/icisleri-bakani-atalay-turkiye-de-suc-oranlari-2243243-haberi/>
- Kaktüsler Susuz Da Yaşar-Kadınlar Mamak Cezaevini Anlatıyor* (2011), Ankara, Dipnot Yayınları
- Kankılıç, H. (2008) "Diyarbakır Cezaevi Katliamı", 13 Eylül 2008, http://www.diyarbakirzindani.com/index.php?option=com_content&task=view&id=249&Itemid=34
- Karaca, A. (2010) XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahiş Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün, *Hapishane Kitabı*, (editörler) E. G. Naskali ve H. O. Altun, İstanbul, Kitabevi, 152-163
- Kaya, G. (2011) *Bir Anenin Kaleminden Mamak Cezaevi'nden Oğula Mektuplar*, İzmir, İlya Yayınevi
- Kavram Sözlüğü* (2005) (editör) Fikret Başkaya, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı
- Kemal, O. (2000), *Nazım Hikmet'le 3,5 Yıl*, İstanbul, Tekin Yayınevi
- Kerimoğlu, Y. (2008) Emanet ve Ehliyet, Ölçü Yayınları, <http://kitap.mollacami.com/emanet-ve-ehliyet/index.html>
- Kısacık, R. (2011) *Nurhak'tan Mamak'a*, İstanbul, Ozan Yayıncılık
- Kısakürek, N.C. (2010) *Cinnet Mustatili*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları
- Kıyafet, H. (1989), *Mahpus Yılmaz Güney*, İstanbul, Akyüz Yayınları

Koç, B. (2006) İslahhanelerin Finansal Olanakları ve İç işleyişleri, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 20, Yıl 2006, 185-196

Koç, B. (2007) Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol 6, No 2, 36-50

“Komünist Partilerdeki Çöküntünün Sebebi Nedir”, *Milliyet*, 23 Eylül 1953

Koşan, Ü. (2000) *Sessiz Ölüm – Tabutluklar, Beyin Yıkama ve Tecrit Hücreleri*, İstanbul, Belge Yayınları

Kukul, S. (1998), *Bir Direniş Odağı Metris-Metris Tarihi*, İstanbul, Yar Yayınları

Lenin, V. İ. (1999), *Devlet ve Devrim*, İnter Yayınları, İstanbul

Makal, A. (2006) Zonguldak ve Türkiye Toplumsal Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak “İş Mükellefiyeti”, *Zonguldak Kent Tarihi '05 Bienali Bildiriler Kitabı*

Maraşlı, R. “Zindan Zaten Okul Değil Miydi?”,
http://www.diyarbakirzindani.com/index.php?option=com_content&task=view&id=225&Itemid=34

Marx, K. ve Engels, F. (2005), *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, Ankara, Sol Yayınları

Mavioğlu, E. (2006) *Asılmayıp Beslenenler – Bir 12 Eylül Hesaplaşması*, İstanbul, İthaki Yayınları

“Meclis Nihayet Farkına Vardı”, *Milliyet*, 24 Temmuz 1996,

Melucci, A. (1999), Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması *Yeni Sosyal Hareketler*, (der) Çayır, K. İstanbul, Kaknüs Yayınları

Mengi, G. “Doğum Sancısı”, *Sabah*, 28 Haziran 2000

Mengüç, A. R. (1968) *Ceza İnfaz Hukuku ve İnfaz Müesseseleri*, İstanbul, Cezaevi Matbaası

Milgram, S. (2006) Yetkeye Boyun eğme ve Karşı Gelmenin Bazı Koşulları, çev: Mehmet R. Gürkaynak – Veysel Batmaz, *Otoriteriyen Kişilik*, der: Veysel Batmaz, İstanbul, Salyangoz Yayınları

Millon, P. M. (1994) *Zapata: Meksika'da Köylü Devrimi*, İstanbul, Sosyalist Yayınlar

Oran, B. (2005), *Nerde O Eski Mahpushaneler*, İstanbul, İletişim

“Ölüm Orucu Sona Erdirildi”, *Yürüyüş*, 28 Ocak 2008,
http://www.yuruyus.com/www/turkish/news.php?h_news=2542

Özçelik, M. (2011) Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 7, Sayı 14 (Güz 2011), 16-39

- Özdemir, H. (2007) *Mamak Zindanlarında Bir Akıncı*, İstanbul, Ravza Yayınları
- Özkul, A. H. (2010) XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler, *Hapishane Kitabı*, (editörler) E. G. Naskali ve H. O. Altun, İstanbul, Kitabevi, 130-143
- Özteken, Ö. (2010) Türkçede “Mahpus” ve “Hapishane”, *Hapishane Kitabı*, (editörler) E. G. Naskali ve H. O. Altun, İstanbul, Kitabevi, 607-620
- Öztepe, M. (2012) *Mamak Zindanlarında İnsan Olmak*, İstanbul, Hoşgörü Yayınları
- Öztürk, Ş. (2004) *Türkiye Solunun Hapishane Tarihi*, İstanbul, Yar Yayınları
- Sağlam, M.Y. (2003a) Ceza İnfaz Kurumları Mimarisi ve Türk İnfaz Sisteminde Mimari Özellikler, *Adalet*, Sayı 14, Ocak 2003
- Sağlam, M.Y. (2003b) *Türk İnfaz Sisteminde Ceza İnfaz Kurumları*, Ankara, Adalet Bakanlığı Yayın İşleri Dairesi Başkanlığı
- Saner, Y. (2007) Osmanlı'da Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma, *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza*, (der) N. Levy ve A. Toumarkine, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 163-190
- Sargın, S. ve Temurçin, K. (2009) Türkiye'de Suçlar ve Mekansal Dağılışı, <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/teror/teror4.pdf>
- Sarı, Ö. ve Önkal, G. (2010) “Suçun Sosyolojisi Cezanın Felsefesi”, <http://tekniksosyoloji.wordpress.com/2010/04/26/sucun-sosyolojisi-cezanin-felsefesi/>, 20 Temmuz 2010
- Savcı, İ. (2010) Cezaevi İşyurtları, *Hapishane Kitabı*, (editörler) E. G. Naskali ve H. O. Altun, İstanbul, Kitabevi, 225-243
- Siyasi Tutsaklar Ne İstiyor* (2000), İstanbul, Boran Yayınevi
- Sofuoğlu, E. (2010) Osmanlı Hapishanesinde Islah ve Firar Teşebbüsleri, *Hapishane Kitabı*, (editörler) E. G. Naskali ve H. O. Altun, İstanbul, Kitabevi, 163-173
- Sontag, S. (2005) *Başkasının Acısına Bakmak*, çev. Osman Akınhay, İstanbul, Agora Kitaplığı
- “Süt Dökmüş Kediye Döndüler”, *Hürriyet*, 24 Aralık 2000
- Şamil İA (2006), Hapis Cezası, <http://www.sorularlailamiyet.com/article/836/hapis-cezasi.html>
- Şefik Hüsnü*, (1994), İstanbul, Sosyalist Yayınlar
- Şen, H. (2007) Osmanlı'da Hapishane Mefhumu, *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza*, (der) N. Levy ve A. Toumarkine, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 200-212
- Şen, Ö. (2007) *Osmanlı'da Mahkum Olmak*, İstanbul, Kapı Yayınları

- Şentop, M. (2004) *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku*, İstanbul
- Şık, A. “Gerçeğe Dönüş”, *Radikal*, 2 Temmuz 2001
- Şık, A. “Otopsideki Gerçek”, *Radikal*, 27 Ağustos 2001
- Şimşek, H. (2011), *Ayrımı Bol Bir Yoldu Metris*, İstanbul, Belge Yayınları
- Tanilli, S. (1990) *Devlet ve Demokrasi – Anayasa Hukukuna Giriş*, Cem Yayınevi, İstanbul
- Taşkın, A. (2004), *Türkiye'nin Cezaevi Gerçeği*, Ankara
- Tekin, İ. “İsa Tekin anlatıyor”
http://www.diyarbakirzindani.com/index.php?option=com_content&task=view&id=242&Itemid=34
- Tekin, S. (2008) Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 24, Yıl 2008, 205-22
- Tekin, S. (2010) Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 29, Sayı 47, 83-102
- Tekin, S. ve Özkes, S. (2008), Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17, Bahar-Güz 2008, 187-201
- Temel, M. (2009) XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 26, Güz 2009, 109-135
- Tutar, E. (2002) Kriminoloji Nedir, <http://www.kriminoloji.com/Kriminoloji%20Nedir.htm>
- Türk Ceza Kanununun Yürürlükten Kaldırılmış Hükümleri, <http://www.bilgi-rehberi.com/kanunlar/kanun5765uc.html>
- Türk İnfaz Sistemi ve Islah Kurumları* (1969), Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası
- “Türk: Şefkat Operasyonu”, *Hürriyet*, 19 Aralık 2000,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-208448>
- Türker, M. (2003) “F Tipi” Cezaevi Mimari Tasarımının Çağdaş Cezaevleri Mimari Modellerinin Gelişme Sürecindeki Yeri, *Ege Mimarlık Dergisi*, 2003/2, sayı 46, 43-48
- Uçar, A. (2009) Üsküdar Paşakapısı Hapishanesi ve Meşhur Mahkumları, *V. Üsküdar Sempozyumu Kitabı*, <http://www.uskudar.bel.tr/tr-tr/bilgi/Sayfalar/Sempozyum.aspx?SymposiumID=3>
- Ülkemiz Hapishaneleri ve Direnç Çiçekleri* (2001), İstanbul, Umut Yayıncılık
- Yalanları Parçalayan Ulucanlar Katliamı* (?), İstanbul, ASPAŞ
- Yalçın, İ. (2002) *Ölümün Ağzı*, İstanbul, Kaynak Yayınları

Yaşadığımız Vatan, 23 Ekim 2000, sayı 1

http://www.ozgurluk.org/kitaplik/webarsiv/vatan/vatan_arsiv/index01-1.html, 25 Temmuz 2010

“Yaşar Okuyan da 12 Eylül’e müdahil”, *Yeni Şafak*, 15 Mart 2012

Yazıcıoğlu, M. (2007) *Dikeni Gül Eylemek*, İstanbul, Liva Yayınevi

Yetkin, F., Tanboğa, M. (1993), *Dörtlerin Gecesi*, Ankara, Yurt Kitap Yayın

“Yıka Yıka Girdiler”, *Milliyet*, 20 Aralık 2000

Yıldız, P. (2001) *O Hep Aklımda*, İstanbul, Belge Yayınları

Yılmaz, M. Y. “Cezaevlerinde Asıl Mahkum Devlettir”, *Radikal*, 27 Haziran 2000

Yücel, M. T. (1973) *Suç ve Ceza Anatomisi*, Ankara, Yarı Açık Cezaevi Matbaası

765 Sayılı Türk Ceza Kanunu, <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/765.htm>

Filmler

Milgram Deneyi (The Perils Of Obedience), Yönetmen: Adam Kargman,

<http://facebookvideindir.gen.tr/otoriteye-itaat-milgram-deneyi.html>

Otoriteye Boyun Eğer Misin 1-2, <http://www.izlesene.com/video/otoriteye-boyun-eger-misin-seyret-ogren-i-bol/2567999>

Tatar Ramazan, 1990, Yönetmen: Melih Gülgen

Quiet Rage – The Stanford Prison Study, 1992, Philip Zimbardo

72. Koşuş, 1987, Yönetmen: Erdoğan Tokatlı

72. Koşuş, 2011, Yönetmen: Murat Saraçoğlu

Ekler

Ek 1 - Stanford Hapishane Deneyi

Deney, Stanford Üniversitesi Psikoloji Bölümü binasının bodrum katında yapılır. Bunun için bodrum katı hapishane şeklinde yeniden düzenlenir. Işıklandırmasından tabelasına kadar her şeyin bir hapishaneye benzemesine dikkat edilir. Bodrum katta bulunan üç ofisin (her biri yaklaşık 2 metreye 3 metre genişliğinde) kapıları demir parmaklık olarak değiştirilir ve içlerine üçer yatak konularak üç hücre elde edilir. Ayrıca bir kapı genişliğinde ve içeriye doğru da 60 santimetre derinliği olan bir yüklük cezalandırma hücresi haline getirilir.

Deneye katılacak kişileri bulmak için, gazeteye “hapishane psikolojisi üzerine yapılacak bir deneye katılacak üniversite öğrencilerine ihtiyaç olduğuna” dair ilan verilir ve ilana cevap veren 70’den fazla kişiden, ruh sağlığı “normal” olan 18’i seçilir. Bunlardan 9’u gardiyan, 9’u ise mahpus olarak deneyde görevlendirilir. Zimbardo ise hapishane idarecisi olarak deneye katılır.

Deneyin gerçeklik hissi uyandırması için mahpus olarak belirlenenler –Zimbardo’nun şehir polisiyle anlaşması üzerine- bir gece önce komşularının gözleri önünde elleri kelepçelenerek evlerinden alınır, karakolda fotoğrafları çekilip, parmak izleri alındıktan sonra gözleri bağlı bir şekilde hapishaneye nakledilirler. Burada, resmi üniforma giymiş, copları bulunan ve mahpuslarla göz teması kurmamaları için yansıtmalı gözlükler takmış olan gardiyanlar tarafından çırılçıplak soyulduktan sonra üzerlerine mikrop kırıcı spreyle sıklır ve kendi giysileri alındıktan sonra tek tip tulum benzeri kıyafetler verilerek hücrelerine kapatılırlar. Ayrıca mahpusluk hissini perçinlemek amacıyla sağ ayaklarına birer zincir takılır, saçlarının tıraşlanması hissi yaratmak için kafalarına bir kadın çorabı takılır ve her biri hapishane kıyafetlerinin üzerinde yazan numaralarla çağrılmaya başlanır. Zimbardo tüm bu uygulamaların mahpusların bireyselliklerini en aza indirmek için kullanıldığını söyler. Amaç bir an önce mahpus kimliğinin kabul ettirilmesidir. Bu ana kadar her şey, sıradan bir tutuklama ve hapishaneye kapatılma süreci olarak işletilir ve deneyin ilk günü böyle sonuçlanır.

Zimbardo tarafından, “gardiyanlara” sadece hapishane güvenliğinden ve düzeninden sorumlu oldukları ve kötü muamele yapmalarının yasak olduğu söylenmiştir. Ancak düzeni nasıl sağlayacakları özellikle söylenmeyerek, neler yapabilecekleri görülmek istenir.

Deneyin ikinci günü, gardiyanların agresif tavırları ve sözlü hakaretleri nedeniyle hapishanede isyan çıkar. Bunun üzerine gardiyanlar yangın söndürme tüplerini kullanarak hücreleri basar ve mahpusların yataklarını zorla alarak onları cezalandırırlar. Ortam gerginleşir gardiyanlar saldırganlaşmaya başlar. Kendi aralarında konuşup fazla mesai yapmaya karar verirler. Rutin sayımları çok daha uzun tutarak mahpuslar için bir işkence haline getirirler. Onlara saatlerce spor yaptırıp, tuvaletlere gitmelerini yasaklar ve böylece ihtiyaçlarını lazımlıklara gidermek zorunda bırakılırlar. Ayrıca çıplak elleriyle tuvalet temizliği yaptırırlar.

Fiziksel saldırı ve cezalandırmanın yanı sıra isyan etmiş olan mahpusları bölebilmek amacıyla isyana daha az katılan 3 mahpusu bir hücrede bir araya getirirler ve onlara yatakları iade edilir, dışerini firçalımalarına izin verilir. Amaç direnişini kırabilmek otoritelerini kabul ettirebilmektir. Yarım gün sonra bu ayrıcalıklı hücreden alınan bazı mahpuslarla diğer hücrelerden bazı mahpusların yerleri değiştirilir ve bu durum mahpuslar tarafından “acaba ispiyoncu mu oldular” şeklinde değerlendirildiği için mahpusların kendi aralarında bir güvensizlik yaratılmış olur.

Deneyin daha ikinci günü, isyana liderlik ettiği gerekçesiyle cezalandırma hücresine kapatılan 8612 numaralı mahpus “dengesiz” davranışlar göstermeye başlar ve Zimbardo’yla görüşerek deneyden ayrılmak istediğini söyler. Zimbardo, bu tutsağa isterse ayrılabilceğini ancak kendisine bir teklifi olduğunu söyler. Eğer isterse onu gardiyanlardan koruyacaktır ancak karşılığında mahpuslar hakkında bilgi verecektir. Yani ispiyonculuk teklif etmiştir Zimbardo. Düşünmek için hücresine dönen 8612 diğer mahpuslara “deneyden ayrılmak istediğini ancak izin verilmediğini kimsenin buradan ayrılamayacağını” söyler. Zimbardo, bu sözlerin deney ortamını gerçek bir hapishaneye çeviren bir etkisi olduğunu söyler. Hücresine dönen 8612 “ciddi psikolojik rahatsızlık belirtileri” göstermeye başlar. Zimbardo önce bu tutsağın deneyden ayrılmak için rol yaptığını düşünür ancak bu belirtiler kontrolden çıkınca 8612 deneyden çıkarılır ve yerine bir başka kişi deneye dahil edilir.

Sonraki gün mahpuslar arasında 8612’nin arkadaşlarını toplayarak hapishaneyi basacağı ve onları serbest bırakacağı söylentisi yayılır. Baskın ve toplu bir ayaklanma çıkması ihtimalleri yüzünden güvenliği sağlayamama endişesi taşıyan Zimbardo, şehir polisine başvurarak deneye devam edebilmek için onların nezarethanelerini kullanmak ister ancak olumsuz yanıt alır. Bunun üzerine hapishaneyi binanın beşinci katında depo olarak kullanılan bir başka odaya taşır. Amacı, eğer serbest bırakılan 8612 arkadaşlarıyla beraber gelirse ona deneyin bitirildiğini ve mahpusların evlerine gönderildiğini söylemektir. Ancak baskın gerçekleşmeyince mahpuslar tekrar bordum kata taşınırlar.

Gardiyanlar giderek agresifleşmiş ve saldırganlaşmaya başlamıştır. Gardiyanların bu tavırları karşısında 819 numaralı mahpus sabah sayımında hücresinden çıkmayı ve yemek yemeyi reddeder. Gardiyanlar ise buna cevaben 819’un hücre arkadaşlarına yüklenirler. Mahpusların arasında bireysellik ön plana çıkmıştır ve kimse bir diğerini savunmamaktadır. Zimbardo 819 ile konuşmak için odasına çağırdığında 819 bunalıma girmiş ve ağlamaya başlamıştır. Bu sırada gardiyanlar da hapishanedeki diğer mahpusları sıraya dizmiş ve 819’a yönelik, onu kötüleyen sloganlar attırmaktadır. Yaşadığı psikolojik yıkım nedeniyle 819’da deneyden ayrılır. 819’un yerine deneye dahil edilen 416, daha ilk gün, tüm bunların delilik olduğunu ve deneyden ayrılmak istediğini söyler ancak gardiyanlar tarafından buranın gerçek bir hapishane olduğuna ikna edilir ve buna karşılık açlık grevine başlar. Bunun üzerine gardiyanlar 416’yı cezalandırma hücresine kapatırlar ve diğer mahpuslara bir eğer battaniyelerinden vazgeçerlerse onu hücreden çıkaracaklarını söylerler. Ancak diğer mahpuslar bunu kabul etmez ve direniş gösteren 416 mahpuslar içinde günah keçisi olarak görülmeye başlanır. Hem gardiyanlar hem de mahpuslar, önünden geçtikçe cezalandırma hücresinin kapısını yumruklayıp tekmeleyerek 416’ya hakaret ederler.

Deneyin beşinci günü bazı mahpus aileleri Zimbardo'yu ziyaret ederler ve çocuklarının hapisshaneden çıkarılması için avukatla görüşeceklerini söylerler. Zimbardo, hem bu girişimlerin etkisiyle hem de gardiyanların kameraların kapalı olduğunu düşündükleri anlarda giderek pervasızlaşması ve deneyi gözlemlemek için gelen bir doktora öğrencisinin gördükleri karşısında (tek sıra halinde, ayaklarından zincirli ve bir elleri önündekinin omzunda tuvalete götürülen mahpuslar) deneyi etik olarak eleştirmesi üzerine deneyi sonlandırmak zorunda kaldıklarını söyler. İki hafta sürmesi planlanan deney altıncı gün kontrol edilemez hale geldiğinden sona erdirilir.¹⁶⁶

Deneyi “çevresel faktörlerin etkileri”, “otoritenin insan üzerindeki etkileri”, “rollerle özdeşleşme”, “insan doğasındaki saldırganlık” gibi pek çok yönden irdelemek mümkündür ki bunların hepsi birbirini tamamlayan değerlendirmeler olacaktır.

Çevresel Faktörlerin Etkileri: Deneyin başlıca sonuçlarından biri “sıradan”, “normal”, “herhangi bir psikolojik sorunu olmayan” insanları buraya kapattığınızda gardiyanların sadistleştiğini, mahpusların ise büyük oranda koşulları kabullenebildiğini göstermesidir. Bu sonuç genelleştirilirse insanın büyük oranda çevresel faktörlerden etkilendiğini söylemek mümkündür.

Rollerle Özdeşleşme: Bir gün önce üniversite öğrencisi olan kişiler, bir gün sonra hem de bunun bir deney olduğunu bilmelerine rağmen kendilerine verilen rollerle büyük oranda özdeşleşme göstermiştir. Bu durum rollerin kişilik üzerindeki etkilerini göstermektedir.

İnsan Doğasındaki Saldırganlık: Deney, her ne kadar tartışmalı olsa da Freud'un “insanın en temel iki güdüsü saldırganlık ve cinsellik” savını doğrulamaktadır. Sosyal Psikolog Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı da Zimbardo'nun deney yorumunu böyle özetliyor: “herkeste bu tür davranışlar potansiyel olarak vardır ancak önemli olan çevresel faktörlerdir. İnsanları bu tür ortamlara koyduğunuz zaman, böyle bir şiddet ortamında insanlar bu tür şeyleri gerçekleştirebilir.”¹⁶⁷

Otoritenin İnsan Üzerindeki Etkileri: “Çevresel faktörler” denilen şey biraz irdelendiğinde aslında, özellikle de bu deneyde, kastedilenin “otorite” olduğu görülebilir. İnsanlar otoriteyi içeren bir rol edindiklerinde çok rahat olarak bu otoriteyi “kötüye kullanabilmekte”dirler. “Kötüye kullanabilme” eğilimi potansiyel olarak insanda var mıdır veya Freud'un öne sürdüğü gibi zaten insanın en temel iki güdüsünden biri saldırganlık mıdır soruları bir yana, tartışılmaz olan bir sonuç vardır: Bu “çevre”, bu “rol”, bu “otorite” böyle bir etki yaratmaktadır

¹⁶⁶ Deneye dair ayrıntılar Stanford Hapishane Deneyi'nin kendi sitesinden derlenmiştir: Stanford Prison Experiment. Zimbardo tarafından deneyin belgesel filmi de yapılmıştır. 1992 yapımı, Quiet Rage adını taşıyan bu filmi internet üzerinden izleyebilmek mümkün.

¹⁶⁷ Radikal, 24 Aralık 2008, 'Otoriteye İtaat Deneyi' 50 yıl sonra tekrarlandı.

Burada “insan doğası” diye bir şey var mı yok mu, bu tür davranışlar insanda potansiyel olarak var mı yok mu bunlar elbette tartışmalı konulardır. Ancak bu tartışmalar şu an için bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Ek 2 - 13/1 Talimnamesi

Hükümlü-Tutuklu ve Gözaltı Talimatı

Genel:

1- Hükümlü, tutuklu ve gözaltında bulunan personel, askeri ceza ve tutukevinde buldukları sürece asker kişi sayılırlar ve ASKERİ STATÜYE TABİDİRLER.

2- Ceza ve tutukevinde bulunan hükümlü, tutuklu ve gözaltındaki şahısların görev, emniyet, muhafaza, nöbet vs. gibi konularda muhatap olduğu asker kişiler bu personelin üst ve amiri durumundadır. Üst ve amir durumundaki bu personel tarafından kendisine hitap edilen tutuklu, hükümlü ve gözaltındaki şahıs, iç hizmet kanun ve yönetmeliğin astlara yüklediği bütün sorumluluk, görev ve vecibeleri yerine getirmek şartıyla, görüşmenin başından sonuna kadar ESAS DURUŞTA durmaya, ilk hitap edildiğinde EMRET KOMUTANIM diye cevap vermeye mecburdurlar.

3- Hükümlü, tutuklu ve gözaltındaki şahıslar, günlük yaşamlarını emredilen günlük faaliyet programına göre ve müteakip maddelerde izah edilen hususlara ve kaidelere uygun olarak geçirmekle yükümlüdürler. Günlük yaşam programı mevsim ve uygulama şartlarına göre ceza ve tutukevi yönetimince hazırlanıp bu talimatın eki olarak koğuş adedine göre yayınlanır, günlük yaşam programı, aksi emredilmedikçe koğuşa teslim edildiği günden itibaren uygulanır.

Koğuş Tertip ve Düzeni:

1- Koğuş, duvar, kapı ve pencerelerine battaniye, çarşaf, gazete, poster, afiş vs. gibi şeylerin asılması ve her türlü yazı yazılması yasaktır.

2- Koğuş içinin koğuş kapısındaki kontrol penceresinden bakılarak kontrol edilmesine engel olacak şekilde, ranzalara ve buna benzer yerlere perde asılması yasaktır.

3- Yatak altlarında hiçbir malzeme bulundurulamaz.

4- Koğuşlara alınmasına müsaade edilmiş olan eşya, elbise ve çamaşırlar torba içinde bulundurulur.

5- Koğuşlarda ceza ve tutukevi müdürlüğünce müsaade edilmiş olanlardan başka, eşya ve suç aleti niteliğindeki şişe, bıçak, zincir ve buna benzer aletlerle herhangi bir cins ateşli, kesici ve dürtücü silah, emniyeti ihlal edici malzemeler bulundurulması yasaktır.

6- Koğuşlarda, giyecek maddeleri yatılan bölümde askıda veya torbalar içinde, yiyecek ve içecek maddeleri de lavabo-mutfak bölümündeki dolaplar içinde veya raflarda bulunur. Koğuş içinde yatılan bölümde çeşitli kap, sebze, meyve vs. malzemelerin bulundurulması yasaktır.

7- Koğuş içinde ilaç bulundurulamaz, istisnai durumlarda doktor müsaadesi ve iç emniyet amirinin emrine göre yapılacak işlem koğuş sorumluları tarafından emredilir.

8- Koğuşta ranza üstlerine elbise asılamaz, kontrolü zorlaştıracak şekilde malzeme yerleştirilemez, duvarlara çivi çakılamaz, elektrik tesisatı kurcalanamaz, ilave tesis yapılamaz.

9- Koğuş temizliği, her gün değişen temizlik görevlileri tarafından yapılır. Koğuş temizlik görevlileri çizelgesi koğuş kıdemlisi tarafından her pazartesi günü bir haftalık olmak üzere hazırlanır. Koğuş sorumlularına onaylatılarak ve ilgililere tebliği edildikten sonra naylon kılıf içinde iki ay muhafaza edilir.

10- Kalk zili saat 06.00'da çalmasından itibaren, 30'uncu dakikanın sonunda:

a- Bütün tutuklu, hükümlü ve gözaltı personeli, yataklarını beğenilir derecede düzeltilmiş, elbisesini tam olarak giyinmiş, günlük tuvaletini yapmış ve günlük sakal tıraşını bitirmiş olarak göreve hazır bulunacaklardır.

b- Koğuş temizlik tertibi tamamlanmış olacaktır.

c- Yatak istirahatlıları dışında yataklarda yatan ve oturan olmayacaktır.

11- Kalk zilinden yat saatine kadar koğuş her zaman tertipli bulundurulacaktır.

12- Doktor raporu olanlar hariç koğuş içinde terlik ve arkası basık ayakkabı ile dolaşılmaz.

13- Koğuş tertibinin arama ve kontrol gibi bir nedenle görevliler tarafından bozulması halinde, yeniden tertiplenmesi işlemine koğuşun serbest bırakıldığı ilk dakikadan itibaren başlanır.

14- Koğuş içinde ve dışında askeri usul ve terbiyeye uygun düşmeyecek kılık ve kıyafette bulunulmaz.

15- Sayım esnasında koğuş içinde asılı çamaşır bırakılmaz.

16- Koğuş pencerelerine perde ve benzeri şeyler asılmaz.

17- Gece koğuş ışıkları yanık bırakılır.

18- Yat saatinden sonra koğuşta konuşmak ve dolaşmak yasaktır.

19- Hava[landırma]da başka koğuş olduğu zamanlarda, havalandırma yerine bitişik penceresi olan koğuşun personeli pencereden dışarı bakmayacaktır.

20- Herhangi bir nedenle koridor nöbetçisinin koğuşa DİKKAT komutu vermesi halinde koğuşta bulunanlar ayağa kalkıp arkalarını koğuş kapısına döner ve ESAS DURUŞTA beklerler. Koridor nöbetçisinin DİKKAT komutunu vermemesi halinde koğuşa giren amir ve üstü ilk gören DİKKAT diye bağırarak koğuştakileri uyaracaktır.

21- Koğuş içinde şarkı ve türkü söylenmez.

22- Koğuş içinde başkalarını rahatsız edecek davranışlarda bulunmak yasaktır.

23- Koğuş binası ve müştemilatında ve demirbaş eşya ile tesisatta meydana gelen her türlü hasar ve zayıat koğuş kıdemlisi tarafından sebep ve varsa sorumlusu ile birlikte hasarın meydana gelmesinden itibaren bir saat içinde koğuş sorumlusuna haber verecektir.

24- Elektrik kablolarına hiçbir şey asılamaz.

Koğuş Kıdemlisi ve Koğuş Kıdemli Yardımcısı

1- Koğuş kıdemlisi ve koğuş kıdemli yardımcısı ceza ve tutukevi yönetimi tarafından seçilir.

2- Koğuş kıdemlisi koğuş tertip ve düzeni bölümünde bahsedilen hususların sağlanmasından yönetime karşı birinci derecede sorumludur. Yapılmayan hususların yapılmayış sebepleri ile birlikte ve kontrolden önce koğuş sorumlusuna arz etmekle yükümlüdür.

3- Koğuş kıdemli yardımcısı koğuş kıdemlisine göreve yönelik olmak üzere her konuda yardım eder. Kıdemlinin yokluğunda koğuş kıdemlisi gibi görev yapar.

4- İkinci maddede belirtilenlere ilaveten aşağıdaki görevleri yapar:

a- Günlük yaşam programının emir ve talimatlar dahilinde uygulanmasını sağlar

b- Koğuşla ilgili ihtiyaçların sağlanması için koğuş personelinden ihtiyaç listesi alır ve birleştirerek koğuş gardiyanına verir.

c- Koğuşun günlük yoklaması ile habersiz yoklamalarda koğuşun tekmilini verir, varsa vukuatı bildirir. Koğuş yoklamaları isim okumak suretiyle yapılır.

d- Pazartesi günleri sabah sayımları bitiminde ve Cuma günleri akşam yoklamasından sonra İSTİKLAL MARŞI söylenir.

e- İstirahatlıları takip eder, istirahati bitenlerin kartlarını toplayarak koğuş sorumlusuna teslim eder.

f- Sayımdan önce sayım formunu doldurarak koridor nöbetçisine verir.

g- Koğuşun sayım tekmilini verir. ...NCİ KOĞUŞ ... MEVCUTLA SAYIM İÇİN GÖRÜŞÜNÜZE HAZIRDIR KOMUTANIM gibi.

h- Koğuşun o günkü nöbetini hazırlayıp saat 16.45'de koğuş sorumlusuna onaylatır.

i- Viziteye çıkacak tutukluları bir gün evvel akşamdan tespit eder ve sabah sayımı başlangıcında viziteye çıkanların listesini koğuş sorumlusuna teslim eder.

j- Yangın talimatı gereğince bu işle ilgili olarak koğuşta bulundurulacak malzemeler varsa, bunları hazır bulundurur. Koğuşun yangına karşı emniyetini sağlar ve gereken tedbirleri alarak gerekli teklifleri yapar.

k- Koğuştaki personel hakkında her zaman bilgi sahibi olur.

Koğuşlarda Sayım:

1- Normal olarak sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa sayım yapılır. Ceza ve tutukevi yönetimince gerekli görüldüğü hallerde, bu iki periyodik sayım dışında ani sayımlar yapılır. Sayım zilinin çalması veya sayım yapılacağı hakkında şifai emir verilmesini takiben koğuşta bulunan personel aşağıda belirtilen hususları yapmış olarak sayıma çıkar:

- a- Koğuş en temiz ve tertipli hale getirilir.
- b- Hükümlü, tutuklu ve gözaltı personeli kıyafetini düzenler, noksanları giderir, bütün düğmelerini ilikler.
- c- Koğuş kıdemlisi koğuş tekmilini hazırlar ve yazılı olarak koridor nöbetçisine verir.
- d- Yatak istirahatlıleri düzenlenmiş olan yatakları içinde oturur vaziyete geçerler.
- e- Yatak istirahatlılerin dışındaki istirahatlıler en sonra olmak üzere koğuş personeli koğuş içinde dışarı çıkış sırasına göre yerini alarak muntazam sıra yapar.
- f- Bu hazırlık yapıldıktan sonra koğuş kıdemlisi koğuş kapısı arkasında yerini alır ve sözlü tekmil için hazır olarak bekler.
- g- Sayım zili veya haberinden sora koğuş içinde tertiplenmeye dönük zorunlu hareketlerden başka hareket yapılması ve ne maksatla olursa olsun koğuş dışından duyulacak şekilde gürültü yapılması yasaktır. Gürültü yapanlar koğuş kıdemlisi tarafından tespit edilir.

2- Sayım sırası koğuşa gelip kapı açıldığında koğuş kıdemlisi koğuşa DİKKAT çeker. Dikkat komutu ile “Yatak istirahatlılar ayağa kalkmaz” herkes esas duruşa geçer. Koğuş kıdemlisi sayım çavuşuna koğuşun tekmilini (...NCİ KOĞUŞ ... MEVCUTLA SAYIMA HAZIRDIR KOMUTANIM) şeklinde verir. Sayım çavuşu gerekli gördüğü yerde ve anda yapılan hataya müdahale eder... Tekmilin verilmesinden sonra sayım çavuşunun (SAĞDAN SOLDAN BİRERLİ KOL, KOŞAR ADIM MARŞ MARŞ VEYA DÜDÜKLE TEMPOLU ADIM ADIM MARŞ VEYA MARŞ MARŞ) komutu ile koğuş verilen emre göre boşaltılır. Kol başında koğuş kıdemlisi gider. Koridor sonuna kadar gidildikten sonra yerinde sayılır. Sayım çavuşunun KIT’A DUR komutu ile hep beraber durulur. Yine sayım çavuşunun SAĞA SOLA DÖN komutu ile koğuş personeli yüzünü sayım heyetine döner ve aynı anda başını yukarı kaldırarak karşı duvarın tavanla kesiştiği çizgiye bakar. Bu bakış şekli sayım sonuna kadar devam eder. Sayım çavuşunun DİRSEK TEMASI ARALIĞI HİZAYA GEL komutu ile hizaya bakılır. İLERİ BAK komutu ile eller belden indirilir ve başlar duvar-tavan kesişme çizgisine çevrilir, (sayım albümü ile sayım yapılıyorsa adı okunan esas duruşta emret komutanım der ve koşar adımla koğuşa girer) Sayım çavuşunun SAĞDAN SOLDAN SAY komutu ile emredilen yerden her tutuklu sayı sayar. Son şahıs SONDUR KOMUTANIM diye tekmil verir. Sayı sayarken, sayıyı söyleyen kendisinden sonrakine başını çevirerek sayı sayar ve saydıktan sonra başını sert bir hareketle ileri döndürerek çömelir. Çömelme durumunda eller birbirinin üzerinde dizlere konur ve baş serbestçe aşağı bırakılır, gözler yere bakar. Sayı sayılırken ve cevap verilirken tutuklu, hükümlü ve gözaltındakiler yüksek sesle sayar. YÜKSEK SESİN ÖLÇÜSÜ, koridorun en uzak noktasındaki sayım görevlisinin duyacağı kadar yüksek sesle söylenmesidir. Sayıma çıkan koğuş personeline sayım çavuşunun emri ile ATATÜRK’ün TÜRK GENÇLİĞİNE HİTABI ve ORDUYA DEĞİŞMEYEN MESAJI söylenir. Bunlar söylenirken yüksek sesle yapmacığa Ve mübalağaya kaçmadan, ancak bütün koğuş personelinin birlik ve beraberlikle söyleyeceği bir tempoda ve hep beraber söylenir. Sayıma, sayım çavuşunun düdük çalmasıyla son verilir. Düdük çalındığında ses kesilir. Esas duruşta kalınır. Sayım çavuşunun SAĞDAN SOLDAN BİRERLİ KOL, KOŞAR ADIM MARŞ MARŞ komutuyla koğuş personeli koğuşa girer ve arkası kapıya dönük olarak esas duruşta bekler. Koğuşa giriş esnasında koğuş kıdemlisi kapı ağzında bulunur ve sorulacak soruları cevaplar. Kapı kapandıktan sonra koridor nöbetçisinin RAHAT komutuna kadar koğuş içindekiler esas duruşta kalır. RAHAT komutu ile sayım bitmiş demektir. Ve koğuş içinde günlük yaşam programına göre yapılacak işler yapılır.

Bayanlar Koğuşunda Sayım:

Bayanlar koğuşunda sayım “koğuşlarda sayım” bölümünde belirtilen esaslar dahilinde alınır. Anılan bölümde izah edilenden farklı olarak, bayanlar sayıma koşarak çıkmaz, sayı saydırırken yüksek ses ölçüsünde müsamahalı davranılır.

Havalandırma Düzeni:

- 1- Hükümlü, tutuklu ve gözaltındaki personel, ceza ve tutukevi müdürlüğünce yayınlanmış olan blok hava çizelgesine uygun olarak havaya çıkarılır.
- 2- Hava saati normal olarak koğuş için 40 dakikadır. Zaruri hallerde bu süre idarece kısaltılabilir.
- 3- Havalandırma saatinde havaya çıkmak mecburidir. (Doktor raporu olanlar hariç) Doktor raporu alanlardan isteyenler kendi başlarına yardımsız yürüyebilmek şartıyla havaya çıkabilirler.
- 4- Doktor raporu alanlar koşu ve spor hareketlerinden muaftırlar.
- 5- Havaya çıkış hazırlığı, koğuşa haber verilmesi ile başlar. Yapılacak hazırlık sayım hazırlığının aynısıdır. Koğuş kıdemlisinin tekmilini müteakip hava çavuşunun vereceği komutla ve koşar adımla havaya çıkarılır. Havaya çıkanlar çıkış sırasına geldikçe dörderli sıra yapacak şekilde yerlerini alır ve yerinde sayarak beklerler. Koğuşun tamamı koşar adımla çıktıktan sonra, doktor raporu olduğu halde kendi isteği ile havaya çıkmak isteyenler, adi adımla ve birerli kolda havaya çıkararak emredilen duvar dibinde spor yapanlara mani olmayacak ve emniyeti aksatmayacak şekilde çömelerek beklerler.

6- 40 dakikalık havalandırma süresinin uygulanışı şöyledir:

a- 10 dakika toplu koşu (Nefes açmak için marş söylenerek koşulur. Söylenecak marş ve koşuya başlama komutunu hava çavuşu verir.)

b- 10 dakika programlı hareketler (ST-21-20'deki silahsız hareketler) tempolu ve beraberce yapılır. Hareket seçimi ve komutları hava çavuşu verir. Programlı hareketlerde, hareketleri bilmeyenler, geri kalanlar ve bu gibi sebeplerle toplu hareketlerin ahengini bozanlar, koğuş içindeki dinlenme saatlerinde yapamadıkları hareketlere çalışacaklardır. Bu durumdaki personele koğuş kıdemlisi tarafından öğretilebilecek bir yardımcı vermek suretiyle yardımcı olunacaktır.

c- 20 dakika serbest yürüyüş. Havalandırmanın bu safhasında hükümlü, tutuklu ve gözaltındaki personel serbest olarak dolaşır, isteyen sigara içebilir. Doktor raporu olanlardan isteyenler de serbest dolaşabilir.

7- Havaya çıkan hükümlü, tutuklu ve gözaltı personeli hava müddetince birbirleriyle konuşamazlar, bir şey alıp veremezler, havaya bitişik koğuş pencerelerine bakamazlar, serbest yürüyüş başladığı hava çavuşu tarafından bildirilmeden verilen komutlara aykırı ve komut gereği dışında herhangi bir hareket yapamazlar.

8- Havaya çıkanlardan talimata aykırı hareket olmadığı halde bitişik koğuşlardan üst ranzalara çıkan olursa, ikaz edilmeksizin ilk tedbir olarak pencere mazgalları kapatılır. Bu durumda spora mazgal görüş açısının dışından devam edilir veya iç emniyet amirine haber vererek hava yarıda kesilir.

9- Havaya, hava çavuşunun düdük çalması veya komutuyla son verilir. Düdük çalındığı anda herkes bulunduğu yerde esas duruşa geçer. Hava çavuşunun YÜRÜYÜŞ KOLUNDA TOPLAN MARŞ MARŞ komutu ile yüz, giriş kapısına dönük olarak ve koşarak toplanırken doktor raporu olanlar daha önce durdukları duvar dibinde bir sıralı safta dizilirler. Hava çavuşunun SAĞDAN SOLDAN BİRERLİ KOL KOŞAR ADIM MARŞ MARŞ komutu ile tempolu olarak koğuşlara girilir. Koğuş kıdemlisi koğuş içeri girdikten sonra kapı ağzında, içerde bulunur. Doktor raporlular da koğuşa alındıktan sonra (Koğuş kıdemlisi koğuşunu sayar), tekmil verilmesini müteakip, koridor nöbetçisinin RAHAT komutuna kadar esas duruşta beklenir. RAHAT komutuyla birlikte günlük yaşam programına geçilir.

10- Koğuşlara giriş ve çıkış 40 dakikalık süreye dahildir.

11- A Blok'taki 8, 9, 10'uncu koğuşlar havaya ön ve arka olarak ayrı ayrı çıkarılır.

12- Havalandırma yerinin temizliği o sırada havada bulunan koğuşa yaptırılır.

13- Fena hava şartlarında iç emniyet amirinin emrine göre hareket edilir.

14- Bayanlar havalandırma düzenindeki (b) paragrafi aynen uygulanır.

Bayanlar İçin Havalandırma Düzeni:

Bayanlar için havalandırma düzeni, genel olarak diğer koşullar için izah edildiği gibidir. Farklı uygulanacak hususlar aşağıda belirtilmiştir:

- a- Bayanlar sayıma adi adımlarla çıkarlar.
- b- Toplu koşu ve programlanmış hareketler yapıp yapmayacakları koşuştan çıkmadan evvel koşu kıdemlisine sorulur. Yapmayacaklara bunlara ayrılmış süreler havalandırma saatinden düşülür. Yalnızca serbest dolaşma saati kadar havalandırmadan istifade ettirilir.
- c- Koğuşa adi adımla girerler. (Havalandırma saatinin bitiminde).

Yemek Alma ve Yemek Düzeni:

Yemek dağıtımını başladığında, koşu kıdemlisince ayrılmış yeter sayıdaki görevli hazırlıklarını yapmış olarak koşu kapısı yakınında bulunur. Bu görevliler kapı açılırken esas duruşa geçer ve kapı açılır yemek dağıtım sorumlusu GÖREVLİLER diye komut verince koşarak, birerli kolda çıkıp kapının bir adım sağında veya duruma göre solunda bir sıralı safta, yüzleri yemek dağıtım timine dönük olarak tertiplenir ve esas duruşta beklerler. Bu safa duruş esnasında sesi en gür çıkanın en sağ başta durması koşu içindeyken sağlanır. Sağ baştaki (...NCİ KOĞUŞ MEVCUDU ... KİŞİDİR KOMUTANIM.) tekmilini yemek dağıtım sorumlusuna verir. Tekmil daha önce izah edilen yüksek ses ölçüsüne göre verilecektir. Yemek dağıtım sorumlusunun YEMEK ALIN emrine karşılık hep birlikte ve yüksek sesle SAĞOL KOMUTANIM diye cevap verilir. Görevli tarafından gösterilen karavanalar ve varsa çay alınır. Taşınan karavana ağırlığının müsaade etiği nisbette düzgün olarak koşu girilir. Yemeğin koşu girmesiyle birlikte komut beklemeksizin bütün koşu ayağa kalkar. (Yatak istirahatlılar hariç) koşu kıdemlisi bütün koşunun duyabileceği bir sesle yemek duası okur ve bütün koşu tekrarlar. Yemek duası şöyledir: TANRIMIZA HAMDOLSUN MİLLETİMİZ VAR OLSUN, duaya bunlardan başka kelime katılmaz ve duadan kelime çıkarılamaz. Duayı takiben koşu kıdemlisi bütün koşunun duyabileceği bir sesle AFİYET OLSUN der. Bundan sonra yemeğe başlanır. Yemeğe başlamadan önce özel olarak yemek duası okumak alışkanlığında ola bundan sonra kendi bildiği duayı kendi kendine okuyabilir.

2- Yatak içinde hangi sebeple olursa olsun yemek yenmez.

3- Mazereti olanlara yemek masasında yemek yiyebilmeleri için yeterli kolaylık koşu personeline sağlanacaktır.

4- Koğuşta bulunmayıp da müteakip öğünden önce dönecekleri kesin olarak bilinenlerin yemekleri, kendi yemek kapları içinde muhafaza edilmek şartıyla ayrılabilir. İki öğün arasından daha uzun süre için yemek ayırmak yasaktır.

5- Yemek bitiminde herkes yemek artıklarını belirlenen kap içine koyar, fert başına düşen kaba temizlik müşterek olarak yapıldıkta sora ince temizlik o günkü görevliler tarafından yapılır. YEMEK BİTİMİNİ TAKİP EDEN İLK 15 DAKİKANIN SONUNDA YEMEKLE

İLGİLİ KOĞUŞ TEMİZLİĞİ BİTMİŞ OLACAKTIR (Bulaşık kaplarının yıkanması bu sürenin dışındadır). Yemekte kullanılan bütün kaplar yemeği takiben mutlaka yıkanacaktır.

6- Bulaşık yıkamada sıvı veya toz deterjan kullanılması halinde çok iyi durulanmasına itina edilecektir.

7- Yemek dağıtımında kullanılan bakır bakraçların durumu koğuş kıdemlileri tarafından özellikle takip edilecek, bakır çıkması halinde zaman geçirmeden koğuş sorumlusuna haber verilecektir. Bu gibi kaplar, kalayın uzun zaman devam etmesini sağlamak için, aşındırıcı temizleme malzemeleriyle temizlenmeyecektir.

8- Bakır bakraçlar (karavanalar) yemek dağıtımından önce koğuştan alınırken, görevli tarafından içi ve dış temizlikleri uygun olmayanlar yeniden temizletilmeden alınmayacaktır. Karavananın dış yüzündeki bakır her yemekten sonra ovularak parlatılacaktır. Bu iş için, kullanılmış limon kabukları ve yoğurt suyu kullanılabilir.

Ek 3 – Türkiye Hapishaneler Haritası (Aralık 2011)

